
**Studia
Academica
Slovaca
49**

Prednášky 56. letnej školy
slovenského jazyka a kultúry

2020
Univerzita Komenského v Bratislave

Redakčná rada

Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Dr. Alejandro Hermida de Blas

(Universidad Complutense, Madrid)

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)

Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.

(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)

Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla

(Institut für Slawistik, Universität Wien)

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)

Prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.

prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. John Peter Butler Barrer, PhD.

Jazyková redakcia: Mgr. Zuzana Omar Hargašová, PhD.

Grafické spracovanie: Kristína Vozáková

Návrh obálky: © Peter Jenis

Vydavateľ: © Univerzita Komenského v Bratislave, 2020

ISBN 978-80-223-4972-2

Obsah

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech
Na úvod k 49. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*..... 7

I. Hranica ako limit aj príležitosť v jazykovo-kultúrnom a geopolitickom kontexte

Marián Andričík
Poézia Miroslava Válka a Milana Rúfusa v anglických prekladoch..... 13

Juraj Dolník
Hranice v jazykovom svete Slovákov 33

Anna Gálisová
Obraz čerta v slovenskej frazeológii – rozostrené hranice
medzi mytológiou, kresťanstvom a populárnou kultúrou 51

Roman Holec
Trianon – triumf a tragédia..... 67

Miloš Horváth
Interdisciplinárna štylistika – kde sú jej hranice a perspektívy..... 84

Miloš Mistrík
Divadelník Max Reinhardt a jeho korene v Stupave a Bratislave..... 98

Michaela Mošaťová
Hraničné prípady pri anotovaní jazykových chýb v písaných
textoch študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk..... 113

Veronika Svoradová – Rossella Di Venere

Za hranicami prekladu: niekoľko poznámok k talianskemu
vydaniu knihy Mareka Vadasa *Útek* 125

II.

Výstupy súčasného vedeckého a aplikovaného výskumu z pohľadu jednotlivých vedných disciplín so zreteľom na interdisciplinárne súvislosti

Alena Bohunická

Nové žánre a útvary v odbornej komunikácii 139

Martina Ivanová

Nástroj SMARTool a problematika osvojovania si deklinácie
v slovenčine ako cudzom jazyku 158

Olġa Orgoňová – Maryna Kazharnovich

Nové výzvy štylistike médiálneho komunikátu digitálnej éry.
Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov 177

Marianna Sedláková – Terézia Kulíková

Slovenská ľudová uspávanka v historickom komunikačnom
kontexte 197

Daniela Slančová

Jazyková situácia súčasnej slovenčiny v románoch Dominika Dána 217

Lujza Urbancová

Sociálnodeiktický význam kolektív..... 234

Aneta Világi

Ticho pred búrkou? Politický systém Slovenskej republiky
a jeho aktuálny vývoj..... 246

III.

Jubileá osobností a inštitúcií v roku 2020

Michal Babiak

Slovenská dramatická moderna a inscenačná prax
(K storočnici Slovenského národného divadla v Bratislave) 271

Marta Fülöpová

Archetypálny hrdina v idylickom svete (Andrej Sládkovič: *Detvan*) 289

Matej Masaryk

Medzi možnosťou a nutnosťou: Literárne začiatky Janka Alexyho
(1894 – 1970) 310

Slavomír Ondrejovič

Tri osobnosti slovenskej lingvistiky so značkou 1920
(Ján Horecký, František Miko, Vincent Blanár) 327

Jana Pekarovičová

Ako profesor Lubomír Chalupka propagoval zahraničným
študentom slovenskú hudbu 344

Z najnovších publikácií z dielne STUDIA ACADEMICA SLOVACA.....354

Autori príspevkov 358

Na úvod k 49. zväzku zborníka Studia Academica Slovaca

Tradičnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je rovnomenný zborník príspevkov, ktoré vo forme prednášok dopĺňajú jej vzdelávací program. Predkladaný 49. zväzok zborníka nadväzuje na rozsiahlu a jedinečnú sériu publikovaných príspevkov z letnej školy a podčiarkuje akademický a vedecký rozmer tohto podujatia.

Tohtoročný cyklus prednášok vychádza v nesmierne zložitom a špecifickom období celosvetovej pandémie, ktorá so sebou priniesla množstvo rizík a obmedzení, ale na druhej strane podporila aj inovácie, ktoré posunuli oblasť vzdelávania smerom do online priestoru s dôrazom na digitálne zručnosti. Na zložitú epidemiologickú situáciu vo svete museli prihliadať aj organizátori 56. ročníka letnej školy slovenského jazyka a kultúry, ktorá bude mať prvýkrát vo svojej histórii netradičnú podobu – jazykové kurzy a prednášky budú prebiehať dištančnou formou. Napriek tejto netradičnej forme vzdelávania bolo našim cieľom zachovať v čo najväčšej miere kontinuitu s predchádzajúcimi ročníkmi letnej školy.

Autormi príspevkov, ktoré sú publikované v tomto zväzku, sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách a v ústavoch Slovenskej akadémie vied. Najpočetnejšie je, tak ako po minulé roky, zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej Filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy. Na príprave jednotlivých príspevkov publikovaných v tomto zborníku participovali aj autori z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, z Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, z Filozofickej fakulty Univerzi-

ty Mateja Bela v Banskej Bystrici, z ústavov Slovenskej akadémie vied v Bratislave (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra a Centrum vied o umení), ako aj autori zo zahraničných univerzitných pracovísk (Jagelovská univerzita v Krakove a Bolonská univerzita).

Sú tu zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, translatológie, histórie, teatrológie a politológie. Jednotlivé štúdié korešpondujú s hlavnou náplňou i zámermi letnej školy, a zároveň v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe reflektujú aj špecifickú a aktuálnu vedeckovýskumnú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *Hranica ako limit aj príležitosť v jazykovo-kultúrnom a geopolitickom kontexte* korešponduje s ústrednou témou 56. ročníka letnej školy. Jednotlivé príspevky ponúkajú interdisciplinárny pohľad na fenomén hranice z najrozličnejších hľadísk. Štúdiou o zložitej otázke formovania štátnych hraníc v stredoeurópskom priestore si pripomíname storočnicu Trianonskej mierovej zmluvy. Ďalšie príspevky sprístupňujú napríklad problematiku hraníc umeleckého sveta na pozadí osudu divadelného režiséra spájajúceho Viedeň, Bratislavu a Stupavu, otvárajú hranice medzi minulosťou a prítomnosťou v období konštituovania spisovnej slovenčiny alebo interpretujú hranice v súčasnom jazykovom svete Slovákov, nastoľujú otázky eliminovania hraníc medzi jazykmi prostredníctvom umeleckého prekladu, nachádzajú hranice medzi mytológiou, kresťanstvom a populárnou kultúrou, ktoré sa zrkadlia vo frazeológii, či naznačujú hranice a perspektívy interdisciplinarity v štylistike i aplikovanej lingvistike.

Druhý oddiel zborníka nazvaný *Výstupy súčasného vedeckého a aplikovaného výskumu z pohľadu jednotlivých vedných disciplín so zreteľom na interdisciplinárne súvislosti* sa primárne orientuje na prezentáciu aktuálnych výskumných trendov v teoretickej i aplikovanej lingvistike s presahom k teórii komunikácie, genológii, politickému diskurzu, etnológii a folkloristike, reflexii umeleckej literatúry či k problematike vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. V osobitnom príspevku ponúkame politologickú reflexiu vývoja politického systému na Slovensku a analýzu aktuálnej politickej situácie v Slovenskej republike v širšom kontexte krajín Vyšehradskej štvorky.

Tretiu časť zborníka tvorí súbor s názvom *Jubileá osobností a inštitúcií v roku 2020*, v ktorom si pripomíname jednak storočnicu na-

šej národnej divadelnej scény – Slovenského národného divadla, ale aj jubileá viacerých osobností slovenského kultúrneho, literárneho i vedeckého života: 200. výročie narodenia popredného básnika slovenského romantizmu Andreja Sládkoviča (1820 – 1872), 50. výročie úmrtia významného slovenského maliara a spisovateľa Janka Alexyho (1894 – 1970), storočnice troch popredných slovenských lingvistov a univerzitných profesorov Jána Horeckého (1920 – 2006), Františka Mika (1920 – 2010) a Vincenta Blanára (1920 – 2012), ako aj nedožitú 75. narodeniny významného slovenského muzikológa a dlhoročného prednášateľa na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, profesora Ľubomíra Chalupku (1945 – 2020).

Veríme, že aktuálny zborník prednášok *Studia Academica Slovaca 49* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania a štúdia jazyka a kultúry nielen pre účastníkov 56. ročníka letnej školy realizovanej online, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomíname, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 49. zväzok je k dispozícii v elektronickej podobe na stránke <http://zborniky.e-slovak.sk>.

Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech

I.

**Hranica ako limit aj príležitosť
v jazykovo-kultúrnom
a geopolitickom kontexte**

Poézia Miroslava Válka a Milana Rúfusa v anglických prekladoch

---

Marián Andričík

Abstract

The poetry of Miroslav Válek and Milan Rúfus in English translation

This study provides an overview and evaluation of English translations of books of poetry by Miroslav Válek and Milan Rúfus. It notes the presence of Válek's poetry in the English-speaking context from as early as the 1960s, particularly in anthologies, whereas Rúfus's poems began to reach English-speaking readers only in the twenty-first century. While two selections of Válek's poetry primarily represent his older work and mention his conformity to the communist party regime only in the accompanying text, three independent selections of Rúfus's poetry can be seen as a presentation of his whole life's work. The strong tendency of both poets towards a regular metric organization in their work, reflecting the tradition of this kind of poetry in Slovak literature, can be seen as problematic from the perspective of the recipient culture. The translations themselves usually loosen the metric structure and often give up on rhyming, which represents a certain loss for those readers who have the opportunity to compare the translation with the original. At times this is compensated by a tool which is typical of the recipient culture, such as alliteration.

Keywords: Slovak poetry, translation, English, shift, prosody, translation process, recipient culture

Nie je zrejme náhoda, že z básnikov, ktorí utvárali podobu slovenskej poézie druhej polovice 20. storočia, sa najväčšej pozornosti anglofónnych prekladateľov ušlo práve Miroslavovi Válkovi a Milanovi Rúfusi, a to či už v antológiách alebo v samostatných výberoch z poézie.

M. Válek a M. Rúfus predstavujú od svojich debutov v druhej polovici 50. rokov 20. storočia dve rozdielne cesty vyrovnávania sa slovenskej poézii so schematizmom, a hoci vo svojich osobných postojoch obaja čelili kritike za nedostatočné vyrovnanie sa či už s komunizmom (Válek) alebo nacionalizmom (Rúfus), ich najlepšia básnická tvorba jednoznačne patrí do zlatého fondu slovenskej literatúry. Svedčia o tom aj viaceré nominácie Milana Rúfusa na Nobelovu cenu za literatúru od roku 1991 až do jeho smrti v roku 2009.

Hoci M. Válek a M. Rúfus boli rovesníci (Válek sa narodil v roku 1927, Rúfus v roku 1928) a do literatúry vstupovali približne v rovnakom období (Rúfus zbierkou *Až dozrieme* v roku 1956 a Válek zbierkou *Dotyky* v roku 1959), na rozdiel od Rúfusa, ktorého poézia sa dočkala anglických knižných prekladov až v roku 2000, Válkovu tvorbu mal anglofónny svet možnosť spoznať už od polovice 60. rokov 20. storočia, keď v roku 1965 vyšlo v preklade Collina W. Clarka v spolupráci vydavateľstiev Mladé letá a Golden Pleasure Book leporelo s Válkovými básňami pre deti *Birds and Their Nests*. Ešte počas minulého režimu sa niekoľko Válkových básní v preklade rozličných prekladateľov zjavilo vo viacerých antológiách: v roku 1969 zostavovateľ George Theiner zaradil báseň *Z absolútneho denníka* v preklade Edith Mary Pargeterovej do svojej antológie *New Writing in Czechoslovakia*, v roku 1977 Válkova báseň *Zabíjanie králikov* v preklade Káče Poláčkovej vyšla v antológii súčasnej slovanskej poézie *White Stones and Fir Trees*, ktorú v USA edične pripravil srbský emigrant Vasa D. Mihailovich, a v roku 1983 sa tri Válkove básne – *Jablko*, *Ohýbači železa* a *Sluch* v preklade Ewalda Osersa stali súčasťou prvého vydania antológie súčasnej východoeurópskej poézie *Contemporary East European Poetry*, ktorú zostavil a v Oxforde vydal Edward George Emery (v roku 1993 vyšlo jej druhé, rozšírené vydanie). Nateraz posledná Válkova účasť v antológii anglických prekladov slovenskej literatúry sa spája s rokom 2000, keď pri príležitosti každoročného literárneho festivalu v slovinskej Vilenici, v danom roku venovanému slovenskej literatúre, vyšla v editorstve Stanislavy Chrobáckovej antológia slovenskej literatúry v angličtine *One Hundred Years of Slovak Literature*. V nej bol Válek zastúpený básňami *Eстетika*, *Slnko* a *Zabíjanie králikov* v preklade Vieri a Jamesa Sutherland-Smithovcov.

Ako sme konštatovali už skôr, anglický čitateľ dostáva v Osersovom výbere neúplný obraz Válka „z hľadiska zastúpenia rozličných období a pólov jeho tvorby – jednak preto, že polovica básní pochádza z jeho debutu *Dotyky*, jednak preto, že výber vynecháva jeho angažovanú lyriku. Tá súčasť Váľkovej osobnosti, ktorá je spojená so službou totalitnému režimu, je prítomná len v predslove Miroslava Holuba, ktorý píše, že od 60. rokov, keď Váľka spoznal, vždy mal pocit, že je obklopený ‚*tragic circumstances*‘ (tragickými okolnosťami).“¹

Nie inak je to aj vo výbere z Váľkovej poézie, ktorý vo vlastnom preklade vydali v roku 2015 v Londýne Lucia Cebová a Štefan Cebo a rovnako sa zameriava na Váľkovu poéziu do *Milovania v husej koži*, pričom jeho ďalšia tvorba nie je zastúpená. Aj tu sa odvrátená strana Váľkovej osobnosti presúva do krátkeho predslovu, v ktorom ho prekladatelia nazývajú „kontroverzným básnikom v kontroverzných časoch“. Za dôvod tejto kontroverznosti pritom pokladajú „fakt, že básnik vyjadril svoje politické názory vo viacerých básňach a esejach. Nie je to nič nezvyčajné, ale, žiaľ, jeho politické názory vyšli z módy, čo vrhá dlhý tieň na jeho umelecké dielo.“² A hoci ďalej uvádzajú jeho pôsobenie vo funkcii ministra kultúry v bývalom Československu, chýba akákoľvek zmienka v súvislosti so službou komunistickému režimu, čím vzniká pre anglického čitateľa do istej miery skreslená predstava o skutočných dôvodoch Váľkovej kontroverznosti.

Najväčší priestor v oboch výberoch dostala Váľkova debutová zbierka *Dotyky* (1959), pričom v Osersovom výbere tvorí až polovicu z celkového počtu básní a vo výbere Cebovcov bežná polovicu. Zaujímavosťou je aj to, že novší výber v značnej miere čerpá z cyklu Váľkových prvotín, ktorý Stanislav Šmatlák v rozšírenom vydaní *Dotykov* v roku 1971 pomenoval *Zápalky* – pochádza z neho až sedem z devätnástich básní. Šesť básní – *Prehliadka*, *Nepochopiteľné veci*, *Lynčovaný*, *Jablko*, *Ohýbači železa* a *Zabíjanie kráľikov* – obsahujú oba výbery.

¹ ANDRIČÍK, Marián: *O anglických prekladoch slovenskej poézie*. In: *Poetika poézie a jej prekladu : venované životnému výročiu básnika, literárneho vedca a prekladateľa Jána Zambora*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 107.

² VÁLEK, Miroslav: *Collection of Poems*. Preložili Lucia Cebová a Štefan Cebo. London, 2015, nečíslované.

Na porovnanie prekladateľských metód a postupov sme si vybrali báseň *Lynčovaný* z cyklu *Zápalky*, pôvodne uverejnenú v Mladej tvorbe v roku 1957, báseň so silným existenciálnym motívom obsiahnutým už v názve básne. Pri jej interpretácii sa prikláňame k názoru Valéra Mikulu, že odkaz básne na lynčovanie černochovo v USA je výrazne prvoplánový a mohol slúžiť na oklamanie vtedajšej cenzúry, ktorá by inak básni s motívmi samoty, myšlienok na samovraždu a obesenia sotva bola dovolila vyjsť. Koniec koncov jedinými textovými stopami v básni poukazujúcimi na tento prvý plán je jej názov a motív „čiernej tváre“, ktorá podľa V. Mikulu môže označovať aj „sčernetú tvár dlho visiaceho obesenca–samovraha – a ďalší text to nijako nevyvracia“³. Do popredia sa tu teda skôr dostáva metaforický význam básne súvisiaci s tragickým životným pocitom lyrického subjektu. Ten podľa nášho názoru dominuje aj v oboch anglických prekladoch básne, kde sa význam spojenia „black face“ okrem jeho zdanlivej denotačnej jednoznačnosti v zmysle politickej narážky alebo naznačeného metaforického smerovania môže konotačne nasycovať aj v ďalších významoch pomalovanej či zafúľanej tváre.

Lynčovaný

Zdalo sa mi, že som visel na povraze,
bez myšlienok, bez slov, bez sily.
Čierna tvár sa pozerala do hviezd;
čierna tvár
a všetci sa jej desili.
Ale tá tvár dívala sa do hviezd.

Nebojte sa, mŕtvy sa už nepohne.
To len vietor,
to len vietor ma tak kníše.

---

³ MIKULA, Valér: *Básnik medzi zúfalstvom a triumfom*. In: VÁLEK, Miroslav: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015, s. 539.

Ako lístie na stromoch
a kvet
a obilie,
ako všetko inšie.
Nebojte sa, mŕtvy sa už nepohne.

Ó keby ste okolo mňa chodili,
akoby som nikdy ani nebol.
Ó keby ste okolo mňa chodili,
držali sa za ruky,
dávali sa na hviezdnaté nebo...
A keby ste boli veselí.

Ale každý sa ma bojí,
pretože som taký opustený
a tak strašne sám.
Prečo sa ma každý bojí,
keď som tu tak sám?

The Lynched One

I dreamt that I was dangling on a rope,
without thoughts, without words, without strength.
A black face gazing at the stars.
A back face
    and all were scared of it.
But that face was looking at the stars.

Don't be afraid, the dead man won't move now.
It's only the wind,
it's only the wind that's rocking me.
Like the leaves on the trees,
the flowers,
the corn
and everything else.
Don't be afraid, the dead man won't move now.

Oh if only you walked past me
as though I had never been.
Oh if only you walked past me
holding hands,
looking at the starry sky...
If only you were happy.

But everyone is afraid of me
because I am so alone
and so terribly lonely.
Why is everybody afraid of me
when I'm here so alone?

(Preložil Ewald Osers)

Lynched

I felt as if I was hanging on the rope,
without thoughts, without words, without strength.
The black face was gazing at stars;
the black face
    and every one was dreading it
But that face was gazing at stars.

Don't be afraid, a dead man won't move.
It's just the wind;
it's just the wind which dangles me.
Just like leaves on trees and a flower
and grain
like everything else.
Don't be afraid, a dead man won't move.

Oh, if only you were walking around me
as if I had never even been here.
Oh, if only you were walking around me,
holding each other's hand,

looking at the starry sky...
And if only you were cheerful.

But everybody is afraid of me,
because I am so abandoned
and so dreadfully alone.
Why is everybody afraid of me,
when I am here so alone?

(Preložili Lucia Cebová a Štefan Cebo)

Hoci zo sémantickej stránky sa preklady celkovo nevzdaľujú originálu v miere, ktorá by bola za hranicou akceptovateľnosti, na úrovni konkrétnych slovných spojení alebo obrazov dochádza k menším posunom. Hneď prvý verš Osersovho prekladu pretransformúva víziu lyrického subjektu „Zdalo sa mi“ do roviny sna „I dreamt“, čo Válek obraz síce nevylučuje (zdať sa môže aj vo sne), ale ani priamo nenaznačuje. Motivácia tohto riešenia zrejme súvisí s Osersovým českým jazykovým pozadím, keďže české sloveso „zdát se“ zodpovedá slovenskému „snívať, mať sen“. Variant Cebovcov „I felt“ korešponduje so slovesom „zdať sa“ vo význame „mať pocit“, zároveň necháva priestor na ďalšie riešenia, napr. „It seemed to me“ a pod. Pozornosť si zasluhuje aj preklad verša „Nebojte sa, mrtvy sa už nepohne“. Ten sa opakuje na začiatku a na konci druhej strofy a je zaujímavý tým, že lyrický subjekt hovorí o sebe – objekte vlastnej vízie – v tretej osobe. Použitím neurčitého člena „a“ v preklade Cebovcov „Don't be afraid, a dead man won't move“ sa tento odkaz na samého seba stráca a väčšmi sa zdôrazňuje neurčitosť osoby. Prvé dva verše tretej strofy prinášajú povzdych lyrického subjektu naznačujúci jeho zbytočnosť vo svete: „Ó keby ste okolo mňa chodili, / akoby som nikdy ani nebol“. Kým Osers prekladá adekvátne: „Oh if only you walked past me / as though I had never been“, v preklade Cebovcov dochádza k dvom drobným posunom: v prvom verši Válek používa predložku okolo vo význame „povedľa“ niečoho, čiže nevšímavosť okoloidúcich, ktorí ho minú, predložka „around“ v preklade skôr konotuje kruhový pohyb dookola: „Oh, if only you were walking around me / as if I had never even been here“. Podobne príslovka „here“ pridaná na koniec druhého verša

mení jeho význam v zmysle negácie prítomnosti lyrického subjektu na danom mieste, nie jeho bytia na tomto svete ako takého, ku ktorému zrejme významovo smeruje. Jemné významové odtienky charakterizujú aj záver básne, v ktorom lyrický subjekt odhaľuje podstatu svojich samovražedných myšlienok – ľudskú samotu a pocit opustenosti. Válek ju na konci príslušných veršov vyjadruje adjektívom a opakovaným zámenom: „opustený“ – „sám“ – „sám“, zdôraznenými zámenom, resp. zámennou príslovkou: „taký“ („tak“). Vo svojom preklade použil Osers adjektíva „alone“ – „lonely“ – „alone“, Cebovci zasa triádu „abandoned“ – „alone“ – „alone“. Výraz „abandoned“ sa javí ako vhodný ekvivalent slovenského „opustený“, hoci pri synonymickej bohatosti angličtiny by sa dalo uvažovať aj o výrazoch ako „deserted“ alebo „forsaken“. Ak je v angličtine drobný významový rozdiel medzi adjektívami „alone“ a „lonely“ v tom, že „alone“ je neutrálnejšie a môže označovať aj chcenú samotu, „lonely“ obsahuje emocionálny odtieň smútku skôr pri nechcenej samote, najadekvátnejším ekvivalentom Válkovho „sám“ v tejto básni by asi bolo „lonely“, keďže lyrický subjekt svoju samotu vníma ako nepriaznivú existenciálnu situáciu, z ktorej hľadá východisko.

Obráťme teraz svoju pozornosť na prozodickú stránku básne a jej prekladateľské riešenia. Válkova poézia je známa širokým rozpätím rytmických modelov od prísne viazaných foriem cez rytmicky uvoľnené básne až po voľný verš. Veršové členenie však niekedy môže vzbudzovať dojem voľného verša, pritom básneň je osnovaná na pravidelnom metrickom pôdoryse, čo je práve prípad básne *Lynčovaný*. Pri bližšom pohľade je zrejmy trochejský základ (podobne ako pri niektorých ďalších básňach z daného cyklu – *Kaplňka*, *Svadba*), hoci počet slabík v rýmujúcich sa veršoch variuje. Tu sa dostávame k všeobecnému problému prekladania slovenskej viazanej poézie do angličtiny, ktorý spočíva v rozdielnych princípoch veršového rytmu. Kým slovenský verš je založený na izosylabizme, teda rovnakom počte slabík vo verši, v anglickom dominuje izochrónia taktov, čiže zhruba rovnaké trvanie taktov bez ohľadu na počet slabík vo verši⁴. V tomto ohľade je prax značne rôznorodá: od úsilia o zachovanie sylabotonizmu cez jeho

---

⁴ Bližšie LEVÝ, Jiří: *Umění překlady*. Praha : Československý spisovatel, 1963.

uvolnenie v podobe tzv. „skákavého rytmu“ („sprung rhythm“), druhu tonického verša, ktorý do literatúry uviedol v druhej polovici 19. storočia viktoriánsky básnik Gerard Manley Hopkins (1844 – 1889), až po rezignáciu na pravidelnosť a preklad voľným veršom.

Je pochopiteľné, že ani jeden z prekladov sa neusiluje zachovať trochejský pôdorys básne – trochej sa v angličtine vníma ako silno príznakové metrum a len malé percento známych anglických básní je písaných trochejom (spomeňme len Poovho *Havrana* či Blakovho *Tigra*). Preto sa v prípade zachovania pravidelného metrického pôdorysu zväčša substituuje na jamb. Ako však vidieť, ani jeden z prekladov pravidelný metrický pôdorys nezachováva. Blankvers v prvom verši v Osersovom preklade je skôr otázkou náhody, pretože v ďalšej časti básne sa neopakuje. Podobná situácia je aj s ďalším výrazovým prvkom básne a súčasťou jej zvukovo-rytmického plánu – rýmom. Váľkov rým v tejto básni je pomerne nenápadný, umocňuje však dojem veršovej pravidelnosti. Rým je ďalším prvkom, ktorý pri prekladoch do angličtiny nebýva samozrejmosťou, a vidíme to aj v tomto prípade. Vzhľadom na postavenie rýmu v anglickej poézii a jeho možnosti vieme akceptovať, že sa ho prekladatelia vzdávajú, zároveň sa nemožno ubrániť pocitu, že takto preloženej básni čosi chýba. Niekedy sa ako kompenzačný prvok za neprítomný rým používa aliterácia – tu napr. v Osersovom preklade v spojení „holding hands“, opäť však má charakter skôr náhodného ako zámerného prvku. Oba preklady možno teda z hľadiska zaužívaných prekladateľských postupov vnímať ako legitímne, súčasne sa však nazdávame, že stále jestvuje priestor na uplatnenie iných koncepcií.

Hoci básnická tvorba Milana Rúfusa sa k anglofónnym čitateľom dostala neskôr ako poézia Miroslava Váľka – v roku 2000 v antológii *One Hundred Years of Slovak Literature* vyšli v preklade Viery a Jamesa Sutherland-Smithovcov básne *Stretnutie na Ringstrasse*, *Po všetkom*, *Studňa*, *Tesári* a *Zbohom literatúre*, doposiaľ sa dočkala troch samostatných knižných výberov: najskôr v roku 2006 v americkom vydavateľstve Bolchazy-Carducci Publishers vo Wauconde vyšiel dvojjazyčný výber z Rúfusovej poézie *And That's the Truth* v preklade Ewalda Osersa a Viery a Jamesa Sutherland-Smithovcov, v roku 2008 Matica slovenská a Literárne informačné centrum vydali reprezentatívny

dvojazyčný výber z celoživotného básnického diela Milana Rúfusa *To Bear the Burden and Sing* v preklade Johna Minahana a napokon v roku 2015 vyšiel vo vydavateľstve 52 Weeks In Slovakia v Chicagu útlý výber z Rúfusovej poézie pod názvom *In Poems* v preklade Allana J. Steva, ktorý predstavuje básne z jedinej Rúfusovej posmrtno vydanej zbierky *Ako stopy v snehu* (2009).

Na rozdiel od výberov z Váلكovej poézie sú prvé dva výbery z Rúfusovej tvorby – *And That's the Truth* a *To Bear the Burden and Sing* – rozsiahlejšie a širší je aj ich diapazón, keďže pokrývajú bezmála celoživotné Rúfusovo dielo. Z prekladateľského hľadiska je M. Rúfus v porovnaní s M. Váلكom skôr urbánnym básnikom. Okrem akcentácie všeludských hodnôt a zároveň kritického pohľadu na človeka je v jeho poézii prítomná väčšia ukotvenosť v domácom kultúrnom, zvlášť vidieckom priestore, čo sa prejavuje v rovine témy, rytmu i jazyka. Rúfus väčšmi nadväzuje na folklórnu tradíciu, častejšie uňho nájdeme básne poukazujúce na roľnícky archetyp, nehovoriac o silnom kresťanskom svetonázorovom ukotvení lyrického subjektu, ktorý Ján Zambor charakterizoval takto: „Vzťah lyrického subjektu k Bohu nie je nemenný, osciluje medzi jeho strácaním, stratou a márnym hľadaním a znovunájdenním. Básnikove rozhovory s Bohom majú aj črtu kontroverznosti, nie sú variáciami stránok z katechizmu.“⁵ Na prozodickej rovine Rúfusa s Váلكom spája uvoľňovanie rytmotvorných činiteľov sylabotonickeho verša, súčasne však táto voľnosť, ako uvádza J. Zambor, má „sylabotonicú jambickú poistku: v pozadí, vo svojom zastretom pláne sa viaže na sylabicky a tonicky pravidelnú jambickú strofu, často štvorveršie, zvyčajne so striedavým rýmom.“⁶ Ako typický znak Rúfusovej poézie, v preklade do angličtiny len veľmi ťažko dosiahnuteľný, treba ešte spomenúť časté používanie deminutív, a to nielen v básňach určených detskému čitateľovi. V prekladoch je zreteľná ich redukcia, čo je zrejme spôsobené typologickými rozdielmi medzi jazykmi a rôznymi morfológickými prostriedkami, ktorými vyjadrujú zdobneniny.

---

⁵ ZAMBOR, Ján: *Poézia ako reflexívne obnažovanie pravdy*. In: RÚFUS, Milan: *Dielo III*. Dunajská Lužná : MilaniuM, 2003, s. 16.

⁶ Tamže, s. 21.

Všetky tri anglické výbery z Rúfusovej poézie vyšli dvojjazyčne, pravdepodobne teda rátajú aj s čitateľmi, ktorí môžu porovnať preklad s originálom. Tu sa núka hypotéza, že preklad pre dvojjazyčné vydanie by mohol do istej miery ovplyvniť prekladateľské postupy, bude ju však treba v budúcnosti overiť.

Keďže najnovší, Stevov preklad sa od prvých dvoch výrazne odlišuje tak výberom básní, ako aj kvalitou prekladu, budeme sa mu venovať samostatne. Na porovnanie sme si vybrali báseň *Len tak* zo zbierky *Zvony* (1968) v preklade Ewalda Osersa a Johna Minahana.

Len tak

Len tak
a stále tri dni pred stvorením
je tento národ.
Hruda počatá
dejinami, ich bruchom pokoreným
prenášaná.
A nič sa neráta
ľútosť, nič hnev, môj mlčanlivý hráč.

Len slepec osud takto zanevrie.
Tak nevidomo udrie, že tu plač
nepomáha a bolesť nemá zmyslu.

A tomu dole,
tomu na dreve,
dá hubu s octom,
polievočku kyslú.
Dá chlieb, že kameň pod zubami škrípe,
keď zahrýza.

Len tak. Len tak.
Na jeho smiešnej heraldickej lipě
spievajú vrabce svoje čimčara.

Už ani Pánboh sa oň nestará.

Zabúda ho.

Just So

Just so
and still three days before creation
this nation is.
A clod of earth, conceived
by history, carried in its humbled
belly.
And nothing counts—
not pity, nor anger—my silent player.

Only the blind man, Destiny, comes to hate.
Strikes so blindly that tears
don't help here and pain has lost its meaning.

And to the one below,
the one on the wood,
he gives a sponge with vinegar,
a sour soup.
Gives him bread so stone grates between his teeth
when he bites.

Just so, just so.

On his ridiculous heraldic lime-tree
the sparrows chirrup.

Not even God watches over him any more.

He is forgetting him.

(Preložil Ewald Osers)

Just So

Just so
and still three days before creation
is this people.

A clod, conceived
by history, borne
in its chastened belly.
And remorse counts for nothing,
not anger, my mute gambler.

But Blind Man Fate will form his grudges.
He strikes so unseeingly that tears
are no help here and pain is meaningless.

And to him below,
to him on the wood,
he will give a sponge with vinegar,
a drop of bitter soup.
He will give bread, so that teeth scrape on stone
when it is bitten.

Just so. Just so.

The sparrows sing their *chirrup-chirp*
on his ludicrous heraldic lime.

Even God no longer watches over him.

He puts him out of mind.

(Preložil John Minahane)

Azda nie je na škodu vlastnými slovami autora priblížiť pozadie vzniku básne, ktoré môžu čitateľovi pomôcť pri jej interpretácii, zvlášť explicitne vyslovených pocitov ľútosti a hnevu. „Tú báseň som napísal vtedy, keď Novotný vystrájal v Matici v Martine. Keď odkopol dary, čo

mu dali, a oni mu ich potom pokornučko poslali poštou... A prezident-ská kancelária to zas vrátila. Ale to sme my osly!⁷ V tejto básni, „ktorá býva považovaná za esenciu národných pocitov Slovákov“⁸, je vektor týchto pocitov nasmerovaný tak von, ako aj dovnútra spoločenstva. Výčitka dokonca smeruje k slepému osudu či k samému Stvoriteľovi, akoby Slováci zostali na okraji jeho záujmu. Zároveň sa tu ozývajú známe pocity bolestínstva, sebaľútosti a melancholickosti, ktoré sú stále súčasťou našej kultúry, hoci – ako uvádza E. Mistrík⁹, sú len mýtmi, ktoré si o slovenskom národe vytvára on sám alebo mu ich vnucuje okolie. V každom prípade z básne cítiť silné emocionálne vypätie lyrického subjektu, nespokojného so stavom vecí, zakončené bezmála blasfemickou nepriamou výčitkou.

Oba preklady túto tonalitu zachovávajú bez väčších ťažkostí, pri bližšom porovnaní si však možno všimnúť niekoľko rozdielov. Hoci slovníkový význam anglického výrazu „nation“, ktorý vo svojom preklade použil Osers, v sebe zahŕňa aj etnické spoločenstvo, zvyčajne sa používa v spoločensko-politickom význame na označenie skupiny ľudí ako obyvateľov istej krajiny, preto v sebe zahŕňa riziko, že v ňom pre anglického čitateľa nebude dostatočne zdôraznená historicko-etnická konotácia Rúfusovho termínu „národ“. Minahane sa rozhodol pre výraz „people“, ktorý na rozdiel od výrazu „nation“ v sebe obsahuje aj významový odtienok „prostý, obyčajný, často aj utláčaný ľud“, ktorý v Rúfusovej básni ožíva v tretej strofe:

A tomu dole,
tomu na dreve,
dá hubu s octom,
polievočku kyslú.
Dá chlieb, že kameň pod zubami škrípe,
keď zahrýza.

---

⁷ ŠAJDOVÁ, Euba: *S Milanom Rúfusom blízko jeho príbehu Veľkého ticha*. Slovenské pohľady, IX (134), 2018, č. 1, s. 46.

⁸ MISTRÍK, Erich: *Slovenská kultúra v multikulturalizme*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2006, s. 16.

⁹ Tamže, s. 18.

Rúfusov obraz národa ako hrudy počatej dejinami a prenášanej ich „bruchom pokoreným“ vo výraze „prenášaná“ jednak naznačuje jej prechod v čase cez jednotlivé historické obdobia, tu zachovaného v prekladoch vo výrazoch „carried“, resp. „borne“, jednak konotuje medicínsky význam spojenia „prenášať dieťa“, označujúceho prekročenie plánovaného termínu pôrodu. Ten už v anglických prekladoch zachovaný nie je. V prvej strofe zo sémantického hľadiska ešte stojí za pozornosť výraz „hráč“ v jej závere, ktorí obaja prekladatelia riešia rozdielne: Osers výrazom „player“ a Minahane výrazom „gambler“. Tento rozdiel môže byť spôsobený aj istou zastretosťou Rúfusovho obrazu hráča, ktorým je hnev ako partner lyrického subjektu, keďže charakter danej hry nie je bližšie určený a autor ho ponecháva na čitateľovej predstavivosti. Osersovo riešenie preto skôr zdôrazňuje hráča v najvšeobecnejšom zmysle, Minahanovo zas konotuje skôr hazardnú hru.

Nežiaduci sémantický posun pri oboch prekladoch nastáva vo vyššie citovanej tretej strofe, v ktorej Rúfus gastronomickým obrazom huby s octom a kyslej polievky indikuje chudobu národa zapríčinenú nepriazňou osudu, ktorý naň zanevrel. Vo svojej recenzii výberu z Rúfusovej poézie *And That's the Truth* v časopise *Jednota/The Union* už na tento posun trocha ironicky upozornil jej autor Ján Šimko: „Slovo ‚polievočku‘, ktoré nasleduje za slovom, ‚hubu‘, malo slúžiť ako jednoznačný signál toho, že slovo ‚hubu‘ sa tu používa v JEDINOM možnom význame, a to HRÍB! Pochybujem o tom, že by prekladatelia jedli špongiu!“¹⁰ Použitím slova „sponge“ (špongia) napriek istej bizarnosti obrazu súčasne akoby oba preklady nezámerné posúvali naznačovanú chudobu ešte o stupienok nižšie.

Z hľadiska celkového vyznenia básne je kľúčové záverečné konštatovanie lyrického subjektu, graficky samostatne vydelené a prozodicky vyjadrené kontrarpunkticky k predošlému textu: jamb sa tu nahrádza trochejom a rým, prítomný na priestore celej básne, tu napriek očakávaniu chýba. Slovné spojenie „Zabúda ho“ totiž okrem významu „neudrží ho v pamäti, zabudne naň“ konotuje aj príbuzný, hoci predsa

¹⁰ ŠIMKO, Ján: *The Poetry of Milan Rufus*. *Jednota/The Union*, 116, 31. 10. 2007, s. 11, preložil Marián Andričík.

len trocha odlišný význam „zanedbáva, necháva zabudnutý, púšťa ho z hlavy“, ktorý je v danom kontexte silnejší a väčšmi spojený s vyššie naznačenou výčitkou. V oboch anglických riešeniach, Osersovom „He is forgetting him.“ i Minahanovom „He puts him out of mind.“, cítime tento druhý význam prítomný, v Minahanovom dokonca ako hlavný.

Neoddeliteľnou súčasťou poetiky väčšiny Rúfusovej poézie je jej tendencia k metrickej pravidelnosti, a to aj v básňach, ktoré nemajú pevnú strofickú organizáciu. Práve takou je aj báseň *Len tak*, ktorá – ako sa uvádza vyššie – silno metricky tiahne k jambu. Tento jav pri preklade do angličtiny predstavuje zásadný problém v tom, že veľká väčšina súčasnej poézie písanej v angličtine s výnimkou niektorých pevných foriem (napr. sonet) nepoužíva viazaný verš ani rým. Takáto báseň by v anglickom kontexte mohla nadobudnúť štatút príznakovosti a vnímať sa ako zastaraná. Preto anglickí prekladatelia zväčša v preklade od metrickej organizovanosti upúšťajú, čo sa, naopak, v kontexte vysielajúcej literatúry môže javiť ako nežiaduca redukcia. Pri jambicky organizovanej básni, akou je báseň *Len tak*, táto redukcia nemusí byť natoľko zjavná, keďže angličtina má prirodzené sklony k jambu. Ak sa pozrieme na prvé dva verše básne, ktoré sú v oboch prekladoch totožné, metricky sú vlastne identické aj s originálom, podľa nášho názoru však nie preto, že by sa obaja prekladatelia boli rozhodli jamb zachovať, ale skôr preto, že preklad sémantickej zložky prirodzene „skĺzol“ do jambu. Hoci aj v ďalších častiach prekladov nájdeme jambické verše, ich autori pôdorys uvoľňujú, a keďže (azda okrem výnimky v závere Minahanovho prekladu „lime“ – „mind“) sa vzdávajú aj rýmu ako organizačného prvku básne, jej výsledná podoba sa posúva od viazaného k rytmicky uvoľnenému veršu. Niekedy sa v preklade do angličtiny uplatňuje aj vyššie uvedený Hopkinsov „skákový rytmus“. Tu vidieť, ako konečný tvar preloženej básne ovplyvňujú konvencie prijímajúcej kultúry.

Tretí anglický výber z Rúfusa *In Poems* mohol byť dobrým komplementom prvých dvoch vzhľadom na to, že sa sústredil na poslednú Rúfusovu zbierku *Ako stopy v snehu*, ktoré predošlé výbery nezachytili. Vybral z nej 16 básní, ku ktorým pripojil prekladateľskú poznámku; v nej okrem predstavenia Rúfusovej tvorby v dobovom kontexte sa dotýka aj problémov prekladu: rozsiahla úvaha sa týka napr. slova „chle-

bodarca“ ako príkladu bezekvivalentnej lexiky, ktoré spolu s motívom chleba Stevo zasadzuje do širších kultúrnych a spoločenských súvislostí vrátane návštevy amerického prezidenta na Slovensku v roku 2004, keď na letisku odignoroval tradičný slovenský zvyk pohostenia chlebom a soľou. Okrem toho vysvetľuje aj otázku postavenia zdobnenín v slovenčine alebo zaužívaný spôsob oslovenia učiteľa, ktorý musel v básni *Pani učiteľka* riešiť v súlade s tradíciou cielového jazyka.

Napriek chvályhodnému Stevovmu úsiliu priblížiť anglofónnym čitateľom poéziu básnika, ktorého v doslove nazval „neoficiálnym Poetom Laureátom Slovenska“¹¹ alebo „básnikom Slovanov“¹², jeho preklady nedosahujú kvality už spomínaných prekladateľov. V básni *Kľukatá cesta k Pánbožkovi* sa Rúfus vracia do detstva v spomienke na to, ako ho rodičia učili modlitby v bibličtine, a jej účinok založil na slovnej hre „jakož byla“ a „kobyła“, ktorú toto slovné spojenie štvorročnému dieťaťu zvukovo evokovalo. Stevo v prípade citátu z modlitby využil substitúciu v podobe spojenia „thy kindgom come“ (príď kráľovstvo tvoje); k nemu pripodobnil spojenie „my brother is dumb“ (môj brat je hlupák), ktoré sa ani zvukovo, ani sémanticky do daného kontextu nehodí. Zaujímavým (hoci skôr náhodným) faktom v tomto kontexte je, že pri zadaní textu Rúfusovej básne do Google Translate stroj danú pasáž – odhliadnuc od nepresného tvaru slovesa – preložil lepšie, ba podarilo sa mu ju dokonca aj zrýmovať: „as it were“ – „mare“. V básni *Deep Summer* (Hlboké leto), usporiadanej do trojverší, prekladateľ zasa zbytočne pridáva verše, odkaz na štúrovskú poéziu v básni *Môj prvý mestský oblek* (My First City Clothes) – „Ej, horí ohník, horí“ – prekladá imperatívom „Burn fire burn!“; inde vsúva prvky, ktoré originál neobsahuje – v básni *Gainfully Employed* (Zárobkovo činný) je vo veršoch „What before was necessary, / later becomes optional, even a gift“ nachádzame výraz „optional“ (voliteľný) bez opory v origináli –, alebo zexplicitňuje náznak, ako v závere básne *Dad* (Otec), keď Rúfusovo stručné konštatovanie „Akoby výkupné.“ (ktoré otec svojimi

¹¹ RÚFUS, Milan: *In Poems*. Preložil Allan J. Stevo. Chicago : 52 Weeks in Slovakia, 2015, s. 53.

¹² Tamže, s. 60.

zrobenými dlaňami ponúkal bolesti a láske) premieňa na rozvláčne „In his hands, you could find the redemption.“ (V jeho dlaniach ste mohli nájsť vykúpenie). Kým predošlé dva preklady napriek tomu, že z vyššie uvedených dôvodov nezachovávajú v úplnosti rytmickú štruktúru originálu, majú svoj rytmus, Stevov preklad pôsobí dojomom rytmickej amorfnosti – pripomína podstročnik slúžiaci na ďalšie tvarovanie básne, ktoré tu však chýba.

Rúfusova tvorba sa dočkala anglických prekladov ešte v jednej knižnej podobe – v roku 2013 vydalo moravské vydavateľstvo Carpe Diem elektronickú knihu s básňami Jana Skácela a Milana Rúfusa *Encounters* v preklade Pavly Váňovej (básne boli aj zhudobnené a vyšli na rovnomennom CD). Vo svojom krátkom predslove prekladateľka nazýva Rúfusa kongeniálnym Skácelovým súputníkom a ako najväčší prekladateľský problém u Rúfusa nepokladá ani tak slovenčinu, ale skôr Rúfusove slovné hry. Váňová sa azda v najväčšej miere zo všetkých spomínaných prekladov usiluje priblížiť k originálu nielen sémanticky, ale aj prozodicky, keďže nielen zachováva metrický pôdorys básní a rým, ale niekedy ich aj kombinuje s typickým anglosaským poetologickým prvkom – aliteráciou, ako vidieť z ukážky z básne *Clear Air in Autumn* (Čistý jesenný vzduch): „The heavens have been hung too high for me“ (podčiarkol M. A.). Básnické stretnutie Jana Skácela a Milana Rúfusa v tomto projekte môžeme vzhľadom na ich vzájomný blízky vzťah a do istej miery aj poetologické príbuznosti hodnotiť ako šťastné, otázkou zostáva, akú šancu má tento, z nášho pohľadu zachovávajúci prekladateľský princíp zarezonovať v kontexte súčasnej poézie z pohľadu prijímajúcej kultúry. To však už musia povedať príslušní čitatelia a kritika¹³.

Literatúra a pramene

ANDRIČÍK, Marián: *O anglických prekladoch slovenskej poézie*. In: *Poetika poézie a jej prekladu: venované životnému výročiu básnika, literárneho*

---

¹³ Príspevok je súčasťou grantového projektu č. VEGA 1/0407/17 2017 – 2020 *Slovenská poézia v anglických prekladoch*.

- vedca a prekladateľa Jána Zambora*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 105 – 119.
- EMERY, Edward (ed.): *Contemporary East European Poetry, an Anthology*. Ardis Publishers : Heaterway, 1983.
- EMERY, Edward (ed.): *Contemporary East European Poetry, an Anthology*. Expanded edition. New York : Oxford University Press, 1993.
- CHROBÁKOVÁ, Stanislava (ed.): *One Hundred Years of Slovak Literature*. Vilenica / Bratislava : The Union of Slovenian Writers / The Association of Organisations of Slovak Writers, 2000.
- LEVÝ, Jiří: *Umění překlada*. Praha : Československý spisovatel, 1963.
- MIHAILOVICH, Vasa D.: *White Stones and Fir Trees. An Anthology of Contemporary Slavic Literature*. Cranbury : Associated University Presses, 1977.
- MIKULA, Valér: *Básnik medzi zúfalstvom a triumfom*. In: VÁLEK, Miroslav: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015.
- MISTRÍK, Erich: *Slovenská kultúra v multikulturalizme*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2006.
- NIDA, Eugene: *Toward a Science of Translating*. Leiden : E. J. Brill, 1964.
- RÚFUS, Milan: *And That's the Truth*. Preložili Ewald Osers, Viera a James Sutherland-Smith. Wauconda : Bolchazy-Carducci Publishers, 2006.
- RÚFUS, Milan: *Nieš bremeno a spievať / To Bear the Burden and Sing*. Preložil John Minahane. Bratislava : Matica slovenská / Literárne informačné centrum, 2008.
- RÚFUS, Milan: *In Poems*. Preložil Allan J. Stevo. Chicago : 52 Weeks in Slovakia, 2015.
- SKÁCEL, Jan – RÚFUS, Milan: *Encounter*. Preložila Pavla Váňová. Brumovice : Carpe Diem, 2013.
- ŠAJDOVÁ, Luba: *S Milanom Rúfusom blízko jeho príbehu Veľkého ticha*. Slovenské pohľady, IX (134), 2018, č. 1, s. 43 – 50.
- ŠIMKO, Ján: *The Poetry of Milan Rúfus*. Jednota / The Union, 116, 31. 10. 2007, s. 11.
- THEINER, George (ed.): *New Writing in Czechoslovakia*. Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1969.
- TYŠŠ, Igor: *Miroslav Válek po anglicky. Preklad ako dotyk sprostredkujúci prirodzenosť*. In: *Prekladateľské listy 3 (teória, kritika, prax prekladu)*. Ed. Lu-

cia Kozáková a Lýdia Machová. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 117 – 133.

VÁLEK, Miroslav: *The Ground beneath Our Feet: Selected Poems*. Preložil Ewald Osers. Levoča : Modrý Peter, 2006.

VÁLEK, Miroslav: *Collection of Poems*. Preložili Lucia Cebová a Štefan Cebo. London, 2015.

VÁLEK, Miroslav: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015.

ZAMBOR, Ján: *Poézia ako reflexívne obnažovanie pravdy*. In: RÚFUS, Milan: *Dielo III*. Dunajská Lužná : MilaniuM, 2003, s. 7 – 24.

Hranice v jazykovom svete Slovákov

Juraj Dolník

Abstract

Frontiers in the language world of Slovak

This study is focused on describing the language world of Slovak in terms of the frontiers which delineate this world and show its characteristic features. In this context, the study initially returns to the importance of the frontier between Slovak and Czech, because for Slovaks this frontier had an existential significance and is still relevant in relation to their language culture. The study also explains that the frontier between these languages has become a sensitive political and ideological issue for Slovaks, as well as a problem in cultivating language practices. The study then discusses the boundary between the present and the past, applying the metaphor of “cold and hot culture” from C. Lévi-Strauss and J. Assmann. The study then follows the cold and hot elements in Slovak culture with respect to language and describes them as distinctive features of the language world. Finally, the study draws attention to the frontiers in the contemporary language world and focuses on two language ideologies, which are termed the “ideology of positive separation” and the “ideology of positive integration”.

Keywords: frontier, language world of Slovak, Slovak and Czech, cold and hot culture, language ideology

Význam externej hranice

Hranica hrala kľúčovú rolu pri rozhodovaní o jazykovej budúcnosti slovenského národa. Pri konštituovaní spisovnej slovenčiny sa riešila fundamentálna otázka, či sa prikloniť k češtine, ktorá už fungovala ako kultúrny jazyk Slovákov, alebo sa odkloniť od nej a sústrediť sa na autentický jazyk domáceho obyvateľstva. Svoje rozhodnutie odmietnuť češtinu Ľudovít Štúr podložil jednak empirickým argumentom, pou-

kazujúc na to, že čeština nebola pre Slovákov dostatočne zrozumiteľná, a jednak metafyzickým argumentom, odvolávajúc sa na teóriu jednoty ducha národa a materinského jazyka. Vlastnou selektívnou kontrastnou fonetickou, gramatickou a lexikálnou analýzou češtiny a slovenčiny lingvisticky vysvetlil, „prečo sa ľud náš knihy, ktoré z Čiech dostával alebo ktoré boli tu u nás v nárečí tom popletenom, z väčšiny českom, z menšiny slovenskom písané, ustavične žaloval, že ich nedobre rozumie a že z nich preto osohu neberie“¹. „Popletenosť“ sa týka toho, čo sa traduje ako slovakizovaná čeština. Štúr sa pýtal: „Ktorého kmeňa strojom a vyslovením je reč táto? Českého či slovenského? Celkom ani jedného. Takým spôsobom sa človek ani k Čechom docela skloniť, ani k svojim a dušu svoju tak, ako by chcel, otvoriť a vysloviť nemôže, ale sa hneď sem, hneď tam strčia, z každého dačo kmáše, a na to ten spôsob ani jedno, ani druhé dokonale nevystaví, a potom ani tak, ako by treba bolo, na nikoho nepôsobí. Duch národa českého, hoc je nášmu roveň, je predsa aj od nášho odchodný“². Uzanlivo sa vyjadril o Jurajovi Palkovičovi, profesorovi na evanjelickom lýceu v Bratislave, básnikovi aj dramatikovi, o dramatikovi Jánovi Chalupkovi aj o slávnom Jánovi Kollárovi, ktorí neprijali jeho slovenčinu ako spisovný jazyk, ale dodal, že diela týchto aj ďalších osobností neboli „tým bývali, čím sa stali, neboli by sa nás tak dotkli, ako sa dotkli, bez pomoci nárečia nášho, ktoré na srdce i myseľ našu najhlbšie pôsobí“³. Ale pridáva k tomu aj to, že „keby už slovenčina vtedy na čase bola bývala, po slovensky inak vypadli a pre nás Slovákov ... znamenitejšími ešte pamätníkmi boli“⁴. To, že ich diela sú „z väčšej polovice české, z menšej slovenské“⁵, zabránilo tomu, aby sa v nich mohol naplno prejaviť duch slovenského národa a ešte účinnejšie zapôsobiť na slovenského recipienta.

Hranica medzi češtinou a slovenčinou bola teda pre Štúra duchovnou demarkačnou líniou, ktorá sa aktualizovala vo vedomí Slovákov,

---

¹ ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 165.

² Tamže, s. 154.

³ Tamže.

⁴ Tamže.

⁵ Tamže.

keď sa ocitli v dejinnom období podnecujúcom k verejnému diskurzu o ich autenticite, čiže aj identite. Záujem o aktualizáciu tejto hranice vzišiel z racionalizácie slovenského etnického inštinktu, z transformácie tohto inštinktu na uvedomovanie vlastnej totožnosti, vlastnej historickej kultúrnej vývinovej línie a vlastného duchovného potenciálu, realizáciou ktorého Slováci môžu – vlastne musia, lebo to plynie zo zákona ľudského ducha (ako to chápal Štúr) – prispieť k obohacovaniu kultúry ľudstva. Zavedenie spisovnej slovenčiny do verejného života protagonistu tejto aktivity chápal ako prejav národnej vôle, podloženej tým, že sa tento (objektívny) zákon dostal do vedomia edukačnej elity národa, ktorej úlohou je podporovanie procesu národného uvedomovania slovenského obyvateľstva. Verejné potvrdenie hranice medzi slovenčinou a češtinou – kodifikáciou slovenčiny – Štúr teda vnímal ako fakt, že aj Slováci pochopili riadiacu silu ducha ľudstva, ktorý sa pretavil do ducha národov, prejavujúceho sa v ich kultúrach, čiže aj v ich jazykoch, začali sa riadiť touto silou a tým naplňajú svoje poslanie v dejinnom pohybe ľudského pokolenia.

V diskurze o hraniciach sa štandardne pripomína, že hranice nielen oddeľujú, ale aj spájajú. Výrazným príkladom sú výroky, ktoré sa v slovenskom verejnom živote reprodukovujú, keď je reč o slovensko-českých vzťahoch so zreteľom na rozdelenie Československa. Počujeme a čítame, že Slováci a Česi si neboli nikdy takí blízki, nikdy si tak dobre nerozumeli ako teraz, keď obidva národy žijú vo vlastných štátoch. Tento – na úrovni abstraktného myslenia – paradox („Ak sa oddelíme, ešte viac sa spojíme.“) nie je, samozrejme, „objavom“ súčasnosti. Objasňoval ho aj Štúr, keď musel čeliť výčitkám, že jeho rozhodnutie kodifikovať slovenčinu znamená vnášanie nesvornosti medzi Čechov a Slovákov. A zasa argumentoval praxou (empiricky) aj filozofiou (metafyzicky). Zdôrazňuje, že „... my staré bratské zväzky s nimi pretrhnúť nemyslíme, ale že ich literatúru čítať, medzi nami rozširovať a tak účasť v ich živote i ďalej nepretržene mať budeme“⁶. Poukazuje na prax: „... knihy ich práve tak u nás teraz sa čítajú, ako sa čítali, ba práve účasť táto v ich literatúre vzrástla a od času nášho vystúpenia viac údov z našich kraja-

⁶ Tamže, s. 229.

nov k Matici českej popristávalo⁷, takže nie podpora nesvornosti, ale smerovanie k „najčistejšej“ svornosti (založenej na vzájomnosti) je následkom verejného oddelenia slovenčiny od češtiny. V jeho filozoficky podloženom vysvetľovaní ústrednú rolu má koncept kmeňovitosti s východiskovou ideou, že v kmeňovitosti národa (chápaného v duchu vtedajšej terminológie) sa prejavuje jeho duchovná sila: čím kmeňovitejší národ, tým väčšia duchovná sila. Česi a Slováci sú kmeňmi slovanského národa, ich jazykmi (ako aj jazykmi ostatných slovanských kmeňov) sa realizuje potenciál ducha tohto národa, takže vzájomná podpora plynie z vedomia spoločného duchovného základu. Rozhraničenie slovenčiny a češtiny sa tak malo interpretovať ako prostriedok autentického spájania dvoch kmeňov slovanského národa, teda pravého, opravdivého spájania, zodpovedajúceho takému vzťahu, v kvalite ktorého sa odráža imperatív duchovnej jednoty: Realizujte vo vzájomnej svornosti potenciál ducha slovanského národa v jeho česko-slovenskom aspekte! Hranicu medzi slovenčinou a češtinou Štúr vnímal v jej ambivalentnosti: jej zavedenie je podporou kultúrnej rozmanitosti a súčasne podmienkou autentického spájania, založeného na vzájomnom poznávaní kmeňového ducha a na vzájomnej vzpruhy do naplňovania dejinného posolstva. Súhrnne povedané, hranica medzi češtinou a slovenčinou bola potrebná na rozvíjanie slovenčiny v mene navodenia autentickej česko-slovenskej jednoty, zahŕňajúcej takú rozmanitosť, aká zodpovedá potenciálu slovanského ducha v jeho česko-slovenskom aspekte.

Hranica medzi češtinou a slovenčinou sa stala citlivou jazykovopolitickou, jazykovoideologickou aj jazykovopraktickou otázkou aj v ďalších obdobiach života Slovákov. Kultúrne dejiny slovenskej spoločnosti sa vyznačujú aj tým, že sa reprodukovala opozícia spoločensky relevantných síl vo vzťahu k chápaniu tejto hranice. Jedna strana upriamovala pozornosť viac na jej spájajúcu možnosť, kým druhá strana videla v nej podporujúcu silu pre autonomizáciu s možným vyústením uznania štátotvornej subjektivity slovenského národa. Vyhranila sa opozícia československá vz. slovenská národná ideológia. Ako je známe, jazykovednou oporou československej ideológie, spočívajúcej v akceptá-

---

⁷ Tamže.

cii konceptu československého národa, jestvujúceho v dvoch vetvách, bola teória pračeskej genézy jazyka, ktorý sa rozvinul do dvoch varian-
 tov – českého a slovenského. Táto ideológia bola politicky užitočná pri
 zakladaní Československej republiky, postupne však ustúpila (vrátane
 teórie pračeskej genézy slovenčiny), ale nezanikol cit a vedomie slo-
 vensko-českej spolupatričnosti, posilnenej spolunažívaním Slovákov
 a Čechov v spoločnom štáte, čo spôsobilo, že časť slovenského oby-
 vateľstva nepodporovala rozdelenie Československej republiky v roku
 1993. Nikto z nej, samozrejme, nepochyboval o samostatnosti Slová-
 kov ako národa a ich jazyka, a to bez ohľadu na to, čo o tom veda vypo-
 vedá, len česko-slovenskú hranicu interpretovali v štúrovskom duchu
 – ako takú kultúrnu hranicu, ktorá potvrdzuje národnú identitu Če-
 chov a Slovákov a súčasne nezasahuje do pocitu a vedomia domovské-
 ho komfortu. V mentálnom svete týchto Slovákov malo prioritu udr-
 žanie československého štátu ako spoľahlivej domoviny, vlasti. Tento
 postoj je zlučiteľný s miernou verziou slovenskej národnej ideológie.
 Prívrženci jej radikálnej verzie, v ktorej dominuje idea štátotvornosti
 Slovákov, realizovaná vytvorením samostatnej Slovenskej republiky,
 prisudzujú česko-slovenskej hranici význam „umožňujúca ohraniče-
 nie autentickej domoviny“⁸. Ukazuje sa, že otázka hranice nadhadzuje
 aj problém autenticity.

Z hľadiska jazykovej praxe je v popredí „priechodnosť“ hranice,
 zo slovenskej strany chápaná ako prenikanie českého výraziva do slo-
 venčiny, ktoré sa v slovenskom prostredí reflektuje ako funkčné a ne-
 funkčné bohemizmy. Vo všeobecnosti sa akceptuje maxima „Prebe-
 raj z češtiny len a len výrazy, ktoré sú v slovenčine funkčné!“ (a teda:
 „Vyhýbaj sa nefunkčným prevzatiam aj z češtiny!“), ale problémom je
 interpretácia funkčnosti. Konštantnou súčasťou dejín kultivovania spi-
 sovnej slovenčiny sú aj intervencie do nej v mene posilňovania „funkč-
 nej priepustnosti“ hranice, teda delimitačnej kompetencie nositeľov
 slovenčiny vo vzťahu k češtine.

⁸ K otázke verzii slovenskej národnej ideológie porov. NOVÁK, Ludovít: *Jazykoved-
 né glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935,
 s. 67 – 69.

Hranica medzi prítomnosťou a minulosťou

V nadväznosti na vplyvného francúzskeho etnológa C. Lévy-Strausa a egyptológ Jan Assmann rozdelil spoločenské formy na „chladné“ a „horúce“ – ujala sa opozičná schéma „chladná vz. horúca“ kultúra⁹. Termín chladná kultúra sa vzťahuje na spoločenstvá, pre ktoré vlastná minulosť je obdobím bez inšpiračného vzťahu k prítomnosti. V takej kultúre je tendencia k zmene a akcelerácii – ani nie tak z neschopnosti ako z múdrosti – blokovaná, spomínaním na to, čo je „večne“ platné, dejinné premeny sa „zmrazujú“ a pridržiavaním sa tradície, rítov sa udržiava sebastabilizačná sila a potvrdzuje sa vlastná identita. Život kolektívu je nastavený na konštantnosť, opakovanosť, ako to poznáme z prírody, v ktorej prebiehajú cyklické procesy. Opakom je horúca kultúra, v ktorej kolektívne spomínanie je hnacím motorom vývinu. Kolektívnym oživovaním minulosti sa formuje autoobraz spoločnosti a vyzdvihuje sa vplyv minulosti na dynamickosť prítomnosti. Kolektív orientovaný na horúcu kultúru je naklonený k uvoľneniu vzťahu k tradícii, náboženstvu, teda k javom zabezpečujúcim konštantnosť, a je ústretovejší k vede, technike a hospodárskemu rastu, t. j. k tomu, čo sa nazýva pokrok. Avšak dôležitú úlohu majú mýty s fundujúcou a „kontraprezentnou“ spomienkovou funkciou. Fundujúca rola mýtu spočíva v tom, že vypovedá o spoločnej minulosti, z ktorej možno odvodiť súčasné pomery, takže ich legitimizuje. Poskytuje orientáciu v prítomnosti a nádej do budúcnosti. „Kontraprezentná“ funkcia mýtu sa prejaví vtedy, keď prítomnosť v porovnaní s fundujúcim mýtom sa ukazuje ako odchýlená, čiže do pozornosti sa dostáva protiklad prítomnosti k minulosti; spomínaním na minulé, lepšie časy odchýlená prítomnosť sa dáva do protikladu s minulosťou, čo má viesť k odkloneniu spoločnosti od súčasného smerovania.

Realistické je vychádzať z graduálnej opozície *viac alebo menej chladná/horúca kultúra*. Z hľadiska poznávania súčasných kultúr je po-
učné sledovanie ich chladných a horúcich momentov, ako aj ich vývi-

---

⁹ ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : C. H. Beck, 1992.

nové tendencie s ohľadom na pribúdanie alebo odbúdanie takých momentov. V ére globalizácie je samozrejmé, že v chladných kultúrach sa usadzujú horúce prvky, „ako napr. v hornoegyptskej dedine internetová kaviareň“¹⁰, alebo v horúcich kultúrach sa akceptujú nedotknuteľné normy a hodnoty, ako „dôstojnosť človeka alebo rovnaké postavenie pohlaví, ale aj estetické hodnoty, ktoré sa manifestujú v nejakom umeleckom kánone, zahŕňajúcom diela, ktoré majú určené stálu recepciu a interpretáciu“¹¹. V sledovanom pohybe kultúr majú, pravdaže, kľúčový význam postoje a konania nových generácií, vytvárané podmienky na realizáciu prirodzeného inovačného potenciálu mladej generácie alebo edukačné stratégie na ich adaptačné formovanie, zabezpečujúce pretrvávajúce hodnôt a noriem predchádzajúcich generácií. Ide o vnímanie možných inovácií spoločnosťou, ktoré sú doménou nastupujúcich generácií, vzhľadom na význam tradičných životných foriem, ktorý im predchádzajúce generácie prisúdili.

V Preambule Ústavy Slovenskej republiky sa deklaruje, že tento základný právny dokument sa prijíma v mene slovenského národa, „pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy...“¹². Opisuje sa tu zjavný fundamentálny horúci moment slovenskej kultúry: prítomnosť – konštituovanie vlastného štátu – sa vyvodzuje z historického východiskového stavu Slovákov (život ich predkov v štátnom útvere Veľká Morava, ktorý je začiatkom ich kresťanskej tradície, založenej na učení Cyrila a Metoda) a z ich historického úsilia o sebazáchovu a opätovné nadobudnutie vlastného štátu po zániku Veľkomoravskej ríše. Slovenská politická reprezentácia, ktorá stála za touto Preambulou, vystupovala ako nositeľka kultúrnej pamäti, predstavujúcej interpretáciu pádu Veľkej Moravy a začlenenie predkov Slovákov do uhorského štátu ako vytvorenie virtuálnej poli-

¹⁰ ASSMANN, Aleida: *Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2011, s. 129.

¹¹ Tamže.

¹² *Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : NVK International, 1992, s. 23.

tickomocenskej hranice, ktorá mala Slovákom navždy zabrániť návrat k ich východiskovému stavu, teda stavu politickej autonómnosti, slobody a suverenity, takže vznik samostatnej Slovenskej republiky bol výsledkom politického aktu, ktorým sa táto hranica odstránila (táto interpretácia zodpovedá myšlienkovej schéme dejinného vývoja etník/národov v hlavách protagonistov národných hnutí, podľa ktorej vývinová línia má tri oporné body: východiskový stav slobody – obdobie neslobody – návrat k slobode). Podľa toho kolektívne spomínania na to, ako žili predkovia Slovákov pred tým, ako sa im vnútila táto hranica, bola dejinnou hnacou silou k nastoleniu súčasného stavu. Uvažovanie v tomto duchu vyúsťuje do záveru, že táto sila pôsobí naďalej: členstvo Slovenskej republiky v Európskej únii znamená aj isté obmedzenie jej suverenity, slobody, a tak sa táto sila aktivizuje, aby vývoj nesmeroval k vzniku hranice medzi predstavou „veľkomoravského stavu“ a súčasnosťou. Ukazuje sa, že za horúcim momentom kultúry je tu skrytý chladný prvok, a to konštantná, nemenná, „večná“ hodnota a norma správania a konania – národné ego, nastavené na sebazáchovu a seba-realizáciu (aktualizáciu vlastného potenciálu), ktorá je možná v podmienkach slobody a suverenity (naznačuje sa tu, že protiklad *chladná* vz. *horúca kultúra* je prvotnou orientačnou oporou pri poznávaní povahy kultúr; za touto schémou je zložitejšia skutočnosť).

Duch spomínanej Preambuly sa premietol aj do uvádzacieho výroku v Zákone Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku, ktorý sa začína takto: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky...“¹³. Výrazy znak osobitosti, kultúrne dedičstvo, suverenita majú evokovať dejinný východiskový stav slovenského národa, v ktorom predkovia Slovákov pričinením učencov Cyrila a Metoda už mali svoj kultúrny jazyk – staroslovenčinu. Spomínaná hranica oddelila Slovákov aj od ich kultúrneho jazyka, takže štúrovcami iniciovaná a presadzovaná spisovná slovenčina bola prvým závažným príspevkom k jej odstráneniu. Je to

---

¹³ *Štátny jazyk v súvislostiach*. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 1998, s. 13.

„veľmi horúci“ prvok v slovenskej kultúre – spomínanie na „dávnu otčinu“¹⁴, teda Veľkú Moravu, udržiavali vôľu k nastoleniu stavu spisovno-jazykovej existencie Slovákov ako nevyhnutného predpokladu ich autonómnej a suverénnej národnej existencie. Sviatok svätého Cyrila a Metoda (5. júl) je významným prvkom slovenskej kultúrnej pamäti, v ktorom je zakotvené interpretačné navodenie duchovnej kontinuity spisovnej slovenčiny s kultúrnym jazykom zavedeným týmito vierozvestami.

V citovanom jazykovom zákone (v treťom bode druhého paragrafu) v mene ochrany slovenčiny ako štátneho jazyka je sformulovaný normatívny výrok o nepripustnosti zasahovania do jeho kodifikovanej podoby v rozpore s jeho zákonitosťami. Tento výrok v sledovanom kontexte vyjavuje výrazný chladný element v slovenskej kultúre. Odráža sa v ňom systémovolingvistické myslenie, ale aj spomínanie na vnímanie spisovnej slovenčiny L. Štúrom pri jej obhajobe. Keď Štúr odmietal návrh, aby sa kodifikovala slovenčina, v ktorej bude „zo všetkých podrečí slovenských to, čo je dobrého“ vybraté a „... podoby (formy) nevybrúsené jedného podrečia s podobami druhého“¹⁵ sa zamenia, aby sa tak vytvoril jeden reprezentatívny celok, argumentoval tým, že to by bol indikátor nepoznania vlastného nárečia, že by to bola cesta k svojvôli a „rozhádanosti“ aj prejavom toho, že vlastne nevieme, čo chceme. Slováci sa môžu a majú držať svojho „čistého“ nárečia, ktoré „je jeden zaokrúhlený celok, ktorý má svoj zvláštny stroj, v ktorom všetko jedno k druhému dobre pristáva a každý i najmenší riad s druhým v tuhom je spojení“¹⁶. Nepristúpil na to, aby sa vytvorila „strakatina“, ktorá by ani svojich pevných zákonov, ani istého rázu (charakter) nemala, a toto nado všetko iné potrebuje reč spisovná“¹⁷. Štúr tu hovorí o stavbe spisovného jazyka, riadený zákonmi, ktoré spôsobujú, že „reč pravdivá slovenská sama so sebou všetko donáša, čoho sa držať máme“¹⁸. Uvied-

¹⁴ ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 346.

¹⁵ Tamže, s. 95.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Tamže, s. 199.

¹⁸ Tamže, s. 199 – 200.

la sa do života norma spisovno-jazykového správania založená na pridržiavaní sa zákonov jazykovej stavby a zároveň aj norma myslenia o spisovnej slovenčine so zreteľom na jej kodifikáciu.

Táto norma sa „zamrazila“, stala sa nemennou, konštantnou, „večne pravdivou“ riadiacou silou zaobchádzania so spisovným jazykom, a teda chladným javom v mentálnej kultúre Slovákov, čo potvrdzuje spomínaný výrok z jazykového zákona. Tradícia nomologického prístupu k spisovnému jazyku, spätého s jeho axiologickým vnímaním („najvzácnejšia hodnota kultúrneho dedičstva“), udržiava jazykové spoločenstvo v stave demokratického centralizmu, v ktorom jeho členovia akceptujú kodifikátora ako inštitúciu, čím potvrdzujú jeho mocenskú pozíciu, z ktorej sa rozhoduje o celospoločenskej záväznosti jazykových štruktúr, a teda aj o tom, čo je v rozpore alebo v súlade so zákonitosťami jazyka (porov. s citovaným článkom jazykového zákona). Kodifikátorovi ako inštitúcii sa prisudzuje funkcia znalca, experta – štúrovsky povedané – „stroja“ spisovného jazyka, ktorý najlepšie vie, čo je ústrojné/neústrojné, a tak jeho centrálna pozícia v jazykovom spoločenstve je legitímna. Z toho vyplýva, že niet dôvodu na navodenie hranice medzi štúrovskou minulosťou a prítomnosťou. V spisovno-jazykovom aspekte socializácia mladej generácie prebieha ako jej adaptácia na kultúru zaobchádzania so spisovnou slovenčinou v duchu demokratického centralizmu.

Problém hranice medzi minulosťou a prítomnosťou v období konštituovania spisovnej slovenčiny sa objavil pri jednotlivostiach. Kým pôvodná Štúrova verzia napríklad v pravopise nemala protiklad *i, í – y, ý*, opozícia *d, t, n – d', t', ň* sa v každej pozícii graficky vyznačuje, v tvarosloví sa vyskytuje adjektívna forma bez *é* (*dobrje, dobrjeho* atď.) alebo chýbala v nej spoluhláska *l'*, hodžovsko-hattalovská verzia obnovila starší stav (platný aj v súčasnosti), a teda odstránila Štúrom iniciovanú hranicu medzi tradíciou a aktuálnym stavom. Je to dobrá ukážka toho, ako sa môže aj v jazykovej sfére kultúry navodzovať napätie medzi chladným a horúcim momentom. V tejto súvislosti je zvlášť pozoruhodným javom konsonant *l'* v spisovnej slovenčine, ktorý rozdeľuje jej nositeľov na „elo-vých“ a „neelových“ Slovákov – jedni majú v artikulačnej báze prirodzenú stopu tejto hlásky (majú ju z nárečia), kým druhí ju nemajú, a tak ju nevyslovujú, pokiaľ nie sú vystavení osobitnému tlaku (jej stopa v ich artikulačnej báze nie je prirodzená). Kodifikácia zahŕňa spoluhlásku *l'*

ako zvukový prvok zakotvený v systéme spisovnej slovenčiny, a tak podporuje tradíciu hodžovsko-hattalovskej kodifikácie (opozícia *l* – *l'* sa vyskytuje aj v Bernolákovej kodifikácii), čiže udržiava hranicu s pôvodným Štúrovým obrazom zvukovej stavby celonárodnej slovenčiny, ktorý však reprodukuje „neeloví“ Slováci. Kodifikácia podporuje „nedotknuteľnosť“ hlásky *l'* v zvukovom systéme spisovného jazyka, a teda normatívne pôsobí na jeho používateľov, v jazykovej praxi sa zachováva interpretácia protikladu medzi pôvodným Štúrovým vnímaním tejto hlásky, v ktorom je tento „zvuk pre svoju veľkú rozteklosť neprijemný a deťinský“ a „len u daktorých a málo Slovákov je v običaji a už aj tam pomali zakapáva“¹⁹, a jej vnímaním ako prvku zvukového systému spisovnej slovenčiny, ako možná koexistencia vo fungovaní tohto jazyka. Pozorujeme tu „vlašný“ moment v jazykovej oblasti slovenskej kultúry, spočívajúci v tom, že spor o mäkké *l'* v minulosti sa pozmenene premietol do prítomnosti ako sklon k rešpektovaniu „*l'*-ovej“ diferencovanosti používateľov spisovného jazyka s tendenciou k naturalizácii vnímania tohto stavu. Na rozdiel od pôvodného Štúrovho presvedčenia však ani tí, ktorých artikulačná báza nie je konformná s touto hláskou, nespochybňujú jej miesto v hláskovej sústave spisovnej slovenčiny – skôr naopak, vnímajú ju ako výraznú črtu „peknej, mäkkej“ slovenčiny –, ale súčasne očakávajú toleranciu voči nim. Pravda, v realite rozdelenie používateľov na „elových“ a „neelových“ Slovákov nie je striktné (v zmysle buď vyslovuje *l'*, alebo nie), adekvátne je ich delenie v duchu prototypovej kategorizácie: prototypoví „eloví“ Slováci sú tí, ktorí hlásku *l'* prirodzene vyslovujú v každej náležitej pozícii, ostatní sa vzdávajú viac alebo menej od prototypu v závislosti od rozsahu pozícií, v ktorých ju vyslovujú.

Hranice v súčasnom jazykovom svete

Jazyk je riadený univerzálnym princípom funkčnej diferenciácie: vytvárajú sa osobitné formy pre osobitné funkcie. Významnú rolu majú

¹⁹ ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej I*. Ed. Lubomír Ďurovič a Slavomír Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2006, s. 101 – 102.

sociálne funkcie ako identifikačná, solidarizačná alebo prestížna funkcia. Výrazným príkladom sú funkčné štýly, ktoré reprezentujú rozhraničenie používania jazyka jeho adaptáciou na funkčné oblasti sociálneho života a dávajú najavo, že formy jazykového správania sú sociálne relevantné, a teda ich ovládanie je sociálne významné. Ovládanie/neovládanie sociálne relevantných foriem jazykového správania funguje ako kritérium hodnotenia. Týka sa to aj ovládania spisovnej slovenčiny ako kodifikovanej normy jazyka. V období jej konštituovania sa navodila hranica medzi tými, ktorí ju ovládajú, a tými, ktorí dokázali používať len svoje nárečie. Postupne sa spisovný jazyk demokratizoval (rozširovala sa jeho sociálna báza), takže táto hranica „vybledávala“, čo vyústilo do súčasného stavu, že v podstate ho všetci ovládajú, len jedni ho ovládajú perfektne (kodifikátor a šíritelia kodifikácie) a druhí s istými deficitmi. Táto zjemnená hranica medzi používateľmi však nastolila otázku legitímnosti chápania spisovnej slovenčiny v súčasných podmienkach, a tak sa vo vzťahu k nej aktualizovala potreba analýzy jazykovej ideológie. Táto analýza vyjavuje hranicu medzi dvomi jazykovými ideológiami²⁰.

Ide vlastne o dva ideologické komplexy. Prvý súbor som nazval ideológia pozitívnej separácie, ktorú rámcovo vymedzujú tieto presvedčenia:

1. Spisovný jazyk je vyššia hodnota ako ostatné variety národného jazyka (je niečím „viac“, je pre nás významnejší ako iné jazykové útvary, bez neho nemôže byť národ).
2. Spisovný jazyk sa musíme učiť, musíme mu venovať viac pozornosti pri jeho používaní (nemôžeme ho prežívať len tak ako napríklad nárečia).
3. Spisovný jazyk musíme osobitne pestovať a ochraňovať, musíme ho vedome kultivovať, musíme byť zodpovední za jeho stav a rozvoj a zabráňovať jeho poškodzovaniu.

1. Toto presvedčenie o spisovnom jazyku zodpovedá tomu, čo sa v teóriách jazykovej ideológie označuje ako ideológia štandardizmu.

---

²⁰ Ich rozsiahly výklad sa podáva v práci DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017. Na tomto mieste sa prezentuje jeho výrazne zostrúchnená verzia.

Všeobecne je známe, že táto ideológia je spojená s formovaním európskych štandardných jazykov, ktoré sa stali prostriedkom aj výrazom politickej jednoty a kultúrnej identity ich nositeľov, a tak nadobudli prominentné miesto medzi jazykovými varietami. Navyše však v slovenskom prostredí prominentnosť spisovného jazyka sa podčiarkuje tým, že sa pokazuje na jeho národnoreprezentatívnu, národnoidentifikačnú (a tým aj národnodištinkatívnu) a národnosolidarizačnú (národnointegračnú) funkciu. Z tohto presvedčenia sa vyvodzuje záver, že pri zaobchádzaní so spisovným jazykom treba mať stále na mysli tieto „nadpraktické“ funkcie, a teda jeho hodnotu nad rámcom jeho „úžitkových“ hodnôt.

2. Tomuto presvedčeniu sa dostalo aj autoritatívnej odbornej podpory od lingvistiky, ktorá zasahovala do spisovnojazykového života z pozície výkladu jazyka ako systému. Z tejto pozície opísal a vysvetľoval – ako je vyššie uvedené – už L. Štúr gramatiku jazyka, z pozície „ústrojnosti reči našej“, jej „vnútorného stroja a riadu“²¹ a modernú deskriptívnu reprezentáciu tohto „stroja a riadu“ vypracovala systémová lingvistika minulého storočia. Štandardizovala sa téza o zákonitostami riadenom systéme spisovnej slovenčiny a pri regulovaní jej noriem sa z nej vychádzalo ako z dominantnej opory. Lingvistika ukazovala, že učiť sa pravidlá spisovného jazyka je predpoklad toho, aby sme sa riadili podľa toho, čo mu je imanentné – podľa zákonitostí. Presviedčala, že „za“ pravidlami sú zákonitosti jazyka, čím sa podčiarkovala závažnosť pravidiel a posilňoval sa spomínaný imperatív, čiže presvedčenie, že spisovnú slovenčinu sa musíme učiť, sa posilňovalo nomologickým výkladom jazyka, a tak môžeme hovoriť o ideológii nomologizmu. Kto dokáže formulovať pravidlá spisovného jazyka na základe poznania jeho zákonitostí? Samozrejme, príslušní experti, znalci jeho systému, takže ich kompetencia je rozhodujúca pri posudzovaní jazykovej správnosti.

3. Presvedčenie, že spisovný jazyk musíme osobitne pestovať a ochraňovať, je ideológia označovaná ako protekcionizmus. Je to dôsledok ideológie štandardizmu: ak je spisovný jazyk prominentná varieta národného jazyka, pretože je osobitne významný pre národ-

²¹ ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 190.

ný celok, treba ho osobitne pestovať a ochraňovať. Slovenské jazykové spoločenstvo patrí k spoločenstvám, do ktorých je ideológia protekcionizmu hlboko zakorenená. Je kauzálne spojená s presvedčením, že úroveň spisovno-jazykového vedomia značnej časti nositeľov tohto jazyka nie je primeraná (nie je taká, aká má byť), čo má objektívne aj subjektívne príčiny (politické a sociálne podmienky života Slovákov od uvedenia spisovnej slovenčiny do života až po vznik Slovenskej republiky – v nich treba hľadať objektívne príčiny – a ich vzťah k tejto variete, prejavujúci sa pri jej používaní – v ňom sú subjektívne príčiny).

Spätný pohľad na ideológiu pozitívnej separácie dáva do pozornosti, že v tejto ideológii dominuje komponent uvedomenosti: spisovný jazyk sa vyznačuje tým, že používatelia majú (a majú mať) k nemu uvedomený vzťah. A má byť aj uvedomelý.

Paralelne s prvotným ohraňovaním ideológie pozitívnej separácie druhý komplex ideológií rámcovo vymedzím takisto opisom presvedčení, ktoré sú v jej základe:

1. Spisovný jazyk a iné jazykové variety rovnako dobre zodpovedajú vyjadrovacím a dorozumievacím potrebám, ale spisovná varieta má širšie uplatnenie, a preto je dôležitejšia ako ostatné variety.
2. Spisovný jazyk si osvojujeme ako materinský jazyk a tak ho treba aj používať, jeho používanie má byť prirodzené, bez pocitu alebo vedomia elitárskeho tlaku na jazykovú správnosť, spojeného s hrozbou sankcie.
3. Spisovný jazyk je sústavne prispôsobovaný používateľmi dynamike ich vyjadrovania a komunikačných potrieb, tým sa kultivuje, pričom sa udržiava jeho stabilita a identita.

1. Toto presvedčenie môžeme nazvať ako ideológiu *primus inter pares*, podľa ktorej spisovný jazyk je prvý jazykový útvar medzi rovnými varietami. Je prvý preto, lebo jeho používanie má najväčšiu distribúciu, čo je svedectvom jeho osobitnej dôležitosti pre fungovanie národného kolektívu. Šírka distribúcie jeho používania spôsobuje jeho diferencovanosť, jeho rozmanité prejavovanie v korelácii s okolnosťami používania, čo podčiarkuje jeho dôležitosť (je veľmi dôležité mať jazykovú varietu, ktorá je použiteľná za každých okolností sociálneho života), ale potvrdzuje aj jeho rovnosť (používanie každej variety ko-

reluje s okolnosťami). Ideológia *primus inter pares* nestráca zo zreteľa „nadpraktickú“ hodnotu spisovného jazyka, ale nepredpokladá jeho systematické regulačné zasahovanie do noriem jazyka, t. j. intervencie v mene toho, že spisovný jazyk je aj hodnotový objekt nad rámcom úžitkových hodnôt.

2. Presvedčenie, že spisovný jazyk si osvojujeme ako materinský jazyk a tak ho treba aj používať, jeho používanie má byť prirodzené, bez pocitu alebo vedomia elitárskeho tlaku na jazykovú správnosť, spojeného s hrozbou sankcie, môžeme označiť ako ideológiu praktických sociálnych pravidiel. Podľa tejto ideológie materinskojazykové správanie je riadené praktickými sociálnymi pravidlami (reč je tu o správaní v zmysle spontánnych reakcií, nie o konaní ako cieľavedomej činnosti). Jazykové pravidlá sa teda vyznačujú behaviorálnosťou, t. j. tým, že si ich jednotlivci osvojujú formovaním jazykového správania v rámci komunikačných činností a existujú a fungujú ako jazykové správania v sociálnej praxi.

3. Presvedčenie, že spisovný jazyk je sústavne prispôbovaný používateľmi dynamike ich vyjadrovacích a komunikačných potrieb, čím sa kultivuje, pričom sa udržiava jeho stabilita a identita, môžeme zafixovať ako ideológiu prirodzenej viability. Pripomeňme si, že výraz *viabilita* je kľúčový v teórii konštruktivismu, zúčtujúcej aj evolučnú teóriu: „Organizmus je ‚viabilný‘, pokiaľ sa mu darí prežiť v svojom prostredí a rozmnožovať sa“²². *Viabilita* je znakom toho, že sa organizmus dokázal adaptovať na zmenené prostredie, zžiť sa s prostredím tak, aby zachoval seba aj do budúcnosti, aby zabezpečil svoju perzistenciu. Aj jazyk je *viabilný* v tomto zmysle. Adaptuje sa na nové vyjadrovacie a komunikačné potreby v zmenených sociálnointerakčných podmienkach bez ohrozenia jeho stability a identity. Za normálnych okolností adaptácia je prirodzená, a teda aj *viabilita* je taká – atribútom „prirodzená“ sa vyjadruje, že tieto zmeny prebiehajú v duchu osvojených (nie naučených) a jazykovou praxou reprodukovaných pravidiel.

²² GLASERFELD, Ernst: *Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität*. In: *Einführung in den Konstruktivismus*. Ed. Heinz Gumin und Heinrich Meier. München : Piper Verlag, 2012, s. 25.

Jazykové ideológie, o ktorých bola práve reč – ideológia *primus inter pares*, ideológia praktických sociálnych pravidiel a ideológia prirodzenej viability –, môžeme zastrešiť výrazom ideológia pozitívnej integrácie (ako opozičný termín k termínu ideológia pozitívnej separácie). Výrazom ideológia pozitívnej integrácie sa vyjadruje presvedčenie, že spisovný jazyk je integrovaný do jazykového života spoločnosti (do celku existenčných foriem jazyka, ktorými spoločnosť jazykovo žije) na základe spôsobu jeho internalizácie (osvojovaním, nie učením sa) jednotlivcami a jeho prirodzeného prispôsobovania sa vyjadrovacím a komunikačným potrebám, pričom ale rozsahom potrieb, ktorým zodpovedá, prevyšuje iné formy jazyka, a tak má prominentné miesto v tomto živote. To, že je integrovaný do jazykového života spoločnosti, znamená, že sa priblížil k ostatným jazykovým varietám, ktoré ich nositelia prežívajú ako samočinné sprostredkovače ich sociálnointeraktívnej vôle (podobne za normálnych okolností prežívame nohy ako súčasť nášho tela, ktoré samočinne, samy od seba, automaticky sprostredkujú našu pohybovú vôľu). Popri tomto približovaní sa nestráca prestíž, pretože sa nemení jeho celonárodná platnosť²³. Proces integrácie ho nezbavuje „pozitívnosti“, pozitíva pre národ, ktorého edukačná elita (u nás štúrovci) ho uviedla do života a ten ho akceptoval.

Ideológia pozitívnej integrácie si nárokuje na prívlastok autentická. Jej zdrojom je duchovná mocenská energia, vôľa duchovne sa zmocniť spisovného jazyka, ktorý dospel k stavu, že sa stal materinským (prirodzeným) jazykom v celonárodnom rozsahu. V duchu predchádzajúceho výkladu duchovne sa zmocniť tohto jazyka znamená nadobudnúť duchovnú moc nad ním, ovládnuť ho tak, aby naše konanie vo vzťahu k nemu bolo „empatické“, zosúladené s tým, čím je, teda s jeho povahou, takže aby naše konanie bolo kauzálne, nie arbitrárne. Považba materinského (prirodzeného) jazyka je určená dispozíciou človeka na „vlastnenie“ samočinného sprostredkovača v sociálnej interakcii (môžeme hovoriť aj o samočinnom médiu), ktoré je sprevádzané dispozíciou na samočinné nadobúdanie takého sprostredkovača, dispo-

---

²³ Porov. s pojmom integrácia v interkulturalite: nejaká menšina sa zblíži s kultúrou väčšiny, ale udržiava si aj svoje kultúrne dedičstvo.

zíciou na neuvedomované analogické správanie, ako aj citom kolektívnosti. Podľa toho k povahovým črtám jazyka patria emergentnosť (samočinné zjavovanie, vynáranie sa výrazov v komunikácii), invázivnosť (samočinné vnikanie jazykových prostriedkov do jazykovej pamäti v komunikácii, a to tak, že prostriedky sú v „emergentnej pohotovosti“), praktická pravidelnosť (pravidelnosť navodzovaná a reprodukováaná v jazykovej praxi, v kontexte používaných prostriedkov) a sociálna solidárnosť (jazykové výrazy, ktoré sa v jazykovom spoločenstve rozšírili, resp. sa rozširujú, sú ukazovateľmi spolupatričnosti používateľov, ktorí ich aj tak vnímajú, prežívajú). Tieto povahové črty jazyka sa prejavujú v jazykovom správaní používateľov v komunikačných udalostiach, keď jazyk používajú tak, ako ho používali ich predchodcovia, opierajúci sa o jazykovú kompetenciu, ktorá vzišla z jazykovej praxe a „rástla“ v nej bez potreby externej edukácie a regulácie. Pri takom správaní jazyk funguje emergentno-invázivne – funguje mechanizmus samočinného zjavovania výrazov na jazyku a samočinného vnikania výrazov do jazykovej pamäti –, vykazuje takú pravidelnosť, akú generuje analógia zasahovaná kontextom používania jazyka, a udržiava používateľa v mentálnom stave, že jeho jazykové správanie je súčasťou kolektívneho jazykového správania, je z neho odvodené. Ideológia pozitívnej integrácie ako ideový korelát povahy jazyka je oporou kauzálneho zaobchádzania so spisovným jazykom, ktoré je v protiklade s konaním proti jeho povahe (s arbitrárnym konaním). Kauzálne zaobchádzanie so spisovným jazykom podporuje tendenciu k odstraňovaniu rozporu (ako následku udržiavania vplyvu ideológie pozitívnej separácie) medzi jeho používaním v súlade s jeho povahou a akceptáciou normatívnych zásahov na základe metajazykovej reflexie (ilustračne: používa sa *kvôli chorobe*, ale uznáva sa poučenie *pre chorobu*). V tejto tendencii sa odráža zosúladovanie demokratizácie spisovného jazyka (s jej implikáciami) a spôsobu zaobchádzania s ním²⁴.

²⁴ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantu VEGA 1/0553/18 *Pragmatické a gramatické princípy jazyka so zreteľom na kultivovanie jazykovej praxe*.

Literatúra

- ASSMANN, Aleida: *Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2011.
- ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : C. H. Beck, 1992.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017.
- GLASERFELD, Ernst: *Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität*. In: *Einführung in den Konstruktivismus*. Ed. Heinz Gumin und Heinrich Meier. München : Piper Verlag, 2012, s. 9 – 39.
- NOVÁK, Ludovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.
- ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej I*. Ed. Lubomír Ďurovič a Slavomír Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2006.
- Štátny jazyk v súvislostiach*. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 1998.
- ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.
- Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : NVK International, 1992.

Obraz čerta v slovenskej frazeológii – rozostrené hranice medzi mytológiou, kresťanstvom a populárnou kultúrou

---

Anna Gálisová

Abstract

The image of the devil in Slovak phraseology: blurred boundaries between mythology, Christianity, and popular culture

This study focuses on the image of the devil as it is captured in Slovak phraseology from an ethnolinguistic perspective. It presents the figure of the devil in a broader cultural context, and through Slovak phraseologisms it identifies categories associated with the image of the devil, especially appearance and characteristics. The study also deals with the devil's activities and interactions with man, and briefly pays attention to Hell as the space of this being's presence.

Keywords: devils, demons, Hell, phraseologisms, the language picture of the world, mythology, Christianity, popular culture

Kultúrno-etnologický kontext obrazu čerta

Čert je jednou z najzaujímavejších nadprirodzených bytostí a jeho obraz je v slovenskej ľudovej kultúre pomerne pevne fixovaný, čo znamená, že značná časť nositeľov slovenskej kultúry a zároveň autochtónnych používateľov slovenského jazyka má o čertovi a jeho vzhľade či vlastnostiach podobné predstavy. Možno skonštatovať, že na Slovensku existuje istý spoločný etnoobraz čerta, s čím je spojená pomerne ustálená spoločenská konotácia. Dokazuje to aj analýza kresieb žiakov a študentov slovenských škôl, ktorí mali za úlohu výtvarne stvárniť, ako si predstavujú typického čerta. Väčšina z nich ho vidí ako postavu

polocapa-poločloveka, ktorá má čiernu srst', rohy, chvost, jedno alebo dve kopytá, neraz špicaté uši a v rukách drží vidly. Tieto ilustratívne vyobrazenia úplne korešpondujú s ľudovou predstavou čerta v slovenskom folklóre¹. Aj K. Nádaská a J. Michálek² tvrdia, že čert má v démonologických predstavách spomedzi všetkých bytostí najustálenejšiu podobu. Jednako ide o bytosť, ktorá má polymorfné rysy a dokáže sa prevteľovať. Vo folklórnych textoch (ľudových rozprávkach, povestiach, piesňach a pod.) dokáže táto bytosť na seba vziať akúkoľvek podobu – zoomorfnú aj antropomorfnú, teda sa môže zjaviť človeku ako zviera (čierny cap, baran, pes, kocúr, kohút, čierny vták s červenými očami) alebo ako človek (paholok, čierny pán či lesník s konským alebo kravským kopytom), ba dokonca môže v týchto textoch vystupovať ako vec (červená ohnivá guľa, reťaz či vzdušný vír)³. Čert je v slovenských, ba aj európskych predstavách stelesnením zla, nečistou silou, zlým démonom, pokašiteľom, ktorý človeka zvádza z cesty čistého, mravného života a faustovsky mu kradne dušu. Predpokladá sa, že jeho súčasný obraz je prevrstvením pohanských predstáv o zlých démonoch so stredovekým kresťanským obrazom diabla, čo dokladajú aj slovenské frazeologizmy *čert ako diabol* [SSSJ, s. 486; KSSJ, s. 92; SSJ, s. 201; FS, s. 56; MFS, s. 34] alebo *pochodiť/posľubovať čertov-diablov* [SSSJ, s. 486; KSSJ, s. 92; ZR, s. 45]. O mytologických súvislostiach s obrazom čerta v slovenskej kultúre a prevrstvení týchto prvkov s kresťanskými predstavami niet pochýb, o čom svedčí aj prepojenie tejto bytosti s mágiou a ostatnými postavami, ktorým sú v ľudovej kultúre pripisované nadprirodzené schopnosti. V ľudových poverách býva čert alebo diabol asociovaný ako pomocník bosoriek a bosorákov či stríg a strigôňov,

¹ Porov. CIBULOVÁ, Tatiana – GAŠPARÍKOVÁ, Viera – LUTHER, Daniel – PROFANTOVÁ, Zuzana: *Čert*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 73.

² NÁDASKÁ, Katarína – MICHÁLEK, Ján: *Čerti, bosorky a iné strašidlá*. Bratislava : Fortuna Libri, 2015, s. 21.

³ CIBULOVÁ, Tatiana: *Čert*. In: *Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. Elektronická encyklopédia*. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/cert/>.

teda postáv, ktoré sú tradične spájané s čiernou mágiou. K. Nádaská⁴ napríklad píše o sabatoch, čiže čarodejnických zhromaždeniach, o ktorých sa v strednej a východnej Európe verilo, že sa tam ľudia (predovšetkým ženy, ale výnimočne aj muži) s nadprirodzenými schopnosťami stretávajú s čertom/diablom a obcujú s ním: „Diabol bral na seba postavu inkuba, astrálnej bytosti, ktorá sa mohla sexuálne stykať so spiacimi ženami. Personifikáciou diabla často bol cap, ktorý nosil na svojom chrbte bosorky na sabat. Postava capa sa spájala so symbolikou sabatových sexuálnych orgií a s voľbou kráľovnej sabatu, ktorá sedela na tróne spolu so satanom. Jedným so spoločných znakov sabatov bolo znesväcovanie čarodejnických novíciek a novicov, pričom obrad sa končil bozkávaním satana pod chvost, kde mal tvár pekného mládencu.“ Vzhľadom na nedostatok písomných dokladov, samozrejme, nemožno nič tvrdiť s určitosťou, ale dá sa predpokladať, že mytologické súvislosti v obraze čerta naznačuje aj jeho nápadná podobnosť s antickými satyrmí, polobohmi, resp. lesnými démonmi, ktorí mali podobu spolovice človeka, spolovice capa, ďalej mali kučeravé vlasy, špicaté uši, malé rohy, chvost a zvieracie nohy s kopytami. Podobná je aj sexuálna neviazanosť týchto postáv gréckej mytológie, pretože satyrovia radi obcovali s nymfami a sú asociovaní s mužskou sexuálnou silou⁵. Zjavná je tiež súvislosť čerta s bohmi slovanského panteónu, a to konkrétne s Perúnom a Velesom. Perún bol v pohanskom slovanskom chápaní nebeský boh búrky, hromu a blesku, na čo odkazuje aj etymológia tohto vlastného mena: *Perunъ*, odvodené od indoeurópskeho **per-*, teda „biť, udierať“⁶. Podľa historika M. Těru⁷ postava tohto pôvodného pohanského božstva „odolala“ aj príchodu kresťanstva a v rámci pravoslávneho sveta Slovanov sa tento mytologický sujet stal súčasťou kultu starozákonného proroka Eliáša (Ilju) – hromovládcu, ktorý jazdí po nebi v ohnivom voze s rachotom kolies, čo je vlastne zvuk dunenia

⁴ NÁDASKÁ, Katarína: *Čary a vešty. Mágia v ľudovej kultúre Slovenska*. Bratislava : Fortuna Libri, 2014, s. 53 – 79.

⁵ Porov. BECKER, Udo: *Slovník symbolů*. Praha : Portál, 1992, s. 254.

⁶ KRÁLIK, Lubor: *Parom*. In: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015, s. 423.

⁷ TĚRA, Michal: *Perun – bůh hromovládců*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2009.

hromu, a naháňa diabla. Spojitosť medzi búrkou či hromom a čertom/diablom dokazuje aj slovenská frazeológia, v ktorej sa svadba čertov synonymizuje so silnou búrkou či vetrom: *vonku sa [všetci] čerti ženía* – je veľmi zlé počasie [SSSJ, s. 486; SSN, s. 251; ZR, s. 47], ako aj slovenská parémia *Keď slnko svieti a dážď prší, vtedy čert babu bije* [FS, s. 140]. Ďalším dokladom spojitosti medzi Perúnom a čertom je lexéma *parom*, ktorá je podľa L. Králika⁸ pravdepodobne výsledkom skríženia foriem *hrom* a *perun*. *Parom* je v slovenskej frazeológii synonymom čerta, čo naznačuje už výkladový text daného hesla v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (ďalej KSSJ): „výraz používaný vo vzrušení, napr. v kliatbach, označujúci neurčitú zlú silu (podľa slovanského boha hromu Perúna/Paroma), diabol, čert, ďas“⁹. Táto synonymia je zrejماً aj z lexikálnych variantov viacerých frazém, napr. o rovnakých ľuďoch: *Ten lebo ten, to je jeden čert/diabol/parom/pes*. [FS, s. 56], objavuje sa tiež v kliatbach, ktoré vyjadrujú, že už na niečom nezáleží: *Nech to parom uchyť!* [SSJ, s. 73], *Nech to parom vezme!* [KSSJ, s. 445; ZR, s. 44] – *Nech to čert vezme!* [KSSJ, s. 92; ZR, s. 44], aj v zahrešeniach: *doparoma* [KSSJ, s. 118] – *dočerta* [KSSJ, s. 118].

Keď hovoríme o spojitosti čerta alebo diabla so slovanským svetom, nie je možné obísť ani ďalšieho boha starých Slovanov – Velesa. Veles alebo Volos bol uctievaný ako boh vegetácie, úrody, dobytka, blahobytu, zeme a podsvetia a býva často vyobrazený s rohmi na hlave a kožušinou na chrbte. V textoch venujúcich sa mytológii sa možno stretnúť s myšlienkou rozdvojenia tohto božstva na dve hypostázy: svätého Blažejza (Vasilija), príp. aj svätého Sávu, a čerta/diabla¹⁰. Táto spojitosť je však zrejماً predovšetkým zo symboliky a schopností, priamy jazykový doklad sa v slovenskom frazeologickom fonde nenachádza.

⁸ KRÁLIK, Lubor: *Parom*. In: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015, s. 423.

⁹ *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003.

¹⁰ Porov. GÁBOR, Lubomír: *Ludová próza západných Slovanov v komparatívnej perspektíve. Sondy do literárnej predhistórie*. Banská Bystrica : Belianum, 2017, s. 64 – 92. aj BAILEY, Greg a kol.: *Mytológia. Mýty, povesti a legendy*. Bratislava : Fortuna Print Praha, 2006, s. 258.

V rámci ľudových obyčajov pretrvávajúcich dodnes sa možno v slovenskej kultúre stretnúť s postavou čerta azda najčastejšie v súvislosti so sviatkom svätého Mikuláša 6. decembra, keď chodí Mikuláš v biskupskom rúchu v sprievode jedného či viacerých čertov a rozdáva deťom sladkosti a darčeky.

Obraz čerta v jazyku

Každé jazykové spoločenstvo prostredníctvom pomenúvania mimojazykovej reality zároveň fixuje vo svojom jazyku spoločné myslenie a interpretácie sveta aj všetkého, čo sa v ňom nachádza. I. Vaňková hovorí o jazyku ako o archíve kultúry a o poznávacej funkcii vo vzťahu jazyka ku kultúre¹¹. J. Bartmiński tvrdí, že „v jazyku, a to v slovnej zásobe aj v gramatike, je uložený určitý obraz sveta, uchováva sa v ňom bežné (tzv. naivné) povedomie o svete, veciach, javoch a vzťahoch.“¹² Jazykový obraz sveta každého spoločenstva sa teda odráža v štruktúre jazyka – v jeho gramatike aj sémantike, ale aj v samotných textoch, či už folklórnych alebo popkultúrnych. R. Gregorczykowa definuje jazykový obraz sveta ako „spôsob chápania (jeho percepcie a konceptualizácie), ktorý je možné vyčítať z faktov jazyka (t. j. z jeho flektívnych, derivačných vlastností, frazeologizmov, synonymických radov) svedčiacich o osobitej kategorizácii sveta, a tiež z konotácií a stereotypov spätých s nazývanými objektmi.“¹³ Opierajúc sa o túto koncepciu, vychádzame z predpokladu, že svet vnímame a poznávame cez prizmu jazyka a že každý výsek reality i jej poznania možno včleniť do istého pojmového rámca, ktorý zastupuje konkrétna lexikálna jednotka. Fixácia kultúrneho obrazu je zreteľná práve vo frazeológii, teda vo výrazoch majú- cich ustálenú podobu a v nej môžu v konkrétnom jazykovom spo-

¹¹ VAŇKOVÁ, Irena: *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha : Univerzita Karlova, 2007, s. 89.

¹² BARTMIŃSKI, Jerzy: *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha : Univerzita Karlova, 2016, s. 19.

¹³ GREGORCZYKOWA, Renata: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2001, s. 163.

čenstve pretrvávajú stáročia. Tak aj frazeologické jednotky (ďalej FJ) s komponentom čert reprezentujú isté naivné predstavy spoločnosti o tejto nadprirodzenej bytosti.

Analyzovať obraz čerta zachytený v slovenskom frazeologickom fonde je predovšetkým vzhľadom na množstvo existujúcich frazém a parémií, ako aj komplikovanú štruktúru danej bytosti pomerne náročné. Jednoducho povedané, čert zachytený v slovenských frazeologizmoch je taký zložitý a mytologicko-kresťansky prevrstvený, že sa na priestore jednej prednášky/štúdie nedá vytvoriť jeho komplexný obraz. V nasledujúcom texte sa preto zameriame predovšetkým na jeho základné atribúty – vzhľad a charakter. Pokúsime sa však okrajovo načrtnúť aj jeho činnosť a interakciu s človekom, ako aj základné fakty súvisiace s jeho pôsobením.

Čert v kontexte etymológie a vo výkladových slovníkoch

Pôvod pomenovania čerta je veľmi nejasný a v etymologických slovníkoch možno natrafiť na viaceré výklady. L. Králik¹⁴, J. Rejzek¹⁵ aj V. Machek¹⁶ zhodne uvádzajú pôvodnú praslovanskú podobu *čvrtz* odvodenú od indoeurópskeho **(s)ker-*, teda „krájať, rezať“, pričom V. Machek sa prikláňa k predpokladu, že ide o t-ové participium vo forme podstatného mena s významom „odseknutý“, čo korešponduje s folklórnou predstavou krívajúceho čerta. L. Králik však hovorí o možnej etymologickej súvislosti so slovami *čiara*, *čarovať*, *čarodejník*. V tomto zmysle sa vyjadruje aj L. Gábor¹⁷, ktorý upozorňuje na to, že *čiara* úzko súvisí s rituálnym aktom rozhraničovania priestoru

¹⁴ KRÁLIK, Lubor: *Čert*. In: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015, s. 103.

¹⁵ REJZEK, Jiří: *Čert*. In: *Český etymologický slovník*. Voznice : Leda, 2015, s. 124.

¹⁶ MACHEK, Václav: *Čert*. In: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Academia, 1968, s. 99.

¹⁷ GÁBOR, Lubomír: *Ludová próza západných Slovanov v komparatívnej perspektíve. Sondy do literárnej predhistórie*. Banská Bystrica : Belianum, 2017, s. 65 – 66.

pri magických úkonoch a rituáloch. Zaujímavosťou je, že lexéma čert neexistuje v južnoslovanských jazykoch.

Hoci je etymologický výklad lexémy *čert* nejednoznačný, slovenské výkladové slovníky prinášajú zrejme rozlíšenie jednotlivých významov. Za zmienku tu stojí predovšetkým fakt, že *Slovník súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ) na rozdiel od KSSJ aj *Slovníka slovenského jazyka* (ďalej SSJ) a tiež Bernolákovho *Slowára* prináša jednoznačné odlíšenie čerta ako rozprávkovej bytosti od negatívne vnímaného démona. Čert ako rozprávková postava je vymedzený v najnovšom slovenskom výkladovom slovníku ako základný výklad významu hesla, pričom jeho súčasťou sa stala aj všeobecne rozšírená ľudová predstava čerta: „(v rozprávkach) nadprirodzená bytosť pochádzajúca z pekla, znázorňovaná ako chľpatý tvor podobný človeku s rohmi, kopytami a chvostom, stelesnenie zla a pekelných síl, diabol“¹⁸. Ide tu teda zrejme o obraz, ktorý tvorí prevrstvenie ľudových a kresťanských predstáv, kým druhý význam v danom slovníku – „ľudové pomenovanie diabla, padlého anjela, zlého ducha, nepriateľa Boha a ľudí“¹⁹ – je už evidentne kresťanskou produkciou, kde je čert synonymom diabla. Za povšimnutie však stojí, že synonymum diabol sa nachádza aj pri prvom význame, hoci zrejme väčšina autochtónnych používateľov slovenčiny by folklórneho, a teda aj rozprávkového čerta diablom nenazvala. Potvrdzujú to aj etnologické publikácie konštatovaním, že obraz čerta v poverách, kde je stelesnením zla, sa výrazne odlišuje od folklórnej tradície, kde je čert poľudštenou postavou, ktorá môže byť zábavná, ba dokonca aj etická²⁰. Napríklad v rozprávke *Čert slúži*, ktorá sa nachádza v 2. zväzku *Prostonárodných slovenských povestí*²¹, ukradne čert

¹⁸ *Slovník súčasného slovenského jazyka. A* – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006.

¹⁹ Tamže.

²⁰ Porov. CIBULOVÁ, Tatiana – GAŠPARÍKOVÁ, Viera – LUTHER, Daniel – PROFANTOVÁ, Zuzana: *Čert*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 73, aj NÁDASKÁ, Katarína – MICHÁLEK, Ján: *Čerti, bosorky a iné strašidlá*. Bratislava : Fortuna Libri, 2015, s. 23.

²¹ DOBŠINSKÝ, Pavol: *Čert slúži*. In: *Prostonárodné slovenské povesti*. Zväzok II. Bratislava : Tatran, 1974, s. 429 – 433.

chudobnému drevorubačovi posledný kúsok chleba, čo tak nahnevá Lucifera, že pošle tohto čerta, aby drevorubačovi rok slúžil.

V KSSJ je prvý výklad významu lexikálnej jednotky čert výrazne negatívny: „zlý duch, diabol, satan“²², čo korešponduje viac s druhým významom v SSSJ. Podobne je to aj v starších slovenských výkladových slovníkoch, a to aj v SSJ: „v náboženských predstavách zlá nadprirodzená bytosť, zosobnenie zla, zlý duch, diabol, satan“²³, ako aj v Bernolákovom *Slowári*: „daemon, cacodaemon, nis, m. diabolus, malus genius“²⁴.

Synonymické označenie čerta je v slovenčine pomerne bohaté, okrem diabla sa označuje aj ako *satan*, *pekelník*, *bes*, *fras*, *pokušiteľ* a pod. Hojne zastúpené sú aj rôzne deriváty, ktoré rozhodne stoja za ďalšiu výskumnú pozornosť (napr. *čertík*, *čertica*, *čertiť (sa)*, *čertovica*, *čertovina* a mnoho iných).

Obraz čerta v slovenskej frazeológii

Analyzovaný materiál tvoria slovenské FJ²⁵, ktoré sme získali excerpciou z viacerých slovníkov a publikácií: *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G* (SSSJ), *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ), *Slovník slovenského jazyka I A – K* (SSJ), *Malý frazeologický slovník* (MFS), *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii* (FS), *Západoslovanská rčení* (ZR), *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský* (SSČL), *Slovník slovenských nárečí I A–K* (SSN), *Slovenské príslovia*,

---

²² *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava : Veda, 2003.

²³ *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959.

²⁴ BERNOLÁK, Anton: *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský*. Tomus I. A–I, Budae : Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae : 1825.

²⁵ Frazeológiu v tomto texte chápeme širšie, teda ako súhrn klasických typov frazeologizmov (s vlastnosťami obraznosti, ustálenosti, sémantickej transpozíčnosti, nadslovnosti, expresívnosti, dispozičnosti, druhotnosti a gnómickosti) a ustálených spojení paremiologickej povahy.

porekadlá a úslovía (SPPÚ)²⁶. Do analyzovaného frazeologického materiálu zahrňame aj FJ, ktoré už nie sú v bežnej komunikácii živé, pretože z pohľadu etnolingvistiky ide o relevantný materiál, ktorý prispel k formovaniu daného obrazu.

Zo slovenských frazeologizmov s komponentom čerta je zrejmé, že táto bytosť je v jazyku fixovaná najmä ako zlý démon, ktorý človeku škodí a ktorého sa treba obávať. Človek sa môže niekoho *báť ako čerta* aj sa dokáže správať tak zle, že je *horší od čerta*.

Niektoré FJ zachytávajú vzhľad čerta, ktorý je vnímaný predovšetkým ako škaredý, o čom svedčí napríklad prirovnanie *škaredý ako čert* [SSSJ, s. 486; FS, s. 37; MFS, s. 34] alebo porekadlo *Chlap nech je len trochu krajší od čerta, už je dosť pekný* [FS, s. 28]. Zachytená je aj typická farba čerta, a to napríklad v prirovnaní *čierny ako čert* [FS, s. 28; MFS, s. 36] alebo v parémii, ktorou vyjadrujeme zveličovanie niečoho zlého a ktorá vo svojej sémantike zachytáva tiež základný atribút čerta – zlého démona: *ani čert nie je taký čierny, ako ho maľujú* [SSJ, s. 201; FS, s. 75]. V slovenskej frazeológii dotvárajú vzhľad čerta jeho ďalšie dva znaky: rohy a kopytá. Rohatý čert je vyobrazený vo viacerých zahrešeniach a opovrhlivých výrazoch, ktoré majú funkciu popierania: *čerta rohatého* [SSSJ, s. 486; FS, s. 73; MFS, s. 34; SSN, s. 251; ZR, s. 46], *má čerta rohatého, starého* [SSJ, s. 201], *Má ten čerta rohatého, nie peniaze* [FS, s. 52], *Zješ ty čerta rohatého!* [SPPÚ, s. 291], ale aj v parémii *Boha ťahá za nohy a čerta za rohy* – ešte len ide z kostola, už ohovára, resp. pácha iné zlo [SSSJ, s. 486; SSN, s. 251]. Medzi slovenskými frazémami môžeme natrafiť aj na eufemizovaný obraz, kde sú práve čertove rohy kľúčovým komponentom a ktorý označuje zlého či nezbedného človeka: *anjel s rožky (rožkami)* [FS, s. 37]. Slovenská frazeológia taktiež zachytáva čertove kopytá: *(je v tom) čertovo kopyto/kopytko* [SSSJ, s. 487; KSSJ, s. 92; FS, s. 73; MFS, s. 35; SSN, s. 251], pričom táto FJ vyjadruje prefíkanosť, šibalstvo, fígel' či zákernosť. Podobnú sémantiku má aj frazeologizmus *Je na všetky kopytá vybitý* [FS, s. 47] a prefíkaného človeka označuje tiež frazéma s obrazom čertovho chvosta a jeho uší: *Nedá sa chytiť za chvost ani za uši* [FS, s. 47]. Keď

²⁶ Bližšie pozri pramene uvedené na konci textu.

je človek podozrivý z niečoho nekalého, *páchne čertovou srstou* [SSSJ, s. 487]. Z analyzovaného materiálu je teda zrejmé, že všetky atribúty ľudovej predstavy fyzického vzhľadu čerta sa odrážajú aj v slovenských FJ.

Čert ako nadprirodzená bytosť má, samozrejme, aj isté negatívne charakterové vlastnosti, ktoré sú pre neho typické. Ako už bolo naznačené pri vymedzení nadradenej kategórie (démon), čert je vnímaný predovšetkým ako zlý. Táto determinatívna črta, ale aj ďalšie negatívne atribúty sú zachytené už aj v druhotnom význame s expresívnym kvalifikátorom vo všetkých výkladových slovníkoch, napr. „človek s mnohými výraznými, často zápornými vlastnosťami, zlý, zlostný, nespútateľný, alebo prešibaný, prefikovaný a pod.“²⁷. Hoci sa samotné prirovnanie *byť ako čert* v slovníkoch nenachádza, vyskytuje sa v bežnej komunikácii a doklady možno nájsť aj v súčasnom jednojazyčnom písanom korpuse: „Lenže mu to veľmi nepomohlo, lebo v celom kraji ho i naďalej nazývali Čertom, pričom nie je vylúčené, že sa vyznačoval i nejakými čertovskými vlastnosťami, aké nebývajú v oblube. I dnes sa hovorí o zlom človeku, že *je ako čert*.“²⁸ Čertovu zlobu taktiež dokladajú viaceré slovenské FJ, z ktorých je zrejmé, že je to jeho imanentná vlastnosť a zlé je všetko, čo je s ním spojené: *Z čerta nikdy dobré nebude, Čert nikdy dobrý nebude* [FS, s. 38]. O zlom človeku sa hovorí, že *je zlý ako všetci čerti* [FS, s. 36] alebo býva označovaný ako *čertova zelina* [SSSJ, s. 487], a keď sa niekto z nepochopiteľných dôvodov nevhodne správa, *je čertom posadnutý* [FS, s. 37]. Ak sa človek pretvaruje, predstiera, že je dobrý, ale činí niečo zlé, *svätý sa robí, a čertov pácha* [FS, s. 47]. *Čertova robota* [SSSJ, s. 487] tiež označuje zlú, ťažkú alebo nepríjemnú prácu a prirovnanie *čert ako diabol* pomenúva situáciu, keď sú obe možnosti zlé [SSSJ, s. 486; FS, s. 56; MFS, s. 33]. Obraz čerta v slovenskej frazeológii dotvárajú aj ďalšie negatívne charakterové vlastnosti, býva stotožňovaný hlavne s prefikanosťou a lakomstvom. O prefika-

²⁷ *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006.

²⁸ Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.

nom človeku možno povedať, že je *čertom podšitý* [SSS], s. 486; SS], s. 201; FS, s. 38; MFS, s. 33; ZR, s. 43], *čertovou masťou mazaný* [SSS], s. 487], *čertovo futro* [SSS], s. 487; FS, s. 38; MFS, s. 62] alebo že ho *ani čert neprevedie* [FS, s. 38]. Spojenie čerta s peniazmi je v slovenskej frazeológii taktiež zreteľné a lakomosť ako neetická, nehumánna, nekresťanská vlastnosť býva asociovaná s pôsobením čertovej sily na človeka: *Na peniazoch čert sedí* [FS, s. 54], *Je lakomý na peniaze ako čert na dušu* [FS, s. 54], *Trasie sa za grošom ako čert za hriešnou dušou* [SS], s. 201; FS, s. 54; MFS, s. 34], *Dav bi, kebi mu čerd ruku nedržav* [SNN, s. 251]. Čert je tiež zlostný, hnevливý a dokáže túto vlastnosť preniesť na človeka: *Čerti doňho vošli, Je akoby sedem čertov doňho vošlo* [FS, s. 97], *najedovaný jak čert* [SNN, s. 251]. Čert býva spájaný aj s lenivosťou: *Záhalka – čertova podhlávka*, a nevďakom: *Ukáž čertovi prst, stiahne/vezme ti celú ruku* [SSS], s. 486], *Podaj čertu prst, nuž tá za celú ruku uchyťí* [FS, s. 95]. Obraz vlastností čerta dotvára v komunikácii relatívne živá frazéma [*všetci*] *čerti ním/v ňom šijú* s významom „nemá pokoj; rád stvára huncútstva, je roztopašný“ [SSS], s. 486; KSS], s. 92; FS, s. 44].

Prostredníctvom týchto FJ sa dané čertove vlastnosti prisudzujú človeku, pričom je zrejmé, že sa tu uplatňuje protiklad svoj – cudzí, ktorý je jedným zo základných princípov utvárania jazykového obrazu sveta²⁹. Čertove negatívne vlastnosti sú vnímané ako cudzie, nevhodné pre človeka, ale typické pre čerta/diabla. Z toho je zrejmé, že jazykový obraz sveta v sebe tiež nesie proces hodnotenia a v jazyku sa tak fixujú hodnoty spoločnosti. Svedčí o tom aj sféra používania týchto FJ: komunikačne sa uplatňujú v situáciách, v ktorých sa isté entity prejavujú ako hodnoty. Tie sú zároveň v týchto situáciách posudzovacím kritériom činnosti a správania človeka.³⁰

Pokiaľ ide o činnosť čerta a jeho interakciu s človekom, tá je v slovenskej frazeológii relatívne bohato zastúpená. Pomerne výrazný je

²⁹ Porov. VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva: *Člověk ve světě a jazyce*. In: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Univerzita Karlova, 2005, s. 59 – 66.

³⁰ Porov. DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – člověk – kultura*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 50.

obraz čerta ako záškodníka. V týchto frazeologizmoch sa objavuje ako bytosť, ktorá človeku zle radí. Ak urobím nejakú nerozvážnu hlúposť, môžem preniesť zodpovednosť a povedať, že *čert mi to našepkal/pošepol* [SSSJ, s. 486]; a podobne, keď niekto nemal dobrý nápad, *čert mu posvietil* [SSSJ, s. 486, MFJ, s. 34; ZR, s. 44]. So zlou radou sa čert – záškodník spája aj v ďalšej FJ: *radiť sa s čertom* [SSJ, s. 201]. V slovenskej frazeológii sa zrkadlí aj ľudová povera, že čert môže človeku uškodiť rôznym spôsobom a priviesť ho k nešťastiu: *čert (nikdy) nespí* – všeličo sa môže stať [SSSJ, s. 486; KSSJ, s. 92; SSJ, s. 201; FS, s. 110], alebo ho niekam nevhodne zaviesť: *čert ho tam niesol/doniesol* – nemal tam ísť [SSSJ, s. 486]; *čerti ho sem dovliekli* – prišiel celkom nevhod [SSJ, s. 201]. Čert je zároveň tým, ktorý človeku berie, pričom sa táto činnosť spája predovšetkým s kradnutím duše. Tu ide o kresťanský motív, ktorý sa v Európe zrejme rozšíril pod vplyvom nemeckej legendy o Faustovi a ktorý už stáročia inšpiruje umelcov všetkých oblastí. Podobný motív sa však objavuje už v kresťanskej hagiografickej legende v spojení s postavou Teofila z Adany (6. stor.), ktorý pred diablom zaprel Krista a písomne to potvrdil³¹. Spomínaný motív je súčasťou viacerých slovenských frazeologizmov, kde čert človeku kradne dušu, striehne na ňu a pod.: *čaká, číha ako čert na hriešnu dušu* – netrpezlivo [SSJ, s. 201], *Oddal sa čertovi aj s dušou* [FS, s. 37]. Obraz berúceho čerta sa objavuje aj v iných FJ, napr. v rôznom vyjadrení rezignácie *čert to ber* [SSSJ, s. 486; SSJ, s. 201; FS, s. 73], *Nech ťa/to čert vezme!* [SSSJ, s. 486; SSJ, FS, s. 73; SSČL, s. 197], *Robíš, nerobíš, všetko čert berie*, *Čert ber takú robotu* [FS, s. 60], alebo pri označení nahnevaného človeka: *čert ho berie/čerti ho berú* [SSSJ, s. 486; SSJ, s. 201; MFS, s. 34], ako aj pri rôznych iných FJ, neraz paremiologického rázu: *S vlkom spolky – čert berie ovce i volky* [FS, s. 91], *Kde nič nie je, ani čert neberie/nevezme* [SSSJ, s. 486; SSJ, s. 201] a pod. S postavou čerta ako zlého démona sa, prirodzene, spája aj pocit strachu a obáv, čo sa prejavuje aj vo frazeológii. Táto emócia sa zrkadlí napr. vo frazeologizme *báť sa niekoho*

³¹ SKARGA, Piotr: *Żywoty świętych*. Instytut badań literackich PAN, s. 241 – 248. Dostupné na: https://rcin.org.pl/Content/62737/WA248_82471_SPXVI_skargazywoty_o.pdf.

ako čerta [SSS], s. 486; KSSJ, s. 92], *bát sa niekoho, niečoho ako čert kríža/svätenej vody* – veľmi; vyhýbať sa tomu [SSS], s. 486; KSSJ, s. 92; SSJ, s. 201; MFS, s. 19]; ale aj *malovať čerta na stenu* – vidieť veci vopred negatívne, strašiť niečím negatívnym, privolávať niečo zlé [SSS], s. 486; SSJ, s. 201; MFS, s. 34, ZR, s. 46].

Miesta pôsobenia čerta sú peklo a zem s jasným vymedzením pekla ako čertovho priestoru: *vybaví aj čerta z pekla* – aj nemožné [SSS], s. 486], *Urob/sprav čertovi dobre, peklom sa ti odslúži/odvďačí*. [SSS], s. 486; SSJ; FS, s. 95; SNN, s. 251], *Čerti ho z pekla zobrali/vyhňali*. – vyliečil sa [SSS], s. 486; FS, s. 37].

Obraz čerta v rozprávkach aj populárnej kultúre

V slovenskom folklóre sa čert vyskytuje v rôznych žánroch: v rozprávkach, legendách, ľudových piesňach, ako aj v rôznych parémiách, zahrešeniach či kliatbach. Objavuje sa aj v rozličných pomenovaniach rastlín alebo toponymách. V rozprávkach môže vystupovať aj v iných podobách, napr. ako zmok, černokňažník, zasmolenec a pod. Práve v rozprávkach je neraz dobrákom alebo aj zvodcom. Čert s pozitívnymi charakteristikami sa objavuje aj v populárnej kultúre, najmä v českých filmových rozprávkach, ktoré sú na Slovensku známe a obľúbené. Medzi takúto filmovú komediálnu klasiku patria predovšetkým rozprávky *Dalskabáty, hříšná ves aneb Zapomenutý čert* (1974) Jaroslava Novotného, *S čerty nejsou žerty* (1984) Hynka Bočana, ako aj *Princezna ze mlejna* (1994) Zdeňka Trošku. Vo všetkých týchto filmových stvárneniach čertov dominuje ľudová predstava vtipného, priateľského, niekedy popleteného čerta, ktorý je v podstate neškodný a zábavný.

Záver

Skúmaný frazeologický materiál dokazuje, že čert je v slovenskej kultúre jednou z najrozšírenejších nadprirodzených bytostí, čo je evidentne ovplyvnené aj kresťanskou tradíciou a jeho stotožňovaním s diab-

lom, satanom. Niektoré FJ s komponentom čert sú, samozrejme, v slovenčine frekventovanejšie, iné menej. V komunikácii sa často uplatňujú v expresívnych kontextoch a súvisia s označovaním negatívnych vlastností človeka. V analýze materiálu sme sa dotkli niektorých aristotelovských kategórií, ako napríklad podstata (čert ako démon), kvalita (zlý, lakomý...), vzťah (treba sa ho báť), kde (peklo, pozemský svet), činnosť (berie človeku dušu, majetok), ktoré sú súčasťou charakteristiky každej existencie. Pre používateľov jazyka tvoria dané FJ istý dispozičný inventár hotových, ustálených jednotiek, v ktorých sa odzrkadľuje obraz tejto bytosti v príslušnom jazykovom spoločenstve, a to predovšetkým v spojení s človekom. Je zrejme, že v sémantike frazeologizmov s komponentom *čert* sú na seba navrstvené kresťanské aj predkresťanské predstavy o čertovi. Pre komplexnejší opis daného obrazu sú však potrebné ešte ďalšie výskumy (analýza ďalších FJ – ako zaujímavé sa javí napr. spájanie čerta so ženou, piesňového materiálu, ľudových narácií, kde sa čert tematizuje, atď.).

Literatúra a pramene

- BAILEY, Greg a kol.: *Mytológia. Mýty, povesti a legendy*. Bratislava : Fortuna Print Praha, 2006.
- BARTMIŇSKI, Jerzy: *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2016.
- BECKER, Udo: *Slovník symbolů*. Praha : Portál, 1992.
- BERNOLÁK, Anton: *Slowár Slowenski Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherski*. Tomus I. A–I, Budae : Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae : 1825.
- CIBULOVÁ, Tatiana – GAŠPARÍKOVÁ, Viera – LUTHER, Daniel – PROFANTOVÁ, Zuzana: *Čert*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 1995, s. 73.
- CIBULOVÁ, Tatiana: *Čert*. In: *Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru*. Elektronická encyklopédia. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/cert/>.

- DOBŠINSKÝ, Pavol: *Čert slúži*. In: *Prostonárodné slovenské povesti*. Zväzok II. Bratislava : Tatran, 1974, s. 429 – 433.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010.
- GÁBOR, Lubomír: *Ludová próza západných Slovanov v komparatistickej perspektíve. Sondy do literárnej predhistórie*. Banská Bystrica : Belianum, 2017.
- GREGORCZYKOWA, Renata: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2001.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996.
- KRÁLIK, Lubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Bratislava : Veda, 2003.
- MACHEK, Václav: *Čert*. In: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Academia, 1968, s. 99.
- MRHAČOVÁ, Eva et al.: *Západoslovanská rčení*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2016.
- NÁDASKÁ, Katarína – MICHÁLEK, Ján: *Čerti, bosorky a iné strašidlá*. Bratislava : Fortuna Libri, 2015.
- NÁDASKÁ, Katarína: *Čary a veštby. Mágia v ľudovej kultúre Slovenska*. Bratislava : Fortuna Libri, 2014.
- REJZEK, Jiří: *Čert*. In: *Český etymologický slovník*. Voznice : Leda, 2015, s. 124.
- SKARGA, Piotr: *Żywoty świętych*. Instytut badań literackich PAN, s. 241 – 248. Dostupné na: https://rcin.org.pl/Content/62737/WA248_82471_SPXVI_skarga-zywoty_o.pdf.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959.
- Slovník slovenských nárečí I. A – K*. Red. Ivor Ripka. Bratislava : Veda, 1994.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977.

TÉRA, Michal: *Perun – bůh hromovládce*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2009.

VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva: *Člověk ve světě a jazyce*. In: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2005, s. 59 – 66.

VAŇKOVÁ, Irena: *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

Trianon – triumf a tragédia

Roman Holec

Abstract

Trianon: triumph and tragedy

This study discusses the historical process leading to the Treaty of Trianon, which was signed on 4 June 1919, and some contextual aspects of this document. As one of the victors and a member of the Allies at the Paris Peace Conference, Czechoslovakia had a much better starting position than the defeated Kingdom of Hungary and its successor in the form of the new Hungarian state, which had to take responsibility for starting the war and the imperial goals which it had actively developed during that conflict. This is why there is no point in discussing the “justice of the peace” or the “injustice of the dictate”, as Trianon is relevant on both of these levels. Instead, it is important to consider the (ir-)responsibility of the political elites and the sacrifices that are always suffered by ordinary people. In connection with the ideas of István Bibó, this study illustrates that Hungary did not have the preconditions for democratic development; in the absence of a democratic culture, Trianon was not the reason why democracy did not prevail there. One can agree with the idea that the price for a comprehensive change in the situation of Hungarian minorities is the complete renunciation of any territorial claims or any revision of Trianon.

Keywords: Paris Peace Conference, Trianon Peace Treaty, the right of nations to self-determination, historical memory of Czechoslovakia (Slovakia) and Hungary, Trianon and democracy, Trianon and political responsibility

Dňa 17. októbra 1918 zaznela rokovacou sieňou uhorského parlamentu pred stále neveriacimi poslancami pamätná veta Istvána Tiszu, že „túto vojnu sme prehrali“. Slová zostali visieť vo vzduchu aj po odznení, pôsobili ako bomba a tlačili sa do vedomia prítomných. Skoncovali

so všetkými naivnými nádejami, mali charakter skutočnej katastrofy a, podľa pamätníka, ako jed sa rozprúdili v žilách prítomných¹.

Na ceste k Trianonu

Udalosti z októbra a novembra sa potom valili tempom, ktoré súčasníci nestíhali spracovať a s ich výberom majú doteraz problémy aj podrobné historické lexikóny. V každom z nich je však zachytený vznik Maďarskej národnej rady z 25. októbra s rozsiahlym radikálnym programom a astrová revolúcia, ktorá vyústila 31. októbra do davom presadenej koalíciej vlády s účasťou sociálnych demokratov a s lídrom opozičného pohybu grófom Mihályom Károlyim na poste ministerského predsedu. Súčasne ako huby po daždi začali vznikať robotnícke a vojenské rady. V ten istý deň v podvečer vtrhlo do Tiszovej vily osem vojakov a zavraždili bývalého ministerského predsedu ako jeden z uhorských symbolov vojny.

V novembri 1918 sa potom v Budapešti deklarovala republika. Musela bojovať o prežitie, lebo zo všetkých strán sa na ňu tlačili vojaci nových štátov, dychtiví po koristi i odplate. Károlyi sa snažil o dohodu s Dohodou, vyhýbal sa konfrontáciám a veril, že takáto politika bude pre nové Maďarsko najproduktívnejšia. Radikálny demokrat Oszkár Jászi ako emblematická osobnosť nového režimu prichádzal s projektami na riešenie situácie, najmä národnostnej otázky (projekt východného Švajčiarska), pri zachovaní územnej integrity Uhorska. Ukazovalo sa však, že tie prestávali byť zaujímavé a príťažlivé pre tých, ktorým boli primárne určené, teda pre Nemaďarov. Nakoniec práve Jászi bol v roku 1918 konfrontovaný so skutočným odcudzením a s nedôverou nemaďarských politických a intelektuálnych elít voči štátu, ktorý im nevytvoril priaznivé podmienky na kultivovanie vlastnej kultúry a identity, a to ani v čase, keď tento štát ešte považovali za svoj a ani vo

---

¹ VERMES, Gábor: *Tisza István*. Budapest : Századvég, 1994, s. 476, 485 – 486, 500 – 501.

sne nepomýšľali na život mimo neho². Tým sa završil osud Maďarska, o ktorom už rozhodovali inde a iní. Išlo o predstaviteľov veľmocí na parížskej mierovej konferencii, ktorá sa začala v januári 1919.

S parížskou mierovou konferenciou sa spájali obrovské očakávania a rovnako veľké nádeje. Malo ísť o konferenciu úplne nových parametrov, ktorej výsledky budú v mnohom prelomové, spravodlivé a pre 20. storočie určujúce. Aspoň to posledné sa naplnilo, hoci v úplne inom zmysle, ako sa očakávalo. Rozhodujúca úloha pripadla dohodovým veľmociam s tzv. všeobecnými záujmami, ako aj po ich boku bojujúcim štátom s tzv. obmedzenými záujmami. Tie druhé sa mohli zúčastniť na rokovaníach, ktoré sa ich bezprostredne týkali. Zvyšné štáty boli prizývané len k prerokovaniu konkrétnych otázok.

Plenárne zasadnutia konferencie mali len formálny charakter, o všetkom rozhodovala Najvyššia rada, ktorá mala podobu buď Rady desiatich (hlavy veľmocí a ministri zahraničných vecí) alebo Rady piatich (prezident USA a premiéri veľmocí). Hlavnú prácu zakončila mierová konferencia podpisom mierovej zmluvy s Nemeckom, prípravu ostatných mierových zmlúv mala na starosti Rada ministrov zahraničných vecí Dohody. Aj tá sa v júli 1920, teda krátko po podpise Trianonu, rozišla a zastupovala ju konferencia veľvyslancov veľmocí (už bez USA), ktorá zasadala až do roku 1923.

Parížska mierová konferencia bola obrovskou arénou a príležitosťou pre expertov a vedcov najrôznejšieho druhu. Historici a archeológovia poskytovali „jednoznačné dôkazy“ o historických zásluhách (tu hrali prím hlavne historici) i nárokoch toho-ktorého štátu na územia v jeho okolí, jazykovedci operovali s lingvistickými argumentmi, odborníci na medzinárodné právo žiadali stav primeraný právam ľudí a národov, ekonómovia a obchodní experti pozerali skôr do budúcnosti. Obrovský boom zaznamenali experti z oblasti geografie (v rámci 126-člen-

---

² MICHELA, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 17 a nasl.; SZARKA, László: *Slovenské kantóny a slovenská autonómia. Návrhy Károlyiho vlády pre riešenie otázky Slovenska v rámci Uhorska*. In: TOKÁROVÁ, Lucia – PAVLOVIČ, Richard (eds.): *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Bratislava : MV SR, 2018, s. 62 – 82.

nej americkej delegácie ich bolo 16). Tí vyjadrovali syntézu všetkých a všetkého na početných mapách, ktoré sa pohybovali od najprecíznejších a vedecky impozantných výtvorov až po veľmi hrubo kreslené náčrty, kde jedna čiara mohla posunúť hranice rôznym smerom o desiatky kilometrov. Pamätníci s úsmevom spomínali na predstaviteľov veľmocí, kľáčiacich na zemi na obrovských mapách a hľadajúcich pre mierovú konferenciu rozhodnutia, ktoré sa potom existenčne dotkli miliónov ľudí. Tí neraz dôvod na úsmev vôbec nemali.

Vo všeobecnosti zodpovedali tieto vedecké aktivity novému wilsonovskému duchu mierovej konferencie a novému chápaniu politiky, keď mali byť nahradené tradičné metódy tajnej diplomacie a cynická moc politického rozhodovania práve fundovanými vedeckými expertízami a argumentmi³. Objektívizácia a otvorenie politiky však zostalo nenaplneným a naivným predsavzatím. Rozhodujúce slovo pripadlo veľmociam, diskusia sa pripustila (ak sa pripustila) len na najvyššej úrovni a vedci v záujme politických cieľov ohýbali vedu spôsobom, ako to vedci (nielen spoločenskovední) dokážu.

S prípravami na mierovú konferenciu začali predstavitelia jednotlivých a ešte neexistujúcich štátov už počas vojny, ich intenzita rástla od skončenia vojny po začiatok mierovej konferencie a v horúčkovitej činnosti sa neprestalo až do podpisu mierových zmlúv. Neraz sa vytvárali osobné väzby medzi delegáciami v Paríži, vzájomné prepojenia a celé siete ľudsky i názorovo si blízkych ľudí. Kde chýbali argumenty alebo stáli na hlinených nohách, bolo dobré mať po ruke tých, ktorí prisviedčali, presviedčali, poznali kontext a okolnosti, vedeli, o čo ide, alebo podmieňovali jeden ústupok či výdobytok druhým. Neraz išlo o rozsiahle siete politického i osobného klientelizmu, ktoré v Paríži ovplyvňovali preťažených najvyšších predstaviteľov.

---

³ LEONHARD, Jörn: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918 – 1923*. München : C. H. Beck, 2019, s. 677 a nasl. K tomu aj CONZE, Eckart: *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. München : Siedler, 2018 a MACMILLAN, Margaret: *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. New York : Random House, 2009.

Česko-Slovensko malo ako spojenecký a víťazný štát v Paríži podstatne lepšiu pozíciu ako porazené, ekonomicky a morálne zdevastované Maďarsko. Odrazom tejto situácie sa stali jednotlivé demarkačné čiary od decembra 1918 do júna 1919, ktoré stále viac vychádzali v ústrety československým požiadavkám. Károlyi odmietol akceptovať februárovú demarkáciu, ako aj nótu z marca 1919 a splniť ultimátum v nej uvedené. Až teraz si akoby uvedomil, že wilsonovské princípy o práve národov na sebaurčenie boli uplatňované len veľmi selektívne a Maďari vôbec nepatrili medzi „vyvolených“. Premiér odstúpil, následne padla vláda a krajina sa ocitla v mimoriadne rozhorčenej atmosfére. Károlyi v bezvýchodiskovej situácii ponúkol moc sociálnym demokratom, ktorí vypustili väznených komunistov, aby sa s nimi spojili a 21. marca 1919 prevzali moc. Károlyimu sa vyčítala pasivita, lebo opustil krajinu a nechal ju napospas novým pánom. Nekrvavým prevratom sa začal 133-dňový príbeh Maďarskej republiky rád s Bélom Kunom na čele. Išlo o prvý pokus zaviesť v Karpatskej kotline totalitnú moc, ktorý v konečnom dôsledku medzinárodne oslabil Maďarsko a dostal ho do úplnej izolácie.

V júni 1919 už bol jasne stanovený priebeh československo-maďarskej hranice a po urputných bojoch sa pod tlakom Dohody museli maďarské boľševické vojská stiahnuť za túto hranicu. Rumunskí vojaci následne v auguste 1919 obsadili Budapešť. Maďarsko sa dostalo do mimoriadne kritickéj situácie. Dohoda pracovala na politickej konsolidácii krajiny, aby ju mohla postaviť pred podpísanie mierových podmienok, v maďarských očiach diktátu. Po vypratání Budapešti rumunskou okupačnou armádou vtiahol v novembri 1919 do hlavného mesta na čele svojej „debrecínskej armády“ na povestnom bielom koni admirál Miklós Horthy. Týždeň nato vytvoril Károly Huszár vládu širokej koalície, ktorá dala voľnú ruku tzv. bielemu teroru a anulovala ekonomické opatrenia Maďarskej republiky rád. Počas príprav na parlamentné voľby dostala v januári 1920 vláda pozvánku do Paríža. Následné voľby poznačil vojenský teror a využitie starého uhorského nedemokratického volebného práva.

Trianon a demokracia

Ešte ani zďaleka neprišlo k Trianonu a o demokracii už nemohlo byť vo vnútropoliticky pomaly sa stabilizujúcom Maďarsku ani reči. Kým v posledný februárový deň roka 1920 prijíma česko-slovenský parlament prvú republikánsku ústavu so všeobecným, priamym, tajným a rovným volebným právom, v Maďarsku sa v tom čase zrušila republika a obnovilo kráľovstvo s ďalšími rezíduami už prežitého aristokratizmu. Za ríšskeho správcu bol zvolený Horthy s funkciou dočasnej hlavy štátu. Ako všetko dočasné, aj jemu to vydržalo takmer štvrtstoročie.

Tvrdenie, že maďarská politika zahla do temných nedemokratických a konzervatívnych uličiek len vďaka Trianonu (toto tvrdí aj známy maďarský politický teoretik a humanista István Bibó), neberie do úvahy, že vývoj pred Trianonom vôbec nevytváral predpoklady na akékoľvek demokratizačné nádeje. Ani progresívne (a maďarskou historiografiou neustále sakralizované) demokratické návrhy na riešenie národnostnej otázky z úst niekoľkých jednotlivcov nemali šance sa uplatniť voči konzervatívnej a nedemokraticky zameranej väčšine. Navyše, ani tie najsmelšie koncepcie už nezodpovedali rýchlo akcelerujúcej dobe a stále vyšším nárokom tých, ktorým boli určené.

Bibó je vo svojich úvahách ešte konkrétnejší. Odmieťa vnímať demokraciu ako nejakú zásluhu, za ktorú patrí adekvátna odmena. Neustále preferované a „nepoctivo vynútenými výhodami“ zvýhodňované Česko-Slovensko, s poukazovaním na jeho „neotrasiteľný demokratizmus“, bolo podľa Bibóa jednou z prekážok na ceste Maďarska k demokratizácii. Nemožno teda vlastnú nespravodlivosť (myslí sa voči Maďarom) ospravedlňovať maďarskými skutkami⁴.

Bibó tvrdí, že demokratická maďarská republika z roku 1919 by stála pred inou budúcnosťou, keby jej bola dopriata istá veľkorysosť a lepšie podmienky, ako boli tie trianonské. Práve tie sa stali údajne prekáž-

---

⁴ BIBÓ, István: *Mírová smlouva a maďarská demokracie*. In: BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. Brno – Bratislava : Kalligram – Doplněk, 1997, s. 244 a 249.

kou na ceste k demokratickým horizontom⁵. To sú, pravda, hypotézy, ktoré vôbec nebrali do úvahy dovtedajšiu maďarskú politickú kultúru, ktorá nemala s demokraciou nič spoločné. K tomu možno doložiť, že podľa vyššie uvedených slov akoby nie vnútorný vývoj, ale vonkajší nepriaznivý a nespravodlivý kontext bol rozhodujúcim podnetom na vývoj maďarskej vnútornej politiky. Hľadať vinníka kdekoľvek inde, len nie vo vlastnom dome, je tou najpohodľnejšou a najmenej produktívnou cestou, ktorá sa vráti pôvodcom vždy v tom, že sa všetko v rozhodujúcom okamihu zvrtnie k horšiemu a dejiny si zopakujú podľa toho najhoršieho scenára.

Treba taktiež stále zdôrazňovať, že demokracii sa treba učiť, treba si ju kultivovať, a to aj za cenu vlastných omylov a chýb. Nikomu nepadá do lona a aj v slovenskom prípade, keď by také zdanie v súvislosti s rokom 1919 mohlo vzniknúť, vyžadovalo značnú mieru spoločenskej adaptácie a osvojovania si potrebnej politickej kultúry. Pravda, český vzor pôsobil svojou príťažlivosťou a umožňoval podstatne jednoduchšie sa stotožňovať s potrebnými hodnotami, vzorcami a vzormi správania, ako aj riešiť modelové situácie.

Spor o demokraciu v Maďarsku a jej význam má aj inú podobu. Miroslav Michela presvedčivo ukázal, že všetky maďarské ústupky a sľuby voči Slovákom po roku 1918 boli len súčasťou politickej taktiky a slovenské politické elity na ne neskočili práve vďaka svojej bohatej historickej skúsenosti s maďarskou politikou. Nakoniec aj po Trianone sa maďarská vláda intenzívne zaoberala iniciovaním povstania na Slovensku s pomocou tzv. Hornozemského komitétu, ktorého iredentistických predstaviteľov podporovala a financovala, pričom uvažovala aj o vojenskej pomoci zo strany Poľska. Nakoniec na túto dobrodružnú akciu vláda rezignovala⁶.

⁵ Tamže, s. 243 – 244.

⁶ MICHELA, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 127 – 142.

Trianon a zodpovednosť

Trianonský mier bol podpísaný 4. júna 1920 a znamenal pre Maďarsko katastrofu. V porovnaní s Uhorskom, ku ktorému sa hlásilo a ktorého integritu túžilo zachovať, stratilo dve tretiny územia a dve tretiny obyvateľov. Tri milióny Maďarov sa ocitli za hranicami Maďarska. Vedúci maďarskej delegácie gróf Albert Apponyi nebol šťastnou voľbou, lebo napriek svojim nespochybniteľným diplomatickým schopnostiam nemal šancu zvrátiť už vypracované podmienky a sám bol symbolom starého a nedemokratického Uhorska a ako bývalý minister kultu a osvety (školstva) zosobnením štátom podporovaných asimilačných procesov. Samozrejme, že mier bol svojimi tvrdými podmienkami voči Maďarom nespravodlivý, ale keby každý účastník vojny počítal v prípade svojej porážky so spravodlivým mierom, boli by vojny neustále na programe dňa. Uhorsko a jeho maďarské politické elity neboli navyše nevinnou obeťou vojny zatiahnutou proti svojej vôli do vojnového konfliktu, ale od začiatku jeho aktívnym subjektom s rozsiahlymi dobytčnými cieľmi a imperiálnou politikou. Napokon mier s bolševickým Ruskom v Brest-Litovsku, na ktorom sa podieľali aj uhorskí diplomati, bol ukážkovým prípadom dobytčného imperialistického diktátu. Takto by skončili porazení, ak by sa Ústredným mocnostiam podarilo doviesť vojnu do víťazného konca. Preto znelo z Budapešti obľudne volanie po spravodlivosti, ktorú maďarskí politici „objavili“ až po svojej katastrofálnej porážke.

Maďarské kráľovstvo na rozdiel od Rakúšanov, budujúcich nový štát i vlastnú identitu, na rozdiel od Nemcov žijúcich len pre revanš a nové vízie, na rozdiel od Bulharov, hľadajúcich svoje miesto na Balkáne a na rozdiel od Turkov, bojujúcich doslova o nové podmienky a novú mierovú zmluvu, žilo svojou minulosťou a úporne sa usilovalo cez revíziu zmluvy o návrat k nej. Ozbrojený boj bol nereálny a nemalo naň ani prostriedky. Preto nezbrojilo a neprovokovalo ako Nemci, ani nebojovalo ako Turci. Ale nehľadalo ani porozumenie ako Bulhari či nové miesto v Európe ako Rakúšania. Hľadalo cesty, ako sa vymaniť z istej izolácie, ako oslabiť susedov a ako využiť každú situáciu o posun v revízií Trianonu, z ktorého sa stala oficiálna štátna doktrína. Do jej rámca patrilo aj hľadanie vinníka z trojice symbolizujúcej a personi-

fikujúcej trianonskú minulosť: Albert Apponyi (István Tisza), Mihály Károlyi a Béla Kun. Kto z nich nesie najväčší podiel viny na maďarskom 20. storočí? Na jeden z trianonských mýtov, prežívajúcich až do súčasnosti, je pomerne jednoznačná odpoveď: Károlyi svojím pacifizmom a liberalizmom, Károlyi svojou ústupčivosťou i odovzdaním moci krajnej lavici má podľa maďarskej verejnej mienky a historikov najväčší podiel viny na negatívnom vývoji a následnom bezvýhodiskovom stave v maďarskej spoločnosti. Zodpovednosť uhorských politikov zo starej gardy sa radšej nespomína, voluntarizmus a zásluhou lavice úplná politická izolácia krajiny v roku 1919 sa rovnako marginalizujú, ako aj zásadné odmietnutie Károlyiho podpísať predložený mier. Naopak, zdôrazňuje sa len jeho naivita a pacifizmus, akoby ktokoľvek iný mal väčšie možnosti a širšie mantinely⁷. Pomerne ojedinelý názor medzi maďarskými intelektuálmi mal len István Bibó, ktorý tvrdil, že „demokratická maďarská republika Mihálya Károlyiho sa rozpadla preto, že boli zverejnené mierové podmienky Dohody a Mihály Károlyi sa spoliehal už len na silu proletariátu, ktorá snáď – ako sa odvažoval veriť – pomôže krajine postaviť sa proti ich absurdite. Odvtedy sa situácia otočila a úlohu kritikov mierovej zmluvy na seba vzali horthyovci, lebo potrebovali kompenzovať svoj podpis pod dokumentom, ktorý Károlyi nebol ochotný podpísať.“ Podľa Károlyiho „iredentizmus živý reakciou je horším nebezpečenstvom ako všetky chyby územných nariadení mierovej zmluvy“⁸. To nebol a nemohol byť v Maďarsku veľmi populárny názor. Ani Horthyho režim, ani dnešné Maďarsko si podobný názor ani nepripúšťajú. Všetko je o otázke, čo bolo skôr a do oficiálneho výkladu sa oveľa viac hodí predstava, že iredenta a reakcia boli dôsledkom Trianonu, nie dôsledkom deficitov politického systému. A tie tu boli predsa už dávno pred Trianonom.

⁷ K tomu aj VÖRÖS, László: *Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Repräsentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii*. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 29.

⁸ BIBÓ, István: *Mírová smlouva a maďarská demokracie*. In: BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. Brno – Bratislava : Kalligram – Doplňěk, 1997, s. 243.

Už sme spomínali hľadanie vinníka v maďarskej spoločnosti, niekoho, na koho by sa dala hodiť zodpovednosť za všetky omyly, prešľapy a nedostatky, ktoré doviedli Maďarov k trianonskej katastrofe. Obetný baránok sa jednoducho vždy musí nájsť a najlepšíe taký, aby to poslúžilo aktuálnym politickým cieľom a koncepciám. Ak sa z dlhodobého hľadiska vidí doteraz najväčší vinník v Károlyiho liberalizme a z hľadiska dnešných konzervatívnych politických elít viac v liberalizme ako v Károlyim, bezprostredný potrianonský diskurz našiel vinníka pragmaticky v Židoch. Tí bohatli z vojny, tí vohnali krajinu v rámci svojich sprisahaneckých kozmopolitných spoločenstiev do priepasti katastrofy. Horthyho odpoveďou bola radikálna protižidovská legislatíva, ktorá výrazne obmedzovala možnosti židov študovať i pôsobiť v politike i vo verejnej sfére. Tým sa antisemitizmus dostal do podoby, ktorá nemala nikde v Európe obdobu. Symbolickým sa v tomto smere stal numerus clausus z roku 1920, ktorý obmedzoval podiel židovských študentov na maďarských vysokých školách hranicou 5 %. Najvýstižnejšie tento celospoločenský diskurz odrážal monumentálny trojzväzkový román Dezsőa Szabóa *Az elsodort falu*, napísaný ešte v priebehu vojny v roku 1918. Hovoril o hľadaní východísk z katastrofálnej situácie na sklonku vojny, keď už vnímal politické dôsledky stále očividnejšej vojenskej porážky a morálneho rozkladu spoločnosti.

István Bibó považoval za jeden z dôsledkov Trianonu skutočnosť, že odborná i široká verejnosť videli v rozpade Uhorska len „akt brutálneho násillia a pokrytectva vojnových víťazov“ a v tejto dikcii už nedokázali rozlišovať medzi odtrhnutím „etnicky cudzích území“ na jednej a nespravodlivým odtrhnutím etnicky maďarských území na druhej strane. Vidinou tejto dikcie tak logicky zostáva idea veľkého Uhorska, aj keď sa *expressis verbis* táto požiadavka otvorene neformuluje⁹. Platí to i pre dnešnú súčasnosť, ktorú napokon potvrdzuje požiadavka zrušiť platnosť zmluvy ako celok (a čo bude potom?) i najnovší ústredný pamätník Trianonu k jeho storočnici na Alkotmány utca v Budapešti s takmer 13 000 historickými (maďarskými) názvami všetkých uhor-

---

⁹ BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. In: BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. Brno – Bratislava, 1997, s. 179.

ských sídiel. Opäť s poukázaním na to, čo sme my (Maďari) stratili a čo bolo pôvodne naše (maďarské). Opäť sa stotožňuje štátne a národné, opäť sa zabúda, že na väčšine „stratených území“ Maďari nežili. Ukazuje sa, aké naivné boli slová Bibóa, že veľkouhorská ilúzia sa katastrofou v roku 1944 definitívne zrútila.

Právo národov na sebaurčenie

Myšlienka práva národov na sebaurčenie, s ktorou prišiel americký prezident a ktorá sa mala stať pre mierovú konferenciu kľúčovou, bola nakoniec použitá veľmi selektívne a v prípade novovznikajúceho Česko-Slovenska len na štátotvorných Čechov a Slovákov. V prípade menšinového obyvateľstva bol tento princíp hodný za hlavu a nové hranice sa opierali o historický princíp (väčšinou prenesený do 20. storočia zo stredoveku) a pri jedinej nehistorickej hranici – slovensko-maďarskej – sa využili vojensko-strategické, hospodárske a geografické argumenty. V ich záujme sa obetovala slovensko-maďarská národnostná hranica, v dôsledku čoho sa pol milióna Maďarov – väčšinou na súvisle osídlených územiach – dostalo do Česko-Slovenska. Spolu s tromi miliónmi Nemcov a ďalšími menšinami tvoril nový štát menšiu verziu mnohonárodnostnej habsburskej monarchie. Napriek demokratickým riešeniam menšiny neboli spokojné, lebo žiadne menšiny sa, predovšetkým v strednej Európe, necítili komfortne, navyše bez akýchkoľvek menšinových návykov a zneužívané a instrumentalizované protičesko-slovenskou politikou materských štátov.

V dôsledku Trianonu sa Maďarsko ocitlo v mimoriadne komplikovanom postavení. V obklúčení susedov, ktorí naň hľadeli s nedôverou a obavami, v izolácii a bez spojencov, zaťažené podmienkami mierovej zmluvy a hľadajúce si väzby v novom hospodárskom a politickom kontexte. Vnútorne politické problémy si riešilo posunom doprava, obmedzením akýchkoľvek demokratických mechanizmov, prijatím prvých protizidovských zákonov v Európe a príklonom k autoritatívnemu spôsobu vládnutia. Liberáli a ľavica, Židia a Nemaďari dostali pečať nepriateľov štátu zodpovedných za celonárodnú katastrofu. Opatrenia voči nim, ako aj celkovú politickú kultúru a jej aristokratizmus spolu

s rôznymi feudálno-stavovskými rezíduami v Maďarsku vnímali Česi a Slováci v demokratických pomeroch Česko-Slovenska so zadostučiním a spokojnosťou. Mnohí si vtedy spomenuli na maďarské sľuby pred Trianonu, na reči o autonómii a ústretovej národnostnej politike, na východné Švajčiarsko a pod. Dokonca aj mnohí Maďari za hranicami vlasti vnímali so znepokojením pomery v materskej krajine¹⁰.

Čo však pre maďarské elity v materskom Maďarsku zostávalo trvalým javom, boli zúfalé snahy protičeskou agitáciou, promaďarskou propagandou a najrôznejšími sľubmi zvrátiť pomery na Slovensku a využiť či zneužiť všetky problémy nového štátu vo svoj prospech. Tieto snahy komentovala *Novohradská stráž* z národnostne zmiešaného regiónu s charakteristickým sarkazmom: „Dokiaľ nás mali v rukách, nedali nám ani dýchať a teraz nám sľubujú aj to more [modré? – R. H.] z neba, len aby sme ich radi mali. Maďari chcú dať Slovákom úplnú slobodu vtedy, keď si ju Slováci už sami našli, vybojovali ruka v ruke s Čechmi ... Poznáme tú maďarskú lásku. Oni by nás zo samej lásky zjedli, ale my chceme ešte žiť...“¹¹ O mesiac neskôr pod nadpisom *Aziatská logika* na margo maďarskej argumentácie odznelo: „Maďarská mierová delegácia mala toľko drzosti odvolávať sa pred mierovou konferenciou na wilsonovské punkty a súčasne celým svojím aparátom robí potmehúdske pokusy za obnovenie maďarskej nadvlády.“¹²

Trianon a jeho odkaz pre súčasnosť

Trianon bol spolu so zmluvou s Bulharskom v Neuilly vždy v tieni ostatných zmlúv, ale jeden primát, ako sme už konštatovali, si ponechal.

---

¹⁰ SIMON, Attila: „V tejto republike sa stal maďarský ľud národom...“ *Vzťah provládných maďarských elít na Slovensku k Trianonu a Československej republike 1918 – 1938*. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 115 – 129.

¹¹ Až by nás zjedli od lásky. *Novohradská stráž*, 2, č. 2, 5. 2. 1920.

¹² *Aziatská logika*. *Novohradská stráž*, 2, č. 5, 4. 3. 1920.

Stal sa súčasťou maďarskej politiky a verejných diskusií v celom 20. storočí, postoj k nemu zostal mienkotvorným faktorom a jeho dosah a vplyvy sa kultivovali v rodinných tradíciách i v individuálnych osudoch. A pri svojej storočnici sa dožil až 21. storočia. V čase, keď ostatné mierové zmluvy si pripomínajú maximálne historici.

Pre Slovensko a slovenských historikov nie je Trianon žiadnou veľkou témou a určite stoja pred nimi vážnejšie bádateľské problémy. Krajina i historici majú možno svoje zakliate komnaty, ale ukazuje sa, že politika i politická kultúra je aj vzhľadom na skúsenosti z 20. storočia (vrátane významnej medzivojnovnej demokracie) schopná korekcie a keď schopná nie je, tak ju ku korekciám donútia občania. Nielen voľbami, ale aj tým, že vyjdú do ulíc. Určite je lepšie mobilizovať ľudí zápasom proti extrémistom (domácim, nie zahraničným...!), oligarchom, mafii a za demokraciu, ako za iredentu, historických kostlivcov, proti susedom a Európskej únii. A ak takto štát funguje, tak to je dobrá správa, kam sa spoločnosť posunula. Aj preto považujem Slovensko za víťaza 20. storočia, lebo jeho obyvatelia spravili niekedy nie vďaka, ale napriek politikom, najväčší posun. Z politického, ekonomického a sociálneho suterénu na začiatku 20. storočia sa krajina dostala do stavu, ktorý je jednoznačne najlepší v jeho dejinách. Aj to je dôsledok Trianonu a potrianonského vývoja, ktorý by v uhorských podmienkach bol nepredstaviteľný. Aj preto náš postoj k týmto udalostiam bude iný ako maďarský. Súčasne však nie bez toho, aby sme nevideli nedôslednosti a omyly tak mierovej konferencie, jednotlivých politikov i demokratickej Česko-slovenskej republiky, ktorá začínala od nuly a učila sa všetkému za pochodu. Napriek tomu a všetkým nedostatkom bola najlepším produktom povojnovej strednej Európy. A slovenská história túto skutočnosť aj adekvátne oceňuje.

Zásadný rozdiel medzi maďarským a československým vnímaním Trianonu v období krátko pred ním i po ňom spočíval v tom, že zatiaľ čo maďarská verejnosť i elity boli v roku 1920 jednoznačne zahľadení dozadu, Česko-Slovensko naopak pozeralo dopredu, keďže minulosť ešte nemalo a malo pred sebou iba budúcnosť. Svoj historický princíp si Maďari z 19. storočia preniesli aj do 20. storočia. Z minulosti čerpali svoju silu a legitimitu. Na druhej strane potrianonské Maďarsko bolo štátom aristokratickým, s pozoruhodným volebným právom, s nevole-

nou hornou snemovňou, s obmedzeným politickým spektrom, s politickou emigráciou a s mnohými feudálnymi rezíduami.

Pri súčasnom historiografickom pohľade na Trianon sa pozície akoby vymenili. Slovenskí historici hľadajú na obdobie pred Trianonom a v ňom nachádzajú mnohé príčiny neskorších udalostí, kým maďarskí historici sa zaoberajú skôr dôsledkami Trianonu, teda tým, čo prišlo po podpise zmluvy. Ako keby nechceli vnímať to, čo pomenoval už Voltaire, že „všetko má otca, ale nie všetko má vždy deti“ a že „otec, teda rodič“ je vždy dôležitejší.

Trianon je teda témou, ktorá vyvoláva a kladie početné otázky. Má dosah naprieč celým „krátkym“ 20. storočím. Na jeho začiatku stála prvá svetová vojna, ktorá len zdanlivo skončila v novembri 1918. V skutočnosti mala pokračovanie v druhej svetovej a potom v studenej vojne. Okrem nových štátov zrodila fašizmus, nacizmus a komunizmus a duch Trianonu akoby kráčať spolu s nimi, raz v popredí, inokedy zatlačený do úzadia. Zbavili sme sa dostatočne dedičstva tohto krutého storočia? Sme si istí, kam kráčame?

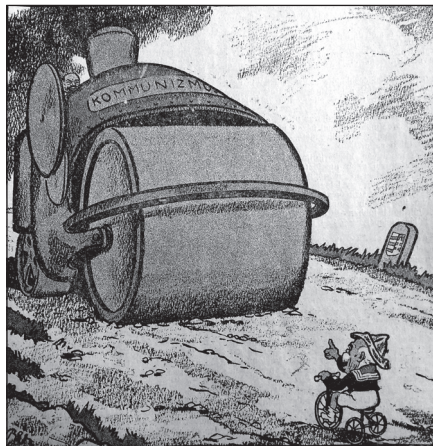
Podpis zmluvy v Trianone bol nepochybne významným dátumom v slovenských dejinách, hoci oveľa významnejšou udalosťou bol vznik Česko-slovenskej republiky, ktorá s Trianonom úzko súvisela a mala „rovnakých rodičov“ – koniec vojny a zánik starého Uhorska. Dnes už jednotlivé zmluvné trianonské články vyznievajú archaicky, ba až nezrozumiteľne. Zmluva veľa vyriešila, veľa nie a aj hranice, o ktorých legimitizácii sa predovšetkým hovorí, sa ešte po nej a na jej základe „kreslili“ a utvárali. Mnohé problémy dostala znovu na stôl Parížska mierová zmluva z roku 1947. A všetko sa (zdanlivo) vyriešilo štrbským protokolom z júla 1949, v ktorom sa všetky práva, nároky, záväzky a pohľadávky v československo-maďarskom vzťahu vyhlásili za nulitné. Trianon a jeho duch sa však naďalej vznášal nad strednou Európou a kalil vzťahy v nej.

Napriek tomu trianonskú ranu nemožno zahojiť revíziou hraníc. Ba, ako povedal István Bibó, cenou za dôkladnú zmenu situácie maďarských menšín je úplné vzdanie sa akýchkoľvek územných nárokov. Druhým dychom však dodal, že prijatím trianonských hraníc sa Maďarsko nesmie vzdať záujmu o osudy svojich maďarských menšín.

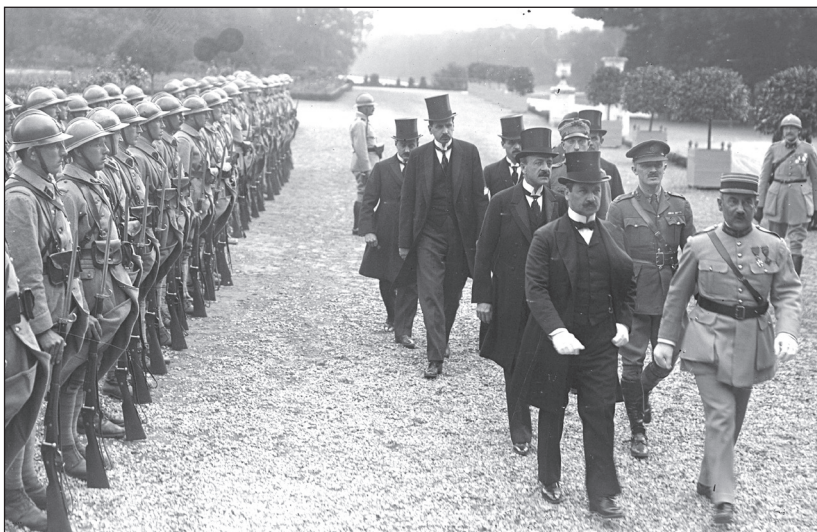
Treba ešte na záver dodať, že hovoríme o činoch a zodpovednosti elít, čo je kľúčové a nič to nemení na fakte, že činy a omyly elít si

odniesli fatálnym spôsobom vždy predovšetkým bežní ľudia. A pre nich Trianon znamenal rodinné tragédie, rozdelenie najbližších, stratu osobného i historického priestoru. Mnohí sa museli zmieriť s neradostným životom menšinového občana. To ešte netušili, že neraz ani len občanom nebudú...

Obr. č. 1
Parný valec maďarského komunizmu a Clemenceau ako symbol veľmocí rokujúcich v Paríži (Zdroj: Borsszem Jankó, 52, č. 2690 z 29. 6. 1919)

Obr. č. 2
Príchod maďarských delegátov na podpis mierovej zmluvy v Trianone (Zdroj: wikipédia)

Obr. č. 3
Pamätník na Trianon
v Kolárove na južnom
Slovensku
(Foto: Roman Holec)

Literatúra

- BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. Brno – Bratislava : Kalligram – Doplněk, 1997.
- CONZE, Eckart: *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. München : Siedler, 2018.
- LEONHARD, Jörn: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918 – 1923*. München : C. H. Beck, 2019.
- MACMILLAN, Margaret: *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. New York : Random House, 2009.
- MICHELA, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava : Kalligram, 2009.

- SIMON, Attila: „*V tejto republike sa stal maďarský ľud národom...*“ *Vzťah provládných maďarských elít na Slovensku k Trianonu a Československej republike 1918 – 1938*. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 115 – 129.
- SZARKA, László: *Slovenské kantóny a slovenská autonómia. Návrhy Károlyiho vlády pre riešenie otázky Slovenska v rámci Uhorska*. In: TOKÁROVÁ, Lucia – PAVLOVIČ, Richard (eds.): *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Bratislava : MV SR, 2018, s. 62 – 82.
- VERMES, Gábor: *Tisza István*. Budapest : Századvég, 1994.
- VÖRÖS, László: *Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii*. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László a kol.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 21 – 64.

Interdisciplinárna štylistika – kde sú jej hranice a perspektívy

---

Miloš Horváth

Abstract

Interdisciplinary stylistics: its boundaries and perspectives

The aim of this study is to clarify the current methodological profile of stylistics as being a relatively independent linguistic discipline and, to some degree, an extension of the field. On the basis of several historical contexts, the study highlights that the interdisciplinary character of stylistics has always been present and that the current divergent and hybridization tendencies concerning text and style are a natural result of efforts to comprehensively capture the phenomenon of communication in its various modalities. Nonetheless, the current atomization of stylistics research can lead to the dismantling of its subject to such an extent that in extreme cases a return to the traditional principles of stylistics is no longer possible. This study suggests that one solution to this problematic methodological situation is the synthesis of selected fragmented theories and their connection to comprehensive stylistic concepts which are already established in our linguistic milieu. The creation of such an academic yet compendious work seems increasingly a necessity for stylistics as a discipline.

Keywords: text, style, stylistics, pragmatism, interdisciplinary approach, tradition, innovation

Štylistika po celý čas svojej existencie v rámci jazykovedných, resp. komunikačných vied bola konfrontovaná nielen s lingvistickou realitou a tradíciou, ale aj so sociálnou realitou. Preto vari nikoho neprekvapí, že sa v štylistike (spolu s lexikológiou), možno viac ako v iných jazykovedných subdisciplínach, prejavuje širší sociálny, ba dokonca kultúrny (kultúrny) aspekt. Dôkazom toho sú také eventuality, ako

napríklad aktuálne spoločenské trendy, profesijné špecifiká a anomálie na pracovnom trhu, vzťah k lingvistickej tradícii, znalosť/neznalosť štýlových a komunikačných noriem a ich uvoľňovanie¹, kultúrny konzervativizmus verzus liberalizmus, neustále posúvanie hraníc tabu a pod. Táto sociálna a kultúrna determinácia sa netýka len paradigmatickej (lexikálnej) štylistiky, resp. selekčnej štylistiky založenej na výbere adekvátneho (relatívne adekvátneho) jazykového prostriedku z určitého rečového registra či štylistiky jednotlivých modelových štruktúr textov (ich výpočtu a štruktúrno-funkčných charakteristík), ale aj jej koncepcného a metodologického rámca. Zasahuje teda celú podstatu štylistiky, ako aj jej imanentné princípy, čo z nej potenciálne robí vedu inej kategórie, než na akú sme boli v našej lingvistickej tradícii zvyknutí.

1. Prehistorická fáza v konštituovaní štylistiky

Vzhľadom na túto pomerne zložitú situáciu považujeme za dôležité v prvej časti nášho príspevku objasniť východiská vzniku štylistiky ako relatívne samostatnej vedeckej disciplíny aj s nevyhnutným presahom do nedávnej či ďalekej minulosti. Počiatky vzniku štylistiky totiž siahajú až do antiky, aj keď, pravda, v tejto epoche sa ešte samotný pojem štylistiky na označenie bližšie nešpecifikovanej náuky o kreovaní hovorených či písaných textov nepoužíval. Na druhej strane bol už známy pojem štýl (z gr. „stylos“, lat. „stile“, starofr. „stile, estile“), ktorý je slovtvorným základom pomenovania nami interpretovanej vedeckej disciplíny. Podľa voľne dostupného anglického etymologického slovníka výraz štýl ako polysémantická lexikálna jednotka mal pôvodne niekoľko významov. Označoval jednak staroveký nástroj na písanie, pero, ale aj kus písomného prejavu, určitý úsek rozprávania, pojednania, ba dokonca charakteristický rétorický režim autora, resp. spôsob jeho vyjadrenia. Neskôr sa význam tejto lexémy metonymicky rozšíril aj na

¹ HORVÁTH, Miloš: *Uvoľňovanie štýlových noriem vplyvom postmoderného diskurzu*. Slovenčinár. Časopis slovenskej asociácie učiteľov slovenčiny, 4, 2017, č. 1, s. 9 – 15.

iné, neverbálne sémantické polia a začal sa ňou označovať všeobecne spôsob života, resp. spôsob správania, pričom v oblasti módy, módného priemyslu sa naplno udomácnil na začiatku 19. storočia.²

Ak sa bližšie pozrieme na antické reminiscencie štylistiky, môžeme konštatovať, že štylistika sa vo svojej prehistorickej fáze konštituovala na pozadí trojice starovekých vied, a to rétoriky, poetiky a dialogiky. Už tento fakt z nej robí vedeckú disciplínu interdisciplinárnej povahy, a teda sa nemožno čudovať početným novodobým divergentným trendom v jej metodologickej profilácii. Pristavíme sa pri všetkých troch uvedených anachronických vedách a dokážeme ich prepojenosť s výskumným rámcom štylistiky.

Moderná rétorika, majúca v súčasnosti status relatívne samostatnej vedeckej disciplíny, je zároveň dodnes pevnou súčasťou jazykovednej štylistiky. Možno ju vymedziť ako náuku o generovaní a následnom verbálnom prezentovaní verejných prejavov pred publikom s dôrazom na propagáciu témy alebo propagáciu seba samého, v procese ktorej sa prezentátor (v minulosti označovaný ako rečník, rétor) nevyhýba ani využitiu sugestívnych, prípadne manipulatívnych techník³. Okrem toho o úzkom vzájomnom vzťahu rétoriky a štylistiky svedčí aj etablovanie rečnickeho štýlu v typológii primárnych jazykových (funkčných) štýlov a využitie mnohých rečnických trópov a figúr pri štylizácii rôznych iných druhov textov.

Dialogika na rozdiel od rétoriky nemá v súčasnosti metodologický status samostatnej vedeckej disciplíny. Môžeme ju chápať ako náuku o vedení dialógu, presnejšie jeho usmerňovaní pomocou metód persuzázie manifestujúcich sa na rôznych úrovniach dialógu. Jej predmetom je teda výskum dialogických textov, ktorý – podobne sme to konštatovali pri rečnických textoch – spadá pod výskumný rámec štylistiky. Za zmienku stojí i to, že hoci boli dialogické texty pri systematickom štylistickom bádani dlhší čas prehliadané, najmä kvôli svojej nepripra-

---

² Voľný preklad autora príspevku z anglického jazyka. V origináli dostupné na: <https://www.etymonline.com/search?q=style>.

³ BECK, Gloria: *Zakázaná rétorika: 30 manipulatívnych technik*. Praha : Grada Publishing, 2010.

venosti, efemérnosti a z nej vyplývajúcej nekorigovateľnosti, sklonom k nerešpektovaniu spisovnej normy a pod., práve živá, dialogická komunikácia prebiehajúca v neformálnom prostredí (tzv. bežná reč) je tým geneticky najstarším i najfrekvencovanejším modelom komunikácie, a teda zvýšený záujem o ňu je len prirodzeným návratom k archetypom medziludskej komunikácie odohrávajúcim sa v prirodzených, avšak pre výskumníka ťažšie zaznamenateľných podmienkach vyvolaných komunikatívno-pragmatickým obratom v lingvistike⁴.

Čo sa týka poetiky, tu štylistika hraničí s literárnou vedou, a to najmä v jej interpretačnom a literárno-kritickom metodologickom variante. Jej vklad do štylistiky sa teda prejavuje najmä pri analýze (dekompozícii), opise a následnom hodnotení použitých výrazových prostriedkov v určitom texte, príp. celom diskurze (napr. v postmodernej próze, literatúre pre ženy a pod.). To sa odráža aj v chápaní poetiky v dnešnom zmysle slova. Rozumieme pod ňou jednak konkrétny výrazový (vyjadrovací) inventár použitý určitým autorom v danom texte alebo v istej skupine textov, a jednak inherentnú súčasť literárnej vedy, resp. literárnej teórie, ktorá obsahuje akýsi zoznam tróпов využitelných pri stavbe literárneho (umeleckého) textu. Ten zahŕňa aj vybrané lexikálne štýlemy, najčastejšie tie príznakové (knižné slová, poetizmy, archaizmy, kolokvializmy, pejoratíva a pod.), ktoré možno identifikovať na ploche akéhokoľvek textu, z čoho vyplýva, že literárna interpretácia je nevyhnutne aj interpretáciou štylistickou, aj keď, prirodzene, operuje aj s vlastným terminologickým aparátom a čerpá z vlastných metodologických zdrojov.

⁴ V prvých dvoch dekádach 21. storočia sa v našich česko-slovenských podmienkach tento záujem o prepis a komentovanú analýzu (interpretáciu) dialogických textov značne kvantitatívne rozšíril i kvalitatívne spresnil, o čom svedčia i kompendiálna práca *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011 od editorky Světlý Čmejrkovej a Jany Hoffmannovej a napríklad monografia ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

2. Štrukturalistická, ergo funkčná štylistika

Odhliadnuc od týchto prvotných pokusov vtesnať širšie otázky textotvorby do príslušného vedeckého rámca, ktoré možno označiť za prehistorickú fázu vo vývine štylistiky, sa teraz zameriame na vari najdôležitejšie obdobie v jej konštituovaní, a to obdobie jazykovedného štrukturalizmu. Je evidentné, že štrukturalizmus ako prelomová myšlienková platforma a zároveň nová vedecká paradigma ovplyvnila na dlhú dobu mnoho vedeckých odborov, ak nie všetky, lingvistiku nevyvímajúc. Ba čo viac, prvotné impulzy smerom k iným vedám vychádzali práve z lingvistiky, a tak sa nemožno čudovať, že štrukturalistické – a v našom prostredí najmä funkčné – chápanie jazykových štruktúr natrvalo ovplyvnilo vnímanie jazykovej i mimojazykovej reality. V našich, domácich podmienkach bol ohlas štrukturalizmu natoľko silný, že aj po uskutočnení komunikatívno-pragmatického obratu v lingvistike a pomerne razantnom nástupe lingvistickej pragmatiky možno v jej metodológii vidieť rezíduá štrukturalistického myslenia, čo však v kontexte celého príspevku, a najmä vo vzťahu k štylistike, netreba hodnotiť ako hendikep či absenciu kritickej reflexie a inovatívnych postupov, ale skôr ako pridržiavanie sa kultúrneho tradicionalizmu⁵, ktorý je pre slovenskú národnú kultúru typický. Na pomyselnnej osi domácej verus cudzie tak štylistika ešte do polovice 90. rokov minulého storočia zotrvala na prvom z uvedených pólov.

Ako sme už naznačili, zásadný stimul na kontinuálne rozvíjanie štylistickej tradície na Slovensku priniesol jazykovedný štrukturalizmus. Prispením pražského lingvistického krúžku sa funkčne orientovaná štylistika udomácnila aj v slovenskej štylistike a poskytla domácim teoretikom dostatočne veľký výskumný priestor na rozvíjanie

---

⁵ V tejto súvislosti sa ponúka ako jedna z možných interpretačných schém aj teória xenolingvistiky, na ktorú upozorňuje Juraj Dolník a podľa ktorej možno vysvetliť (nie však ospravedlniť alebo zatradiť) istú bližšie nešpecifikovanú nedôveru či skepticizmus k prijímaniu cudzích elementov, a to nielen v jazykovom povedomí. Podrob. DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 227 – 236.

ucelených štylistických koncepcií, počnúc Eugenom Paulinym a jeho skriptami *O slohu*⁶ až po dve doposiaľ najprepracovanejšie teórie štýlu a štylistiky, pochádzajúce od Františka Mika a Jozefa Mistríka, t. j. výrazovú koncepciu štýlu a štylistiky a selekčnú štylistiku založenú na spolupôsobení štýlotvorných činiteľov.

František Miko, predstaviteľ tzv. nitrianskej metodologickej školy, je autorom nanajvýš originálnej a inovatívnej koncepcie štýlu a štylistiky, ktorá, mimochodom, našla odozvu aj v anglo-amerických krajinách, a to v čase, keď v nich už bol štrukturalizmus na ústupe. Miko pri kreovaní a postupnom zdokonaľovaní svojej výrazovej koncepcie vychádza z predpokladu, že jazykové prostriedky pri ich štylistickom pôsobení v nás zanechávajú akúsi stopu, resp. dojem (výraz). Na základe tohto predpokladu podľa Mika štýl ako centrálna jazykovo-štylistická pojmová kategória nemôže byť najmenšou jednotkou štylistiky, ale, naopak, je to už relatívne komplexná veličina, pri vzniku a pôsobení ktorej sa aktualizujú viaceré menšie, elementárne štylistické hodnoty, ktoré definuje ako výrazové kvality alebo výrazové vlastnosti. Mnohovrstevná a do istej miery v celosti neopísateľná kategória štýlu (najmä na individuálnej rovine) sa mu potom javí ako presná konfigurácia (zoskupenie) určitých výrazových vlastností v texte, pričom zároveň platí, že určitá výrazová kvalita naviazaná na konkrétny segment textu (slovo, syntagmu, vetu, odsek a pod.) nemusí byť v celom prejave ani v rozličných separátnych prejavoch vždy konštantná, a teda jej štylistická hodnota varíruje, kolíše (aktualizuje sa alebo deaktivuje v závislosti od užšieho alebo širšieho kontextu). Z tejto premisy Miko správne usudzuje, že štýl nie je uzavretou (izolovanou) ani statickou, ale dynamickou kategóriou, presnejšie povedané dynamickou konfiguráciou výrazových vlastností v texte⁷.

V nadväznosti na tieto východiská následne Miko vari až s matematickou presnosťou kreuje hierarchizovanú sústavu výrazových

⁶ PAULINY, Eugen: *O slohu*. In: *Slovenská gramatika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968, s. 489 – 562.

⁷ MIKO, František: *Text a štýl*. Bratislava : Smena, 1970.

vlastností v texte, pri koncipovaní ktorej sa nechal inšpirovať starším Bühlerovým⁸ modelom jazykovej komunikácie a z neho vyplývajúcich preferovaných jazykových funkcií (zobrazovacej, výrazovej a výzvovej). Za základné, a teda hierarchicky najvyššie stojace výrazové vlastnosti Miko určil potom operatívnosť, ikonickosť, pojmovosť a zážitkovosť⁹. Kombináciou, presnejšie povedané konfiguráciou týchto štyroch vlastností možno podľa neho charakterizovať každý z jednotlivých primárnych jazykových (funkčných) štýlov (operatívnosť a pojmovosť vytvára administratívny štýl¹⁰, ikonickosť a pojmovosť vedecký štýl, zážitkovosť a operatívnosť zase hovorový štýl a napokon zážitkovosť a ikonickosť umelecký štýl). Zmyslom tejto premyslenej sústavy výrazových vlastností (výrazových kategórií) je, prirodzene, že jednotlivé výrazové kvality sa na hierarchicky nižších úrovniach môžu štiepiť na ďalšie, už derivované výrazové vlastnosti, čím sa vytvára priestor na definovanie stále špecifickejších a špecifickejších textových vzorcov, ktoré možno priradovať k už existujúcim alebo vznikajúcim štýlom či podštýlom. Mikova teória výrazových vlastností, vo finálnej fáze modelovaná ako neuzavretý, resp. kedykoľvek modifikovateľný systém, môže teda byť i v súčasnosti – po vyše päťdesiatich rokoch od svojho vzniku – stále aktuálna, keďže pri vhodnom zásahu do nej, príp. jej doplnení možno pomocou nej opísať aj fenomény dnešnej modernej

---

⁸ BÜHLER, Karl: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. 2. Auflage. Stuttgart : G. Fischer, 1965.

⁹ Pre lepšiu predstavu uvedieme aspoň zjednodušené vysvetlenie podstaty uvedených základných výrazových vlastností, ktoré sú vzájomne v opozičných vzťahoch. Ikonickosť, ktorá stojí v opozícii k operatívnosti, chápeme ako schopnosť, resp. zameranosť textu na zobrazenie (obraz) istého výseku mimojazykovej reality, pri operatívnosti, naopak, ide o zameranosť (zacielenosť) na adresáta, ktorá sa prejavuje v iniciovaní jeho aktivity a následnom konaní. V rámci druhej opozície – pojmovosť verzus zážitkovosť – pojmovosť predpokladá racionálne, objektívne zobrazenie skutočnosti, na rozdiel od toho zážitkovosť jej emocionálne, subjektívne zachytenie.

¹⁰ V dnešnej štylistike zaužívané označenie administratívny štýl, ktoré sa vzťahuje na sféru úradnej a právnej komunikácie, Miko nepoužíval. Namiesto toho pracoval s pojmom rokovací štýl, ktorý však v tomto ohľade nemožno stotožňovať len s ústnym vystupovaním.

komunikácie, ako napríklad štýl hybridnej internetovej žurnalistiky, štýl sociálnych sietí, chatovú komunikáciu a pod. Mikovú teóriu štýlu a štylistiky teda nemožno rozhodne chápať ako relikť štrukturalizmu, ale práve naopak ako vhodný model prístupný aj novodobým interdisciplinárnym trendom v pohľade na jazyk, text a štýl¹¹. Len dodávame, že vzhľadom na náš takpovediac vrozený etnokultúrny skepticizmus ide o teóriu domácej proveniencie, a teda ani tento fakt nijako nebráni jej uplatneniu, príp. aktualizovaniu v nových podmienkach komunikácie v 21. storočí.

Hoci je štylistická koncepcia druhého z našich najvýznamnejších teoretikov štylistiky, Jozefa Mistríka, prakticky v rovnakej miere funkčne (štrukturalisticky) orientovaná ako predchádzajúca výrazová koncepcia, predsa len je vybudovaná na celkom iných východiskách, čo zásadným spôsobom determinuje aj jej využiteľnosť pri opise aktuálnych komunikačných javov. Mistríkova teória štýlu a štylistiky, v súčasnosti označovaná ako selekčná¹², je postavená na explikácii štýlotvorných činiteľov, teda na vonkajších alebo vnútorných (osobnostných) faktoroch, ktoré v rozličnej miere ovplyvňujú proces štylizácie, a tým aj výsledný textový produkt. Kategória štýlu sa mu v dôsledku toho javí ako zámerný výber a usporiadanie (čiže opäť konfigurácia) jazykových (verbálnych), neverbálnych (mimika, gestika, posturika, proxemika a pod.) a paralingválnych (výška, sila hlasu, tempo reči, pauza, dôraz a pod.) prostriedkov do súvislého prejavu s ohľadom na jeho funkciu a celostnú komunikačnú situáciu.¹³

¹¹ Bližšie pozri: BOHUNICKÁ, Alena: *Interaktívna štylistika v kontinuite s výrazovou koncepciou štýlu Františka Míka*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 128 – 136.

¹² ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 78.

¹³ Porov.: MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997; MINÁŘOVÁ, Eva: *Štylistika pro žurnalisty*. Praha : Grada Publishing, 2011; HORVÁTH, Miloš: *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016.

Mistrík vo svojich skorších vedeckých prácach, ale najmä v mohutnom kompendiu *Štylistika*¹⁴ člení predmet jazykovednej štylistiky na tri vzájomne prepojené oddiely. Najprv venuje pozornosť charakteristike výrazových prostriedkov textu a štýlu, ďalej tektonike a architektonike textu (t. j. problematike slohových, resp. slohovo-tematických postupov) a napokon samotnej užšie chápanej štylizácii textu, do ktorej zaradil výklad o štýlotvorných činiteľoch a štruktúrnych vlastnostiach jednotlivých primárnych (čiastočne i sekundárnych) jazykových (funkčných) štýlov. Centrálnou pojmovou kategóriou Mistríkovo chápania štýlu a štylistiky je pojem štýlotvorný činiteľ, pod ktorým rozumie akýkoľvek jav psychologickkej, filozofickej, sociálnej, fyzickej a v neposlednom rade vnútrojazykovej povahy, ktorý sa explicitne alebo implicitne zúčastňuje na spomínanom výbere a usporiadaní jazykových i neязыkových komponentov a tým pôsobí na štýlotvornú (textotvornú) činnosť v celej jej komplexnosti – od neurofyziologických a kognitívnych procesov, cez semiotické procesy a rozvíjanie skúsenostného komplexu až po formovanie jazykovej a metajazykovej kompetencie vyúsťujúcej do apretačného procesu výslednej úpravy textu. Mistrík zdôrazňuje, že práve štýlotvorné činitele sformujú v konečnej (rezultatívnej) fáze prejav do takej podoby, aby bol v súlade s anticipovaným cieľom, prostredím, s autorovou osobnosťou a všetkými ostatnými parametrami maximálne variabilných komunikačných situácií, s čím ťažko možno nesúhlasiť, aj keď relevantné výskumné sondy k niektorým štýlotvorným faktorom (napríklad k tým psychologickým, fyzickým či rodovým) doposiaľ v lingvistike chýbajú.

Pomerne rozsiahly a otvorený inventár funkčne pôsobiacich štýlotvorných činiteľov J. Mistrík rozdelil do dvoch kategórií, pridržiavajúc sa v jeho prípade konštantnej a univerzálnej opozície subjektívne verzus objektívne. Na tomto mieste treba poznamenať, že by sa dalo uvažovať aj o jemnejšom triedení, čo by umožnilo lepší prístup iných vied do ich explikácie, a tým otvorenie sa štylistiky interdisciplinárnemu skúmaniu už v čase vzniku tejto teórie. Medzi tie subjektívne

---

¹⁴ MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.

zaraďuje autora s celou jeho zložitou štruktúrou osobnosti, t. j. s jeho povahovými sklonmi, temperamentom, aktuálnym psychickým (emocionálnym) stavom, intelektuálnou vyspelosťou, morálnou zrelosťou a pod., status objektívnosti zase prisudzuje faktorom, akými sú napríklad téma, prostredie, adresát, štruktúrno-typologické možnosti jazyka a pod.¹⁵ Aktualizáciou funkcie konkrétneho činiteľa, resp. ich celého súboru na úkor súborov zložených z iných činiteľov vznikajú potom v procese štylizácie relatívne kompaktné textové modely, ktoré možno lokalizovať v hierarchicky usporiadanom systéme jazykových (funkčných) štýlov a im priradených žánrov na primárnej, sekundárnej, príp. terciárnej úrovni, a tak v nich identifikovať spoločné i odlišné znaky, vyčleňovanie ktorých by sa však nemalo obmedzovať len na štruktúrne charakteristiky, ale aj ich pragmatické súvislosti vo vzťahu k tej alebo onej komunikačnej sfére. Inovatívnym momentom pri tejto snahe by napríklad mohlo byť, že pri publicistických (žurnalistických) textoch by sa nez dôrazňovala len ich vecnosť, verejnosť či kváziobjektívnosť, ale aj manipulatívnosť, čoraz väčšia interaktívnosť alebo deprofesionalizácia žurnalistickej práce, pri umeleckom štýle by sa zase nehovorilo len o estetickosti, metaforickosti alebo expresívnosti, ale aj o súčasnom grafomanstve či detabuizácii niektorých tém.

Ak porovnáme obidve naše už tradičné štylistické teórie – Miko-
vu i Mistríkovu –, treba povedať, že jedna i druhá je pri troche snahy a vedeckej tvorivosti aplikovateľná aj na súčasný postmoderný diskurz. Konceptia Františka Mika je v mnohých ohľadoch systematickejšia i prepracovanejšia, Mistríkova koncepcia zase – dovoľíme si povedať – didakticky prístupnejšia a pre laikov, resp. bežných, neprofesionálnych používateľov jazyka pochopiteľnejšia, a teda akceptovateľnejšia. Preto by bolo pomerne krátkozraké až márnomyseľné v procese interdisciplinárneho až transdisciplinárneho uchopovania textu a štýlu, ktorým je súčasný vedecký diskurz na poli štylistiky výrazne poznačený, tieto teórie ignorovať a organicky ich nevčleniť do novších teórií.

¹⁵ Podrob. tamže, s. 408 – 411.

3. Inovatívne prístupy k štýlu a novodobé trendy v štylistike

Snahy smerujúce k prekonaniu štrukturalizmu sa v našej lingvistike začali objavovať na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov minulého storočia. Tieto tendencie sa, prirodzene, nevyhli ani štylistike, čo sa v prvej fáze prejavilo postupným prechodom od skúmania vety k textu (za najväčšiu, najkomplexnejšiu jazykovú jednotku prestala byť považovaná veta, resp. súvetie, ale stal sa ňou text, neskôr diskurz), ale aj skúmaním textov v prirodzených, nie umelých podmienkach, čiže analýzou spontánnych, hovorených prejavov. Prvé postštrukturalistické prístupy k zložitej problematike textu a štýlu predstavujú práce konceptuálne orientované na textovú lingvistiku¹⁶, po nich nasledovali koncepcie lingvisticko-pragmatické, založené na širšej, už čisto pragmatickej interpretácii jazykovej komunikácie, pri ktorej sa vyzdvihuje účasť kontextu a znalostných predpokladov u oboch komunikantov v celostnom procese štylizácie (textácie)¹⁷ a napokon diskurzívne prístupy k jazykovednej štylistike, aplikujúce v rôznej miere princípy interdisciplinárneho výskumu, pričom k tým najpodnetnejším dozaista patrí koncepcia socioštylistiky (interaktívnej štylistiky) Daniely Slančovej¹⁸ a koncepcia interakčnej štylistiky Olgy Orgoňovej a Aleny Bohunickej¹⁹. V nich pomerne silno rezonuje už v úvode naznačený príklon štylistiky k sociálnym vedám na podklade tézy, že jej predmetom už nie je človek, ale jeho vzťah k sociálnej realite.

Na podklade nami spomenutých starších i novších štylistických teórií a subteórií môžeme konštatovať, že „stupeň rozpracovanosti teoretickej i praktickej štylistiky je v súčasnej slovakistike na adek-

---

¹⁶ Pozri napríklad: DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava : Stimul, 1998; DUDOK, Miroslav: *Úvod do textiky*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 1998.

¹⁷ SLANČOVÁ, Daniela: *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996.

¹⁸ SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625.

¹⁹ ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

vátnej úrovni, porovnateľnej napríklad s vývojom v okolitých krajinách. To okrem iného vypovedá o tom, že súčasný slovenský jazyk je plnohodnotným, moderným jazykom, schopným plniť maximálne diferencované komunikačné potreby jeho nositeľov, a to vo sfére vedeckého (odborného), umeleckého, publicistického (žurnalistického), administratívno-právneho i bežného, každodenného vyjadrovania.²⁰ Aj napriek tomu si však dovoľíme tvrdiť, že jazykovedná štylistika v súčasnosti čelí novým výzvam, s ktorými sa musí vyrovnáť, lebo v opačnom prípade sa dostane do stavu izolácie až regresu v porovnaní s ostatnými čiastkovými jazykovednými disciplínami. Túto skutočnosť treba brať na vedomie najmä v súvislosti s pozorovateľným rozkladom výskumného predmetu štylistiky. Ako upozorňuje Jana Hoffmannová²¹, metodologický status a svojbytnosť štylistiky sa v súčasnosti (najmä v posledných dvoch-troch dekádach) čoraz viac sponchybňuje, najmä v dôsledku prudkého rozvoja iných hraničných vedeckých odborov či disciplín (napríklad už spomenutej textovej lingvistiky, teórie textu, teórie diskurzu, konverzačnej analýzy, kritickej analýzy diskurzu, naratológie, modernej rétoriky a pod.), ktoré si rovnako ako štylistika nárokuje na komplexnú analýzu a interpretáciu štýlotvornej, resp. textotvornej činnosti s cieľom opísať a vysvetliť fungovanie jazyka v tých najrozmanitejších komunikačných situáciách s ohľadom na jeho heterogenitu a prirodzenosť. Ak má byť štylistika tým najvhodnejším integračným prvkom v zápase o text, musí nielen akceptovať interdisciplinárne mechanizmy v súčasnej teórii humanitných a spoločenských vied, ale najmä určiť si metodologické hranice, v rámci ktorých je schopná redefinovať sa, a tak sa kontinuálne rozvíjať. Vydať sa pri tomto úsilí cestou „všetko alebo nič“ nie je podľa nášho názoru tou najlepšou eventualitou, nehovoriac o tom, že to môže znamenať jej postupný úpadok podobný úpadku rétoriky na začiatku 19. storočia.

²⁰ HORVÁTH, Miloš: *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 24.

²¹ HOFFMANNOVÁ, Jana: *Štylistika a...* Praha : Trizonia, 1997.

Záver

Aký je teda súčasný metodologický status štylistiky? Je ešte stabilnou súčasťou lingvistiky alebo sa jej predmet postupne rozplynie v zástupe vyššie spomenutých pragmaticko-lingvistických a diskurzívnych prístupov k jazyku, textu a štýlu? Prečo sa z pôvodne „kráľovskej“ vedy stala akási nechcená slúžka, ktorá nedokáže pohotovo reagovať na aktuálne spoločenské výzvy, ale najmä na rýchlo sa meniace komunikačné potreby, a tak sa uzatvára do seba alebo, naopak, hľadá za seba adekvátnu náhradu? Vyčerpávajúce odpovede na naznačené, ale i mnohé ďalšie otázky týkajúce sa súčasnej situácie v štylistike a jazykovo-štylistickom výskume sa na ploche jednej štúdie, prirodzene, hľadajú len ťažko. Na druhej strane veríme, že aj to môže byť stimulom ku komplexnejšiemu zachyteniu problematiky textu a štýlu v slovenskej lingvistike, ergo štylistike, a to aj s ohľadom na nevyhnutné interdisciplinárne prepojenia. Syntéza už rozpracovaných čiastkových teórií so staršími štylistickými koncepciami už etablovanými v našom lingvistickom prostredí sa v tejto súvislosti javí ako nanajvýš aktuálna. Po vzore napríklad českej²² a poľskej²³ štylistiky by završením tohto úsilia mohlo byť vytvorenie kompendiálneho vedeckého diela, ktoré by svojím rozsahom i precíznosťou spracovania vrátilo štylistike postavenie, ktoré jej v rámci lingvistických vied právom patrí.

Literatúra

BECK, Gloria: *Zakázaná rétorika: 30 manipulatívnych technik*. Praha : Grada Publishing, 2010.

BOHUNICKÁ, Alena: *Interaktívna štylistika v kontinuite s výrazovou koncepciou štýlu Františka Mika*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Eds.

---

²² HOFFMANNOVÁ, Jana a kol.: *Štylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016.

²³ MALINOWSKA, Ewa – NOCOŃ, Jolanta – ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula (Eds): *Style współczesnej polszczyzny: przewodnik po stylistyce polskiej*. Kraków : Universitas, 2013.

- O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 128 – 136.
- BÜHLER, Karl: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. 2. Auflage. Stuttgart : G. Fischer, 1965.
- ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana (Eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava : Stimul, 1998.
- DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.
- DUDOK, Miroslav: *Úvod do textiky*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 1998.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a...* Praha : Trizonia, 1997.
- HOFFMANNOVÁ, Jana a kol.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016.
- HORVÁTH, Miloš: *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016.
- HORVÁTH, Miloš: *Uvoľňovanie štýlových noriem vplyvom postmoderného diskurzu*. Slovenčinár. Časopis slovenskej asociácie učiteľov slovenčiny, 4, 2017, č. 1, s. 9 – 15.
- MALINOWSKA, Ewa – NOCOŃ, Jolanta – ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula (Eds): *Style współczesnej polszczyzny: przewodnik po stylistyce polskiej*. Kraków : Universitas, 2013.
- MIKO, František: *Text a štýl*. Bratislava : Smena, 1970.
- MINÁŘOVÁ, Eva: *Stylistika pro žurnalisty*. Praha : Grada Publishing, 2011.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.
- Online Etymology Dictionary*. Dostupné na: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=style&searchmode=none
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.
- PAULINY, Eugen: *O slohu*. In: *Slovenská gramatika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968, s. 489 – 562.
- SLANČOVÁ, Daniela: *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996.
- SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625.

Divadelník Max Reinhardt a jeho korene v Stupave a Bratislave

---

Miloš Mistrík

Abstract

The theatre figure Max Reinhardt and his roots in Stupava and Bratislava

This study focuses on the renowned theatre director, actor, and entrepreneur Max Reinhardt (1873—1943), who was one of the most important creators of European theatre in the twentieth century. He mainly worked in Austrian and German cultural circles, and owned and managed large theatres in Vienna and Berlin. He was also artistically active in Salzburg, Florence, and London as well as in several places in the United States. He founded three acting schools. For audiences, his name was always a guarantee of an excellent artistic experience, and the galleries of his theatres, some of which contained thousands of seats, were sold out. During his lifetime, Bratislava and Stupava featured four times. Although these places seemingly featured as episodes, they should not be ignored because they had a significant impact on Reinhardt's life journey.

Keywords: Max Reinhardt, history of theatre, Bratislava, Stupava

Štyri stretnutia

Významný divadelný režisér, herec a podnikateľ Max Reinhardt (9. septembra 1873 Baden, Rakúsko – 31. októbra 1943 New York, USA), jeden z najvýznamnejších tvorcov európskeho divadla 20. storočia, pôsobil prevažne v rakúskom a nemeckom kultúrnom okruhu. Vlastnil a riadil veľké divadlá vo Viedni a Berlíne, umelecky pracoval aj v Salzburgu, Florencii, Londýne, na viacerých miestach v USA. Založil tri herecké školy, pre divákov bolo jeho meno vždy zárukou vynikajú-

ceho umeleckého zážitku a hľadiská jeho divadiel, z ktorých niektoré mávali aj tisícky miest, boli vypredané.

Počas života sa jeho cesty štyrikrát dotkli aj Bratislavy a Stupavy, a hoci zdanlivo išlo o epizódy, nemožno ich obísť, pretože dosť významne zasahovali do jeho osudu.

Prvé stretnutie Reinhardta s regiónom Bratislavy vyplýva z toho, že jeho predkovia, Goldmannovci, pochádzali zo Stupavy, mestečka vzdialeného od Bratislavy dvadsať kilometrov. Preukázateľne tu žili ich tri generácie. V roku 1869 sa zo Stupavy vysťahovali do Viedne, Max sa narodil v Badene pri Viedni.

Druhé stretnutie s Bratislavou prebehlo v lete v roku 1893, keď Reinhardt prijal na letnú sezónu 1893 angažmán v bratislavskom po nemecky hrajúcom drevenom divadle Aréna, postavenom na pravom brehu Dunaja, v Petržalke.

Tretie stretnutie súvisí s jeho rozvodovým procesom s prvou manželkou Else Heimsovou, ktoré prebiehalo v 20. rokoch 20. storočia na bratislavskom súde.

Štvrté vyplynulo z obdobia nastupujúceho nacizmu v Nemecku, keď Max Reinhardt spolu s bratom Siegfriedom požiadali o priznanie domovskej príslušnosti v Stupave na základe toho, že odtiaľ pochádzali ich predkovia.

Stupava

Mestečko Stupava leží v regióne Záhorie. Z pohľadu ostatného Slovenska je „za“ horami, Malými Karpatmi, je to najzápadnejšia časť krajiny. Z východu a juhu je Záhorie napojené na Slovensko, ale zo západu a severu sa cez rieku Moravu dotýka Rakúska a Moravy. Tento región má špecifickú kultúru a dialekt a patrí k prosperujúcim častiam Slovenska, čo je dôsledok aj toho, že leží neďaleko dvoch metropol, Bratislavy a Viedne. Stupava bola vždy prevažne slovenská, avšak žili tam aj po nemecky hovoriaci obyvatelia a veľká židovská komunita. Dosvedčuje to napríklad záznam zo stupavskej *Obecnej kroniky*, vzťahujúci sa k vtedajším časom: „V roku 1851 v slovenskej škole v zimnom období bolo 160 žiakov, v triede pokročilých bolo 60 žiakov. V nemeckej škole

bolo celkom 61 žiakov. [...] V roku 1851 – bola už aj jedna židovská škola, do ktorej ani jedno katolícke dieťa nechodilo.“¹

Väčšina členov stupavskej židovskej komunity sa venovala obchodovaniu. Darilo sa najmä obchodu s látkami, galantérnym tovarom, hovädzimi kožami a fungovalo aj niekoľko veľkoobchodov s potrebami pre domácnosť. Zásobovanie tovarom umožňovala produkcia manufaktúr, majerov a roľníkov v Stupave a blízkom okolí.

Prevažne obchodníckemu povolaniu sa venovala aj rodina Goldmannovcov, predkov Maxa Reinhardta, ktorý sa tiež narodil ako Goldmann, ale neskôr si zmenil priezvisko. Najstaršou známou osobou tohto rodu je Wolf Goldmann, o ktorom vieme, že sa pôvodne volal Hirsch a bol v Stupave učiteľom náboženstva. V zmysle nariadení pannonníka Jozefa II. si zmenil priezvisko na Goldmann². Jeho syn Philipp (1814 - 1912) sa zosobášil so Stupavčankou Charlottou (Lotty) Küglerovou (1813 - 1869), mali sa stať starými rodičmi Maxa Reinhardta. Podľa matričných záznamov sa im v Stupave narodil 14. mája 1846 syn Wilhelm (1846 - 1911), budúci otec Maxa, a o štyri roky neskôr, 11. januára 1850, ďalší syn Leopold³. Okrem nich mali aj dve dcéry, Reginu (narodenú v roku 1840) a Charlotte (narodenú v roku 1854).

V životopisnej knihe o Maxovi Reinhardtovi, ktorú zostavila a v roku 1964 vydala jeho dlhoročná sekretárka Gusti Adlerová⁴, je uverejnená fotografia rodného domu Wilhelma Goldmanna v Stupave. Túto neveľkú stavbu zobrazenú na fotografii sa podarilo Milanovi Gre-

---

¹ *Obecná kronika*. Zapísal František Tóth, kronikár. Stupava, 1960, s. 72. Dostupné na: http://www.stupava.sk/o-meste/kroniky-mesta-stupava/?per_page=60&search=&kateg=81&sort=2.

² GOMBAI, Imre: *Max Reinhardt ist Tschechoslowake*. Prager Tagblatt, 14. 7. 1932, s. 3 – 4. Encyklopédia spomína v tomto období Wolfa ako učiteľa náboženstva. In: *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 3. diel. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2003, s. 128.

³ Štátny archív Bratislava, Zbierka cirkevných matrík, ŽNO Stupava, inv. č. 2172, s. 17. Dostupné na: <https://www.familysearch.org>.

⁴ ADLER, Gusti: *Max Reinhardt, sein Leben*. Salzburg : Festungsverlag, 1964.

gušovi⁵ lokalizovať. Išlo o dom na dnešnej Mlynskej ulici v Stupave, ktorá pred rokom 1918 mala názov Mníšska (maď. Barát utca). Obidva názvy, Mlynská i Mníšska zrejme preto, lebo na konci ulice bol vodný mlyn, patriaci pôvodne do majetku pavlínskeho rádu, usadeného v susednej pútnickej obci Marianka. Rodina Goldmannovcov v dome žila pravdepodobne až do svojho odchodu do Viedne v roku 1869. Dom Goldmannovcov už neexistuje, bol asanovaný pri výstavbe panelových bytových domov v roku 1976, dnes na tomto mieste stojí dvanásťposchodový vežiak a vedľa je predajňa potravín Billa. V čase odchodu Goldmannovcov do Viedne mala Stupava celkovo 3594 obyvateľov, z nich bolo 932 Židov⁶.

Po trojročnom pobyte vo Viedni sa Wilhelm Goldmann zosobášil s Rosou Wengrafovou (1851 – 1924), rodáčkou z moravského Mikulova. Mladomanželia žili vo Viedni, kde Wilhelm Goldmann podnikal. Rok 1873 bol búrlivým obdobím, bohatým na rôzne udalosti, ktoré vedeli dramaticky zasiahnuť do osudov ľudí. Viedeň otvorila 1. mája brány Svetovej výstavy, očakávala veľké množstvo návštevníkov, a s tým spojené zisky. Avšak o týždeň nato nečakane padla viedenská burza a akcie sa prepadli počas niekoľkých hodín závratnou rýchlosťou. Klinec všetkému dal výskyt poslednej epidemickej vlny cholery, ktorá sa v lete rozšírila vo Viedni a vyžiadala si takmer 3000 obetí⁷. Panika ovplyvnila návštevnosť Svetovej výstavy, a tá skončila neúspechom. Firma Wilhelma Goldmana na predaj odevov bola jednou z mnohých obetí krachu na burze.

Predsa však bol rok 1873 pre manželov Goldmannovcov významný aj v pozitívnom zmysle slova. V letných mesiacoch bola Rosa Goldmannová (rodená Wengrafová) už vo vyššom štádiu tehotenstva. Možno z obáv pred nákazou trávila čas v zdravšom prostredí kúpeľov Baden neďaleko Viedne. Tam sa jej narodilo prvé dieťa, Maximilian, ktorého v rodinnom kruhu volali jednoducho Max.

⁵ GREGUŠ, Milan: *Max Reinhardt a jeho stupavské korene*. In: MISTRÍK, Miloš: *Max Reinhardt a/und Bratislava/Pressburg*. Bratislava : Veda, 2019, s. 21 – 54.

⁶ *Schematismus Cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1860*. Strigonii : Egyedi Horák, 1860, s. 148.

⁷ HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan: *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha : Libri, 2000, s. 60 – 62.

Max sa nechcel stať obchodníkom ani bankárom. Vo Viedni sa prihlásil na hodiny dramatického umenia. Prvé vystúpenie pred publikom mal ako sedemnásťročný, v roku 1890. Už vtedy preukázal veľký talent, dobre vedel zahrať postavy starých mužov. Po dvoch elévskych rokoch na javisku divadla kniežata Sulkowského (Sulkowski-Theater) hral vo Volkstheater v Rudolfsheime pri Schönbrunne (1892 – 1893). A potom na leto prišiel do Bratislavy.

Letná sezóna 1893 v Bratislave

Keď si Max Reinhardt vo svojich dvadsiatich rokoch ako mladý začínajúci herec vybral letnú sezónu práve v Bratislave, mohlo k tomuto výberu prispieť aj to, že v meste a okolí ešte žili jeho príbuzní a starí rodinní priatelia. Žiaľ, neprišiel do dobrého obdobia. Ocitol sa v Bratislave v čase, keď tu bolo divadelné podnikanie v kríze. Je možné, že sám nevedel pochopiť širšie súvislosti svojej situácie.

Bratislava, hoci dlhé roky bola hlavným aj korunovačným mestom Uhorska, nebola maďarským mestom podľa množstva obyvateľov. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia vrcholil v Uhorsku proces maďarizácie, ktorý sa týkal aj nemecky hovoriaceho obyvateľstva. Pôvodne v meste dominovalo nemecké divadlo. Malo dostatok vyhradeného času v zimnej sezóne v budove Mestského divadla aj v letnej Aréne, ktorá stála na druhom brehu Dunaja, v Petržalke. V centre mesta žila prevaha nemecky hovoriacich obyvateľov, a tí v hojnom počte navštevovali nemecké predstavenia. Avšak oficiálna politika Budapešti si zobrala za cieľ maďarizovať celé Uhorsko. Pre nemecké divadlo v Bratislave to znamenalo, že mu začali obmedzovať jeho možnosti hrať v zimnej sezóne v Mestskom divadle a bolo vytláčané do letnej Arény. A to aj napriek tomu, že prichádzajúce maďarské divadelné skupiny nemali dostatočnú úroveň a nemali v Bratislave dosť divákov⁸. Pozývání nemeckí riaditelia odmietali prevziať Arénu, lebo tá prinášala malé

---

⁸ VARGA, Bálint: *The Monumental Nation. Magyar Nationalism and Symbolic Politics in Fin-de-siècle Hungary*. New York, Oxford : Berghahn, 2016, s. 51.

zisky. Preto bolo problémom vôbec nájsť nejakého schopnejšieho divadelného riaditeľa a Arénu preberali do rúk druhoradí podnikatelia a režiséri. Max Reinhardt prišiel práve v tom čase. Súbor Arény, kde dostal angažmán, zostavoval a viedol Viktor Berthal. Ten mal už za sebou určitú prax. Pôsobil v provinčných divadlách monarchie, bol napríklad riaditeľom letného divadla v rakúskom Bad Halle v roku 1880, keď tam bol prvýkrát angažovaný ako dirigent Gustav Mahler. Teda priemerný riaditeľ Berthal bol vlastne objaviteľom rakúskeho génia Mahlera, čo ešte dostatočne nereflektuje ani rakúska historiografia. Riaditeľom divadla bol aj v Jihlave a Znojme. Z bratislavskej Arény sa proste nedalo vyžiť, ak nebola možnosť hrať aj plnohodnotnú zimnú sezónu v Mestskom divadle, to však Berthalovi neponúkli.

M. Reinhardt žil dovtedy v rakúskej časti monarchie, rozvinutejšej a liberálnejšej, a keď bol v lete 1893 v Bratislave, zaujímalo ho najviac to, čo súviselo s jeho profesiou, na ktorú sa pripravoval, a nie maďarizácia.

Drevená konštrukcia Arény bola vtedy už viac ako šesťdesiatročná. Pôvodne ju dal postaviť v roku 1828 divadelný riaditeľ Johann August Stöger (vlastným menom Johann August Althaller). Hľadisko malo tvar amfiteátra, javisko bolo vyvýšené, obdĺžnikového tvaru s výraznou šepkárskou búdkou. Stavba nebola zakrytá. V roku 1843 ju celú zásadne obnovili a zväčšili. Historické pramene uvádzajú, že vtedy pojala až 2000 divákov⁹, čo sa však zdá prehnané číslo. Napríklad do viedenského Burgtheatru sa vojde približne 1300 divákov, ľahko si teda môžeme predstaviť, o koľko by musela byť Aréna väčšia, ak by sa do nej malo zmestiť toľko záujemcov o predstavenia. Mesto malo v polovici 19. storočia okolo 40-tisíc obyvateľov. Diváci z celej Bratislavy aj so širokým okolím by asi nedokázali počas letnej dennej prevádzky obsadiť taký počet miest. Okrem iného tu boli dopravné limity, pontónový most cez Dunaj nebol dostatočne priepustný, aby cezeň v krátkom čase mohlo do Petržalky prejsť 2000 ľudí. Pevný železný most postavili až v roku 1890.

⁹ *Neuer Theater-Almanach 1891*. Berlin : Commissions Verlag von Georg Nauck (Fritz Rühe), 1891, s. 385. Iný prameň dokonca píše o 3000 miestach v hľadisku Arény. DLHÁŇOVÁ, Viera: *Divadlo Aréna. Dejiny*. In: *Databáza divadiel*. Dostupné na: <https://www.theatre-architecture.eu/sk/databaza/?theatreId=97>.

Existovali aj jazykové obmedzenia, hoci nemčina bola v Bratislave najrozšírenejšia a určite ju ovládala aj väčšina tu žijúcich Maďarov, Slovákov, Chorvátov, Rusínov či Židov. Divadlo bolo v tom čase najmasovejšou zábavou, ale isto ho nenavštevovali všetky sociálne vrstvy a nie všetci obyvatelia prejavovali oň záujem. Jediná zachovaná nedatovaná fotografia poloprázdneho hľadiska, urobená asi krátko pred nejakým predstavením, nás vedie k vlastnému odhadu, že sa tam mohlo zmestiť maximálne 1000 divákov. Pre porovnanie, dnešná murovaná zakrytá budova Arény architekta Ettoreho Fenderla, ktorý ju postavil v roku 1899 po zbúraní drevenej konštrukcie na pôvodnom mieste, má kapacitu do 400 miest.

Prvý záznam o vystúpení Maxa Reinhardta v bratislavskej Aréne je ku dňu 20. mája 1893, posledný 3. septembra 1893. Dá sa predpokladať že mladý herec musel prísť trocha skôr, asi v prvej polovici mája, aby naštudoval so súborom prvé premiéry. Na druhej strane, keďže ho po skončení letnej sezóny už čakalo nové dobrodružstvo v Salzburgu a Berlíne, predpokladajme, že odišiel z mesta hneď, ako to bolo možné, teda v septembri tu už priveľa času nestrávil.

Od prvého do posledného vystúpenia Maxa Reinhardta na bratislavskom javisku prešlo 107 dní, teda tri a pol mesiaca. Za ten čas naštudoval 25 postáv, s ktorými vystúpil 72-krát (z iného pohľadu – 35 dní nehral). Štatisticky teda priemerne vystupoval každý jeden a pol deň a každý štvrtý deň naštudoval novú rolu. Reinhardt neúčinkoval vo všetkých inscenáciách, lebo celé leto sa hralo s malými prestávkami takmer každý deň a obsadenie hercov sa tomu prispôbovalo. Málokedy hrával významnejšie roly, dostával spravidla menšie úlohy. A tak sa dá povedať, že zdanlivo pekelné tempo divadelnej prevádzky nebolo až také nevydržateľné, hlavne keď sa hralo iba raz denne, podvečer od pol šiestej, s plánovaným skončením predstavení ešte za vidna, alebo v neskoršom lete už od piatej, tiež aby sa stihlo dohrať ešte za vidna. Elektrický osvetľovací aparát zakúpil riaditeľ Berthal v Budapešti až koncom júla¹⁰, potom sa hrávalo aj večer.

---

¹⁰ *Preßburger Zeitung*, 21. 7. 1893.

Čo uvádzali? Všeobecne povedané, prevažne veselohry, ľudové hry a spevohry či operety. Autormi neboli významní klasici. Nehral sa ani náročný aktuálny realistický či naturalistický repertoár. Ale to neznamená, že by na plagáte boli iba neznámi autori. Naopak, často sa uvádzali doboví autori, známi zo zábavných divadiel vo Viedni a v celej monarchii. Herecký súbor nebol veľký, nemal viac ako 25 členov a dvanásťčlenný mužsko-ženský zbor. Na leto ich angažoval Viktor Berthal z rôznych miest monarchie. Hoci Bratislava vtedy patrila do Uhorska, herci prichádzali prevažne z Rakúska, prípadne z Moravy i zo Sedmohradska, teda odtiaľ, kde existovali nemecké divadlá. Z hlavnej bratislavskej scény, Mestského divadla, sa herci do Arény na leto neangažovali. Buď si mohli dovoliť prázdniny mimo mesta, alebo išli účinkovať inde.

Max Reinhardt sa prvýkrát objavil na bratislavskej scéne 20. mája 1893 v otváracom predstavení letnej sezóny *Kde je frač?* v postave krajčira Sticherla. Potom dostával rôzne žánrové postavičky, ako advokát Schlicht (*Na krásnom modrom Dunaji*), školník Michel Grund (*Dobří ľudia Grundovci*), senior von Redenstein (*Žobravý študent z Viedne*), básnik Emil Nachtigall (*Vražda v hradných zrúcaninách*), Dánsky kráľ (*Pamperličkove cestovné dobrodružstvá*), pán von Flott (*Víla Milión*), domovník Hans Prehauser (*Posledný Hanswurst*), starosta Farkas (*Horúca krv*). Priveľa o týchto rolách nevieme, v zozname osôb a obsadení boli niekedy uvedené na prvom mieste, ale väčšinou nižšie v poradí. Zo všetkých 25 postáv, ktoré Reinhardt zahral v Bratislave, máme aspoň nejaké informácie o štyroch. K dvom z nich v tlači vyšli divadelné kritiky, ktoré sa zvlášť vyjadrili aj o ňom. Prvá je z 31. mája 1893 a venuje sa hre Franza Schönthana a Gustava Kabelburga *Dva šťastné dni*. Reinhardt tam stvárnil rolu inžiniera Huga Witteho. Kritik pod skratkou e. k. vo *Westungarischer Grenzboten* si všimol viacerých hercov, a takto ich spolu pochválil: „...vo svojich viac či menej vďačných rolách sa páčili páni Janda (s radosťou sme privítali jeho opätovné hostovanie), Swoboda, Reinhardt, Kainz, ako aj dámy Swobodová, Feldernová, Gardenová a Karsenová. Hra sa bude dnes opakovať.“¹¹

¹¹ e. k.: *Zwei Glückliche Tage*. Westungarischer Grenzbote, 31. 5. 1893.

Bolo to iba piate vystúpenie dvadsaťročného Viedenca v Bratislave. O tri týždne vyšiel druhý a posledný ohlas na jeho hereckú kreáciu. V tých istých novinách, ten istý kritik e. k. písal o inscenácii hry Felixa Philippiho *Stará pieseň* a tentoraz si poznamenal viac: „Vraha svojej nevernej manželky, ktorý po odpykanom treste vo väzení hľadá prácu u advokáta dr. Cornelia, zahral pán Reinhardt tak, že bol zaslúžene vyvolaný na otvorenú scénu. V tomto mladom hercovi je niečo, čo ho predurčuje na charakterové roly a čo určite nájde primerané uplatnenie. Ale prečo si na tvári urobil tak prehnane neupravenú a neoholenú masku?“¹² Určite je ťažké na základe týchto dvoch poznámok urobiť si komplexnejší obraz o Reinhardtovej hre, avšak čosi tu predsa len presvitá. To, že mladý herec bol v oboch prípadoch bratislavským kritikom aj publikom prijatý dobre, a to asi aj preto, lebo vedel vykresliť charakterové črty svojich postáv.

Okrem niekoľkých viet bratislavskej kritiky, v ktorých sa odrazila jeho tvorba, spomína sám Reinhardt vo svojich pamätiach ešte jednu z bratislavských postáv – Franza Moora v Schillerových *Zbojníkoch*. Táto hra sa mala podľa jeho slov¹³ uviesť ako preňho benefičná. Predstavenie však prerušil dážď a nedohralo sa, čo ho pripravilo o mimoriadny príjem. Podľa reklamy mali postavy Karl Moor a zbojníci hrať v Aréne na živých koňoch.

Ak by sme hľadali rolu, v ktorej videli bratislavskí diváci Reinhardta najviac, bol by to pán von Flott v hre Karla Elmara a Karla Kleibera *Víla Milión*. Titulnú rolu zahrala Marcella Feldernová. Hoci premiéra sa viackrát odsúvala pre zlé počasie, napokon sa hrala najčastejšie, spolu 18-krát. Raz mali pre veľký záujem dokonca dve predstavenia za deň. Presne toto bol ten správny kus pre daný typ nenáročného letného divadla. Podľa podtitulu išlo o „alegorickú originálne magickú hru so spevom a tancom v piatich obrazoch a predohrou“. Celkom na záver predstavenia herci na scéne vždy vytvorili vtedy moderné tablo, nehybný výjav s apoteózou. Poslednýkrát *Vílu Milión* uviedli 25. augusta

---

¹² e. k.: *Gestern Gelangte* „Das alte Lieb“. Westungarischer Grenzbote, 24. 6. 1893.

¹³ *Begegnung mit Otto Brahm*. In: REINHARDT, Max: *Schriften, Aufzeichnungen, Briefe, Reden*. Berlin : Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1974, s. 25.

1893, teda ani nie dva týždne pred odchodom Reinhardta z Bratislavy. Podľa jeho kritických spomienok na toto obdobie predpokladáme, že vtedy už toho mal naozaj dosť.

Vtedajšie divadlo tohto typu bolo viac remeselnou drinou a nie tvorivým umením. Inscenácie sa nacvičovali pod vedením riaditeľa a režiséra v jednej osobe, v tomto prípade to bol Viktor Berthal. Ten mal svojho pomocníka, čosi ako korepetítora – v Aréne to bol nejaký Heinrich Märten. V lete sa viackrát Berthal aj Märten objavili na scéne v okrajových postavách, asi z technických príčin, keď už nebolo koho obsadiť. Pomocný režisér Märten nacvičoval aj vedľajšie podujatia, ktoré sa organizovali okolo Arény, napríklad slávnostné detské pochody. Na konci 19. storočia sa v Európe ešte iba formovalo samotné umenie réžie, ktoré vnieslo do inscenačnej praxe prioritu umenia a estetiky, ktoré sa venovalo kreatívnej interpretácii predlohy, určovalo jednotnú koncepciu a štylizáciu inscenácie, záväznú pre všetky zložky divadla, ktoré potlačilo starý režim hviezd a hereckých odborov, podporilo popri deklamačnej aj vizuálnu stránku inscenácie – hereckú mimiku, gestiku a pohyb, scénografiu, kostýmy, svetlo. Avšak v Aréne vtedy ešte nič takého nebolo, išlo sa po starom. Hry sa nacvičili za pár dní. Na javisku sa rozložil mobiliár zo skladu (stoličky, nejaký ďalší nábytok, kvetináč či znaky prírody, možno maľované kulisy a pod.). Kostýmy si museli herci zaobstarať sami. Réžia zabezpečila, aby predstavitelia úloh vedeli svoje repliky, aby sa dosiahla súhra medzi nimi, jednoducho povedané, aby herci do seba nevrážali. Dirigent – v Aréne to bol Ludwig Andreae – na čele malého orchestra s hercami narýchlo nacvičil spev a hudobnú časť, opereta bola jednoduchšia ako opera, spievať v nej mohli aj činoherci.

Viktor Berthal chápal svoje divadlo ako vec oddychovú, ľudovú, nenáročnú a všeobecne príťažlivú. Aréna bola akýmsi letným kultúrno-zábavným centrom. Popri pravidelných predstaveniach sa vo voľných termínoch pozývali na hostovanie rôzne atrakcie. Prišiel arabsko-maurský folklórny súbor, inokedy urobilo predstavenie elektrické divadlo, potom zasa silák Georg Jagendorfer predviedol svoje neuveriteľné chmaty a iba 18-ročný Karl Jagendorfer sa bil s vybraným cirkusovým zápasníkom. Rovnako k produkciám Arény sa priradili ohňostroje, ale vystúpil aj balet z Berlína. A 18. augusta 1893 zahrali

predstavenie na počesť narodenín uhorského kráľa, Františka Jozefa I., v tom predstavení však M. Reinhardt neúčinkoval.

M. Reinhardtovi sa možno viacero z toho páčilo, ale samotná herecká prax v bratislavskom nemeckom súbore nie. Mal už vo vrecku zmluvu od Otta Brahma na účinkovanie v Berlíne, a tak nečudo, že mohol byť k tomu, čo zažíval, dostatočne kritický. Bol ešte mladý a určite si takto budúci život nepredstavoval. Aréna nebola miestom, kde by mal prísť na myšlienky o veľkom umení, ku ktorému smeroval.

Rozvodové konanie v Bratislave

Max Reinhardt sa v roku 1910 oženil s herečkou Else Heimsovou (1878 - 1958). Po deviatich rokoch však nastala hlboká manželská kríza, manželia prestali aj spolu bývať. S matkou zostali žiť ich dvaja synovia Wolfgang (1908 - 1979) a Gottfried (1913 - 1994). Nezhody vyústili do dlhoročných rozvodových súdnych sporov, ktoré trvali viac ako samotné manželstvo. Ako zisťuje Milan Greguš¹⁴, išlo o jedno z najobsiahlejších a najkomplikovanejších konaní, ktoré sa v praxi súdov vôbec viedli. Rozvodový proces bol obrovský a jednotlivé otázky neprímerane zložité¹⁵. Súdne spory Maxa Reinhardta a Else Heimsovej sa dotkli aj Bratislavy. Jedno z pojednávanií dlhotrvajúceho rozvodového konania sa konalo v rokoch 1925 - 1927 na Krajskom súde v Bratislave. Spor sa týkal určenia výšky výživného na deti a finančného zaopatrenia manželky¹⁶.

Na žiadosť žalobcu M. Reinhardta boli pojednávania neverejné. Bratislavskí novinári si však cez svoje zdroje vedeli získať informácie a čitateľov o tomto kurióznom prípade informovali. Vtedy sa aj širšia verejnosť dozvedela zabudnutú informáciu o rodinných koreňoch

---

¹⁴ GREGUŠ, Milan: *Max Reinhardt a jeho stupavské korene*. In: MISTRÍK, Miloš: *Max Reinhardt a/und Bratislava/Pressburg*. Bratislava : Veda, 2019.

¹⁵ Štátny archív Bratislava. Fond Krajský súd, Spisy o civilnom spore CKA II 52/25. List Elsy Heimsovej zo dňa 11. 5. 1926.

¹⁶ *Reinhardtov proces o rozvod*. Slovenský denník, 25. 9. 1925, s. 3.

veľkého divadelného mága v Stupave. Súd napokon manželstvo Maxa Reinhardta rozviedol až v roku 1935. Ten sa ešte v tom istom roku oženil s herečkou Helene Thimigovou (1889 - 1974), dcérou známeho herca Huga Thimiga.

Útek pred nacizmom

Od tridsiatych rokov začal byť Max Reinhardt v Nemecku z rasových dôvodov ohrozený. Prinútili ho vzdať sa funkcie riaditeľa Deutsches Theater, ktoré viedol s krátkou prestávkou od roku 1905. Pre vlastnú bezpečnosť sa rozhodol začiatkom roku 1933 Berlín opustiť a odísť do Rakúska.

Z tohto obdobia našiel stupavský historik Milan Greguš¹⁷ svedectvá o pokuse Maxa Reinhardta získať československé štátne občianstvo. V roku 1932 riešilo predstavenstvo obce Stupava otázku jeho domovskej príslušnosti. Člen obecnej rady Richard Mittler do zápisnice uviedol, že „Maximiliána Reinhardta otec Viliam Goldmann v roku 1860 sa odsťahoval zo Stupavy do Rakúska a od toho času tam býval. Maximilián narodený v Badene v roku 1873, jeho otec Viliam Goldmann v dobe vyhlásenia zákona XVIII. z roku 1871 v Stupave nebýval. Pod právomocou tejto obce nestál a do obecného zväzku prijatý nebol. Menovaného otec ešte roku 1860 sa vysťahoval do Rakúska a už sa nevrátil.“¹⁸ O dva roky neskôr zástupcovia obce riešili novú žiadosť o uznanie domovskej príslušnosti do Stupavy pre Vítazoslava Reinhardta (Goldmanna). Ide o Maxovho mladšieho brata Siegfrieda, narodeného v roku 1883. Zápisnica obsahuje stručné vyjadrenie: „Vítazoslavov brat Maximilián

¹⁷ GREGUŠ, Milan: *Max Reinhardt a jeho stupavské korene*. In: MISTRÍK, Miloš: *Max Reinhardt a/und Bratislava/Pressburg*. Bratislava : Veda, 2019, s. 21 – 54.

¹⁸ *Zápisnica výborového zasadnutia obce Stupava zo dňa 26. 1. 1932*. Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Spomienku na túto žiadosť opísal aj Alexander Šmelík (nar. 1915), bývalý zamestnanec Obecného úradu v Stupave a syn miestneho notára. Pozri *Kronika obce Stupava z roku 1981*, kapitola Max Reinhardt. Dostupné na: <http://www.stupava.sk/o-meste/kroniky-mesta-stupava/>.

sa stal československým štátnym občanom a obec Stupava mu priznala domovskú príslušnosť. Tak aj bratovi Víťazoslavovi sa musí priznať príslušnosť do Stupavy. Táto rodina pôvodne zo Stupavy pochádza.¹⁹ Podľa týchto údajov predstavenstvo Stupavy obom bratom napokon vyhovel. Max Reinhardt sa na základe priznanej domovskej príslušnosti mohol uchádzať o československé štátne občianstvo a následne aj o cestovný pas. Správy o tom, že pochádza zo Stupavy²⁰ a získal aj československé štátne občianstvo²¹, priniesli viaceré denníky.

Tým sa končia štyri súvislosti Maxa Reinhardta s Bratislavou a Stupavou. Onedlho odišiel do USA, kde sa mu už tak nedarilo. Na americký systém života a podobu divadelného umenia sa nevedel adaptovať a bez veľkých majetkov a veľkej slávy zomrel v newyorskom hoteli.

Na Maxa Reinhardta sa však na Slovensku nezabudlo. Na fasádu dnešného divadla Aréna dal v roku 2000 vtedajší riaditeľ, mím Milan Sládek, osadiť bronzovú plaketu s profilom Maxa Reinhardta, ktorej je sám autorom. V Stupave v roku 2008 komplexne zrenovovali tamojšiu synagógu. Odvtedy sa v nej konajú príležitostné kultúrne podujatia. V roku 2018 pomenovali plochu pri synagóge na Námestie Maxa Reinhardta.

Literatúra a pramene

ADLER, Gusti: *Max Reinhardt, sein Leben*. Salzburg : Festungverlag, 1964.

BENEDEK, Ludovít: *Stupava je rodiskom svetoznámeho režiséra Maxa Rein-*

---

¹⁹ *Zápisnica výborového zasadnutia obce Stupava zo dňa 16. 4. 1934*. Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra.

²⁰ Napríklad: *Max Reinhardt pochodí zo Slovenska*. Slovenský denník, 21. 4. 1923, s. 4; *Chýrny nemecký divadelný režisér Max Reinhardt, ktorý pochádza zo Stupavy...* Slovenský denník, 5. 11. 1925, s. 4; *Max Reinhardt – muž bez vlasti*. Slovák, 23. 5. 1931, s. 4; BENEDEK, Ludovít: *Stupava je rodiskom svetoznámeho režiséra Maxa Reinhardta*. In: *Malé Karpaty – turistický sprievodca*. Prešov : Štehtrova kníhtlačiareň, 1934, s. 61.

²¹ GOMBAL, Imre: *Max Reinhardt ist Tschechoslowake*. Prager Tagblatt, 14. 7. 1932, s. 3 – 4.

- hardta*. In: *Malé Karpaty – turistický sprievodca*. Prešov : Štebrova kníhtlačiareň, 1934, s. 61.
- DLHÁŇOVÁ, Viera: *Divadlo Aréna. Dejiny*. In: *Databáza divadiel*. Dostupné na: <https://www.theatre-architecture.eu/sk/databaza/?theatreId=97>.
- e. k.: *Gestern Gelangte „Das alte Lieb“*. Westungarischer Grenzbote, 24. 6. 1893.
- e. k.: *Zwei Glückliche Tage*. Westungarischer Grenzbote, 31. 5. 1893.
- Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 3. diel. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2003.
- GOMBAL, Imre: *Max Reinhardt ist Tschechoslowake*. Prager Tagblatt, 14. 7. 1932, s. 3 – 4.
- GREGUŠ, Milan: *Max Reinhardt a jeho stupavské korene*. In: MISTRÍK, Miloš: *Max Reinhardt a/und Bratislava/Pressburg*. Bratislava : Veda, 2019, s. 21 – 54.
- HALADA, Jaroslav – HLAVAČKA, Milan: *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha : Libri, 2000, s. 60 – 62.
- Chýrny nemecký divadelný režisér Max Reinhardt, ktorý pochádza zo Stupavy...* Slovenský denník, 5. 11. 1925, s. 4.
- Max Reinhardt – muž bez vlasti*. Slovák, 23. 5. 1931, s. 4.
- Max Reinhardt pochodí zo Slovenska*. Slovenský denník, 21. 4. 1923, s. 4.
- Neuer Theater-Almanach 1891*. Berlin : Commissions Verlag von Georg Nauck (Fritz Rühle), 1891. *Obecná kronika*. Zapísal František Tóth, kronikár. Stupava, 1960, s. 72. Dostupné na: http://www.stupava.sk/o-meste/kroniky-mesta-stupava/?per_page=60&search=&kateg=81&sort=2.
- Preßburger Zeitung*, 21. 7. 1893.
- REINHARDT, Max: *Schriften, Aufzeichnungen, Briefe, Reden*. Berlin : Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1974.
- Reinhardtov proces o rozvod*. Slovenský denník, 25. 9. 1925, s. 3.
- Schematismus Cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1860*. Strigonii : Egyedi Horák, 1860.
- Spisy o civilnom spore CKA II 52/25. List Elsy Heimsovej zo dňa 11. 5. 1926. Štátny archív Bratislava. Fond Krajský súd.
- VARGA, Bálint: *The Monumental Nation. Magyar Nationalism and Symbolic Politics in Fin-de-siècle Hungary*. New York, Oxford : Berghahn, 2016, s. 51.
- Zápisnica výborového zasadnutia obce Stupava zo dňa 16. 4. 1934*. Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra.

Zápisnica výborového zasadnutia obce Stupava zo dňa 26. 1. 1932. Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra.

Kronika obce Stupava z roku 1981. Kapitola Max Reinhardt. Dostupné na: <http://www.stupava.sk/o-meste/kroniky-mesta-stupava/>.

Zbierka cirkevných matrik. Štátny archív Bratislava, ŽNO Stupava, inv. č. 2172, s. 17. Dostupné na: <https://www.familysearch.org>.

Hraničné prípady pri anotovaní jazykových chýb v písaných textoch študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk

---

Michaela Mošatová

Abstract

Border-line cases in the annotation of linguistic errors in the written texts of students learning Slovak as a foreign language

This study focuses on the annotation of specific cases of errors in the written communication of foreigners learning Slovak as a foreign language (SFL) as a part of the ERRKORP scientific research project. The aim of the study is to highlight some of the methodological difficulties related to the manual labelling of errors which were encountered during the testing of the pre-pilot version of a created annotation tag set, and to clarify the methodology for the annotation and assessment of border-line phenomena where there was a low level of interannotative conformity. The first group of cases primarily involved lexical and stylistic deviations in texts where the foreign learner does not violate the norms of Slovak but where native speakers would use other means of expression instead. The second group of cases deals with errors which have a separate status in the formal and functional classification of errors.

Keywords: language errors, Slovak as a foreign language, annotation, acquisition corpus

Úvod

Zameranie témy nášho príspevku vyplynulo z participácie na vedecko-výskumnom projekte ERRKORP, ktorý rieši centrum Studia Academica Slovaca v spolupráci s Oddelením Slovenského národného korpusu

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave od roku 2017. Jeho cieľom je: 1) (zo)zbierať súvislé texty napísané v slovenskom jazyku nerodenými hovoriacimi s rôznou úrovňou jazykovej kompetencie¹, 2) prepísať texty do elektronickej podoby, 3) identifikovať v nich jazykové chyby a ručne ich označovať (anotovať), 4) z anotovaných textov vytvoriť akvizičný alebo chybový korpus, na základe ktorého budeme môcť 5) skúmať jazykové chyby cudzincov, a tým aj samotný proces osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka (ďalej SakoCJ). Samotný výskum jazykových chýb sa od júla 2020 realizuje v rámci projektu APPV *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*. Zámerom je preskúmať a vysvetliť vzťahy medzi druhmi jazykových chýb a rôznymi faktormi, ktoré vplývajú na učenie sa SakoCJ, vyvodiť zovšeobecnenia o postupnosti a špecifikách osvojovania si jednotlivých ortografických, gramatických, lexikálnych a iných javov v prípade SakoCJ a skvalitniť metodiku výučby SakoCJ a odbornú-metodickú prípravu lektorov v tejto oblasti².

Na to, aby sme mohli dospieť k analýze a interpretácii jazykových chýb, vytvorili sme najprv prvý súbor anotačných značiek³ a v roku 2019 upravenú, predpilotnú verziu anotačného tagsetu⁴, podľa ktorej

---

¹ V čase vzniku príspevku sa v úložisku projektu nachádzalo 1185 textov od študentov s 30 rôznymi jazykmi L1, ktorí pochádzajú z 39 krajín sveta.

² Podrobnejšie sme projekt predstavili v príspevku MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Anotovanie chýb v korpuse písaných textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk*. In: *Studia Academica Slovaca* 48. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 322 – 338.

³ Na tvorbe prvej (pracovnej) verzie anotačného tagsetu (2017 – 2018) sa podieľal tím v zložení Mgr. Michaela Mošaťová, PhD., Mgr. Adela Ismail Gabríková, PhD., Mgr. Helena Los Ivoríková, doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., Mgr. Júlia (Vrábľová) Choleva, PhD., Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D., a Mgr. Mária Šimková, Ph.D.

⁴ Na vytvorení druhej (predpilotnej) verzie anotačného tagsetu (2019) sa podieľal tím v zložení Mgr. Michaela Mošaťová, PhD., Mgr. Adela Ismail Gabríková, PhD., a Mgr. Helena Los Ivoríková. Predpilotná verzia tagsetu je podrobne opísaná v príspevku MOŠAŤOVÁ, Michaela – GAJDOŠOVÁ, Katarína: *Annotations in the Corpus of Texts of Students Learning Slovak as a Foreign Language (ERRKORP)*. *Jazykovedný časopis*, 70, 2019, č. 2, s. 345 – 357.

sme ručne označovali chyby v 67 písomných textoch (pochádzajúcich od študentov zo 7 krajín, so 6 východiskovými jazykmi, spolu vyše 10-tisíc tokenov). Na tomto textovom základe vznikla v rámci Slovenského národného korpusu aj predpilotná verzia korpusu (errkorp-0.1), zatiaľ verejne nedostupná.

Pri tvorbe anotačného tagsetu sme sa inšpirovali prácami S. Pita Cordera (1981), C. Jamesa (1998) a najmä prácami českých autorov K. Šebestu a S. Škodovej (2012), B. Štindlovej (2013) a anotačným tagsetom korpusu CzeSL-SGT-cs (*Návod k anotaci chybového korpusu*, 2012), ale zároveň sme využili aj osobné odborné skúsenosti pri výučbe SakoCJ, zohľadňujúc ciele projektu.

Značky v anotačnom tagsete sú vytvorené spravidla kombináciou dvoch skratiek, ktorá odzrkadľuje spojenie nasledujúcich dvoch metodických prístupov k určeniu typu chyby:

- 1) prístup formálny – vyjadrujúci, aký typ formálnej odchýlky vykazuje chybné slovo (chybný token) = či niečo absentuje (0), či je niečo redundantné (1) alebo je niečo substituované (subst);
- 2) prístup lingvistický, ktorý indikuje, aký lingvistický jav istá chyba reprezentuje, napr. či ide o chybu v použití vokálu (značka vow), chybu v použití lexémy (značka word) a podobne. Táto metódika sa premieta do formálnej podoby väčšiny anotačných značiek. Keďže kompletný anotačný tagset podrobne opisujeme v inom príspevku z posledného obdobia⁵, na tomto mieste sa mu ďalej nebudeme venovať. Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov anotovania⁶:

⁵ MOŠAŤOVÁ, Michaela – GAJDOŠOVÁ, Katarína: *Annotations in the Corpus of Texts of Students Learning Slovak as a Foreign Language (ERRKORP)*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 2, s. 345 – 357.

⁶ V prvom stĺpci je pôvodný text autora zapísaný jednotlivými tokenmi, v druhom uvádzame opravené tokeny a v treťom stĺpci je zapísaná príslušná anotačná značka/anotačné značky charakterizujúce typ chybného výrazu.

Dám		
tebe	ti	substword
pokoj		
ide		
s	so	char0
študentmi		
plaká	plače	substcons,morph
veľa		
kavyaren	kaviarní	substdiph,dep
veľa		
krajín	krajín	quantbase0
v		
mojej		
obycej	obývacej	char0,char0,quantbase0
izbe		

Z dôvodu nevyhnutnosti precizovať metodiku klasifikácie niektorých chýb (so zámerom zefektívniť ich vyhľadávanie v korpuse) sme túto verziu v apríli 2020 opätovne modifikovali a sprístupnili ju v podobe uceleného anotačného manuálu (tretia, pilotná verzia anotačného tagsetu)⁷, ktorý bude slúžiť aj pre potreby zaškolenia ďalších anotátorov. Práve niektorým z týchto metodických nejasností sa výberovo venujeme ďalej v príspevku.

⁷ Tretiu, modifikovanú (pilotnú) verziu tagsetu pripravili vo februári až máji 2020 Mgr. Michaela Mošaťová, PhD., Mgr. Helena Los Ivoríková a Mgr. Petra Kollárová, PhD., dostupná je na stránke: <https://korpus.sk/errkorpus.html>.

Úlohou anotátorov⁸ je opraviť texty študentov tak, aby čo najviac zodpovedali ich autorským zámerom s rešpektovaním ortografických, gramatických, štylistických a pragmlingvistických noriem cieľového jazyka. Používame lineárnu anotáciu a anotujeme ručne. Riadime sa týmito základnými princípmi⁹:

- **princíp rešpektovania kontextu** = chyby opravujeme s ohľadom na zámer autorky/autora textu a na predpokladaný kontext vzniku textu: *nemám rad halušky* – *nemám rád halušky* (neopravíme na *rada*, ak vieme, že autorom textu je muž);
- **princíp gramaticko-sémantickej korektnosti** = chyby opravujeme tak, aby vznikla gramaticky a sémanticky korektná veta, ktorá však nemusí byť štylisticky perfektná: *každý človek môže niesť každú farbu* – *každý človek môže nosiť každú farbu* (necizelujeme, neopravujeme štylistiku až takto: *každý človek môže nosiť akúkoľvek/hocijakú farbu*);
- **princíp minimálnej opravy** = chyby opravujeme tak, aby sme urobili čo najmenej zásahov do textu: *moje kamarátka ostali* – *moje kamarátky ostali* (neopravíme na *moja kamarátka ostala*);
- **princíp gramatickej dominancie** = riadime sa zvyčajne morfosyntakticky nadradeným slovom, t. zn. opravujeme podradené slovo: *hovorili o ženami* – *hovorili o ženách* (neopravíme na *hovorili so ženami*); *nepoznám takú osobnosti* – *nepoznám také osobnosti* (neopravíme na *nepoznám takú osobnosť*);

Pri oprave sa však neriadime morfosyntakticky nadradeným slovom, ak je to v rozpore s princípom rešpektovania kontextu = ak je z kontextu zrejmé, že autor urobil chybu práve v nadradenom slove: *idem na autobusovú zastávky* – *idem na autobusovú zastávku* (neopravíme na *idem na autobusové zastávky*). Dodržiavanie uvedených princípov je prvým, metodicky nevyhnutným krokom na zabezpečenie primeranej a porovnateľnej úrovne opravy rôznymi anotátormi.

⁸ Na anotovaní textov v rámci projektu sa doteraz podieľali Mgr. Adela Ismail Gabríková, PhD., Mgr. Helena Los Ivoriková, Mgr. Veronika Sýkorová, Mgr. Petra Kollárová, PhD., ako aj autorka tohto príspevku.

⁹ Porov. *Návod k anotaci chybového korpusu*. (Verze 5.1, 9. 3. 2012), s. 13. Dostupné na: <http://utkl.ff.cuni.cz/~rosen/public/annotace.pdf>.

Nepreferované formy v slovenskom jazyku

Pri anotovaných textoch sa však ukázalo ako nejednoznačne delimitujúce („hraničné“) vymedzenie a reálne uplatnenie princípu minimálneho zásahu do textu a princípu gramaticko-sémantickej korektnosti. Problematickým pre anotátorský tím tak bolo napríklad spojenie *po vstúpení do Európskej únie*, ktoré bolo podľa jednej časti tímu jazykovo akceptovateľné (i keď nie frekventované) – ide o *nepreferovanú formu*¹⁰, ďalšia časť tímu ho považovala za potrebné opraviť. Potreba opravy bola zdôvodnená tým, že v slovenskom jazyku sa ustálilo používanie nominálnej kolokácie *vstup do EÚ*, ktorá sa aj podľa Slovenského národného korpusu vyskytuje výrazne frekventovanejšie, na rozdiel od slova *vstúpenie*, ktoré sa objavuje predovšetkým v ustálených spojeniach *vstúpenie do platnosti*, *vstúpenie na nebesia* či *nanebovstúpenie*.

Podobne sme v rámci anotovania dosiahli iba priemernú medzianotátorskú zhodu¹¹ pri podčiarknutých výrazoch v nasledujúcich vetách: *Aké darčeky dostávam na narodeniny? Najčastejšie dostanem peniaze, aby som si sama kúpila, čo potrebujem a chcem.* – nechať *dostanem* / opraviť na *dostávam*; *Zámok má romantické a renesančné details.* – ponechať slovo *details* / nahradiť ho slovom *prvky*; *Bol to mladý chlap s žltým skejtbordom, žuvačkou, farebným tričkom a bermudami.* – nechať *chlap* / nahradiť ho slovom *muž*; *potom idem klikovať* („robiť kliky“) – ponechať / nahradiť *robiť kliky*.

Z vybraných príkladov vyplýva, že dôležitou súčasťou anotovania je eliminovať odchýlky individuálnych štýlov rôznych anotátorov pri opravovaní textov, najmä v prípade lexikálnych a štylistických prostriedkov, teda opravovať len nevyhnutné alebo tzv. *absolútne chyby*.

¹⁰ Porovnaj odlišovanie termínov *absolútna chyba* (angl. absolute error) a *nepreferovaná forma* (angl. dispreferred form) u niektorých autorov (napr. ELLIS, Rod – BARKHUIZEN, Gary: *Analysing Learner Language*. New York: Oxford University, 2005, s. 59).

¹¹ *Medzianotátorská zhoda* sa týka miery zhody pri posudzovaní istého javu (chyby) dvoma alebo viacerými anotátormi. Indikuje spoľahlivosť kategorizácie anotovaných javov, čo má vplyv na kvalitu ďalšej analýzy.

Preto pri anotovaní používame dvojúrovňové kontroly textu: po primárnom anotovaní nasleduje anotátorská supervízia, čiže krížová kontrola minimálne jedným ďalším anotátorom.

Chyby na hranici dvoch lingvistických rovín alebo dvoch gramatických kategórií

Ďalšou skupinou hraničných prípadov, na ktoré chceme poukázať, sú chyby, pri ktorých sme v rámci tímu rôzne pristupovali k zaradeniu k anotačným značkám, keďže tieto chyby charakterizuje istá formálno-funkčná „dvojdmost“.

Ako problematické sa nám anotátorom najprv javilo jednoznačné rozlíšenie, kedy zaradiť chyby pri vokálnych gramatických relačných morfémech (zjednodušene budeme hovoriť o koncovkách) k chybám ortografickým a kedy k morfológickým či morfosyntaktickým (zaradenie najmä k niektorej zo značiek *dep*, *congr*, *gend*, *morph*). Išlo o takéto prípady:

v reštaurácií („v reštaurácii“), *veľa reštaurácii* („veľa reštaurácií“), *dlhý báseň* („dlhá báseň“), *domy sú veľkí* („domy sú veľké“), *mám jednu sestru* („mám jednu sestru“), *z teritórie* („z teritória“), *na Slovenske* („na Slovensku“) a pod.

Preto bolo potrebné vytvoriť precíznejšie zásady postupu anotovania a metodiky rozlišovania takýchto prípadov¹².

V prípade, že nesprávne použitá gramatická koncovka existuje v paradigme daného slova, pôjde o niektorú z chýb v rámci určovaných gramatických kategórií kongruencia, dependencia (značky *congr*, *dep*). Ak ide len o chybu v kvantite, značujeme tagom *quantsuf0* alebo *quantsuf1*. Uvádzame jednotlivé prípady:

¹² Porov. aj ŠTINDLOVÁ, Barbora – ČURDOVÁ, Veronika – KLIMEŠOVÁ, Petra – LEVOROVÁ, Eva: *Žákovský korpus Merlin: jazykové úrovně a trojjazyčná chybová anotace*. In: *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha: Ústav jazykové a odborné přípravy UK, 2014, s. 146 a n.

- zlá kvantita v koncovke

v		
reštaurácií	reštaurácii	quantsuf1
veľa		
reštaurácii	reštaurácií	quantsuf0

- zámena koncovky spôsobená zlou zhodou (kongruenciou) s nadradeným slovom

dlhý	dlhá	congr
báseň		
domy		
sú		
veľki	veľké	congr,quantsuf0
mám		
jedná	jednu	congr,quantsuf1
sestru		

- zámena koncovky spôsobená zlou väzbou (dependenciou)

chlieb		
s		
maslo	maslom	dep

V prípade, že nesprávne použitá gramatická koncovka neexistuje v paradigme daného slova, ale existuje v paradigme daného slovného druhu, mohlo by ísť o zámenu v kategórii gramatického rodu (gend), alebo pôjde o nešpecifickú morfológickú chybu (morph).

- zámena koncovky spôsobená nesprávnym rodom

Značku používame, ak je nevhodne použitý rod. Používame ju len pri substantívach, ktoré sú použité v „korektnom“ páde, ale v nesprávnom rode (t. j., že ak by toto substantívum malo iný rod, uvedený tvar by bol správny, napr. ak by sme mali *tá teritória*, tak tvar genitívu singuláru *z teritórie* by bol korektný):

z		
tej	toho	seccongr
zvláštnej	zvláštneho	seccongr
teritórie	teritória	gend

- nešpecifická chyba v koncovke

Značku používame v prípade, ak nevieme zaradiť chybu do žiadnej z vyššie uvedených kategórií.

bývame		
na		
Slovenske	Slovensku	morph

V textoch študentov sú okrem toho veľmi často zastúpené chyby, ktoré sú kombináciou morfolologickej a lexikálnej roviny. Tie kvôli komplexnosti analýzy značujeme dvoma značkami, napr.:

niebudem	nebudem	substvw,neg
Peter		
,		
kde		
NONE	si	word0,congr
bol		
?		

Častou chybou, ku ktorej dochádza u študentov, je zámena prepozícií v dôsledku zlej dependencie. Túto chybu anotujeme tiež dvoma značkami: substword (zámena slova = prepozície) a súčasne značkou dep (zlá väzba), napr.:

chodím		
v	do	substword,dep
Dastor	Dastora	dep

Pri všetkých uvedených ilustračných príkladoch naznačujeme postup, ako dospieť k efektívnej anotácii a zabezpečeniu vysokej anotátorskej zhody. Aj tu však platí, že dôležitou súčasťou je ďalšia anotátorská supervízia.

Záver

Pri predpilotnom (testovacom) anotovaní písaných textov cudzincov učiacich sa SakoCJ v rámci projektu ERRKORP sme v anotátorskom tíme dosahovali len priemernú medzianotátorskú zhodu pri dvoch okruhoch problémov. Možno ich sformulovať do nasledujúcich dvoch otázok:

- a) Ide v prípade istého slova/sekvencie textu skutočne o výsledok porušenia pravidiel SJ, alebo skôr ide o jazykovú formu, ktorá sa síce nepoužíva (je nepreferovaná), teda ktorú by možno anotátor na základe svojho vlastného poznania a používania jazyka nepoužil, ale ktorá je inými používateľmi akceptovateľná? Ako odlíšiť tieto prípady a dosiahnuť vysokú medzianotátorskú zhodu?
- b) Ako metodicky postupovať pri značkovaní chýb, ktoré sú na pomedzí dvoch jazykových rovín, resp. gramatických kategórií (pričom anotátorom nie je zrejmá ich príčina), aby sme zabezpečili čo najsprávnejšie zaradenie s ohľadom na ich ďalšiu analýzu?

V prípade prvej otázky platí, že s cieľom eliminovať subjektivitu anotátorskej opravy pri manuálnom anotovaní textov dodržiavame nasledujúce všeobecné princípy chybovej anotácie: princíp rešpek-

tovania kontextu, princíp gramaticko-sémantickej korektnosti, princíp minimálnej opravy a princíp gramatickej dominancie. Pri druhej otázke sme naznačili metodiku postupu, ako sa anotátor rozhoduje pri výbere konkrétnej značky, najmä v prípade chýb v gramatických relačných morfémech. V oboch okruhoch hraničných problémov je však nevyhnutnosťou krížová anotátorská kontrola, to znamená, že každý anotovaný text ešte kontroluje minimálne jeden ďalší anotátor.

V úzadí uvažovania o vhodnom anotovaní niektorých z uvedených chýb sa natíska otázka, či je vôbec možné vždy jednoznačne značkovať takéto „dvojdomé“ chyby bez autorovej interpretácie, teda bez vysvetlenia príčiny chyby samotným autorom textu (študentom). Táto otázka bude pravdepodobne oveľa častejšou dilemou najmä v prípade samotnej analýzy a interpretácie jazykových chýb v ďalšej fáze riešenia projektu ERRKORP¹³.

Literatúra

- CORDER, Stephen Pit: *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford : Oxford University Press, 1981.
- CzeSL-SGT – korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotaci. Manuál. Dostupné na: <http://utkl.ff.cuni.cz/~rosen/public/2014-czesl-sgt-cs.pdf>.
- ELLIS, Rod – BARKHUIZEN, Gary: *Analysing Learner Language*. New York : Oxford University, 2005.
- JAMES, Carl: *Errors in Language Learning and Use*. London – New York : Longman, 1998.
- KOTKOVÁ, Radomila: *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2017.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Anotovanie chýb v korpuse písaných textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk*. In: *Studia Academica Slovaca* 48.

---

¹³ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizitného korpusu*.

- Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 322 – 338.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela – GAJDOŠOVÁ, Katarína: *Annotations in the Corpus of Texts of Students Learning Slovak as a Foreign Language (ERRKORP)*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 2, s. 345 – 357.
- Návod k anotaci chybového korpusu. (Verze 5.1, 9. 3. 2012)*. Dostupné na <http://utkl.ff.cuni.cz/~rosen/public/anotace.pdf>.
- ŠEBESTA, Karel – ŠKODOVÁ, Svatava a kol.: *Čeština – cílový jazyk a korpusy*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2012. Dostupné na: <http://akces.ff.cuni.cz/system/files/ce%C5%A1tina%20-%20c%C3%ADlov%C3%BD%20jazyk.pdf>.
- ŠKODOVÁ, Svatava – ŠTINDLOVÁ, Barbora – ROSEN, Alexandr – JELÍNEK, Tomáš – VIDOVÁ, Barbora: *Příručka k morfologické anotaci češtiny nerodilých mluvčích (A Guide for Morphological Annotation of Non-native Czech)*. 2019. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/340950844_Prirucka_k_morfologicke_anotaci_cestiny_nerodilych_mluvcich_A_Guide_for_Morphological_Annotation_of_Non-native_Czech/stats.
- ŠTINDLOVÁ, Barbora: *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace. Varia*. Praha : FF UK, 2013.
- ŠTINDLOVÁ, Barbora – ČURDOVÁ, Veronika – KLIMEŠOVÁ, Petra – LEVOROVÁ, Eva: *Žákovský korpus Merlin: jazykové úrovně a trojjazyčná chybová anotace*. In: *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Sborník z mezinárodní konference Poděbrady 17. – 18. 6. 2014. Praha : Ústav jazykové a odborné přípravy UK, 2014, s. 140 – 148.

Za hranicami prekladu Niekoľko poznámok k talianskemu vydaniu knihy Mareka Vadasa *Útek*

Veronika Svoradová – Rossella Di Venere

Abstract

Beyond translation: a few notes on the Italian edition of Marek Vadas' *Útek*

This study deals with the translation of the Slovak writer Marek Vadas' work *Útek* (2016) from Slovak to Italian. The translation began in 2019 as an output of a Cassa dei Risparmi di Forlì Foundation project in cooperation with the Lectorate of Slovak Language and Culture at the University of Bologna, which is also based in Forlì, and that university's Department of Interpretation and Translation. The study analyses some of the interim translation problems encountered when translating the work into the target language (Italian) and clarifies the chosen solutions and strategies. The text focuses on shedding light on some grammatical, syntactical, and lexical specifics of Italian (compared to Slovak as the source language) which influenced the final translation of the work.

Keywords: children's and youth literature, solving translation problems, literary translation, Slovak, Italian, language transfer

Koncom roka 2019 sa na taliansky knižný trh dostal preklad knihy Mareka Vadasa *Útek*, určenej pre detského čitateľa¹. Alegorický príbeh chlapca, ktorý spolu so svojím otcom a psom Alanom uteká z domu,

---

¹ Preklad Rossella Di Venere, Veronika Svoradová. Lainate : Edizioni A. Car, 2019; slovenské vydanie: Bratislava : OZ Brak, 2016.

pretože ľudí v jeho rodnom kraji prepadla zvláštna choroba – chamtivosť, vyšiel vďaka iniciatíve nadácie Fondazione Cassa dei Risparmi di Forlì². Tá v roku 2019 oslovila Lektorát slovenského jazyka a kultúry na Bolonskej univerzite so sídlom vo Forlí³ s ponukou publikovať jeden slovenský knižný titul preložený do talianskeho jazyka v rámci svojho dlhoročného projektu s názvom *Incontri con l'autore* (Stretnutia s autormi). Podmienky na vydanie knihy boli nasledujúce: a) malo ísť o nedávno vydané dielo známeho slovenského autora; b) vydanie talianskeho prekladu sa malo zrealizovať v priebehu roka 2019; c) na preklade sa malo podieľať Dipartimento di Traduzione e Interpretazione (Oddelenie prekladateľstva a tlmočníctva), ktoré je súčasťou Bolonskej univerzity, Campusu Forlì⁴. Projekt predstavoval jedinečnú možnosť predstaviť slovenskú literatúru talianskej verejnosti vo Forlì, kde má výučba slovenského jazyka dlhoročnú tradíciu, a zvýšiť tak povedomie o Slovensku a slovenskej kultúre v regióne Emilia-Romagna aj mimo akademickej pôdy.

Preklad knihy Mareka Vadasa bol v tomto prípade našou okamžitou, a v podstate jednohlasnou voľbou. Slovenská knižná tvorba pre

---

² Nadácia finančne podporuje projekty rôzneho druhu, najmä kultúrneho a vedeckého charakteru, v oblasti Emilia-Romagna. Spolupodieľa sa na organizácii výstav, diskusií s autormi, vydávaní kníh; podporuje aj vedeckovýskumné projekty z oblasti prírodných vied.

³ Lektorát slovenského jazyka a kultúry na Bolonskej univerzite so sídlom vo Forlì je pracoviskom zriadeným na základe bilaterálnej zmluvy medzi Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR a Bolonskou univerzitou. Slovenský jazyk sa tu vyučuje ako povinne voliteľný predmet zo skupiny tzv. tretích jazykov v rámci bakalárskeho programu *Mediazione linguistica interculturale*, študenti si ho však môžu vybrať aj ako voliteľný predmet počas štúdia prekladateľstva alebo tlmočníctva na magisterskom stupni. Lektorát ponúka kurzy slovenského jazyka aj na Scuola di Scienze Politiche (Fakulta politických vied) sídliacej vo Forlì. Autorka príspevku Veronika Svoradová pôsobila na tomto lektoráte v akademických rokoch 2016/2017 – 2018/2019.

⁴ Podmienkou vydavateľstva bolo, aby na projekte participoval pedagóg, ktorý na tomto pracovisku vyučuje daný jazyk. Lektor si mohol vybrať ďalšieho spolupracovníka – v prípade prekladu do slovenčiny ním bola bilingválna absolventka odboru *Lettere moderne* na Bolonskej univerzite Rossella Di Venere.

deti a mládež totiž predstavuje už niekoľko rokov to najlepšie na trhu súčasnej slovenskej literatúry – dôvodom je aj intenzívna spolupráca autorov a vydavateľov s mladými talentovanými slovenskými ilustrátormi, vďaka čomu sa z titulov pre deti často stávajú neprehliadnuteľné umelecké artefakty, ktoré sú každoročne prezentované na všetkých knižných veľtrhoch v Európe (vrátane veľtrhu detskej knihy v Bologni). Jedným z výsledkov takejto spolupráce je aj kniha Mareka Vadasa *Útek* ilustrovaná Danielou Olejníkovou, ktorá za toto dielo získala viacero cien (napríklad Najkrajšie knihy Slovenska 2016 – Cena Ministerstva kultúry; Zlaté Jablko BIB 2017; české ocenenie Zlatá stuha 2017).

Výber *Úteku* ako diela ideálneho pre taliansky trh bol motivovaný aj ďalšími dôvodmi: kniha tematizovala (v Taliansku v posledných rokoch veľmi aktuálnu) problematiku osudu utečencov; navyše bola úspešne otestovaná na talianskom publiku už v roku 2017, keď autor spolu s riaditeľkou Literárneho informačného centra a prekladateľkou Miroslavou Vallovou navštívil Lektorát slovenského jazyka a kultúry vo Forlì, kde v rámci prekladateľského seminára predstavil študentom svoju tvorbu vrátane *Úteku*. Dielo malo medzi študentmi veľký úspech, o čom svedčí okamžité vypredanie všetkých výtlačkov, ktoré lektorátu poskytol slovenský vydavateľ. Autor knihu predstavil aj talianskemu detskému publiku v Bologni, ktoré na ňu reagovalo veľmi pozitívne. Titul bol okrem toho úspešný aj na medzinárodnom knižnom trhu – len do októbra 2019 bol preložený do šiestich svetových jazykov (angličtina, španielčina, kórejščina, čeština, srbčina, čínština), ku ktorým na jeseň 2019 pribudla aj taliančina⁵ (momentálne sa pripravuje aj preklad do nemčiny a gréčtiny).

Nasledujúci text je stručným zhrnutím niektorých parciálnych prekladateľských problémov a polemík, ktoré bolo potrebné vyriešiť v procese transferu slovenského textu do iného jazyka a iného kultúrneho

---

⁵ Taliansky preklad vyšiel aj vďaka podpore Literárneho informačného centra, finančnému príspevku z grantového systému SLOLIA a Fondu na podporu umenia. Kniha bola talianskemu publiku slávnostne predstavená dňa 31. 10. 2019 vo Forlì za účasti Mareka Vadasa, aktuálneho lektora slovenského jazyka a kultúry doc. PhDr. Ivana Šušu, PhD., a prekladateľky Rosselly Di Venere.

prostredia⁶. Niektoré z nich vyplývajú zo syntaktických a lexikálnych rozdielov medzi slovenčinou a taliančinou, iné sa týkali faktu, že dej diela sa odohráva v presne nekonkretizovanej krajine (hoci ilustrácie Daniely Olejníkovej asociujú africký kontinent), vďaka čomu možno príbeh vnímať ako univerzálnu výpoveď o osude človeka utečenca, ktorý je vonkajšími okolnosťami náhle donútený opustiť svoj domov, aby si zachránil život. Práve táto univerzálnosť a nadčasovosť príbehu nás ako prekladateľky diela často nútila k dlhším úvahám o voľbe vhodných výrazov, ktoré by čitateľa nevádzali k uvažovaniu o konkrétnom priestore alebo kultúrnom kontexte (v tejto súvislosti pozri nižšie časť o preklade slov súvisiacich s jedlom/gastronómiou). Ako totiž uvádza Jana Rakšányiová, „tvorba textu v cieľovom jazyku nie je len jazykovou, ale aj výsostne kultúrnou záležitosťou, pričom prekladateľ musí zohľadňovať okrem jazykovo-štylistického aj pragmatický a sémanticko-kultúrny kontext, a to hneď v dvoch perspektívach: v perspektíve východiskového jazyka (VJ) a východiskovej kultúry (VK) s perspektívou cieľového jazyka (CJ) a cieľovej kultúry (CK)“⁷. Viaceré z nižšie spomenutých prekladateľských problémov a riešení sú dôkazom toho, že preklad je skutočne „jedinečným príkladom narúšania hraníc všetkých druhov“⁸.

Z kategórie syntaktických špecifik možno hneď v úvode spomenúť problémy súvisiace s kategóriou rozprávača. Príbeh je vyrozprávaný v prvej osobe z pohľadu malého chlapca, čomu je prispôsobená nielen hovorová lexika („dal som si kolečko okolo celej štvrte“, „Alan si to vždy švihal vedľa mňa“), ale aj dĺžka viet. Tie sú zväčša veľmi krátke, úsečné – ako príklad uvádzame úryvok z úvodu diela:

„Môj pes je najmúdrejší na svete. Volá sa Alan a rozumie ľudskej reči. Urobí všetko, čo mu poviem. Keď sa na mňa pozrie, viem, na čo práve myslí. Trávim s ním veľa času. Poznám každý jeho výraz, pohyby chvos-

⁶ Na tomto mieste sa chceme opätovne poďakovať za cenné rady a pripomienky riaditeľke Literárneho informačného centra Miroslave Vallovej, ktorá bola poslednou čitateľkou prekladu.

⁷ RAKŠÁNYIOVÁ, Jana: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. Bratislava : Ana-Press, 2005, s. 11.

⁸ VAJDOVÁ, Libuša: *Sedem životov prekladu*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 7.

*ta. Učí sa rozprávať. Vždy ma upozorní, keď sa niečo v blízkosti deje. Pomáha mi aj s matematikou.*⁹

Dosiahnuť podobný efekt v preklade bolo miestami pomerne náročné najmä preto, že taliančina je oproti slovenčine ako jazyk omnoho „expanzívnejšia“. Napriek tomu, že sa vyvinula z latinčiny a má prevažne flektívny charakter, vyskytuje sa v nej viacero javov a prvkov typických pre analytické typy jazykov, napr. nesklonné prívlastňovacie zámená, analytické stupňovanie adjektív a adverbií, vyjadrovanie vzťahov medzi slovami pomocou predložkových väzieb atď. Na rozdiel od slovenčiny v talianskom jazyku tiež existujú určité a neurčité členy a veľmi komplexný systém minulých, prítomných a budúcich časov a slovesných spôsobov¹⁰. V porovnaní so slovenčinou, v ktorej sú vzťahy medzi slovami často vyjadrené pádovou koncovkou a časové súvislosti verbálnym aspektom, musí prekladateľ do taliančiny na vyjadrenie rovnakej myšlienky použiť väčšie množstvo lexikálnych jednotiek¹¹. Tým sa zákonite akýkoľvek text preložený zo slovenčiny do taliančiny stáva rozsiahlejším, čo sa napokon ukázalo ako problém aj vo finálnej fáze prekladu pri grafickom spracovaní textu¹². Napriek týmto špecifikám cieľového jazyka sme sa však snažili – pokiaľ to bolo možné a v talianskom jazyku prirodzene znejúce a funkčné – zachovať

⁹ VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016, s. 4.

¹⁰ Problematike talianskych slovesných časov a spôsobov sa detailnejšie venoval GYÖRGY, Ladislav: *Slovesný dej a jeho vyjadrenie v slovenskom a talianskom jazyku – morfosyntaktické komparatívne aspekty*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Belianum, 2016.

¹¹ Viac o tejto téme pozri: SVORADOVÁ, Veronika: *Príklady medzijazykovej a interkultúrnej interferencie pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka v talianskom prostredí*. Romanistica Comeniana, 3, 2020, č. 1, s. 65 – 79.

¹² Po odovzdaní prekladu nastal technický problém: taliansky vydavateľ mal k dispozícii grafický súbor od slovenského vydavateľstva, v ktorom plánoval nahradiť slovenský text talianskym prekladom, pričom si však pravdepodobne neuvedomil, že cieľový text môže byť oproti východiskovému nepomerne dlhší/kratší. Taliansky preklad v tomto prípade na viacerých stranách prekryl ilustrácie, prípadne do nich zasahoval. Situácia sa v tejto fáze prípravy knihy dala vyriešiť len zmenšením použitého typu písma a presunom niektorých slov/viet do prechádzajúceho/nasledujúceho riadka.

štylistické a syntaktické špecifiká pôvodného diela¹³ (v tomto prípade spomínanú úsečnosť a vecnosť vyjadrovania), pričom sme do úvahy brali aj skutočnosť, že ide o literatúru pre detského čitateľa, čo znamená, že text bude pravdepodobne predčítavaný rodičom a jednotlivé vety by teda mali mať aj istú zvukovú kvalitu, rytmus a dynamiku.

Pokiaľ ide o spomínaný systém talianskych slovesných časov, už preklad prvej kapitoly vyvolal v našom taliansko-slovenskom prekladateľskom tandeme diskusiu týkajúcu sa voľby vhodnej formy slovesa. Vyššie citovaný úryvok z úvodu diela v prítomnom čase („*Môj pes je najmúdrejší na svete...*“) totiž v nasledujúcom odseku strieda minulý čas („*Raz som cestou zo školy stretol podobného psa, iba nemal čiernu škvrnu za uchom. Sklonil som sa k nemu. Chcel som ho pohladkať. Vyceril zuby a skočil do mňa. Zatackal som sa a on ma stihol uhryznúť do členka.*“¹⁴), ktorý pretrváva až do konca knihy. Striedanie časov pri rozprávaní je v talianskych textoch neraz problematickým javom, a to najmä z dôvodu tzv. *concordanza dei tempi* (časovej súslednosti). Ide o veľmi komplexnú problematiku týkajúcu sa výberu vhodného slovesného času, ktorého voľba je podmienená kontextom diela a časovou postupnosťou v rozprávaní (t. j. tým, v akom poradí sa stali vyrozprávané udalosti). Taliančina má totiž na rozdiel od slovenčiny viacero typov minulých časov, pričom každý z nich má svoje špecifické použitie¹⁵ a nie je možné svojvoľne ich medzi sebou kombinovať, prípadne ich striedať s prítomným časom.

¹³ Taliansky preklad úvodu: „*Il mio cane è il più intelligente del mondo. Si chiama Alan e comprende la lingua degli umani. Fa tutto quello che gli dico. Quando mi guarda so esattamente cosa sta pensando. Trascorro molto tempo con lui. Conosco ogni sua espressione, ogni suo movimento di coda. Sta imparando a parlare. Mi avverte sempre quando succede qualcosa nelle vicinanze. Mi aiuta anche con la matematica*“ (VADAS, Marek: *La Fuga*. Lainate : Edizioni A. Car, 2019, s. 4).

¹⁴ VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016, s. 4.

¹⁵ Keďže rozsah a povaha nášho príspevku nedovoľujú, aby sme sa detailne venovali problematike časovej súslednosti, na tomto mieste si dovoľíme odkázať čitateľa na štúdiu GYÖRGY, Ladislav: *Morfosyntaktická analýza talianskych subordinatívnych konštrukcií s dôrazom na súslednosť časov (v konfrontácii taliančina – slovenčina)*. Nová filologická revue, 5, 2013, č. 1, s. 31 – 42.

Aj v prípade prvej kapitoly preto vyvstala otázka, ktorý minulý čas by bol najvhodnejší, aby gramaticky správne nadväzoval na úvodný odsek (vo východiskovom jazyku v prézente), a či by nebolo jednoduchšie a konzistentnejšie, ak by bola aj úvodná časť preložená do préterita – konkrétne do *imperfetta* (jednoduchého minulého času, používaného pri opise nejakej dlhodobo trvajúcej alebo opakujúcej sa aktivity, resp. situácie). Rýchlo sa však ukázalo, že takýto postup by bol chybnou voľbou – akékoľvek préteritum by úvodný odsek ukotvilo do minulosti ako niečo definitívne uzavreté (*Môj pes sa volal... Bol... Rozumel...*), čo by bolo v rozpore so zámerom autora ponechať dielu otvorený koniec, ktorý inak interpretuje dospelý a inak detský čitateľ. V závere diela sa totiž hlavná postava, chlapec – rozprávač, dostáva do stanového mestečka, kde sa snaží nájsť svojho otca. Upadne však do vysokých horúčok a jeho zdravotný stav sa zhoršuje. Jednej noci sa však zobudí a plný energie sa spolu so psom Alanom vydá na cestu okolo zemegule, až napokon nájde otca:

„Vietor mi svištal v ušiach, ale ja som stále pridával, aby som využil príležitosť, prešiel čo najväčší kus cesty a našiel otca. Vzduchom som prebehol celú zem dokola. Potom som ho zazrel, ako stojí pod veľkým mangom a obracia sa ku mne. S Alanom sme spomalili a mätko dopadli do trávy. Keď sme sa zvitáli, otec mi ukázal miesto, ktoré vybral pre náš druhý domov. Páčilo sa mi, bolo tam všetko, čo sme potrebovali, aj potok s farebnými rybami. Povedal som mu, že som sa o neho bál. Otec ma chytil za plece. „Nikdy som ťa neopustil. Patríme predsa k sebe.“¹⁶

Zatiaľ čo dospelý čitateľ si záver diela pravdepodobne vysvetlí ako smrť rozprávača, detský čitateľ ju môže vnímať¹⁷ ako šťastné ukončenie príbehu: otec a syn sa po prekonaných peripetiách znovu našli. Takúto otvorenú interpretáciu príbehu podporuje aj prvý odsek diela, v ktorom nám rozprávač podáva okolitú realitu ako niečo aktuálne (jeho

¹⁶ VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016, s. 43.

¹⁷ Ako vyplýva z rozhovoru s autorom počas slávnostnej prezentácie prekladu v Taliansku, väčšina detí vníma koniec príbehu presne týmto spôsobom.

pes sa volá Alan, je najmúdrejší, rozumie reči ľudí...). Úvodné vety sme preto napokon preložili v *indicativo presente* (oznamovací spôsob prítomného času), ktorý následne pri opise jednotlivých chlapcových príhod vystriedalo *passato remoto* (dávnominulý čas), čo bol prijateľný kompromis aj z hľadiska gramatických pravidiel cieľového jazyka.

Do skupiny problémov, ktoré sa týkali použitej lexiky a jej „preložiteľnosti“, resp. „nepreložiteľnosti“, patrili najmä výrazy spojené s jedlom. V kapitole *V meste tanca* sa objavuje nasledujúce slovné spojenie: „Jeden predavač z trhu nás zaviedol domov k svojej žene, ktorá nám dala najesť. Parádne **placky s kašou** a k tomu rôzne ovocie.“¹⁸ Preložiť „placky s kašou“ ako jednoduchšie, no výdatné jedlo, ktoré utekajúcemu otcovi a synovi ponúkli obyčajní nemajetní ľudia, bolo problematické z viacerých dôvodov. V talianskej gastronómii neexistuje slovo, ktoré by plne zodpovedalo *plackám* vo význame, aký má tento výraz v slovenčine (podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* „ploský kus cesta; pagáč, posúch“¹⁹). V prvotnej fáze prekladu sme zvažovali *focacciu* (talianska chlebová placka potretá olivovým olejom, zväčša posypaná rozmarínom, prípadne obsahujúca rôzne iné suroviny, napr. olivy), ide však o produkt, ktorý je úzko spätý s talianskymi reáliami, a teda je ukotvený v praveľmi konkrétnom kultúrnom kontexte. Do úvahy ešte pripadala *piadina*, talianska tenká pšeničná placka; tá sa však najčastejšie konzumuje plnená napr. rôznymi druhmi syra, šunky a zeleniny²⁰, čo sa vylučovalo so zámerom autora, aby išlo o jednoduché jedlo, ktoré si mohol dovoliť aj ten najchudobnejší človek.

Ako problematický sa javil aj preklad *kaše* – v talianskej gastronómii je najznámejšou kašou *polenta* (kaša z hrubej kukuričnej múky). Toto jedlo je však úzko spojené s konkrétnymi talianskymi regiónmi – je obľúbené a typické najmä v severnej časti krajiny a jeho význam je omnoho užší ako slovenská *kaša*, ktorá môže byť sladká aj slaná

¹⁸ VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016, s. 10.

¹⁹ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=placka&s=exact&c=b2e9&cs=&d=kssj4#>.

²⁰ Okrem toho existuje aj *piadina romagnola* – t. j. placka typická pre oblasť Emilia-Romagna, ktorá sa konzumuje namiesto chleba napr. so šunkou a syrom. Ide však opäť o regionálne špecifikum – vo zvyšku krajiny je *piadina* známa najmä ako plnená placka.

a z rôznych druhov obilnín alebo zeleniny. Z rovnakého dôvodu sme vylúčili aj *purè*, pod ktorým si taliansky čitateľ predstaví zemiakové pyré, keďže z textu nie je jasné, z akých surovín bola spomínaná kaša pripravená. Túto „gastronomickú dilemu“ sme napokon po konzultácii s autorom vyriešili nahradením placiek slovom **pagnottine**, ktoré by sa dalo preložiť ako bochničky chleba, a vynechaním zmienky o kaši. *Pagnotta* (deminutívum *pagnottina*) je typ okrúhleho chleba rôznej veľkosti; v minulosti sýte, jednoduché jedlo, typické pre sociálne slabšie vrstvy, ktoré mohlo slúžiť aj ako mzda, poplatok za prácu, vďaka ktorému človek uživil rodinu. V Taliansku sa tento výraz používa dodnes, v niektorých regiónoch sa *pagnotta* viaže na konkrétny typ chleba, vo všeobecnom význame však označuje chlieb ako tú najzákladnejšiu potravinu. Konečný preklad teda znel: „*Un venditore ambulante del mercato ci accompagnò a casa da sua moglie, la quale ci diede da mangiare delle buonissime pagnottine e diversi tipi di frutta.*“²¹

Iným typom prekladateľského problému (z ktorého sa ľahko mohlo stať aj prekladateľské faux paux), tiež čiastočne súvisiaceho s témou jedla, bolo pôvodné rozhodnutie preložiť **gojávovník** a **gojávy**, ktorými sa na svojej ceste krmia postavy, ako *albero di goji* a *bacche di goji*. Gojávovník, inak tiež *psidium goave*, tropická rastlina s veľkými dužinatými plodmi, sa však správne prekladá ako **albero di guava** a jeho plody ako **frutti di guava**. *Goji*, ktoré sa objavilo v pracovnej verzii prekladu, totiž označuje iný typ rastliny, a to kustovnicu čínsku, kríčkovitú rastlinu s oranžovočervenými plodmi s liečivými účinkami, pochádzajúcu z Ázie. Našťastie, aj vďaka pozornému oku poslednej čitateľky prekladu Miroslavy Vallovej, bola táto nepresnosť včas zachytená a opravená.

Pravdepodobne najzaujímavejší typ prekladateľského „oriešku“, ktorý bolo potrebné vyriešiť pri transfere slovenského textu do taliančiny, sa týkal profesie **zdravotnej sestry**. Jedna z posledných kapitol knihy totiž obsahuje slovnú hračku založenú práve na použití tohto slova:

²¹ VADAS, Marek: *La Fuga*. Lainate : Edizioni A. Car, 2019, s. 40 – 41. Doslovný preklad: *Jeden predavač z trhu nás zaviedol domov k svojej žene, ktorá nám dala na jedenie dobrúcké chlebové bochničky a rôzne ovocie.*

„Zavrel som oči a svet sa predou mnou roztočil. Keď som precitol, nado mnou stála žena. Povedala, že je zdravotná sestra a bude sa o mňa starať. **Mám teda sestru!** Mala oblečený svetlomodry plášť, jeho farba pripomínala nebo po búrke. Dávala pozor na lieky a ošetrovala chorých. Len čo mala chvíľu voľna, vždy prišla za mnou na kus reči. Aj keď bola sestra, môjho otca nepoznala. Chcela, aby som jej o ňom porozprával a ja som poslúchol.“²²

Ako vidieť z vyššie uvedeného úryvku, autor v texte kreatívnym spôsobom využil čiastočnú formálnu zhodu medzi lexikálnymi jednotkami zdravotná sestra a sestra (súrodenec), čím rozprávačovi umožnil ďalej na základe asociácie rozvíjať úvahy o „novom“ členovi rodiny. Úsmevnosť a pôvabnosť tohto autorského postupu sa však dala len s ťažkosťami preložiť do jazyka, v ktorom sa akákoľvek súvislosť medzi sestrou – zdravotnou pracovníčkou (po taliansky *infermiera*) a sestrou – pokrvnou príbuznou (po taliansky *sorella*) stráca. Ako jediné prijateľné riešenie sa nám javila zredukovaná a o čosi explicitnejšia verzia v podobe:

„Quando mi svegliai, davanti a me c'era una donna. Mi disse che era un'infermiera e che si sarebbe presa cura di me. **Avevo l'impressione di avere una sorella più grande!** Quando aveva un momento libero, veniva sempre da me per fare due chiacchiere. Voleva che le parlassi del mio papà e io ubbidii.“²³

Slovensko-talianske kultúrne vzťahy predstavujú už niekoľko rokov príklad výnimočnej spolupráce medzi oboma národmi a ich zastupiteľskými inštitúciami, ktorej výsledkom je množstvo originálnych diel a projektov. Mimoriadnu zásluhu na šírení slovenskej literatúry v ta-

²² VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016, s. 40 – 41.

²³ VADAS, Marek: *La Fuga*. Lainate : Edizioni A. Car, 2019, s. 40. Doslovný preklad: Keď som precitol, nado mnou stála žena. Povedala, že je zdravotná sestra a bude sa o mňa starať. **Bolo to, akoby som mal staršiu sestru!** ... Len čo mala chvíľu voľna, vždy prišla za mnou na kus reči. Chcela, aby som jej o ňom porozprával a ja som poslúchol.

lianskom prostredí má najmä Literárne informačné centrum, ktoré v spolupráci s Veľvyslanectvom Slovenskej republiky v Ríme, Slovenským inštitútom v Ríme a Lektorátom slovenského jazyka a kultúry na Bolonskej univerzite so sídlom Forlì každoročne organizuje viacero literárne zameraných podujatí a podporuje tiež vydávanie pôvodnej slovenskej tvorby v Taliansku. Aj vďaka nim slovenská literárna tvorba preniká do iného kultúrneho kontextu a presahuje administratívne vyčlenené hranice oboch krajín. Jedným z príkladov takéhoto presahovania, prenikania, prelínania a stierania hraníc je aj umelecký preklad. Tradícia literárneho prekladu z taliančiny do slovenčiny je na Slovensku veľmi silná a dlhodobá; umeleckých prekladov zo slovenského do talianskeho jazyka je však nepomerne menej, hoci situácia sa v posledných rokoch pomaly mení, a to aj vďaka spomínaným iniciatívam Literárneho informačného centra, zastupiteľských úradov a iných inštitúcií (ako napr. v tomto prípade Cassa dei Risparmi di Forlì). Dôkazom je aj preklad diela Mareka Vadasa, ktoré má vďaka svojej téme a umeleckým kvalitám (literárnym i výtvarným) potenciál osloviť tak mladšiu, ako i dospelú generáciu talianskych čitateľov. Veríme, že analýza vyššie spomenutých problémov, ktoré bolo potrebné vyriešiť pri preklade zo slovenského do talianskeho jazyka, by mohla byť inšpiráciou a podnetom na hlbšiu odbornú diskusiu napr. v radoch prekladateľov slovenskej literatúry do taliančiny, resp. iných románskych jazykov.

Literatúra a pramene

GYÖRGY, Ladislav: *Morfosyntaktická analýza talianskych subordinatívnych konštrukcií s dôrazom na súslednosť časov (v konfrontácii taliančina – slovenčina)*. Nová filologická revue, 5, 2013, č. 1, s. 31 – 42.

GYÖRGY, Ladislav: *Slovesný dej a jeho vyjadrenie v slovenskom a talianskom jazyku – morfosyntaktické komparatívne aspekty*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Belianum, 2016.

Incontri con l'autore: Marek Vadas, Utek (In fuga) – audiozáznam zo slávnostnej prezentácie prekladu knihy M. Vadasa do taliančiny. Dostupné na: https://www.spreaker.com/user/koineffem/incontri-con-lautore-marek-vadas-utek-in_1.

RAKŠANYIOVÁ, Jana: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. Bratislava : AnaPress, 2005.

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV: www.slovník.juls.savba.sk.

SVORADOVÁ, Veronika: *Príklady medzijazykovej a interkultúrnej interferencie pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka v talianskom prostredí*. Romanistica Comeniana, 3, 2020, č. 1, s. 65 – 79.

VADAS, Marek: *Útek*. Bratislava : OZ Brak, 2016.

VADAS, Marek: *La Fuga*. Preklad Rossella Di Venere, Veronika Svoradová. Lainate : Edizioni A. Car, 2019.

VAJDOVÁ, Libuša: *Sedem životov prekladu*. Bratislava : VEDA, 2009.

The poster is for an event titled "INCONTRI CON L'AUTORE XXIV EDIZIONE". It features the logo of the "FONDAZIONE" (Fondazione Mecenate) in the top right. The author, Marek Vadas, is presented as "presenta LA FUGA". The event is scheduled for "31 OTTOBRE 2019 ORE 17" at the "AUDITORIUM INTESA SANPAOLO VIA FLAVIO DOBRO 16 FORLÌ". The poster includes a stack of books, a copy of "LA FUGA" by Marek Vadas, and a portrait of the author. At the bottom, it states "INGRESSO GRATUITO FINO A ESAURIMENTO POSTI IN SALA." and provides streaming information: "DIRETTA STREAMING SU WWW.SPREAKER.COM/SHOW/KOINEFFEM" and "LINE TV". Social media icons for Facebook and Instagram are also present, along with the handle "@fondazionemecenateforli".

*Oficiálny plagát k podujatiu konanému 31. októbra 2019
– slávnostná prezentácia prekladu knihy Útek za účasti autora*

II.

**Výstupy súčasného vedeckého
a aplikovaného výskumu
z pohľadu jednotlivých vedných
disciplín so zreteľom
na interdisciplinárne súvislosti**

Nové žánre a útvary v odbornej komunikácii

Alena Bohunická

Abstract

New genres and units in professional communication

This study examines theoretical aspects of pragmatization in stylistics against the background of professional communication. Pragmatization in stylistics is explained on the basis of the relationship of the traditional conceptualization of language as a tool and the newer idea of linguistic activity as a type of social action. Within pragmatic stylistics, linguistic style is defined as a socially relevant way of carrying out linguistic activity. Research into pragmatization in stylistics is perceived in this study in a contextualized manner, while the digitization of communication, the rhetorization of discourse, and the gradual democratization of social processes are considered to be essential tendencies influencing linguistic style in professional communication. In the light of these tendencies, new genres and units within professional communication are revealed.

Keywords: pragmatization in stylistics, social action, professional communication, social scientific communication, professional communication in the workplace, rhetorization of discourse, stylistics in the digital era, online genres, gradual democratization

Úvod

Odbornú komunikáciu vyčleňujeme s ohľadom na vecnoobsahový aspekt komunikácie ako jazykovú výmenu poznatkov odborného charakteru. Porovnajme podobné chápanie u P. Kaderku: „Sféra odborné komunikace zahrnuje veškerou komunikaci psanou i mluvenou,

jejímž cílem je zprostředkovat odborný obsah.⁴¹ Tradičný opis štýlu odbornej komunikácie sa v najvplyvnejších prácach slovenskej štylistiky druhej polovice 20. storočia uvádzal v rámci abstraktných útvarov, konkrétne v podobe náučného štýlu (u J. Mistríka²) či modelovej štruktúry náučných textov (u J. Findru³) alebo v podobe vedeckého štýlu (u F. Mika⁴). Súčasný prístup k štylistickej stránke odbornej komunikácie zohľadňuje jednak metodologické inovácie v štylistike, jednak meniaci sa charakter a vnútornú diferencovanosť samotnej odbornej komunikácie. Skúmanie štýlu, podobne ako skúmanie iných aspektov jazyka, je zasiahnuté pragmatizáciou v jazykovede, v súlade s tým sa štylistická diferencovanosť komunikátov interpretuje ako spôsob jazykového konania, ktorému interaktanti pripisujú zmysel v rámci dosahovania úspešnej sociálnej interakcie. Kontext takéhoto prístupu tvoria rámcové podmienky súčasnej komunikácie, ktoré charakterizujú tendencie ako digitalizácia (objavuje sa pojem štylistika digitálnej éry⁵), graduálna demokratizácia⁶ spoločenských procesov (ktorá zasahuje odbornú komunikáciu väčšou angažovanosťou verejnosti vo vede, zblížovaním vedy a verejnosti navodením partnerského vzťahu a dialógu) a rétorizácia diskurzu.

---

¹ KADERKA, Petr: *Sféra odborné komunikace*. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková (eds.): *Štylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 182.

² MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1985, s. 426 – 447.

³ FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004, s. 181 – 186.

⁴ MIKO, František: *Text a štýl*. Bratislava : Smena, 1970.

⁵ ORGOŇOVÁ, Oľga: *Štylistika v kontexte 21. storočia a...* (v tlači).

⁶ Na tento proces poukazuje vo svojej práci J. Dolník, pričom graduálnu demokratizáciu chápe ako „vytváranie podmienok na aplikáciu ešte „viac“ demokracie, jej stupňovanie v takej miere, ktoré sa blíži k predstave o optimálnej samospráve, v ktorej rezonuje aj idea subsidiarity. Jej predpokladom je intenzifikácia verejnej angažovanosti občanov, nelimitovaný prístup k informáciám relevantným z hľadiska rozhodovaní a optimálna emancipácia zahŕňajúca vysokú kultúru konsenzu. Porovnaj DOLNÍK, Juraj: *Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti*. ITlib, 19, 2015, č. špeciál, s. 11.

Pragmatizácia v štylistike

Súčasný trend pragmatizácie v lingvistike prirodzene zasahuje i teoretické uchopenie jazykového štýlu. Kľúčovým je tu pojem činnosti, ktorý sa v slovenskej jazykovede uplatňuje v uvažovaní o štýle aj skôr, napríklad aj v rámci zlatej éry funkčnej štylistiky. Porovnajme napríklad myšlienky F. Mika, ktorý vidí súbor funkčných štýlov ako otvorený inventár, pričom vydeľuje štyri primárne jazykové štýly (hovorový štýl, umelecký štýl, vedecký štýl a rokovací štýl), ďalšie štýly však nevylučoval, napokon, počíta s tým, že s rozmachom spoločnosti dochádza aj k diferenciacii činností spoločenskej praxe, ktorou je aj reč. Ide o funkčnú diferenciaciu, na základe ktorej sa konštituuju rozličné druhy istej činnosti⁷. Tam, kde je diferenciacia markantná a spôsobi-la vytvorenie ustálených a pevne vyznačených druhov danej činnosti, môžeme hovoriť o štýle⁸.

Pri objasnení posunu v štylistickom bádání, ktorý môžeme nazvať ako pragmatizácia v štylistike (a posun od tradičnej funkčnej štylistiky späť s teoretickými postulátmi štrukturalizmu), si pomôžeme ideami Hannah Arendtovej a jej koncepciou činnosti⁹. H. Arendtová rozpracúva v rámci svojej filozofie pojem činnosti ako jednu z podmienok života. Rozlišuje tri druhy ľudskej činnosti, ktoré označuje anglickými výrazmi *labor* (v slovenčine mu zodpovedá ekvivalent *práca*), *work* (*zhotovovanie*) a *action* (zodpovedajúci slovenský výraz je *konanie*).

(1) *Práca* zodpovedá činnosti človeka ako biologickej bytosti späté s prírodou. V procese svojho rastu, látkovej výmeny a iných biologických procesov si človek prácou zabezpečuje základné životné potreby. Práca je činnosť motivovaná biologickým životom a jej výsledky sú určené na spotrebu. (2) *Zhotovovanie* je činnosť, ktorou sa človek prejavuje ako bytosť do istej miery autonómna vo vzťahu k prírode. Človek je síce tvor závislý od prírody, ale v evolučnom procese nado-

⁷ MIKO, František: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava : Tatran, 1973, s. 19.

⁸ Tamže, s. 20.

⁹ ARENTOVÁ, Hannah: *Vita activa neboli O činném živote*. Praha : Oikoymenh, 2007.

budol danosti, vďaka ktorým sa vymaňuje z prírodného sveta a zhotovuje umelý svet vecí, artefaktov – a v tomto svete je doma. Tento svet je však ontologicky odlišný od človeka ako prirodzenej bytosti, vzťah medzi človekom a svetom vecí je subjektovo-objektový, sú to dve samostatné entity. Základnou podmienkou činnosti v zmysle zhotovovania je odkázanosť ľudskej existencie na predmetnosť a objektivitu.¹⁰ Zhotovovanie je aktivita orientovaná vždy na určité „dielo našich rúk“, pričom týmto dielom môže byť aj samotný pracovný nástroj (náčinie), ktorým človek zhotovuje vo vzťahu k prírode sekundárny, predmetový svet a ktorý reprezentuje zároveň prostriedok oslobodenia sa človeka z prírodného určenia. (3) Napokon *konanie* je činnosť, ktorá sa odohráva priamo medzi ľuďmi, bez sprostredkujúcich vecí, materiálov a matérií. Základnou podmienkou tohto druhu činnosti je pluralita, ktorá je podstatou spoločenského bytia človeka. Človek žije medzi inými ľuďmi a pre nich, pričom všetci sú totožní a zároveň pozoruhodní svojím spôsobom, rovní a rozdielni, rovnakí a iní. To je zároveň fakt, ktorý je v základe potreby dorozumievať sa a porozumieť. Bez existencie plurality zahŕňajúcej rozdielnosť by nebolo potrebné komunikovať ani konať. Zároveň sa táto rozdielnosť najzreteľnejšie prejavuje v hovorení a konaní, aj preto môžeme spolu s Arendtovou povedať, že ide o činnosti, ktoré predstavujú „seba-ukazovanie“ bytosti¹¹. Hovorením a konaním človek zároveň odpovedá na otázku: Kto si? Podľa Arendtovej: „Otázku, kto niekto je, implicitne objasňujú jak slova, tak činy. Ale (...) k objasneniu otázky, kto niekto je, se očividně lépe hodí slova než činy.“¹² Hovorenie je jedinou činnosťou, pomocou ktorej je človek schopný stať sa zrozumiteľným a poznateľným pre druhého. Hovorenie je tak činnosť, ktorá neslúži na informačné účely (túto úlohu by mohol naplniť a naplňa hocikaký symbolický jazyk), ale činnosť, v ktorej sa stáva človek zjavným.

Tieto filozofické idey si prepojíme s uvažovaním o jazykovom štýle. Tradičná teoretická predstava o jazyku, ktorá zasahuje aj tradičnú

---

¹⁰ Tamže, s. 16.

¹¹ Tamže, s. 225.

¹² Tamže, s. 229.

funkčnú štylistiku, je založená na antropomorfickej instrumentalizácii a vyviera zo skúsenosti s predmetným svetom a nástrojmi, ktoré vedú k jeho *zhotoveniu*. V súlade s touto skúsenosťou sa v bežnom jazyku i metajazyku metaforizuje jazyk ako nástroj zhotovený na účely definované subjektom, používateľom jazyka. Jazyk podľa tradičnej predstavy v duchu antropomorfickej instrumentalizácie možno definovať spolu s J. Kořenským takto: „Jazyk je instrument s potenciálne definovanými funkciami, užívateľ stojí pred objektom (tzv. vnější skutečností), vůči němuž instrumentu užívá.“¹³ Táto konceptualizácia je oporou pre viaceré teoretické koncepcie, ako na to vo svojom článku poukazuje S. Čmejrková: „Představa jazyka jako praktického nástroje nasazeného na uspokojování lidských vyjadřovacích potřeb a zároveň nástroje sprostředkujícího sdělení mezi mluvčím a adresátem má své pokračování v komunikační teorii jazyka. Obě představy se prolínají navzájem v metafoře jazyk – uchopování. Jazykem uchopujeme myšlenku a předáváme ji druhému, aby ji spoluhráč dostal v podobě co nejzpracovanější a mohl provést s touto mentální loptou zase svůj záměr.“¹⁴ V štylistickom bádani poznačenom touto predstavou o jazyku (nazvime ju pracovne v súlade s rozlíšením druhov činnosti „zhotovovacia paradigma jazyka“) sa to prejavuje v orientácii na *spůsob vyjadrovania* (porovnajme klasickú definíciu štýlu u J. Mistríka ako spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov¹⁵). V tejto paradigme sa o odbornom jazyku, hlavne o jazyku vedy usudzovalo, že „lépe plní své funkce tehdy, když funguje jako neosobní nástroj předávání faktů a potlačování subjektivních názorů. Předpokládalo se, že autor neovlivňuje čtenáře jinak, než svým racionálním úsudkem.“¹⁶

¹³ KOŘENSKÝ, Jan: *Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy*. In: *Proměny myšlení o řeči*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 87.

¹⁴ ČMEJRKOVÁ, Světlá: *Metaforické portréty jazyka*. *Čeština doma a ve světě*, 2, 1994, č. 2, s. 115 – 116.

¹⁵ MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1985, s. 419.

¹⁶ ČMEJRKOVÁ, Světlá – DANEŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra: *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999, s. 20.

To prispelo aj k pokrivenej predstave o relatívnej uniformnosti¹⁷ štýlu vedeckého vyjadrovania, ktorá odpútavala pozornosť od osobitostí spätých so subjektom ako tvorcom textu a interpretom, od rozdielov v odbornom vyjadrovaní v odlišných jazykových a kultúrnych prostrediach. Podrobnejší Mistríkovi či Findrovi opis bol zameraný na typické charakteristiky písaného vedeckého textu ako monologickosť, pevná uzavretosť textu, štruktúrna kompaktnosť¹⁸ a mimojazykové faktory ako verejnosť, písomnosť, oficiálnosť či neprítomnosť adresáta¹⁹. Takáto tendencia v uvažovaní o vedeckom vyjadrovaní viedla dokonca ku krajnosti vo vysvetľovaní dialogických útvarov – jednotlivé príspevky v odbornej diskusii, samostatné repliky sa považovali za osobitný žáner²⁰.

Na pozadí týchto úvah o štýle odbornej komunikácie sa vrátme k zodpovedaniu otázky, v čom spočíva pragmatizácia v štylistike. Kľúčové pojmy pragmatizmu ako účelnosť, funkčnosť²¹ by mohli zvädzať k tomu, že práve so zdôrazňovaním funkčného aspektu jazyka, zámeru ako štýlotvorného činiteľa a štýlu ako komunikačnej záležitosti sa usúvzťažní pragmatizácia v štylistike. To však nie je výstižné, funkcia, zámer, takisto situácia a kontext (aj adresát a jeho znalosti) boli od počiatku konštitutívne pre funkčnú štylistiku štrukturalistického rázu a aj štrukturalistická štylistika bola stotožnená s tézou, že štýl je v samotnej podstate „prejavom diferencovanosti komunikácie, t. j. vyjadrením a prostriedkom jej rôznosti, rozmanitosti a bohatosti“.²² Pragmatizáciu v štylistike vidíme v posune samotnej predstavy o jazyku mimo rámec „zhotovovacej“ paradigmy (nástrojového poňatia jazyka) smerom k chápaniu jazykovej činnosti v zmysle sociálneho *konania* (v duchu vyššie uvedených druhov činnosti H. Arendtovej). V súčasnosti pragmatický prístup k jazyku (nevynímajúc jazykový štýl) zahŕ-

¹⁷ FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004, s. 181.

¹⁸ MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1985, s. 432.

¹⁹ FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004, s. 181.

²⁰ MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1985, s. 444.

²¹ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v pragmatike*. Bratislava : Veda, 2018.

²² MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 133.

ňa nielen nazeranie na jazyk ako na typ konania, ale zároveň ako súčasť sociálneho konania a správania, čomu sa otvára aj štylistická reflexia odbornej komunikácie. Ako výstižne konštatuje český kolektív autorov v publikácii o odbornom texte, „na vedecké texty se začalo pohližet jako na sociální činy a aktivity, které jsou ve vzájemném vztahu a působení s aktivitami a texty jinými, s nimiž vytvářejí vědecký diskurs“.²³ O. Orgoňová a J. Dolník priamo označujú takýto prístup k jazykovému štýlu ako pragmatickú štylistiku a v týchto intenciách chápu štýl ako „sociálne relevantný spôsob realizácie jazykovej činnosti“.²⁴ K jazykovému štýlu aj my pristupujeme ako ku spôsobu sociálneho správania a zaujíma nás, že spôsob štylizácie istých jazykových činností (v rámci jazykových činností v odbornej komunikácii napr. poučenie, odborná kritika, argumentácia, žiadosť o vysvetlenie, uznanie vedeckej práce, referovanie o najnovších poznatkoch na konferencii, pracovný pohovor a i.) má medzi inými interakčnými významami i sociálne relevantný štylistický význam. V takomto pragmatickom chápaní štýlu potom vnímame aj zmysel, ktorý diferencovanému spôsobu vyjadrovania pripisujú aktéri, a účinok, ktorý sa ním má dosiahnuť²⁵.

Sociálny kontext jazykového štýlu si vyžaduje rozšíriť aj pohľad na samotnú jazykovú komunikáciu. Pri tej už máme na zreteli nielen to, že ide o výmenu informácií, ale súčasne aj vzájomné pôsobenie jednotlivcov a kolektívov²⁶. V nadväznosti na to považujeme za výstižnejší pojem komunikačná interakcia²⁷. Komunikačné interakcie s odbornou témou vedú rôzne typy účastníkov, je to vedec, adept vedy, študent, odborník z praxe alebo laik so záujmom o odbornú tému. To naznačuje, že komunikácia medzi vedcami je len jedným z typov odbornej komunikácie. Na porovnanie: P. Kaderka člení sféru odbornej komunikácie

²³ ČMEJRKOVÁ, Světa – DANEŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra: *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999, s. 20.

²⁴ ORGOŇOVÁ, Olga – DOLNÍK, Juraj: *Používání jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 166.

²⁵ Tamže.

²⁶ DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 2013, s. 369.

²⁷ DOLNÍK, Juraj: *Komunikačné formácie*. Jazykovedný časopis, 67, 2016, č. 3, s. 195 – 206.

s využitím tradičných pojmov na vedeckú komunikáciu, akademickú komunikáciu (sprostredkovanie základných vedeckých poznatkov a základného vedeckého skúmania adeptom vedy – vo vysokoškolskom prostredí), populárnonáučnú a praktickú odbornú²⁸.

Jednotlivci vstupujú do priamych či nepriamych, bezprostredných či sprostredkovaných komunikačných interakcií, v ktorých nadväzujú nie len na iných účastníkov, ale i na svoje vlastné predchádzajúce interakcie a spoločne sa komunikačne aj štylisticky formujú do útvaru, ktorý nazval J. Dolník komunikačná formácia²⁹. Ide napríklad o seminárne skupiny ako komunikačné formácie študentov; kolektívy členov na katedrách; zamestnancov pracovných oddelení; členov riešiteľského tímu výskumného projektu; ale aj také formácie ako používatelia istej sociálnej siete (napr. LinkedIn); prívrženci istého názoru vo vzťahu k odbornej téme – v súčasnosti napr. antivaxeri, teda odporcovia očkovania; združenia osôb – neodborníkov, ktorých sa v bežnom živote dotýka medicínsky problém – napr. združenia rodičov autistických detí a i. Komunikačné formácie sú „sociálne útvary vytvorené jednotlivcami v opakovaných komunikačných interakciách, v ktorých udržiavajú vlastnú komunikačnú kontinuitu s príznakom dejinnosti“.³⁰ V rámci týchto komunikačných interakcií sa opakovanými návratmi k referenčnej realite, nadväzovaním na spôsoby komunikácie o nej a ich reprodukováním stvárajú nielen komunikačné formácie ako sociálne útvary, ale aj komunikačné štýly ako jazykové útvary. Komunikačné štýly považujeme síce za relatívne ustálené útvary (ustálené natoľko, aby boli empiricky užitočné pri orientácii v komunikácii a reprodukované v opakovaných komunikačných interakciách), ale predsa dynamické a početné (neprekrývajú sa s funkčnými štýlmi).

---

²⁸ KADERKA, Petr: *Sféra odborné komunikace*. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 182.

²⁹ DOLNÍK, Juraj: *Komunikačné formácie*. Jazykovedný časopis, 67, 2016, č. 3, s. 195 – 206.

³⁰ Tamže.

Rétorizácia vedy a digitalizácia komunikátov

Na obrat v uvažovaní o jazyku vedy upozorňuje vo viacerých svojich prácach F. Daneš³¹. K vede pristupuje ako ku „komunikatívnej záležitosti“: skôr než o vedeckom vyjadrovaní hovorí o vedeckej komunikácii a pozornosť upriamuje nie na spôsob vyjadrovania, ale na proces, v ktorom dochádza k výmene poznatkov a „k vytváraniu solidarity vedeckej obce“³². Túto odlišnosť uchopenia predmetu v štylistike odbornej komunikácie možno dobre objasniť teoretickým modelom J. Horeckého, ktorý rozlišuje gnozeologické a komunikatívne myslenie³³, inak povedané myslenie individuálne a interindividuálne. Jazyk tu vystupuje buď ako nástroj myslenia ako poznávania pre seba (gnozeologické myslenie, pri ktorom sa v jazyku fixujú výsledky abstrahovania a zovšeobecnenia), alebo ako nástroj sprostredkovania poznania pre iných v rámci dorozumievania (komunikatívne myslenie), teda „myšlienkové procesy a ich výsledky sa dávajú na vedomie aj ostatným členom príslušného spoločenstva“.³⁴ V chápaní Horeckého zmyslom komunikatívneho myslenia je „prepracúvanie už známeho na informáciu pre iných, spracúvanie vedomostí na komunikačné ciele“.³⁵ Tradičná predstava o jazyku vedy sa držala stereotypu monologicky tvoriaceho vedca a jazyk sa ponímal ako nástroj slúžiaci gnozeologickému typu myslenia. Obrat súvisí nielen s uznaním miesta komunikatívneho myslenia vo vede (tomu by zodpovedala popularizácia), ale s uznaním komunikatívnej povahy samotných vedeckých poznatkov, tie vznikajú v komunikačnej interakcii opakovanými návratmi k referenčnej realite, nadväzovaním na spôsoby komunikácie o nej, a sú touto komunikačnou interakciou priamo podmienené. S dôrazom

³¹ DANEŠ, František: *Jazyk vědy*. In: F. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997, s. 68 – 83.

³² ČMEJRKOVÁ, Světlá – DANEŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra: *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999, s. 20.

³³ HORECKÝ, Ján: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava : VEDA, 1982, s. 16 – 26.

³⁴ Tamže, s. 22.

³⁵ Tamže.

na sociálny kontext vedenia a komunikatívny charakter poznania sa v súčasnosti obhajuje téza, že objektívna pravda je založená na inter-subjektívnej zhode. Pravda už nie je veličina stojaca mimo človeka – používateľa jazyka. Pravdivý obraz sveta vzniká a nadobúda vedeckú platnosť v spoločnej diskusii (v demokratizačnom procese). Tak pri sledovaní procesuálnej stránky vedeckej komunikácie vyvstávajú nové otázky, ako sú spôsoby presvedčovania o pravdivosti vedenia, praktiky spojené s jeho legitimizáciou poznatkov a ich rozširovania vo vedeckej verejnosti. V tomto smere možno hovoriť o rétorizácii vo vede. Ako konštatuje J. Kraus, „odborný diskurs se rétorizuje – ztrácí svou nezájatost, objektivnost, zrcadlí se v něm snaha o pochopení otevřenosti a plurality světa, o vyjádření osobního postoje a osobní odpovědnosti za řešený problém. Sílí poznání, že objektivnost vědeckého poznání je iluzí. Je pozoruhodné, že s tímto názorem přicházejí i představitelé věd přírodních, exaktních, stejně jako společenských.“³⁶

F. Daneš pri charakteristike vedeckej komunikácie na prelome tisíc-ročí zdôrazňuje, že v súčasnosti dochádza k rozšíreniu a uľahčeniu kontaktov medzi vedcami ako jednotlivcami i medzi inštitúciami hlavne v medzinárodnom rozsahu³⁷, hoci vždy nemusí ísť o interakciu priamu a bezprostrednú. V digitálnej ére sa práve s nepriamosťou a sprostredkovanosťou interakcie (webovo sprostredkovanými publikáciami aj prednáškami) spája urýchľovanie cirkulácie poznatkov. Mnohé publikácie sú výlučne webovo sprostredkované, iné sú zámerne digitalizované, ich dostupnosť vďaka internetu tak nie je náročná, čo priamo vplýva na zmnoženie komunikačných interakcií, rozširovanie poznatkov a nadväzovanie na ne (napríklad vo forme citovania). Odvrátenou stránkou je, že do tohto procesu sa jednoduchšie dostávajú aj menej kvalitné publikácie, pretože ich favorizuje práve ľahká dostupnosť cez internet (oproti nedigitalizovaným kvalitným vedeckým prácam, ktoré sú paradoxne menej citované). Extrémnym prípadom sú tzv. predá-torské publikácie (väčšinou práve webovo sprostredkované), ktorých

---

³⁶ KRAUS, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha : Academia, 1998, s. 12.

³⁷ DANEŠ, František: *Jazyk vědy*. In: F. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997, s. 68 – 69.

produkcii riadia ekonomické a komerčné záujmy, nie vedecké. Tieto extrémne prejavy zjednodušovania cirkulácie vedeckých poznatkov a znižovanie nárokov na obsah sú v rozpore s demokratizačnými princípmi, pretože demokratické mechanizmy sú pri nich ovládané a potláčané vulgárno-pragmatickými cieľmi.

Graduálnu demokratizáciu vedy podporujú aj žánre, ktoré si vyžadujú angažovanie vedca vo viacerých rolách, nielen v tradičnej role výskumníka a pedagóga. Takýmto žánrom je napr. *výskumný projekt* – komisívny žánr (neobsahuje vyjadrenie nových poznatkov, ale autori sa zaväzujú k poznatkovému prínosu), ktorý si od autorov – vedcov vyžaduje angažovanosť aj v role ekonómov či účtovníkov, keďže sú priamo zodpovední nie len za vedeckú časť, ale aj finančnú. Komplementárnym, výlučne webovo sprostredkovaným žánrom vo vzťahu k vedeckému projektu je *webová stránka k vedeckému projektu*, ktorá plní disemináčnú funkciu, teda sprístupňuje projekt a jeho výsledky odbornej i laickej verejnosti a umožňuje nadväzovať na ne (podobne ako *workshop/tvorivý seminár*).

Medzinárodné konferencie a sympóziá ako tradičné platformy pre priame a bezprostredné diskusné výmeny poznatkov (ale i sympatií) sú v súčasnosti späté so vznikom nových dialogických a hovorených žánrov (*diskusia za okrúhlym stolom*, *panelová diskusia*) či monologických žánrov, ktoré podporujú interakčnosť a hovorenosť súčasnej vedeckej komunikácie tým, že majú funkciu stimulu k diskusii (*poster/plagát* či *banner* ako verbálno-vizuálne žánre obsahujúce kľúčové pojmy vystihujúce metódy a prínosy v kombinácii s obrázkom zachytávajúcim model predmetu výskumu). V súvislosti so zameraním pozornosti na dialogickosť a hovorenosť v štylistike odbornej komunikácie sa odkrýva aj to, že okrem typicky verejných žánrov sú súčasťou vedeckej komunikácie aj súkromné žánre, ako napr. *kuloárne diskusie* (na konferenciách a kongresoch: diskusie medzi účastníkmi konferencie, v ktorých tematicky nadväzujú na prednesené referáty) či *odborné konzultácie* prispievajúce nielen k posunu poznania, ale i osobnému zblížovaniu medzi vedcami, ukotvujú tvorbu vedy v kontexte bežného života a zapájajú moment subjektívnosti do celkového procesu tvorby vedy.

Rétorizácia komunikácie vedy verejnosťou

Vyššie vymenované typy účastníkov odbornej komunikácie naznačujú, že komunikácia medzi vedcami je len jedným z typov odbornej komunikácie. Na porovnanie: P. Kaderka člení sféru odbornej komunikácie s využitím tradičných pojmov na vedeckú komunikáciu, akademickú komunikáciu (sprostredkovanie základných vedeckých poznatkov a základného vedeckého skúmania adeptom vedy – vo vysokoškolskom prostredí), populárnonáučnú a praktickú odbornú³⁸. V úzkej prepojenosti s vedeckou komunikáciou je *sociovedecká komunikácia*. Ide o pojem širší ako tradičný pojem popularizácia vedy a zodpovedajúci popularizačný štýl, ktorý sa vnímal ako štýl odvodený od odborného/náučného štýlu a označoval sa ním spôsob výberu jazykových prostriedkov pri sprístupňovaní vedeckých poznatkov mimo úzkej sféry odborníkov so zvláštnym zreteľom na adresáta (či už v didaktickom procese alebo v odkomunikovaní týchto poznatkov laickej verejnosti), s cieľom ho poučiť a aj zaujať/ohúriť³⁹. Pri tomto procese jazykového prispôsobovania sa dostávala vedecká presnosť do konkurencie so zrozumiteľnosťou, čoho výsledkom bola voľba štylistických prostriedkov s vyššou mierou názornosti, konkrétnosti, subjektívnosti aj obraznosti. Popularizácia sa chápala viac-menej ako jednosmerný proces (od vedca k laikovi) v asymetricky nastavenom vzťahu medzi aktérmi. Pri začlenení sociovedeckej komunikácie ako typu odbornej komunikácie prihladáme na najnovšie poznatky, ktoré zachytávajú dynamiku v komunikácii vedy s verejnosťou. Pojem sociovedecká komunikácia⁴⁰ zachytáva, že „ťažiskom sú sociovedecké témy, ktoré verejnosť vníma

---

³⁸ KADERKA, Petr: *Sféra odborné komunikace*. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 182.

³⁹ Porov. aj MLACEK, Jozef: *Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl*. In: *Studia Academica Slovaca* 25. Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1996, s. 134 – 144.

⁴⁰ Porov. DOLNÍK, Juraj: *Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie*. Slovenská reč, 80, 2015, č. 5 – 6, s. 263 – 275.

ako problémy jej života“, čo podnecuje pocit oprávnenosti verejnosti aktívne zasahovať do vedeckého diania a zúčastňovať sa na ňom⁴¹. Ide o problémy, ktoré sú navodené vedeckými výskumami a zasahujú aj život laikov, ktorí k nim musia zaujať postoj a rozhodovať sa (obzvlášť rozšírené sú medicínske, psychologické a sociologické témy ako očkovanie, homeopatická liečba, geneticky modifikované potraviny, deti s ADHD, depresia, žiarlivosť vo vzťahu, ale napr. aj životné prostredie a klimatické zmeny). Predpokladom fungovania tejto participácie laikov v sociovedeckej komunikácii, ktorá je obojstranným procesom, je práve odstraňovanie znalostnej bariéry laikov, pri ktorej majú popularizačný štýl a rétorické mechanizmy významné miesto. Nad vedeckou heuristikou, výkladom téz a explikáciou faktov prevláda argumentácia ako uvádzanie dôvodov na podporu istého názoru s prihliadnutím aj na životný kontext človeka. Napríklad na otázky ako: Je umelé oplodnenie bezpečné? Je správne očkovať deti? Uprednostniť chemoterapiu alebo alternatívnu liečbu? sa nedá odpovedať bez usúvzťažnenia so životným kontextom dotknutého subjektu. Podľa J. Dolníka predpokladom fungovania zdravej sociovedeckej komunikácie je aktívne komunikujúca veda a demokratizácia, ktorá sa prejavuje v rozšírení sociálnej bázy v takej miere, že komunikácia medzi vedou a verejnosťou patrí k štandardizovaným formám života spoločnosti – k jej „životnému štýlu“⁴². Sociovedecký dialóg medzi vedcami a verejnosťou má v súčasnosti aj stabilné platformy a žánre. Stále väčšiu popularitu si získava webovo sprostredkovaný rečnícky žánre *TED talks*⁴³, pri ktorom hlavnú skupinu prednášateľov tvoria uznávaní odborníci. Ten-

⁴¹ Tamže, s. 266.

⁴² DOLNÍK, Juraj: *Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti*. ITlib, 19, 2015, č. špeciál, s. 13.

⁴³ TED Talks sú rečnícke prejavy, ktoré sú súčasťou TED konferencie. Tá sa uskutočňuje každoročne od roku 1990 a jej hlavným mottom je sprostredkovať „myšlienky hodné šírenia“. Pôvodne sa na konferencii objavovali prejavy z troch odvetví, a to technológie (Technology), zábavy (Entertainment) a dizajnu (Design), z ktorých vznikol akronym TED. Dnes sa TED Talks neobmedzujú len na tieto tri domény a témy sa pohybujú na širokospektrálnej úrovni.

to žáner naplňa všetky funkcie klasického rečníckeho prejavu: docere (poučiť), probare (zdôvodniť), conciliare (získať si dôveru a sympatie), delectare (rozptýliť a pobaviť), movere (duševne pohnúť) i concitare (vybičovať nálady)⁴⁴. Z estetickej a citovej stránky sa realizuje najmä humor, ktorým sa snažia rečníci vzbudiť záujem o danú (väčšinou odbornú) problematiku či odľahčiť závažnosť témy. Rečníci v TED Talks pracujú so širokou škálou emócií tak, aby sa zachovalo sprostredkovanie informácií, ale zároveň, aby sa priblížili k publiku. S tým súvisí zviditeľnenie a propagácia prednášanej témy, ale aj samotného rečníka či produktu, ktorý sa spája s jeho menom⁴⁵. A. Compagnone žánrovo vymedzuje TED talks na pozadí tradičných žánrov ako univerzitné prednášky, novinové články, konferenčné príspevky či televízne vedec-ké programy⁴⁶.

Najväčší priestor pre sociovedeckú komunikáciu vytvorili masmédiá. V rámci tohto trendu nastáva expanzia rozhovorov s odborníkmi či už v rámci nových výlučne webovo sprostredkovaných žánroch ako je *podcast* (audiožáner, ktorý je podobne populárny medzi mladými ľuďmi ako blog; veľkú časť obsahu podcastingu tvoria práve odborné témy adresované laikom prostredníctvom rozhovoru s odborníkom) alebo v rámci tradičných televíznych relácií, ktoré sú inak primárne zamerané na vyplnenie prázdneho času⁴⁷. Odborník však nie je zapojený len preto, aby poučil, ale zároveň funguje ako rétorický mechanizmus

---

⁴⁴ Porov. PIERINI, Francesco: *The popularization of specialized knowledge through TED Talks: The Case of Positive Psychology*. International Journal of English Linguistics, 9, 2019, č. 4, s. 15 – 27.

⁴⁵ Kvôli rečníkom ako Steve Jobs (zakladateľ spoločnosti Apple) si TED Talks vyslúžili kritiku, že sa začínajú podobať skôr reklamnej kampani, porov. PIERINI, Francesco: *The popularization of specialized knowledge through TED Talks: The Case of Positive Psychology*. International Journal of English Linguistics, 9, 2019, č. 4, s. 15 – 27.

⁴⁶ COMPAGNONE, Antonio: *The Reconceptualization of Academic Discourse as a Professional Practice in the Digital Age: A critical Genre Analysis of TED Talks*. Hermes – Journal of Language and Communication in Business, 27, 2015, č. 54, s. 49 – 69.

⁴⁷ Napríklad Dámsky klub na RTVS – denný magazín o ženách a pre ženy, v ktorom majú stabilné miesto medicínske a psychologické témy a v rámci nich rozhovory s odborníkmi.

na vytváranie pozitívneho sebaobrazu daného média, má fungovať ako prestížny prvok. Masmédiá majú svoje stabilné rétorické mechanizmy a v konečnom dôsledku prinášajú v sociovedeckej komunikácii nové problémy, pretože demokratizácia sa v dôsledku rétorických mechanizmov zvrháva vo svoj opak – antidemokraciu. Ako zistila Z. Krasňanská, k týmto rétorickým mechanizmom patrí napríklad stieranie rozdielu medzi tým, čo je informácia a čo je poznatok: „Recipients tieto výrazy interpretujú ako synonymá. To uvádza recipientov najmä do pozície „skeptických laikov“, keď sú „masou“, ktorá vstrebáva už hotové a dômyselne pripravené názorové masmediálne „prefabrikáty“, a podľa tohto nadiktovaného vzorca sa aj správajú“⁴⁸. Ďalším problémom je, že sociovedecké témy selektované masmédiami podliehajú kritériám zábavnosti, atraktívnosti a tomu zodpovedá aj mediálne posolstvo a vytvorený jazykový obraz sveta vo vzťahu k danej téme.

Oblúbeným útvárom v rámci sociovedeckej komunikácie je *motiváčná prednáška*, ktorá je v súčasnosti charakteristická komerčnými záujmami a masovým adresátom (prednášky oblúbených psychológov či praktických odborníkov vo veľkých priestoroch, napr. kultúrnych domoch, zamerané na témy ako vzťahy, osobný rozvoj, sexualita, životný štýl a pod.). Prejavom extrémnej rétorizácie a negatívnej demokratizácie odborných poznatkov aj prostredníctvom sociovedeckej komunikácie je existencia tzv. poradcov. Nie sú to ani vedci, ani odborníci praktici, ani úplní laici. Na základe toho, že absolvovali základy rôznych vedných odborov (napr. mediácia, psychológia, finančníctvo, fyzioterapia), disponujú istým penzom odborných poznatkov, avšak vzhľadom na to, že nemajú odborné zázemie a metodologickú ujasnenosť, nedá sa hovoriť o odbornom narábaní s týmito poznatkami. Ide o poradcov napr. v oblasti zdravej výživy, psychoterapie či finančníctva. Svoje poradenstvo najčastejšie uplatňujú buď vo forme osobných aj on-line konzultácií, rozhovorov v médiách alebo blogov s nadväzujúcou internetovou diskusiou.

⁴⁸ KRASŇANSKÁ, Zdenka: *Bioetický diskurz na Slovensku*. [Dizertačná práca]. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 128 – 129.

Nové žánre v pracovnej odbornej komunikácii

Tradične sa od vedeckej komunikácie odčleňuje v štylistických reflexiách praktická odborná komunikácia. P. Kaderka ju vymedzuje v opozícii k teoretickopoznávacím cieľom a chápe ju ako komunikáciu „zameranú na pokrok v praktickom jednaní“⁴⁹ so žánrami ako pracovné porady, konzultácie, znalecké posudky, školenia⁵⁰. V našich reflexiách uprednostňujeme termín pracovná odborná komunikácia (s jasným odkazom na pracovné prostredie). Z hľadiska typu účastníka je pracovná odborná komunikácia členitá a týka sa (1) na jednej strane pracovnej komunikácie vedcov a iných pracovníkov, „ľudí z praxe“ (napríklad vývojárov či predajcov v IT sfére), ktorí sú priamo v kontakte s (najnovšími) vedeckými poznatkami z daného vedného odboru, (2) na druhej strane spadá do pracovnej odbornej komunikácie aj komunikácia v nevedných odboroch (napr. záhradníctvo, stolárstvo, divadelníctvo a pod.). Tomuto zodpovedá podrobnejšie členenie rokovacieho štýlu u F. Mika na praktický odborný (odborná komunikácia vedcov, ktorej cieľom nie je teoretické poznanie) a pracovný štýl (štýl komunikácie v nevedných odboroch a profesiách).⁵¹ Hlavne v spätosti s pracovným štýlom možno pozorovať v súčasnosti rozmach webovo sprostredkovaných žánrov vďaka sociálnej sieti LinkedIn. Ide o webovú platformu určenú na nadväzovanie a udržiavanie pracovných kontaktov. V komunikačnom prostredí sociálnych sietí vznikol rámcový žáner *post*, ktorý sa na pracovnej platforme LinkedIn ďalej diferencuje na útvary, z ktorých mnohé sa profilujú na pozadí tradičných žánrov existujúcich mimo webového priestoru: *pracovný inzerát/ponuka práce*, *hľadanie nových výziev* (tradične dopyt po práci), *report o prebiehajúcej udalosti* (napr. o služobnej ceste, pracovnom stretnutí, konferencii), *acknowledgment* (poďakovanie kolegov), *event-post/*

⁴⁹ KADERKA, Petr: *Sféra odborné komunikace*. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 187.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ MIKO, František: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava : Tatran, 1973, s. 19.

save the date (oznam o pripravovanej udalosti), *news*, *call for papers*, *teaser* na zaujímavé články či podcasty. Podobne ako pri sociálnej sieti určenej na osobné kontakty (Facebook), aj tu je štylizácia silne určovaná sebaaprezenačnou funkciou a zároveň úsilím byť akceptovateľný inými, čo sa prejavuje v zámernom ozvlášťňovaní s cieľom odlišiť spôsob vyjadrovania od bežného vyjadrovania mimo sociálnych sietí, v neologizácii jazyka a na celkovej jazykovej kreativite (napr. namiesto bežného spojenia „hľadám si prácu“ sa tu použije spojenie „som otvorený novým výzvam“; namiesto „poďakovanie kolegovi“ sa žánr nazve anglicizmom *acknowledgment* alebo *credits*). Nápadná anglicizácia žánrov a menších útvarov súvisí s potrebou odlišiť komunikačný štýl od pracovného prostredia, ktoré sa vníma ako tradičné, ale zároveň je priamym dôsledkom globalizácie, rastúcej internacionalizácie (aj personálnej) v rôznych odboroch a hlavne je dôsledkom expandujúcej digitalizácie a využívania počítačových technológií, ktoré vytvárajú tieto žánre vo svojich aplikáciách a v jednotlivých jazykoch sa neustaľujú jazykové mutácie, ale pôvodné anglické názvy. To platí aj o nových útvaroch, ktoré vznikli v súvislosti s trendom home-office (mnohé majú v slovenčine zatiaľ neadaptované názvy): napr. *call* (pracovný hovor) či *webcall/videocall* (pracovný hovor cez internet, napr. cez aplikáciu MS Teams, často s viacerými ako dvoma účastníkmi), *videokonferencia* (nejde o konferenciu v tradičnom význame podujatia, na ktorom sa účastníci prezentujú referátmi, ale videokonferencia je on-line pracovná schôdza viacerých účastníkov s cieľom prezentovať alebo riešiť pracovný problém). Funkciu pracovného školenia plní žánr *webinár* (on-line seminár, napr. cez MS Teams). Klasickým schôdzam a poradám konkuruje *meeting* ako strategické firemné stretnutie sumarizujúce výkony a definujúce nové úlohy, ktoré sa často odohráva aj on-line. Analogicky klasické zápisnice koexistujú s novším variantom – *mom* (minutes of meeting). Veľmi módnym rétorickým žánrom pracovnej odbornej komunikácie sa stali *príručky* (guides), ktoré adresátovi radia (typicky v niekoľkých bodoch), ako sa zlepšiť v požadovanej pracovnej zručnosti (napr. ako viesť meeting, ako sa pripraviť na pracovný pohovor). Napokon krajnosť v postupujúcej rétorizácii v pracovnej sfére odbornej komunikácie predstavujú prednášky, konzultácie a workshopy v rámci *koučingu*, novo sa rozvíjajúceho odvetvia, ktoré využí-

va poznatky z psychológie, sociológie, manažmentu pri sprevádzaní človeka v procese zlepšovania sa v pracovnej oblasti (v rámci osobného rozvoja, výberu vhodnej profesie, v podnikaní, v efektívite práce, v manažovaní a pod.). *Koučing* sa vyhýba apelatívnosti a namiesto rád a odporúčaní má kouč formulovať otázky, ktoré majú pomôcť klientovi spoznávať sa, kreatívne uvažovať, riešiť problémy v pracovnej oblasti.

Záver

Pragmatizácia v štylistike prebieha v dvoch líniách: na jednej strane sa vo vleku premeny vedeckej konceptualizácie jazyka mení aj vymedzenie jazykového štýlu, na druhej strane je jazykovedné bádanie kontextualizované v podmienkach súčasnej rétorizácie diskurzu, digitalizácie komunikácie a graduálnej demokratizácie. Tieto tendencie spôsobujú prudkú dynamiku aj v doteraz pomerne stálych vodách štylistiky odbornej komunikácie. Vecnoobsahovému aspektu vedeckej komunikácie, s ktorým bola tradične spätá jej dominantná funkcia, konkuruje čím ďalej tým viac apelový rozmer (rétorizácia žánrov odbornej komunikácie) a pod vplyvom digitalizácie silnie aj sebaaprezenčná funkcia žánrov⁵².

Literatúra

- ARENDOVÁ, Hannah: *Vita activa neboli O činném životě*. Praha : Oikoymenh, 2007.
- COMPAGNONE, Antonio: *The Reconceptualization of Academic Discourse as a Professional Practice in the Digital Age: A critical Genre Analysis of TED Talks*. *Hermes – Journal of Language and Communication in Business*, 27, 2015, č. 54, s. 49 – 69.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: *Metaforické portréty jazyka*. *Čeština doma a ve světě*, 2, 1994, č. 2, s. 115 – 116.

---

⁵² Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*.

- ČMEJRKOVÁ, Světa – DANEŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra: *Jak napsat odborný text*. Praha : Leda, 1999.
- DANEŠ, František: *Jazyk vědy*. In: F. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997,
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 2013.
- DOLNÍK, Juraj: *Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie*. Slovenská reč, 80, 2015, č. 5 – 6, s. 263 – 275.
- DOLNÍK, Juraj: *Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti*. ITlib, 19, 2015, č. špeciál, s. 11 – 15.
- DOLNÍK, Juraj: *Komunikačné formácie*. Jazykovedný časopis, 67, 2016, č. 3, s. 195 – 206.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v pragmatike*. Bratislava : Veda, 2018.
- HORECKÝ, Ján: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava : Veda, 1982.
- KADERKA, Petr: *Sféra odborné komunikace*. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016.
- KOŘENSKÝ, Jan: *Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy*. In: *Proměny myšlení o řeči*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 87 – 91.
- KRASŇANSKÁ, Zdenka: *Bioetický diskurz na Slovensku*. [Dizertačná práca]. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018.
- KRAUS, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha : Academia, 1998.
- MIKO, František: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava : Tatran, 1973.
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1982.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1985.
- MLACEK, Jozef: *Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl*. In: *Studia Academica Slovaca* 25. Red. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1996, s. 134 – 144.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010.
- PIERINI, Francesco: *The popularization of specialized knowledge through TED Talks: The Case of Positive Psychology*. International Journal of English Linguistics, 9, 2019, č. 4, s. 15 – 27.

Nástroj SMARTool a problematika osvojovania si deklinácie v slovenčine ako cudzom jazyku

---

Martina Ivanová

Abstract

SMARTool and learning declinations in Slovak as a foreign language

The aim of this study is to contribute to answering a question formulated in the context of the “paradigmatic” approach to morphology concerning the problem of “filling paradigm cells” (see Ackerman et al., 2009). This is a matter of how native and non-native speakers of fleective languages produce grammatical forms that they have not previously encountered in their communication practice. In paradigm approaches, which are defined in opposition to rules-based concepts, the role of the implicative structure of paradigms is emphasized in the production of new grammatical forms. Recent studies highlight the importance of the frequency distribution of paradigmatic elements and the fact that, in most cases, the paradigm of individual lexemes is presented by two to three high-frequency grammatical forms, with the other elements of the paradigm being underrepresented in terms of frequency (Janda and Tyers, 2018). From this, it is possible to develop the hypothesis that the speaker relies on his knowledge of incomplete and overlapping paradigmatic structures with elements that are dominant in terms of frequency and on the basis of this extrapolates new grammatical forms. This study verifies these assumptions through corpus research of Slovak substantives, and using this as a foundation it presents possible pedagogical implications in teaching Slovak as a foreign language. In conclusion, it presents the SMARTool web resource, which was initially developed to translate such findings into the acquisition of Russian declension and conjugation, and which is being prepared for use in learners’ acquisition of competency in the fleective morphology of Slovak.

Keywords: paradigmatic morphology, declination system, substantive paradigm, grammatical forms, SMARTool

1. Paradigmatické prístupy v morfológii

Podnetom na naše úvahy o morfológickom subsysteme slovenčiny a možnostiach výučby slovenských deklinačných paradigmatom je jednoduchá otázka: Ako si hovoriaci osvojujú morfológické subsystemy v jazykoch s bohatou morfológiou (medzi ktoré patrí aj slovenčina)?

Ide o problém, ktorý sa netýka izolovaných jazykov, v ktorých sa každá lexikálna jednotka realizuje iba prostredníctvom jednej gramatickej formy, ale dotýka sa flektívnych jazykov, medzi ktoré patrí aj slovenčina. Formulovaná otázka sa v teoretických prácach pertraktovala ako tzv. problém zaplňovania paradigmatických buniek (tzv. *Paradigm Cell Filling Problem*)¹. Napríklad deklinačné paradigma slovenských substantív zahŕňa v ideálnom prípade 12 tvarov (nepočítajúc tvary vokativu), 6 v rámci singulárovej a 6 v rámci plurálvej subparadigmy. V prípade, ak toto číslo vynásobíme počtom substantív v jazyku (prípadne na istom stupni osvojenia si jazyka), bolo by nepravdepodobné predpokladať, že hovoriaci sa stretnú so všetkými gramatickými formami týchto lexém. Z toho nevyhnutne vyplýva, že znalosť morfológického subsystemu musí zahŕňať aj schopnosť generalizácie a extrapoláciu generalizovaných poznatkov na prípady, ktoré sú za hranicou bezprostrednej skúsenosti hovoriaceho (jeho priameho kontaktu s konkrétnou jazykovou formou). Inými slovami, možno predpokladať, že hovoriaci jazykov s bohatým a rozvinutým morfológickým subsystemom, medzi ktoré patrí aj slovenčina, dokážu identifikovať a produkovať aj formy, s ktorými sa predtým nestretli.

Z toho logicky vyplýva otázka, o aký mechanizmus sa opiera extrapolácia gramatických foriem vo flektívnom jazyku. Odpoveď na túto otázku je totiž predpokladom toho, aby sme dokázali postulovať adekvátny model osvojovania si morfológického subsystemu slovenčiny aj ako cudzieho/druhého jazyka. V teoretických prácach sa zvy-

¹ ACKERMAN, Farrell – BLEVINS, James – MALOUE, Robert: *Parts and wholes: Patterns of relatedness in complex morphological systems and why they matter*. In: *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Eds. J. P. Blevins – J. Blevins. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 54 – 82.

čajne ponúkajú dve možné odpovede na túto otázku: (1) tvorenie gramatických tvarov, s ktorými sa hovoriaci predtým nestretol, sa opiera o nejaké (kombinatorické) pravidlo, čo je téza, s ktorou sa stretávame v generatívnych či tzv. konštrukčných prístupoch², (2) tvorenie gramatických tvarov, s ktorými hovoriaci nemá bezprostrednú skúsenosť, je ukotvené v implikačnej štruktúre paradigiem a opiera sa o mechanizmus analógie, čo predpokladajú paradigmatické, resp. tzv. abstrakčné prístupy³.

Pri diskusiách o modeli založenom na aplikácii internalizovaných pravidiel sa vo viacerých prácach poukazuje na skutočnosť, že predstava, že gramatické formy sa utvárajú izolovane od ostatných prvkov paradigmy na základe všeobecného kombinatorického pravidla, je len teoretickou idealizáciou a mnohé psycholingvistické výskumy považujú túto idealizáciu za psychologicky neplauzabilnú⁴. V mnohých prístupoch sa poukazuje na fakt, že jazykové správanie jednotlivcov sa neopiera o (implicitné či zvedomené) pravidlá, ale o tzv. bezznalostnú gramatickú dispozíciu⁵, ktorá predstavuje špecifický prípad dispozície na analogické správanie. Podľa citovaného autora sa táto dispozícia navodzuje v praxi – praktickým opakovaním príkladov. Nejde, pravda, len o mechanickú reprodukciu (ako sme si ukázali, v prípade gramatických tvarov flektívnych substantívnych lexém by opakovanie predpokladalo jednak neúnosné „uskladnenie“ veľkého množstva foriem, čo je z hľadiska pamätevej kapacity kognitívneho systému nepredstaviteľné, jednak skutočnosť, že s každou gramatickou formou sa už hovoriaci v rečovej praxi stretol, čo je z hľadiska nerovnomernej distribúcie foriem vysoko nepravdepodobné), ale o nasadenie dispozície na ana-

---

² Porov. STUMP, Gregory T.: *Inflectional morphology*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

³ Porov. ACKERMAN, Farrell – MALOUF, Robert: *Implicative relations in word-based morphological systems*. In: *Cambridge Handbook of Morphology*. Eds. A. Hippisley – G. Stump. Cambridge : Cambridge University Press, 2016, s. 297 – 328.

⁴ Porov. BLEVINS, James: *Word-based morphology*. *Journal of Linguistics*, 42, 2006, č. 3, s. 531 – 573.

⁵ Porov. DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. *Slovenská reč*, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 255 – 267.

logické správanie, ktorou hovoriaci reaguje už na realizované gramatické správania, čiže na gramatické príklady, do ktorých sú „vpísané“ gramatické pravidlá.

V teoretických prácach sa v tejto súvislosti uvažuje o tzv. implikačnej morfológii. Postuláty implikačnej morfológie nachádzame v koncepte, ktorý sa označuje ako model Slovo-a-Paradigma (v angličtine *Word-and-Paradigm*, ďalej WP). V tradičnom WP prístupe je morfológický systém reprezentovaný komplexnými vzorovými paradigmami s ich lexikálnymi identifikátormi, pričom paradigmy sa osvojujú ako celok (môže ísť o graduálne osvojovanie si paradigiem, ktoré však vyúsťuje do perspektívneho si osvojenia kompletnej paradigmy, napr. pri výučbe slovenčiny ako L2 sa postupuje tak, že sa postupne osvojujú jednotlivé pády, a to pri všetkých deklinačných typoch, výsledkom je teda postupné osvojovanie si komplexnej paradigmy pri všetkých deklinačných typoch). Vzorové paradigmy reprezentujú deklinačné triedy/vzory, ktoré predstavujú abstrakcie zo súboru foriem, pričom niektoré formy sa považujú za diagnostické. Znamená to, že ich najrelevantnejšou črtou je ich dištinkatívny potenciál, teda možnosť odlíšiť konkrétny deklinačný typ od iného deklinačného typu (diagnostická forma teda nemusí disponovať špecifickými vlastnosťami, nemusí byť pre ňu typická prítomnosť alebo absencia relevantnej morfosyntaktickej črty a nemusí slúžiť ako východisko pre ostatné formy). Vzorové paradigmy plnia dvojakú úlohu: reprezentujú súbor gramatických foriem konkrétnej skupiny substantív a predstavujú model na tvorenie gramatických foriem nevzorových jednotiek⁶.

Dôležitú úlohu v tomto smere zohráva tzv. základná forma, ktorá disponuje vo vzťahu k iným formám najvyššou informatívnosťou – možno z nej vyvodiť podoby ostatných členov danej paradigmy. V pedagogickej praxi sa pri deklinácii substantív za takúto formu implicitne pokladá nominatív singuláru⁷ (pri osvojení si pádov sa tradične

⁶ Porov. BLEVINS, James: *Word and Paradigm Morphology*. Oxford : Oxford University Press, 2016.

⁷ Nominatív singuláru sa chápe ako bezpríznakový prvok morfolologickej kategórie pádu v teórii morfolologickej príznakovosti a vystupuje ako východisková forma pri postulovaní jednotlivých typov tzv. opozičného homomorfizmu (porov. MOŠAŤO-

postupuje tak, že sa študentom ponúkne súbor gramatických tvarov reprezentujúcich príslušný pád v rámci všetkých deklinačných tried a následne sa tvorenie príslušnej pádovej formy „trénuje“ prostredníctvom cvičení, v ktorých sa do viet dopĺňa korektný gramatický tvar, a to extrapoláciou z tvaru nominatívu singuláru, ktorý je súčasťou zadania v danej úlohe). Dôležitú úlohu vo WP modeli plnia implikačné vzťahy medzi členmi paradigmy a inferenčné mechanizmy, ktoré uplatňujú hovoriaci pri extrapolácii gramatických tvarov. Kognitívnym základom týchto inferencií je mechanizmus analogického usudzovania. J. Dolník jeho fungovanie vysvetľuje takto: „Na základe zistenia, že ak objekt 1 má vlastnosť 1 aj vlastnosť 2, má aj vlastnosť 3, a zistenia, že aj objekt 2 má vlastnosť 1 aj vlastnosť 2, usudzujeme, že objekt 2 má aj vlastnosť 3. Ak si napríklad cudzinec osvojí tri tvary slovesa *robiť*, povedzme *rob-i-ť*, *rob-í-m*, *rob-i-l som*, a potom si osvojí dva tvary slovesa *cvičiť*, napríklad *cvič-i-ť*, *cvič-í-m*, usúdi, že tretí tvar je *cvič-i-l som*.“⁸ Takéto vymedzenie fungovania analógie má v lingvistike dlhodobú tradíciu a v prácach sa označuje ako tzv. proporčná analógia. Pre proporčnú analógiu platí, že je založená na vzťahu $a : b = c : X$. Napr. v práci P. H. Mathewsa⁹ sa fungovanie proporčnej analógie ilustruje prostredníctvom príkladu *dominus : domini = servus : X*, pričom $X = servi$ (hovoriaci extrapoluje z tvaru *servus* tvar *servi* na základe analógie s tvarmi *dominus – domini*).

Vymedzenie tzv. vzorov v morfológiách flektívnych jazykov predstavujú v súčasnosti základný deskriptívny model flektívneho systému slovenčiny, ktorý sa aplikoval aj v pedagogickej praxi pri výučbe slovenčiny ako prvého jazyka, resp. cudzieho/druhého jazyka. F. Ackerman et al.¹⁰ však upozorňujú, že tento tradičný model neposkytuje

---

VÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 11 – 65).

⁸ DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda, 2009, s. 46.

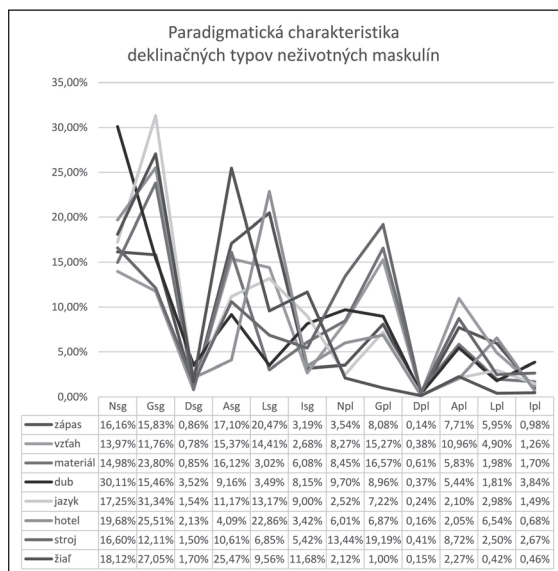
⁹ MATHEWS, Peter H.: *Morphology*. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 192.

¹⁰ ACKERMAN, Farrell – MALOUF, Robert: *Implicative relations in word-based morphological systems*. In: *Cambridge Handbook of Morphology*. Eds. A. Hippisley – G. Stump. Cambridge : Cambridge University Press, 2016, s. 57.

uspokojivú odpoveď na viaceré otázky, napr. ako možno merať implikačné vzťahy medzi jednotkami, ako implikatívna organizácia systému prispieva k uplatneniu inferencií, ktorými sa rieši problém zaplňania paradigmatických buniek, ako takáto organizácia flektívneho systému prispieva k možnostiam jeho osvojenia hovoriacimi (rodenými alebo nerodenými). V reálnej jazykovej praxi totiž hovoriaci musí generalizovať na základe neúplného súboru známych gramatických foriem, pričom tento súbor nemusí zahŕňať tzv. základnú formu (nominatív singuláru nemusí pri konkrétnych jednotkách patriť k najfrekventovanejším formám, s ktorými sa hovoriaci stretol).

Budeme to ilustrovať na základe lexikálnych identifikátorov (vzorových slov) v rámci vzorových paradigiem v deklinačnej makroskupine neživotných substantív, ktoré boli vymedzené v práci M. Sokolovej¹¹. Výber lexikálnych identifikátorov pre nový deklinačný systém sa realizoval na základe viacerých kritérií, medzi ktorými sa okrem iného

Graf 1.
Paradigmatická
charakteristika
deklinačných
typov neživotných
maskulín na základe
korpusových dát

¹¹ SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007.

uvádza aj frekvencia v korpusových dátach a úplnosť morfolologickej paradigmy¹². Ak sa pozrieme na korpusovú distribúciu vybraných vzorových substantív v makroskupine neživotných maskulín, môžeme postulovať nasledujúce frekvenčné štatistiky zachytené v grafe 1.

Korpusový výskum sme realizovali v korpusovej verzii prim-8.0-public-vyv zahŕňajúcej 377 miliónov tokenov¹³. Vidíme, že napriek faktu, že pri výbere vzorových identifikátorov deklinačného typu sa pracovalo s vysoko frekventovanými substantívnymi lexémami, a napriek veľkému objemu testovaných korpusových dát sú niektoré gramatické tvary výrazne podreprezentované (napr. datív singuláru a plurálu pri všetkých vzorových substantívach, ale aj lokál a inštrumentál plurálu pri substantíve *žiaľ*, inštrumentál plurálu pri substantívach *vzťah* a *hotel* a pod.). Podľa výskumov je hovoriaci L1 pravdepodobne vystavený jazykovému inputu 5 až 10 miliónov slov ročne¹⁴, pričom korpusová verzia, s ktorou pracujeme, zahŕňa 298 mil. slov, teda zhruba jazykový input hovoriaceho v priebehu 30 až 60 rokov. V praxi to znamená, že existuje pomerne vysoká pravdepodobnosť, že s niektorými nízko frekventovanými gramatickými formami vzorových substantív sa hovoriaci počas svojho života stretne len v raritnom prípade.

2. Revízie WP prístupu

Oproti prístupu, ktorý by bolo možné označiť ako tzv. klasický WP model založený na vzorových paradigmách, sa v súčasných prácach uplatňujú prístupy založené na tzv. usage-based morfológii. V usa-

---

¹² OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007.

¹³ Ide o štýlovo vyvážený podkorpus (33,3 % publicistické, 33,3 % umelecké, 33,3 % odborné texty). Slovenský národný korpus – prim-8.0-public.vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.

¹⁴ Odkazujeme tu na výskumy v práci HART, Betty – RISLEY, Todd R.: *The early catastrophe. The 30 million word gap by age 3*. American Educator, 27, 2003, č. 1, s. 4 – 9.

ge-based morfológii sa podobne ako vo WP prístupoch vychádza z predpokladu, že fungovanie jazykových štruktúr je podmienené takými kognitívnymi procesmi, ako je analógia, kategorizácia a automatizácia, tie sú však zásadne ovplyvnené frekvenčnou distribúciou príslušnej štruktúry.

Mapovanie frekvenčnej distribúcie prvkov deklinačných paradigiem na základe korpusových výskumov odhaľuje defektnosť paradigmatických štruktúr. L. Janda a F. Tyers¹⁵ defektnosť v širšom zmysle vymedzujú ako takú situáciu, keď je istá slovná forma v rámci paradigmy (reprezentujúca špecifickú kombináciu morfosyntaktických vlastností) zriedkavá alebo nedoložená. Takéto chápanie je kognitivisticky ukotvené v koncepte graduálnosti, skalárnosti, na základe ktorého možno gramatický profil lexémy charakterizovať ako kontinuum medzi (hypotetickou) ekviprobabilitou jej paradigmatických foriem (išlo by o situáciu, ak by všetky gramatické formy lexémy boli v rámci paradigmy distribuované rovnomerne) a extrémnou defektnosťou lexémy, ktorá sa prejavuje v podobe tzv. paradigmatických medzier (v extrémnom prípade sa gramatický profil lexémy redukuje na existenciu jedného gramatického tvaru, čo však znamená neprítomnosť flexie¹⁶).

Na zmapovanie gramatických profilov substantívnych lexém je možné v súčasnosti využiť korpusové dáta a frekvenčnú distribúciu textových jednotiek možno opísať prostredníctvom tzv. Zipfovho zákona¹⁷, ktorý opisuje zákonitosť štatistického rozloženia odrážajúceho empirické pozorovanie, že poradie slova v zozname usporiadanom zostupne podľa početnosti slov (v danom texte, resp. korpuse) je nepriamo úmerné početnosti daného slova. Prvý Zipfov zákon teda formalizuje vzťah medzi poradovým číslom slova vo frekvenčnom slovníku

¹⁵ JANDA, Laura A. – TYERS, Francis M.: *Less is more: why all paradigms are defective, and why that is a good thing*. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 14, 2018, č. 2, s. 1 – 33.

¹⁶ Ide napríklad o tzv. intrafrazologické paradigmatické formy, ako v prípade substantíva *tretica*, ktorá sa používa v rámci frazémy v jedinom gramatickom tvare (formálne) genitívu singuláru *do tretice* (všetko dobré).

¹⁷ ZIPE, George K.: *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Reading, MA : Addison-Wesley, 1947.

(rankom slova) a jeho frekvenciou v analyzovanom texte. Podľa tohto zákona je medzi týmito dvomi veličinami nepriama úmera – čím je rank slova nižšie číslo, tým je jeho frekvencia vyššia a naopak¹⁸. Podľa výskumov Zipfov zákon odráža niekoľko zaujímavých skutočností: napríklad sa zistilo, že približne 50 % lexém v akomkoľvek korpuse sú hapaxy¹⁹ a že iba 135 jednotiek je v angličtine potrebných na saturovanie polovice miliónového korpusu (čo je napr. veľkosť Brownovho korpusu). Znamená to, že z hľadiska textovej distribúcie existuje v rôznych typoch korpusov vždy niekoľko slov s vysokou frekvenciou a potom krivka ostro padá nadol s dlhým „chvostom“, ktorý reprezentujú hapaxy²⁰.

Pre náš výskum sú relevantné nasledujúce zistenia, postulované v práci L. Jandy, ktoré budeme následne verifikovať na slovenských dátach: Zipfov zákon sa vzťahuje nielen na textovú distribúciu lexikálnych jednotiek, ale aj na textovú distribúciu gramatických foriem lexém, a to pokiaľ ide o a) zastúpenie a distribúciu 12- až 1-prvkových substantívnych paradigiem v korpusových dátach, b) zastúpenie jednotlivých gramatických tvarov v rámci paradigmy jednej substantívnej lexémy.

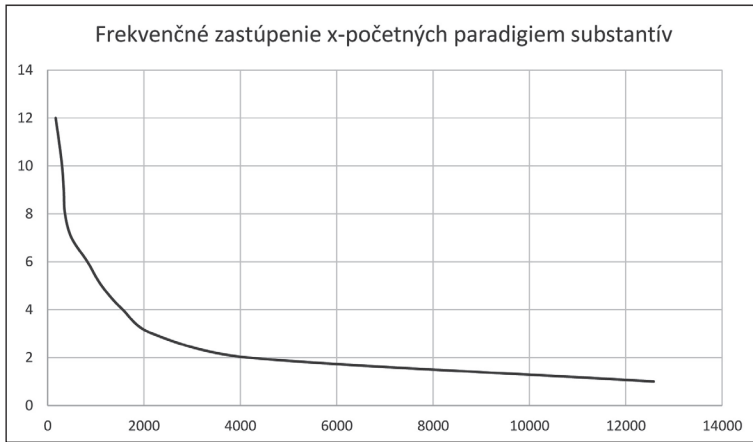
V grafe 2 zachytávame frekvenčné zastúpenie x-početných paradigiem substantív v korpuse r-mak-6.0²¹. Ako možno pozorovať, krivka znázorňujúca frekvenčnú distribúciu má priebeh zodpovedajúci

¹⁸ Porov. KRAVIAROVÁ, Marianna – ZIMMERMANN, Július: *Zipfov zákon v náučnom texte*. Jazyk a kultúra, 1, 2010, č. 2, s. 1.

¹⁹ V korpusovej lingvistike ide o pomenovanie pre také jednotky, ktoré sa v korpuse nachádzajú len raz (zodpovedá im teda iba jeden token, pričom môže ísť buď o slovný tvar, alebo o lemmu), porov. CVRČEK, Václav: *Hapax*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/HAPAX>.

²⁰ Porov. JANDA, Laura A.: *Businessmen and Ballerinas Take Different Forms: A Strategic Resource for Acquiring Russian Vocabulary and Morphology*. Russian Language Journal, 69, 2019, s. 175 – 193.

²¹ Ide o ručne morfológicky anotovaný korpus Slovenského národného korpusu (30,6 % publicistické, 50,2 % umelecké, 19,2 % odborné texty). Slovenský národný korpus – r-mak-6.0. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2017. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk>.

Graf 2.
Frekvenčné zastúpenie x-početných paradigiem substantív
v korpusových dátach

Zipfovmu zákonu (doložených je relatívne nižšie množstvo viacpočetných paradigiem, avšak krivka prudko klesá nadol a jej najdlhšiu časť tvorí „chvost“, ktorý reprezentuje málopočetné paradigmy s 1 až 3 zastúpenými členmi)²².

Citované práce²³ predpokladajú, že aj pri voľbe reprezentatívnejšieho korpusu by sa priebeh danej krivky nezmenil: zvýšilo by sa síce zastúpenie plnohodnotných, resp. viacpočetných substantívnych paradigiem, ale spolu s tým by stúplo aj zastúpenie nízkopočetných paradigiem, resp. gramatických hapaxov. Znamená to, že rôzne substantívne lexémy majú rozličné gramatické profily s frekvenčne heterogénnymi

²² Na výpočet zastúpenia početnosti paradigiem sme použili výpočet na základe vzorca `cat mak-6.0.ver.fix |grep -E „+\t.+\"$|fgrep -v „:q\"cut -f 2,3|LC_ALL=C sort -u|cut -f 1| uniq -c|sort -g -r`. Za výpočet ďakujeme R. Garabíkovi.

²³ JANDA, Laura A. – TYERS, Francis M.: *Less is more: why all paradigms are defective, and why that is a good thing*. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 14, 2018, č. 2, s. 1 – 33; JANDA, Laura A.: *Businessmen and Ballerinas Take Different Forms: A Strategic Resource for Acquiring Russian Vocabulary and Morphology*. *Russian Language Journal*, 69, 2019, s. 175 – 193.

formami, výsledkom čoho je agregát vytvárajúci lexikón obsahujúci prepojené siete gramatických foriem s odlišnými hodnotami v rámci gramatických kategórií rodu a čísla, ktoré sa v rôznom stupni prekrývajú²⁴.

3. Pedagogické implikácie

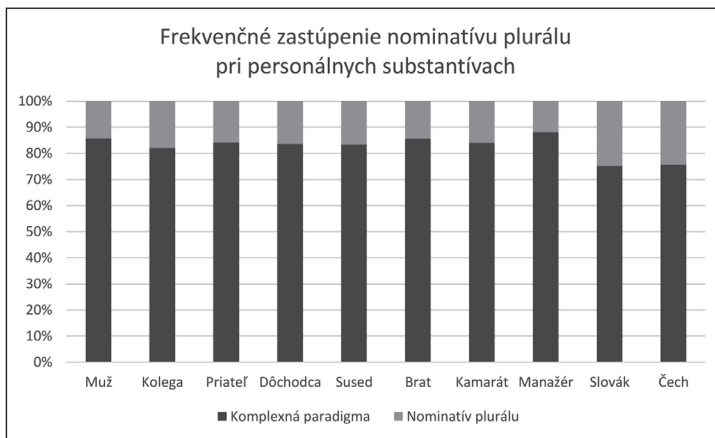
Uvedené zistenia vedú nevyhnutne k otázke pedagogických implikácií v oblasti výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka. Na rozdiel od rodených hovoriacich sa v prípade tých, ktorí si slovenčinu osvojujú ako cudzí jazyk, nedá spoliehať (najmä v začiatkových štádiách osvojovania si jazyka) na bezznalostnú gramatickú dispozíciu a znalosť gramatiky v praktickej modalite, pretože tá nie je nevyhnutne konštitutívnym elementom ich jazykového správania (závisí to od prostredia, v ktorom osvojovanie jazyka prebieha). Učiaci sa slovenčinu ako cudzí jazyk sa teda s gramatikou nevyhnutne prvotne „zblížujú“ tak, že si osvojujú jej pravidlá v racionálnej modalite. V tomto zmysle je teda pri výučbe cudzieho jazyka nevyhnutné zexplicitňovanie používateľských pravidiel vpísaných do jazykovej praxe, a teda istá deskriptivizácia gramatiky.

Na druhej strane však nevyhnutné uplatnenie racionálneho modu gramatiky nemusí ísť proti praktickému modu, ale v istom bode môžu tieto dva prístupy koexistovať. Ako príklad uveďme spôsob, akým sa v súčasných učebniciach a teoretických príručkách slovenčiny ako cudzieho jazyka pristupuje k problematike osvojovania si deklinačného systému substantív. Po nahliadnutí do spomínaných textov a učebných materiálov možno konštatovať dominanciu v uplatňovaní klasického WP modelu. V častiach venujúcich sa problematike deklinačného systému sa implicitne pracuje s dvoma predpokladmi: úplnosťou paradigiem a generovaním na základe základných foriem. Prejavuje sa to

---

²⁴ JANDA, Laura A. – TYERS, Francis M.: *Less is more: why all paradigms are defective, and why that is a good thing*. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 14, 2018, č. 2, s. 10.

Graf 3.
**Frekvenčné zastúpenie nominatívu plurálu pri personálnych
substantívach**

jednak v tom, že hoci sa jednotlivé pády osvojujú postupne v závislosti od referenčných úrovní CEFR, osvojenie pádových foriem sa vyžaduje pri každom deklinačnom type (čo smeruje k perspektívnemu osvojeniu si kompletných paradigiem). Ako príklad si uvedme problematiku tvorenia nominatívu plurálu z učebnice *Krížom-krážom A1*²⁵. Gramatické formy nominatívu plurálu sa prezentujú v rámci vymedzených 12 deklinačných typov prehľadne vo forme tabuliek a tvorenie tejto gramatickej formy sa následne fixuje prostredníctvom súboru cvičení. Lexikálny materiál na nácvik tvorenia gramatických foriem nominatívu plurálu reprezentujú jednotky, ktoré sú významovými exponentmi tém prebraných v danej lekcii (mestá a miesta, profesie). Ide o substantíva z dvoch sémantických okruhov: pomenovania osôb a lokalizačné pomenovania. Na základe korpusových dát možno konštatovať, že v prípade personálnych substantív je nominatív plurálu pomerne preferovanou pádovou

²⁵ KAMENÁROVÁ, Renáta – TICHÁ, Hana – ŠPANOVÁ, Eva – IVORÍKOVÁ, Helena – KLEŠTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

formou (samozrejme, s väčšou či menšou mierou frekvenčných odchýlok pri konkrétnej jednotke), porov. napr. substantíva *muž, kolega, priateľ, dôchodca, kamarát, sused* a pod.²⁶ Vysoko frekventovaná je táto gramatická forma taktiež v prípade etnoným, na ktoré sú takisto zamerané cvičenia na tvorenie nominatívu plurálu, porov. údaje v grafe 3.

Vo väčšine prípadov je tvar nominatívu plurálu pri personálnych substantívach najfrekventovanejšou, resp. druhou najfrekventovanejšou gramatickou formou paradigmy a dosahuje podiel od 13 % až po 25 %. Na druhej strane, implicitne prítomný postulát úplných paradigiem sa pri tejto skupine prejavuje napríklad v tých úlohách, v ktorých sa od študenta požaduje vytvorenie nominatívu plurálu pri propriálnych personálnych substantívach, pre ktoré je charakteristická výrazná preferencia singulárových tvarov, napr. *Mišo, Fero* (možno predpokladať, že motiváciou na ich zaradenie je nácvik tvorenia nominatívu plurálu pri substantívach zakončených na rodovo slabú koncovku *-o* pri maskulínach a uplatnenia neprototypickej variantnej koncovky *-ovia* v rámci deklinačného typu muž).

Na druhej strane, v prípade lokalizačných pomenovaní je nominatív plurálu výrazne nepreferovaným pádom, vo väčšine prípadov jeho frekvenčná distribúcia nedosahuje, ako to ukazujú korpusové dáta, viac než 7 %, napr. *hotel, mesto, stanica, garáž, veža, park, kostol, kaviareň*, v mnohých prípadoch sa dokonca jeho frekvenčná distribúcia pohybuje okolo 2 % a menej, napr. *more, námestie, gymnázium, polícia* a pod., porov. údaje v grafe 4.

Cieľom tejto mikroanalýzy nie je kritika jestvujúcich učebníc a metodológie uplatňovanej pri výučbe deklinácie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Ide nám len o jednoduché poukázanie na fakt, že dominancia konceptu gramatiky založenej na racionálnej modalite sa neraz uplatňuje ako Prokrustovo lôžko, na ktoré naťahujeme empirický modus vivendi paradigiem substantív – ak nohy (frekvenčná distribúcia jed-

²⁶ Pracovali sme s korpusovou verzou prim-8.0-public.vyv. Slovenský národný korpus – prim-8.0-public.vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.

Graf 4.
Frekvencné zastúpenie nominatívu plurálu
pri lokalizačných substantívach

notlivých gramatických foriem paradigmy) nedosahujú až k okraju, naťahujeme ich bez ohľadu na kľby alebo kosti (frekvencnú podprezentáciu niektorých paradigmatických prvkov).

4. Nástroj SMARTool

V práci L. Jandy a F. Tyersa²⁷ bol akvizičný potenciál konceptu prekrývajúcich sa paradigiem potvrdený aj prostredníctvom experimentu zacieleného na automatizovanú produkciu gramatických foriem počítačovým programom, ktorý preukázal vyššiu úspešnosť produkcie týchto foriem v prípade inputu v podobe neúplných paradigiem s frekvencne dominantnými prvkami než v prípade inputu v podobe úpl-

²⁷ JANDA, Laura A. – TYERS, Francis M.: *Less is more: why all paradigms are defective, and why that is a good thing*. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 14, 2018, č. 2, s. 1 – 33.

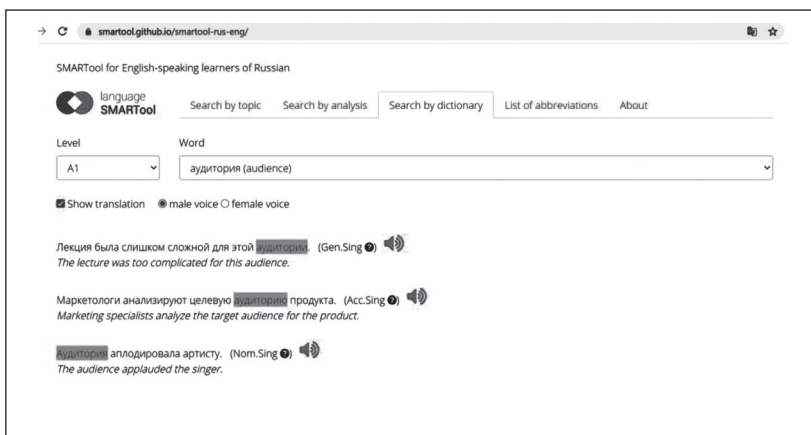
ných vzorových paradigmiem²⁸. Ako ukázal experiment spomínaných autorov, už cca 1800 osvojených najfrekventovanejších gramatických foriem umožňuje hovoriacemu predikciu správnej gramatickej formy s úspešnosťou vyššou ako 80 %.

V tejto časti sa pokúsime predstaviť nástroj SMARTool²⁹, ktorého implementácia sa pripravuje aj pre slovenčinu. Pomenovanie SMARTool je motivované spojením *Strategic Mastery of Russian Tool* a označuje sa ním voľne prístupný webový zdroj na výučbu ruštiny ako cudzieho jazyka, vyvinutý na Univerzite v Tromsø pod vedením L. Jandy a kol. Cieľom tohto nástroja je optimalizácia osvojovania si ruskej lexiky a morfológie, reflektujúc a zohľadňujúc korpusové zistenia a výsledky spomínaného počítačového experimentu, ktoré boli predstavené v práci citovaných autorov.

---

²⁸ Dáta v počítačovom experimente boli rozdelené do súborov po 100. Pri prvom opakovaní tagset zahŕňal 100 najfrekventovanejších gramatických foriem (označených 1 – 100) a na tomto základe bolo úlohou vyprodukovať ďalších 100 najfrekventovanejších gramatických foriem (označených 101 – 200). Pri druhom opakovaní tagset zahŕňal 200 najfrekventovanejších foriem (označených 1 – 200) a testovanie bolo zamerané na produkciu ďalších 100 najfrekventovanejších gramatických foriem (označených ako 201 – 300). Tento postup bol aplikovaný rovnakým spôsobom pri 54 následných opakovaní, pri ktorých boli zakaždým testované dáta z predchádzajúceho opakovania pridané medzi cvičné dáta a k testovaným dátam sa zaradilo ďalších 100 najfrekventovanejších foriem. Pri poslednom opakovaní boli cvičné dáta reprezentované 5400 najfrekventovanejšími gramatickými tvarmi a testované dáta zahŕňali gramatické formy s rankom 5401 – 5500. Výsledkom testovania bolo, že pri prvých 2 opakovaní oba porovnávané modely (model s najfrekventovanejšou gramatickou formou a model s plnohodnotnou paradigmou) zlyhali (0 % testovaných foriem bolo vytvorených správne). Pri ďalších 8 opakovaní bol model s plnohodnotnou paradigmou úspešnejší ako model založený na najfrekventovanejšej gramatickej forme, avšak presnosť oboch modelov bola porovnateľne nízka (40 % a menej korektných vytvorených foriem). Pri ďalších 6 opakovaní boli oba modely porovnateľne úspešné (45 % – 62 % správne vytvorených foriem). Avšak pri zvyšných 38 opakovaní dosahoval model založený na najfrekventovanejšej forme lepšie výsledky so skóre 80 % korektné vytvorených gramatických foriem.

²⁹ Dostupný na stránke: <https://github.com/smartool/smartool-rus-eng>.

Obrázok 1.
Spracovanie lexémy *аудитория* (audience) prostredníctvom SMARTool

Materiálová databáza SMARToolu pre ruštinu zahŕňa základnú slovnú zásobu 3000 substantív, adjektív a verb vyexcerpovaných z učebníc a iných zdrojov, a to podľa jednotlivých úrovní CEFR (A1, A2, B1 a B2). Na základe korpusových dát sa pri každej lexéme identifikovali tri najfrekvencovanejšie gramatické formy (čím sa počet cieľových gramatických foriem znížil zo 150 000 na 9000) a najtypickejšie gramatické konštrukcie a kolokácie, ktoré tieto gramatické formy motivujú. Na základe týchto dát sa použitie každej gramatickej formy ilustruje korpusovo založeným vzorovým príkladom, v ktorom sa odráža typické použitie danej gramatickej formy. Všetky vzorové príklady sú preložené do anglického jazyka a prístupné aj v audioforme.

SMARTool disponuje filtrami, ktoré umožňujú vyhľadávanie podľa a) jazykovej úrovne (A1, A2, B1, B2), b) témy (napr. jedlo, čas, zdravie a pod.), c) gramatickej analýzy (napr. inštrumentál singuláru, komparatív, imperfektívum feminína singuláru v minulom čase a pod.), d) slovníkovej formy. Pripájame ukážku spracovania vybranej lexémy v rámci webového rozhrania pomocou nástroja SMARTool, porov. obrázok 1.

5. Závěry

Ako ukázali frekvenčné analýzy, distribúcia gramatických foriem substantívnych lexém v korpuse kopíruje Zipfov zákon – len niekoľko najfrekventovanejších substantívnych lexém sa realizuje v plnohodnotných paradigách a so zvyšujúcou sa frekvenciou dramaticky klesá podiel plnohodnotných paradigiem so všetkými realizujúcimi sa gramatickými tvarmi. Možno predpokladať, že podobne je aj individuálny hovoriaci vystavený kompletnej paradigme iba v prípade niekoľkých lexém a súbor gramatických foriem, ktoré má osvojené, je odlišný u rozdielnych hovoriacich v závislosti od ich osobnej jazykovej histórie. Na základe uvedených konštatovaní, ktoré potvrdzujú aj naše výskumy na slovenských dátach, sa v práci L. Jandy a F. Tyersa (2018) sformulovala hypotéza, že flektívne morfológické systémy sa osvojujú prostredníctvom prekrývajúcich sa častí neúplných paradigiem, ktorým sú hovoriaci v komunikačnom procese vystavení. Skutočnosť, že takáto „ementálová“ paradigmatická štruktúra sa líši od lexémy k lexéme a že individuálni hovoriaci nemusia byť v priebehu svojej komunikačnej histórie vystavení identickým gramatickým formám, je dôležitým argumentom proti plauzabilite klasického WP modelu založeného na vzorových úplných paradigách, pokiaľ ide o jeho výhradnú aplikáciu pri výučbe cudzieho/druhého jazyka. Naopak, idea prekrývajúcich sa neúplných paradigiem je explanačne presvedčivá a je v súlade v konceptom usage-based modelu jazyka, v ktorom pamäťové a akvizíčné mechanizmy koexistujú.

Korpusové aj experimentálne počítačové výskumy teda ukazujú, že osvojovanie si flektívnej morfológie môže – prinajmenšom v dlhodobom horizonte – byť úspešnejšie, ak je nácvik tvorenia gramatických tvarov obmedzený na najfrekventovanejšie formy a ak sa výučba nezameriava na (graduálne) osvojenie si komplexných paradigiem pri každej lexéme vzhľadom na vysokú pravdepodobnosť, že hovoriaci vo svojej komunikačnej praxi nebude vystavený požiadavke vytvoriť málo frekventované gramatické formy, resp. v prípade, keď sa takáto komunikačná požiadavka objaví, dokáže ich predikovať na základe matrixu osvojených najfrekventovanejších gramatických foriem. Predstavený nástroj SMARTool tak môže byť jedným z prostriedkov na fixovanie

najfrekvencovanejších foriem a na úspešné zvládnutie flektívnej morfológie aj v prípade výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka³⁰.

Literatúra a pramene

- ACKERMAN, Farrell – BLEVINS, James – MALOUF, Robert: *Parts and wholes: Patterns of relatedness in complex morphological systems and why they matter*. In: *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Eds. J. P. Blevins – J. Blevins. Oxford : Oxford University Press, 2009, s. 54 – 82.
- ACKERMAN, Farrell – MALOUF, Robert: *Implicative relations in word-based morphological systems*. In: *Cambridge Handbook of Morphology*. Eds. A. Hippisley – G. Stump. Cambridge : Cambridge University Press, 2016, s. 297 – 328.
- BLEVINS, James: *Word-based morphology*. *Journal of Linguistics*, 42, 2006, č. 3, s. 531 – 573.
- BLEVINS, James: *Word and Paradigm Morphology*. Oxford : Oxford University Press, 2016.
- CVRČEK, Václav: *Hapax*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/HAPAX>.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda, 2009.
- DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. *Slovenská reč*, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 255 – 267.
- HART, Betty – RISLEY, Todd R.: *The early catastrophe. The 30 million word gap by age 3*. *American Educator*, 27, 2003, č. 1, s. 4 – 9.
- JANDA, Laura A. – TYERS, Francis M.: *Less is more: why all paradigms are defective, and why that is a good thing*. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 14, 2018, č. 2, s. 1 – 33.
- JANDA, Laura A.: *Businessmen and Ballerinas Take Different Forms: A Strategic Resource for Acquiring Russian Vocabulary and Morphology*. *Russian Language Journal*, 69, 2019, s. 175 – 193.

---

³⁰ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizitívneho korpusu*.

- KAMENÁROVÁ, Renáta – TICHÁ, Hana – ŠPANOVÁ, Eva – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.
- KRAVIAROVÁ, Marianna – ZIMMERMANN, Július: *Zipfov zákon v náučnom texte*. Jazyk a kultúra, 1, 2010, č. 2, s. 1.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 11 – 65.
- OLOŠŤIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠŤIAKOVÁ, Lucia: *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007.
- Slovenský národný korpus – r-mak-6.0. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2017. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public.vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- SMARTool for English-speaking learners of Russian. Dostupný na: <https://github.com/smartool/smartool-rus-eng>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007.
- STUMP, Gregory T.: *Inflectional morphology*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
- ZIPE, George K.: *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Reading, MA : Addison-Wesley, 1947.

Nové výzvy štylistike médiálneho komunikátu digitálnej éry. Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov

---

Olga Orgoňová – Maryna Kazharnovich

Abstract

New challenges to the stylistics of media communication in the digital era: the topic of coronavirus in the public interactions of Slovaks

The starting pillar for profiling media communication in the context of Slovak stylistics at the beginning of the 2020s is the idea of a pluralistic definition of (mediated) stylistics. As part of the authors' own interpretation, which leans towards discursive and interactive stylistics, this study presents the risk factors of texts providing disinformation ("fake news") and brings into this context selected multimedia communication by the Slovak politician Marian Kotleba and responses by members of the public in interdiscursive dialogue on the Internet (Facebook and YouTube). Against the background of interpreted media interaction in the digital era and during the coronavirus pandemic, the study uncovers various qualitative levels of speech and highlights creative and interpretive "fouls" in this co-produced communication. In the context of the digital era and the radical democratization of society, the study concludes that there is a need to stimulate the legitimization of the social inclusion of the general public in social media interactions with professional discussants (columnists and politicians) in order to provide optimal understanding contributing towards socially symmetric and expressively balanced, cultured, understandable, empathetic, and generally effective communication within a deliberative mediated situation.

Keywords: interactive stylistics, digital-era stylistics, media stylistics, interpretation, media communication

Východiskovou oporou profilovania interpretácie mediálnej komunikácie¹ v kontexte slovenskej štylistiky na prelome druhého a tretieho desaťročia 21. storočia je idea o pluralitnej povahe (médiá)štylistiky. Tá sčasti inklinuje k štrukturalistickej tradícii, keď sa sústreďuje pozornosť skôr na abstrahujúce profilovanie reprezentatívnych textov istých sfér komunikácie (tu mediálnej) ako produktov cieľavedomej práce tvorcu textu, ktorý selektuje adekvátne výrazové prostriedky a integruje ich do textu determinovaného istými štýlotvornými činiteľmi. Tomu zodpovedá slovenská štylistika 20. storočia reprezentovaná napr. dielom Eugena Paulinyho (50. roky 20. storočia) a následne Jozefa Mistríka od 60. rokov 20. storočia, podobne k tomuto smerovaniu patria napríklad práce Juraja Findru².

V aktualizovanej verzii disciplíny v 21. storočí sa nazerá na dianie v istých sférach mediálnej komunikácie so zreteľom na používanie jazyka pri tvorbe textov samotnými aktérmi komunikácie a pozornosť sa venuje činnostnej povahe reči (publicistov, ale aj reklamných tvorcov či pracovníkov z oblasti ľudských zdrojov) v záujme efektívneho napĺňania funkcií (mediálnej) komunikácie. Poukazuje na to napríklad L. R. Duskajeva v súvisi s uchopovaním predmetu a metodológie médiolingvistiky: „Hlavným predmetom skúmaní v médiolingvistike sa stáva reč. Tá sa chápe ako, po prvé, fenomén reálneho fungovania v médiásfére a, po druhé, ako prostriedok realizácie cieľavedomej činnosti žurnalistu, reklamného tvorcu, odborníka na styk s verejnosťou, ako prostriedok na efektívne uspokojovanie rôznych profesionálnych funkcií“³. Principiálna funkčnoštylistická idea abstrahovania objek-

---

¹ Pri chápaní mediálnej sféry komunikácie sa inšpirujeme myšlienkami M. Bočáka, ktorý upozorňuje na to, že nejde nutne len o zúžený záber na masmediálnu komunikáciu, ale o všetko, čo súvisí s „nástrojmi“ mediácie v kultúre, ktoré sú schopné meniť svet (BOČÁK, Michal: *Vývinové paralely komunikačných a mediálnych štádií*. In: *Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume*. Ed. S. Magál – M. Mistrík. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2006, s. 236).

² FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013.

³ DUSKAJEVA, Lilia Rašidovna: *Médiolingvistika v Rusii: lingvopraxeologičeskaja dominanta*. *Медиалингвистика*, 4, 2014, č. 1, s. 5 – 15. Dostupné na: <https://medialing.ru/medialingvistika-v-rossii-lingvopraksiologičeskaja-dominanta>.

tivizovaných zákonitostí „dobrých“ mediálnych jazykových prejavov ako potenciálnych preskripčných modelov sa tak rozširuje o skúmanie efektívneho rečového konania reprezentanta médií⁴.

Skúmaniam funkčnej oblasti mediálnej komunikácie na Slovensku a počinaniu aktérov v nej v prepojení so skúmaniami verbálneho správanía aktérov sa venujú tradične odborníci na masmediálnu komunikáciu, najmä akademickí pracovníci z rôznych žurnalistických univerzitných pracovísk, ktorých výpočet zodpovedá prehľadu samotných inštitúcií. Upozorníme na niektoré aktivity a výstupy inklinujúce k periodicite. Aspektom aktuálnej komunikácie a komunikátov v médiách hlavne na Slovensku sú venované pozoruhodné periodické podujatia prešovských odborníkov na mediálnu komunikáciu a zborníky z týchto podujatí pod názvom *Médiá a text 1 – 6*⁵ či aktivity žurnalistov z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre⁶. Aspekty súčasnej masmediálnej komunikácie sú tiež predmetom záujmu Fakulty masmediálnych štúdií UCM v Trnave⁷. V internacionálnom a interdisciplinárnom zábere sa v tomto kontexte dostáva do obehu rozsiahla encyklopédia *The SAGE Encyclopedia of Mass Media and Society*, ktorá nazerá na mediálny priestor v kontexte kultúry a society, a to v priereze viacerých disciplín a krajín sveta. Popri špecialistoch na mediálne štúdiá v nej dostávajú priestor aj sociológovia, kultúrni antropológovia či sociálni psychológovia. Pozornosť je pritom venovaná nielen tradičným masovým médiám (tlač, rozhlas, televízia) a internetu, ale aj knihám, hudbe, filmom, webstránkam, sociálnym médiám a mobilným médiám⁸.

⁴ Médialingvistika predstavuje jednak vedeckú disciplínu, v plnej miere zameranú na štúdium zákonitostí fungovania jazyka v rôznych situáciách profesionálneho mediálneho styku, jednak disciplínu zameranú na opis pravidiel profesionálneho rečového správanía. Tamže.

⁵ Porov.: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Merges1>.

⁶ DOBROTKOVÁ, Miroslava – CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, Andrea – KUCIAK, Ján et al.: *Slovak Mass Media in the 21st Century. Current Challenges*. Peter Lang AG, 2019.

⁷ *Masmediálna komunikácia a realita I. – III.* Ed. S. Magál – M. Mistrík – M. Solík. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2009.

⁸ *The SAGE Encyclopedia of Mass Media and Society*. Ed. D. L. Merskin. London – California : SAGE Publication, 2020.

Z pozície lingvistiky vstupujú do kontextu I. Dulebová, R. Štefančík či N. Cingerová, ktorí sa súčasne profilujú ako predstavitelia politickej lingvistiky na Slovensku⁹.

Kontext sociovedeckej komunikácie 21. storočia a slovenská médiaštylistika

Náš vlastný interpretačný prístup k mediálnym komunikátom inklinuje k diskurznej štylistike. Vychádza z nazerania na verbálne kreácie ako na emergentné¹⁰ entity ukotvené v sociálnych interakciách sociomediálnej komunikácie profesionálnych masmediálnych pracovníkov s angažovanými laikmi druhého desaťročia 21. storočia na Slovensku. Venujeme pozornosť verejným prejavom s interakčným potenciálom, a to v zmysle prepojenia verejne dostupných stimulov školených komunikantov – napríklad publicistov či politikov (v printových či audiovizuálnych prejavoch) a reakcií laikov v podobe replík vo virtuálnych elektronických debatách na internete alebo sociálnej sieti priamo alebo nepriamo napojených na stimulujúci komunikát. Slovami J. Krausa takúto formu verbálnych interakcií možno nazvať intertextovým dialógom. J. Kraus pritom nadväzuje na myšlienky M. M. Bachtina o tom, že každý text sa stáva mnohohlasným, polyfónnym žánrom, teda konglomerátom mnohých súvislostí, čo sa prejavuje napríklad rôznymi formami opakovania, reformulácií, replikovania,

---

⁹ CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a konflikt: my a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019; ŠTEFANČÍK, Radoslav – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti*. Bratislava : Ekonóm, 2017.

¹⁰ Emergenciu jazykových celkov chápeme v súlade s J. L. Bybeem a P. Hopperom ako permanentný pohyb štruktúr, alebo ako konštantnú resystemizáciu jazyka. V tomto zmysle sa emergencia líši od ontogenézy odkazujúcej na pôvod a vývin – históriu – jestvujúceho „organizmu“ alebo systému. V protiklade s tým všetko, čo je emergentné, je nestále a prejavuje sa nepredvídateľne, náhodne (BYBEE, Joan L. – HOPPER, Paul: *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2001, s. 2).

intertextového (priameho alebo nepriameho) odkazovania jazykových aj obsahových prvkov na zdrojový text/reťazec zdrojových textov. V tomto ponímaní dialogickosti textu teda nejde o bezprostrednú „výmenu“ replík „tu a teraz“, ale o rôzne podoby nadväzovania signalizujúce ochotu komunikovať – brať na vedomie inde a iným vypovedané myšlienky a formy, dekodovať ich a reagovať na ne aj s odstupom a na inom mieste¹¹.

Pri úvahách o optimálnej interpretácii reflektujeme (pritom nedramatizujeme, ale ani nezľahčujeme) všeobecný „historický“ kontext druhého desaťročia 21. storočia, označovaný ako digitálna éra tzv. štvrtej revolúcie. Kým prvá priemyselná revolúcia priniesla paru na mechanizáciu výroby, druhá použila už elektrickú energiu a spustila pásovú sériovú výrobu, tretia priniesla elektroniku a informačné technológie (teda možno hovoriť o dobe súvisiacej s informačno-komunikačnými technológiami – IKT). V poslednom desaťročí nastupujúca štvrtá – digitálna – revolúcia nadväzuje na predošlú éru, pričom súvislosť s IKT sa mení na závislosť od nich. Miliardy ľudí sú spojené mobilnými zariadeniami, IKT sú s nebývalým výpočtovým výkonom, exponenciálny rast zasahuje aj dátové úložné kapacity. Tieto možnosti sú umocnené vznikajúcimi technickým objavmi v oblastiach, ako je umelá inteligencia, robotika, drony, autonómne (samoriadené) vozidlá, tlač 3-D, nanotechnológie.

Nastupujúca doba sa vyznačuje exponenciálnym tempom rozvoja IKT a ich pozície vo vzťahu k ľuďom: „všadeprítomná komputerizácia“ vytvára bezdrôtový svet, v ktorom sa pomaly stráca rozdiel medzi stavom offline a online (v prospech permanentného zapojenia do siete). Kľúčovým javom doby sa stáva interakcia smart technológií (počítača s mobilom, počítača s tlačiarňou, diaľkového ovládača s domácim vykurovacím systémom atď.). V tejto infosfére sa reštruktúrujú sociálne vzťahy tzv. „insiderov“ (tých, čo sú informačne bohatí) a „outsiderov“ (tých, čo sú informačne chudobní). História sa fixuje pomocou digitálnej pamäti, ktorá je nesmierne prchavá a nestabilná, totiž svet posledného desaťročia produkuje omnoho viac dát, než dokáže usklad-

¹¹ KRAUS, Jiří: *Rétorika a řečová kultura*. Praha : Karolinum, 2004, s. 108 – 109.

niť, a preto ich permanentne aktualizuje, premazáva, inovuje. Svet tak „viazne“ vo večnej prítomnosti, v hyperhistórii¹². M. Spitzer, nemecký psychiater, v tejto súvislosti poukazuje na fakt, že digitálne médiá nás zbavujú nutnosti vykonávať duševnú prácu. To, čo sme pred pár rokmi vykonávali pomocou rozumu, dnes často za nás robia počítače, organizéry, navigácie. Ľudskému mozgu tak hrozí „nečinnosť“ a jeho funkčná stagnácia až degradácia¹³.

Tejto prognóze nepomáha ani istá forma „imitácie“ práce digitálnych zariadení: tak ako technické vyhľadávače informácií „surfujú“ po stránkach textov, aj človek má tendenciu „plávať“ po povrchu textov formou rýchleho „orientačného“ čítania, bez dôsledného kritického prenikania do podstaty obsahu. Hrozby kognitívnej pasivity a interpretačnej pohodlnosti či povrchnosti sú tými nepriaznivými dôsledkami technického pokroku, ktoré máme na pamäti ako historickú výzvu pre štylistiku ako vedu ukotvenú v diskurze hyperhistorickej doby¹⁴.

Pokiaľ ide o spoločenský kontext nášho nazerania na médiá, mediálne komunikáty vnímame ako súčasť diania liberalizovanej spoločnosti, v ktorej sa – aj vďaka vyššie načrtnutým technologickým vymoženostiam – posilňuje priestor na interakcie laickej verejnosti s elitami (napríklad formou neobmedzených reťazcov komentárov cez sociálne siete, internetové stránky periodík, youtubové kanály). To vedie k symetrizácii aktérov, pričom príslušníci debát z radov laikov

---

¹² FLORIDI, Luciano: *Čtvrtá revoluce. Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Praha : Karolinum, 2019.

¹³ SPITZER, Manfred: *Digitálna demencia*. Bratislava : Citadella, 2018.

¹⁴ Medzi „opatrenia“ voči živelnému, nekritickému, neselektívnemu konzumovaniu záplavy internetových informácií s množstvom balastu patria aktivity bojovníkov proti dezinformáciám. V súvisi s masovými médiami vznikajú tak publikácie na podporu mediálnej výchovy na odhalenie „fake news“ (porov. napríklad ALVAROVÁ, Alexandra: *Průmysl lži*. Praha – Kroměříž : Triton, 2019), internetové stránky s odporúčaniami, ako bojovať proti rôznym formám manipulácie a propagandy v médiách či vo vede (príklad: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/8-tipov-od-vedcov-z-sav-ako-sa-vyhnut-koronahoaxom>), ale napríklad aj provokatívne reklamné kampane na alarmovanie a poučenie dôverčivých ľudí, ktorí sa nechajú „nachytať“ na propagácii nejestvujúcich komodít (porov. napríklad dokumentárny film *Český sen*, 2004).

sa emancipujú, stávajú sa z nich angažovaní partneri profesionálov, ktorí si uplatňujú právo na vyjadrenie svojho názoru na rôzne verejné otázky¹⁵. Na jednej strane sa vyššie spomínalo riziko spohodľovania (v zmysle splošťovania) kognitívnej práce konzumentov informácií infodoby, na druhej strane je toto riziko vyvažované zvýšenou náročnosťou na interpretáciu a vyvodzovanie záverov kolektívne tvorených komunikátov v konštelácii profesionálov (napríklad novinárov, vedcov, politikov) a na nich reagujúcich početných zástupcov laickej verejnosti. Vzhľadom na laických angažovaných (dobrovoľných) účastníkov kolektívnych debatných fór ide jednak o spontánne aktivizovanie interpretačnej kompetencie ako genetickej dispozície človeka, jednak o reflexívnu cieľavedomú interpretačnú prácu v záujme porozumenia zámerom sledovaných komunikantov vedcami, odborníkmi na interpretáciu¹⁶.

V štylistickom nazeraní na prejavy v diskurze slovenských médií konštatujeme formálne (výrazovo nehomogénne: spisovné aj nespisovné, vysoké aj nízke, expresívne aj nocionálne...) aj názorovo pluralitné komplexné procesy aj produkty interakcie. Danej pluralitnosti sme venovali pozornosť už dávnejšie v prepojení na dialogický charakter komunikátov v štúdiu *Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku*. Vychádzali sme z istých predpokladov onej nehomogénnosti dialógu, ako je diferencovanosť/odlišnosť svetov (v ktorých sú ukotvení jednotliví aktéri tých istých komunikačných udalostí), tiež nerovnakosť skúseností, záujmov, uhlov pohľadu a pod. týchto aktérov či aspektov reciprocitu medzi nimi (ktoré môžu byť raz naklonené viac akomodácii – prispôsobovaniu sa – partnerovi, inokedy smerujú viac k prevahе seba prezentácie a seba presadzovania)¹⁷. Osobitný zreteľ si vyžaduje pritom sledovanie „vývinu“ komunikačnej akcie či reťazca akcií, v ktorých si istým spôsobom aktéri „vyjednávajú“ svoje pozície, presadzujú

¹⁵ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017, s. 193 – 203.

¹⁶ DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 29 – 46.

¹⁷ ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku*. In: *Studia Academica Slovaca* 46. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 86 – 105.

isté dominantné záujmy, inokedy tolerantne akceptujú pozície núkané partnerom v interakcii, alebo sa vyhýbajú jednoznačnému postoju.

Aj tento pohľad sa (niekedy viac, inokedy menej) stáva produktívnou zložkou interpretácie nadindividuálneho komunikátu. Takto svoju interpretáciu profilovali v duchu bachtinovskej teórie viachlasia (polyfónie) S. Čmejrková a J. Hoffmannová v štúdiu o vyjednávaní pozícií medzi moderátorom a hosťom (politikom) v českej televíznej zábavnej relácii *Uvolňte se, prosím!* v monotematickom čísle o intertextualite v časopise *Slovo a slovesnost* v roku 2012¹⁸. Pravda, predmet „vyjednávania“ netreba obmedzovať len na profilovanie identít aktérov, vyjednávanie môže rovnako produktívne prispieť k sledovaniu vývinu diania aj vo vzťahu k obsahu. Interpretom intenčne rekonštruujúcim mentálnu aktivitu priamych účastníkov interakcií sa, pravda, okrem naznačených živých interaktantov, stáva aj vedec, štylistik. To všetko smeruje v konečnom dôsledku k aproximácii vedcovho porozumenia udalostí aj zámerov partnerov s rekonštruovaným intersubjektívnym porozumením priamych účastníkov diania. Podporou pre jeho počínanie sú idey sociológa Schütza o prirodzených mechanizmoch v spontánných sociálnych interakciách v každodennosti ako vzore pre akékoľvek iné interakcie¹⁹. Takto optimalizovaná interpretácia diania v kolektívnych profesionálno-laických interakciách v mediálnom kontexte sa súčasne stáva spätne prípadným korekčným stupienkom k optimalizácii následného porozumenia aktérov sociomediálnej komunikácie. To má v konečnom dôsledku za cieľ navodzovanie postupu od harmonizovaného porozumenia sociálne heterogénneho komplexu aktérov k harmonizácii ich ďalšieho správania v zmysle optimálnej vzájomnej tolerancie, ako aj inkluzívnej otvorenosti „mocných“ (expertov, profesionálov v mediálnej sfére) voči názoru komunikačne síce symetrizovaných, ale v spoločenskej hierarchii stále subordinatívnych aktérov spoločných interakcií.

---

¹⁸ ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana: *Intertextualita a její podíl na vyjednávaní pozic účastníků talk show*. Slovo a slovesnost, 73, 2012, č. 4, s. 263 – 284.

¹⁹ AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 110 – 119.

Štylistická interpretácia médiatextu ako produktu sociomediálnej interakcie²⁰

V rámci digitálnej doby podporujúcej internetovú publicistiku sa hranice medzi profesionálnymi publicistami a laikmi, ktorí sa aktívne podieľajú na procese produkovania a interpretácie informácií, postupne stávajú vágnejšími. Bežný používateľ internetu sa mení na angažovaného účastníka mediálnej komunikácie, ktorý má možnosť interagovať s profesionálnym autorom, ako aj s inými účastníkmi komunikácie. Takáto demokratizácia mediálneho diskurzu je súčasne sprevádzaná výrazným nárastom objemu informácií v krátkom čase, pričom kvalita obsahu i formy nie sú nijako garantované. Nie je prekvapujúce, že v súčasnom mediálnom (osobitne internetovom) priestore sa udomácnil jav známy ako *fake* alebo *fake-news*. Napriek existujúcim variáciám obsahovej interpretácie daného pojmu od *faktoidu* (ako nepresného, sporného, neovereného, nepotvrdeného, naivného, nepodloženého tvrdenia) po *mystifikáciu* (nepravdu, klam, lož), jeho primárny deskriptívny význam možno špecifikovať ako nepravdivé, falošné informácie²¹. Prvoradým zámerom tvorcov falošných správ ako „atraktívnych“, často „senzácie vzbudzujúcich“ stimulov je úsilie o rozšírenie cieľovej recipientskej skupiny či zvýšenie čitateľského záujmu a sledovanosti príslušného média. V súčasnom mediálnom diskurze však fa-

---

²⁰ Sociomediálnu interakciu (alebo sociomediálnu komunikáciu) ponímame ako špecifikáciu sociovedeckej komunikácie v súlade s teóriou J. Dolníka. V koncepcie sociovedeckej komunikácie vysvetľuje J. Dolník, ako sa z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej senzibilita vedcov k praktickému životu, a teda sa rozvíja interakcia vedy a verejnosti v prospech oboch strán. Takáto komunikácia (s autonomizovanými laickými príslušníkmi spoločnosti, schopnými autonómne zasahovať do vecí verejných na základe vlastnej empirie, či interpretačnej zdatnosti) je predpokladom kultúrneho vzostupu jednotlivcov aj spoločnosti, ako aj celkovej humanizácie človeka, ktorej korene tkvejú v prekonávaní odstupu („nekomunikácie“) medzi jednotlivcami (porov. DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017, s. 204 – 241).

²¹ *Definition of fake*. Merriam-Webster Dictionary, 2020. Dostupné na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/fake>.

lošné správy postupne nadobúdajú status komunikačnej stratégie na propagáciu určitých myšlienok a na manipuláciu verejnej mienky.

Problém falošných informácií v mediálnej sfére je aktuálny jednak z hľadiska techník ich formovania, ako aj z hľadiska spôsobov ich identifikácie v interpretácii. V rámci tejto štúdie sa zaoberáme jazykovými mechanizmami tvorby potenciálne falošného obsahu a spôsobmi jeho následnej interpretácie bežnými používateľmi internetu na príklade analýzy videozáznamu predsedu Ľudovej strany Naše Slovensko (ĽSNS) Mariana Kotlebu s názvom *Koronavírus ako zámienka na zotročenie ľudí* uverejnenom na verejne dostupnom youtubovom kanáli a facebookovej stránke ĽSNS²². Volíme si tento reprezentatívny komunikát i médiá aj s ohľadom na fakt, že kým printové médiá zodpovedajú viac žurnalistickej norme vyváženého spravodajstva, internet je priestor na subjektívizované výpovede a aj odborníci na mediálnu komunikáciu ho vnímajú ako médium na sebaaprezentáciu, vyhlásenia a agitačné texty. Súčasne sa v prípade internetu ako média vyzdvihuje jeho interakčný potenciál, ako aj dosah angažovaných internetových komunikantov (teda občiansky angažovaných recipientov politických stimulov) na ich súkromné okolie²³.

Vo videonahrávke sa zdôrazňujú štyri hlavné myšlienky, ktoré odrážajú autorský spôsob interpretácie udalostí spätých s pandemiou koronavírusu: a) koronavírus bol umelo vytvorený; b) pod zámenkou boja proti pandémii bola ekonomika krajiny umelo pozastavená za účelom zvýšenia blahobytu elity a zotročenia väčšiny obyvateľstva; c) finančná pomoc EÚ na riešenie následkov pandémie je iba spôsobom zvýšenia inflácie s cieľom vytvoriť priaznivé podmienky na privatizáciu národného majetku; d) situácia sa zneužije na zavedenie povinného očkovania proti koronavírusu v záujme nadobudnutia úplnej kontroly nad ľudstvom. Uverejnený text obsahuje výrazné atribúty fa-

---

²² Kotleba – ĽSNS Naše Slovensko v NR SR. Oficiálny youtubový kanál. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=sbHOWit8wdE&t=1s>; ĽSNS Naše Slovensko v NR SR. Oficiálna stránka na Facebooku. Dostupné na: <https://www.facebook.com/lсна-slovensko/videos/599403307449774/>.

²³ CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, Andrea: *RESpublica. Politická komunikácia v mediálnej spoločnosti*. Nitra : UKF, 2015, s. 67 – 69.

lošných informácií, identifikácia ktorých dovoľuje kriticky nastavenému poslucháčovi demaskovať hodnotu textu a urobiť si záver o zmysle posolstva pre verejnosť. Všimnime si:

1. Názov komunikátu obsahuje výrazy pôsobiace ako „lákadlá“ priťahujúce pozornosť perspektívneho adresáta s potenciálom pôsobiť na jeho emócie (porov. angl. výraz *trigger* – *spúšťač*²⁴). V prípade názvu analyzovaného videotextu sú takýmito spúšťačmi slová *koronavírus* a *zotročenie*. Koronavírus evokuje aktuálnu tému ohrozenia zdravia, ba až ohrozenia životov ľudí nepreskúmanou novou chorobou. To vedie k vzbudzovaniu emócií z neistoty a strachu. Absencia skúseností s liečbou a nedostatočné znalosti umožňujú široké, nie vždy dôveryhodné a pravdivé interpretácie nového javu a zároveň znižujú stupeň kritického hodnotenia rýchlo sa formujúceho objektu informácií. V súvislosti s týmto aj prezentovaný scenár vývoja pandémie uchopený pojmom *zotročenie* priťahuje pozornosť a plní funkciu ďalšieho „ťaháča“²⁵, motivujúceho sledovať nasledovné znenie záznamu.
2. Autor sa seba prezentuje ako dobre informovaný, oboznámený, zasvätený do detailov. Navyše politik vymedzuje žáner svojej videosprávy ako svedčenie (*vlastne kvôli tomu vznikla táto moja nejaká svedčenie*) implikujúc tým u poslucháčov predstavu o úprimnom rozhovore obsahujúcom „tajné“ informácie.
3. Kamufľuje sa argumentačná expanzia prejavu. Úspešnou taktikou vyhýbania sa odôvodneniu vlastného názoru je substitúcia argumentácie konštatáciou faktov. V analyzovanom texte autor prezentuje predpoklad umelého pôvodu vírusu ako hodnoverný fakt, očividný a nevyžadujúci dôkazy: *To, že korona, tento vírus bol umelo*

²⁴ *Definition of trigger*. Dostupné na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/trigger>.

²⁵ V tomto prípade ide vlastne o udržiavanie záujmu adresáta, aby sledoval audiovizuálny dynamický záznam ďalej. V prípade statických materiálov (napríklad fotografií) jestvuje fenomén zvaný „klikbajt“, ktorý akoby nabáda adresáta, aby klikal ďalej a objavoval ďalšie neznáme informácie na podstránkach prezentovaných dokumentov. Tam sú však namiesto seriózných informácií reklamy a z hľadanej informácie sa vyvinie napríklad fotografický trik s nulovou informačnou či poznávacou hodnotou.

vytvorený v laboratóriách, je už asi všetkým úplne jasné ...; to nie je z mojej hlavy, takže o tom nebudeme debatovať. Finančnú pomoc Európskej únie na eliminovanie následkov pandémie koronavírusu interpretuje autor ako prostriedok zvyšovania inflácie prostredníctvom peňazí, ktoré nie sú kryté žiadnymi aktívami. Aj táto myšlienka je prezentovaná ako zrejma, známa každému: *Vieme veľmi dobre, že tieto peniaze nie sú ničím kryté, že už dokonca sa ani netlačia, že sa jednoducho naklikajú v počítači ako počítačová hra.* Analogicky autor charakterizuje činnosť Európskej centrálnej banky: *... presne tak funguje Európska centrálna banka: nahadzujú si v počítači kredity ako vy na počítačovej hre.*

4. Maskuje sa persuzívna povaha textu. Nehodnoverné informácie sa často stávajú spôsobom manipulácie verejnej mienky, diskreditácie oponentov a propagácie vlastných názorov. Pragmatický účinok dezinformácií sa však starostlivo skrýva za explicitným prejavom autorského nezaujmu o presvedčanie, o vnucovanie určitého systému názorov a hodnotových postojov: *nepresvedčam vás vo svojej pravde; toto video nemá cieľ mať nejakú sledovanosť, niekoho osočovať alebo robiť politiku.*
5. Nepracuje sa s konkrétnymi menami, názvami organizácií a miest, odkazuje sa na ne len všeobecne, vágne. Napríklad v analyzovanom texte sa politik odvoláva na podporu svojich tvrdení o laboratórnom pôvode koronavírusu na *dôkazy a analýzy špičkových biológov, mikrobiológov, genetikov, jednoducho ľudí, ktorí sa tomu venujú bez uvedenia konkrétnych mien.* Pri identifikovaní „vinníkov“ zainteresovaných na šírení koronavírusu s cieľom zotročiť obyčajných ľudí autor používa techniku zovšeobecnenej nominácie vyhýbajúc sa pomenovaniu konkrétnych subjektov: *tie nadnárodné spoločnosti, nadnárodné skupiny, neviem aké finančné združenia a oligarchovia.*
6. Výber zdrojov je tendenčný, rovnako ako ich citovanie. Kým v seriózných textoch účinným spôsobom zdôvodnenia predpokladov a úsudkov je odkazovanie na hodnoverné zdroje, v prípade nedôveryhodných správ (*fake news*) často ide o zaujatý prístup k výberu zdroja a spôsobu jeho výkladu. V texte analyzovanej videonahrávky autor svoju myšlienku o zámere dominantnej skupiny sledovať

každého člena spoločnosti prostredníctvom čipu nachádzajúceho sa vo vakcíne zdôvodňuje citátom z biblického textu *Zjavenie apoštola Jána* hovoriacom o príchode „šelmý“, ktorej sa ľudstvo podriadi a ktorá donúti každého si urobiť „znak na pravú ruku alebo na čelo“²⁶. Inou oporou pre jeho výklad je román G. Orwela 1984 o totalitnom štátnom systéme ovládanom „Veľkým bratom“, ktorého nadvláda hrozí aktuálne aj na Slovensku. Analógiu s citovanými „zdrojmi“ autor vidí aj v schválenom opatrení o sledovaní dodržiavania povinnej karantény občanmi prostredníctvom mobilných zariadení a v rozširovaní možností bezhotovostných platieb. Zvolený spôsob interpretácie daného biblického či románového príbehu nie je nový a na internete sa dá nájsť veľa textov podporujúcich aj kritizujúcich túto myšlienku. Autor ju iba znovu „oživuje“ v snahe predstaviť aktuálne udalosti v jemu vyhovujúcom svetle.

7. Situácia je prezentovaná antagonisticky: ako výhodná pre vybrané osoby, ale zhubná pre väčšiu časť nič netušiacich más. V podstate sa za týmto skrýva snaha identifikovať tých, ktorí sú na vine a nesú plnú zodpovednosť za aktuálne udalosti: *chcem iba povedať, kvôli čomu to celé dnes takto je a komu to vyhovuje*. Ako priamo vinný za aktuálnu situáciu sa v texte spomína predseda vlády: *cieľom Matoviča ... je dostať slovenskú ekonomiku úplne na kolená a pripraviť pôdu pre to, aby sa mohol preskupiť majetok ľudí do rúk vyvolených skupín*. V danom prípade politik prostredníctvom subjektívneho hodnotenia aktuálnych udalostí diskredituje oponenta. Banky sú tiež zainteresovanými stranami: *banky sú naozaj dnes jediný subjekt, ktorý na Slovensku z tejto krízy vyjde víťazne*. A dokonca aj možnosť odložiť splácanie úverov bez akýchkoľvek sankcií poskytnutú klientom bánk autor hodnotí ako spôsob obohatenia bankových štruktúr na úkor obyvateľstva.
8. Prognózujú sa výlučne negatívne scenáre vývoja udalostí. Vyhrocovanie obrazu situácie je efektívnym spôsobom manipulácie s emóciami adresáta v snahe o získanie jeho podpory v prospech

²⁶ *Zjavenie apoštola Jána*. In: *Biblia. Katolícky preklad. Časť 13*. Dostupné na: <https://www.mojabiblia.sk/svatepismo/66/zjavenie-apostola-jana-kapitola-13/>.

prezentovaného autorského názoru a povzbudenia recipienta k sugerovaným činom. V analyzovanej videonahrávke ponúka politik iba deštruktívne cesty vývoja situácie spojenej s pandémiou koronavírusu. Finančný scenár predstavuje ako úplnú likvidáciu ekonomiky krajiny: *Slovensko zničia, ľudí dotlačia do existenčnej krízy*. Ako ďalší dôsledok koronakrízy autor uvádza zavedenie kontroly nad ľuďmi prostredníctvom povinného očkovania vakcínou s nanočipom: *potom bude veľmi neskoro nejako plakať nad tým..., že niekto získava nad vami cez tú vakcínu a cez ten čip nejakú kontrolu*.

9. Z hľadiska výrazu ide o expresívny spôsob vyjadrovania s prípadnými hodnotiacimi slovami (*fiktívna bezpečnosť, umelé zastavenie ekonomiky, finančné otroctvo, prísny režim, vymývači hláv*). Tiež sa využíva hyperbolizácia (*hyperinflácia, totálny problém, likvidovať ekonomiku* atď.) či metafory (*dlho nás všetkých budú masírovať, strašne huckať; vštepiť do ľudí tú potrebu; dnes hrá o to, ako hlboko sa dostaneme na kolená*). Výrazovo ozvláštnený spôsob vyjadrovania umožňuje autorovi sústrediť pozornosť adresáta nie na denotatívny (akonotatívny), ale na emocionálny (a konotatívny) komponent textu. Aj to slúži na presadzovanie subjektívnych názorov a na prezentáciu falošných informácií ako pravdivých.

Všetky vyššie uvedené jazykové techniky falošných správ (*fake news*) naznačujú, že dezinformácie majú určité vlastnosti, ktoré dovoľujú kritickému recipientovi usvedčiť autora z úmyselnej nevhodnosti. Otázkou pritom je, či bežný, technickým komfortom pasivizovaný, používateľ internetu digitálnej éry 21. storočia, splošťujúcej potrebu intelektuálneho úsilia interpreta, je ochotný kriticky a autonómne myslieť.

Z hľadiska sociomediálnej interakcie nadobúda analyzovaný text novú interpretáciu v rámci virtuálnej diskusie bežných používateľov internetu, ktorí majú možnosť zanechať komentáre pod videonahrávkou ihneď po jej zverejnení alebo s časovým odstupom. V digitálnej dobe sa médiatext formuje v procese interakcie medzi autorom, cieľným adresátom a inými účastníkmi virtuálnej diskusie. Hranice tohto „dialógu“ (porov. chápanie J. Krausa vyššie) sú otvorené, teda možnosť ďalšej interpretácie zdrojového textu zostáva otvorená, rovnako ako

možnosť nachádzania rozličných súvzťažností a odkazov naň v nových mediálnych komunikátoch.

Virtuálna diskusia k analyzovanej videonahrávke dovoľuje hovoriť o významnom rozšírení obsahovej stránky pôvodného textu prostredníctvom jeho pluralistického výkladu poslucháčmi. Komentáre k tomuto videu preukazujú nejednoznačnosť recipientských reakcií: od úplného stotožnenia sa a podpory (Peter Dohal: *Mas pravdu marian je to tak a aj bude*²⁷) po spochybnenie, odmietnutie (Rado Jadrny: *Preboha to čo sú za nezmysli. Úplne mimo realitu*), vysmianie (Emil Bečka: *Ezop bol oproti vám amatér*) a urážku (Roman Vraňák: *Majo tebe by mali v prvom rade „čipnut“ rozum v hlave*). Celkovo viac ako 4 000 komentárov na facebookovej stránke a na youtubovom kanáli potvrdzuje vysokú interakčnú angažovanosť bežných návštevníkov internetových stránok. Tiež miestami preukazuje ich neschopnosť kriticky hodnotiť informácie, prípadne prezrádza ich submisívnosť s dobrovoľnou rezignáciou na vynakladanie určitej intelektuálnej námahy potrebnej na analýzu údajov v texte a overovanie ich hodnovernosti. Aj tí účastníci diskusie, ktorí odmietajú myšlienky vyjadrené v texte, v tejto virtuálnej interakcii sa stavajú do pozície „tiežexpertov“. Obmedzujú sa pritom na jednoduché popieranie bez konštruktívnej reakcie na obsah textu a občas siahajú aj po priamej urážke (Dagmar Loffayova: *Toto sa neda pocuvat*; Štefan Pišťík Žembéry: *Tento mentálny atlet a vizionar nikdy neprestane prekvapovat*; Ludoweed Sarka: *Ty si riadny komediant, mal by si otvoriť nejaký satirický kanál. Zatiaľ otváraš len anál...*).

Názorová diverzita účastníkov diskusie implikuje riziko šírenia diferencovaných (aj falošných) informácií, ktoré vďaka identite laikov ako „ľudí spomedzi nás“ disponujú obrovským persuzívnym potenciálom a môžu výrazne podporiť distribúciu v diskusii evokovaných (aj deštruktívnych) sociálnych praktík (napríklad ľudia sa nebudú chcieť očkovať, aby ich nezačipovali; nebudú používať platobné karty a smart technológie, aby neboli sledovaní a pod.).

---

²⁷ Tu a ďalej sa uvádzajú príklady komentárov uverejnených pod videozáznamom na spomenutej facebookovej stránke a youtubovom kanáli. Pri citovaní replík je zachovaná pôvodná ortografia vrátane interpunkcie.

Pod emocionálnym tlakom ideí prezentovaných v texte neprofesionálni účastníci internetovej diskusie, ktorí sa dobrovoľne asimilujú pod tlakom politikovho názoru, už v nadobudnutom statuse „expertov“ ponúkajú riešenia problému, vyzývajú na konkrétne úkony (Andrej Dany: *Mate pravdu matovica treba celu vládu vymeniť oni urobili krach ekonomiky oni su ovladani s americkou*; Patrik Faith: ... *trebalo by organizovať verejné protesty. Však to nie je normálne kam vláda tlačí ľudí*; Metal Aid: *Stop vakcinam, stop sledovaniu. Stop otrakarine a falosnym informaciam!!!*; Jiri Jiri: *Slováci, pojdte s námi podat petici na odstoupení z EU*) a predpovedajú ďalšie scenáre vývoja situácie (Miroslava Bilova: *On má pravdu, o chvíľu sa nebude dať vybrať hotovosť, v iných štátoch sa už nedajú vybrať peniaze*; Mušuka Jozef: *Ludia budu musiet rabovat kradnut*; Mária Kollárová: ... *zachvilu budú začipovany jak psi!*). Pôvodný autorský text sa prostredníctvom komentárov emergentne vynára s novými postrehmi a zasa vnára do aktuálneho mediálneho aj do širšieho historického kontextu. Účastníci virtuálnej diskusie sa odvolávajú na iné (médiá)texty na podporu argumentácie autorského a identického vlastného názoru (Mari Harry: ... *s čipovaním je to tiež pravda, uz sa o tom vyjadril aj sam Bill Gates...*; Denisa Filusova: *Áno, je to pravda, veľmi podobnú prognózu vyslovil aj David Icke tu v Anglicku v priamom prenose súkromného rádia „London Real“*), včleňujú aktuálne udalosti do historických súvislostí (Stefan Stevi: *Tak to podobne zacinal Hitler a dostal sa ku moci zasluhy krize*). Tak sa formuje pluralitný obraz verejného diania s viac alebo menej (ne)dôveryhodnými názormi. Na rozdiel od autora, ktorý absenciu objektívnych dôkazov kamufluje konštatáciou prostých faktov, účastníci virtuálnej diskusie zdôvodňujú pochybné myšlienky relevantnými paralelami, v dôsledku čoho falošné informácie v sociomediálnej interakcii nadobúdajú novú tvár a spúšťajú novú vlnu masovej propagácie.

Z jazykového hľadiska sa takáto internetová komunikácia vyznačuje typickými príznakmi publicistického štýlu v kontexte radikálnej demokratizácie²⁸, keď neprofesionálny komunikant uplatňuje „nefor-

---

²⁸ V zmysle expanzie demokracie v súčasnej slovenskej spoločnosti ako takej, čiže s posilňovaním liberalizácie pri uspokojovaní individuálnych aj kolektívnych slobôd

málny“, často nekorektný výrazový aparát (raz v dôsledku neznalosti, inokedy v snahe o úsporu času či formy „za každú cenu“, alebo jednoducho pre neželanie opustiť „zónu komfortu“, čo by preňho znamenalo zbytočné zaťažovanie sa cizelovaním štylizácií a preskriptívnymi normami). Vo virtuálnej písomnej komunikácii je už prakticky udomácnený hybrid hovoreného jazyka v písme (vďaka rokmi ustálenému štýlu emailov, esemesiek, chatov a pod.). To zviditeľňuje bežné jazykové chyby, ale aj expresívny, často vulgárny spôsob vyjadrovania: *dajte si po hube aby vás prebralo; aj debili sú božie deti; prázdna gebuľa; neviem čo si fúkal ale takú pičovinu si vypustil až sa smejem že ma brucho bolí*). Pravda, škála prejavov je pestrá a lingvistom prináša aj iné než výrazovo „nápadné“ podnety: o tom, ako sa manipuluje s cudzími či novými slovami, aké syntaktické štruktúry sa štandardizujú, či sa ľudia prikláňajú k skloňovaniu či neskloňovaniu priezvisk, aké slovotvorné spôsoby a postupy preferujú, ako kreatívne pracujú s okazionalizmami, ako narábajú s metaforami atď. To sú vzácné stimuly na zachytávanie „životaschopných“ jazykových javov z ľudovej praxe „zdola“ ako potenciál pre ďalšiu akceptabilnú (nedirektívnu) kultiváciu jazyka, nástroja komunikácie širokej verejnosti.

---

a rovnosti príslušníkov spoločnosti (na báze samosprávnej organizácie spoločnosti) sa takáto gradujúca sa demokracia prejavuje aj v jazykovom kontexte. To sa ukazuje napríklad v podobe aproximácie laickej verejnosti a jazykových expertov. Jazykí experti neusmerňujú verejnosť direktívami o „správnom“ používaní jazyka, majú skôr ambície vysvetlovať jazykové javy, opisovať alternatívy, prípadne odporúčať preferované možnosti. Angažovaní laici sa prezentujú napríklad na sociálnych sieťach so svojimi pohľadmi na sporné problémy, vznikajú „ľudové“ jazykové poradne, ľudové slovníky a pod. Inšpirácie z oboch zdrojov sú podnetné a nevyhnutná je vzájomná aproximácia pohľadov, názorov, riešení smerom ku konsenzu, dávajúce mu základ pre optimálne kultivované rečové správanie verejnosti pri akceptovaní dynamických tendencií v jazyku. (Pozri aj DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017, s. 216 – 230.)

Záver

Interakčná povaha médiásféry digitálnej éry poskytuje angažovanému laikovi možnosť „pozicovať sa“²⁹ do roly publicistu – „experta“ a umožňuje mu priamo koprodukovat' a kointerpretovať informácie. Otázkou jestvovania koprodukcie na dialógu (tu v spomínanej intertextovej, resp. interdiskurzívnej podobe) sa zaoberali teoretici už skôr³⁰. Pravda, kontext digitálnej éry s fluktuáciou dialogických žánrov online (textových, ale aj multimediálnych) komunikátov si vyžaduje väčšiu mieru flexibility prevažne v spontánných interakciách, na čo bežný aktér „rýchlejšej“ digitálnej éry zjavne nebol pripravený ani ako tvorca, ani ako interpret, ani ako interaktant. Pred médiaštylistikmi v ich interakčno-diskurzívnom pôsobení sa tak otvára priestor na ponuky rád, odporúčaní v záujme harmonizácie zámerov a dosiahnutých efektov účastníkov komunikácie. Ale aj na pozorné sledovanie „stimulov zdola“ a ich reflektovanie vo vlastnej lingvistickej práci. Súčasťou takéhoto odborného reflektovania interakcie neohraničeného okruhu laikov so školenými produktormi komunikátov je rozpracovanie lingvistickej aplikácie na báze konceptu sociálnej inklúzie deliberatívnej laickej verejnosti v dobe radikálnej demokratizácie spoločnosti na ceste ku kultivácii návykov aktérov čoraz frekventovanejšej spontánnej jazykovej interakcie³¹.

---

²⁹ Porov. konverzačnoanalytický termín *positioning* ako vyjednávanie o identite aktérov v interakcii.

³⁰ LINELL, Per: *Approaching Dialogue*. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2001; HOFFMANNOVÁ, Jana: *Dialog*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/DIALOG>.

³¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

Literatúra

- ALVAROVÁ, Alexandra: *Průmysl lži*. Praha – Kroměříž : Triton, 2019.
- AUER, Peter: *Každodennost: Alfred Schütz*. In: *Jazyková interakce*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 110 – 119.
- BOČÁK, Michal: *Kto je kto: positioning v televíznom spravodajstve*. In: *Médiá, spoločnosť, mediálna funkcia*. Ed. S. Magál – M. Mistrík – M. Solík. Trnava – Bratislava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM a Kabinet divadla a filmu SAV, 2008, s. 239 – 245.
- BOČÁK, Michal: *Štruktúra televízneho spravodajského textu. Analýza spravodajských formátov s uplatnením diskurzívnej perspektívy*. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008. Dostupné na: https://michalbocak.weebly.com/uploads/2/8/1/2/2812791/bocak_tv-news-formats_2008.pdf.
- BOČÁK, Michal: *Vývinové paralely komunikačných a mediálnych štúdií*. In: *Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume*. Ed. S. Magál – M. Mistrík. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2006, s. 235 – 237.
- CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a konflikt: my a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.
- ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana: *Intertextualita a její podíl na vyjednávání pozic účastníků talk show*. *Slovo a slovesnost*, 73, 2012, č. 4, s. 263 – 284.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava : Veda, 2017.
- DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.
- DUSKAJEVA, Lilia Rašidovna: *Médialingvistika v Rossii: lingvopraxeologičeskaja dominanta*. *Медиалингвистика*, 4, 2014, č. 1, s. 5 – 15. Dostupné na: <https://medialing.ru/medialingvistika-v-rossii-lingvopraksiologicheskaya-dominanta>.
- FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013.
- FLORIDI, Luciano: *Čtvrtá revoluce. Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Praha : Karolinum, 2019.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Dialog*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/DIALOG>.

- CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, Andrea: *RESpublica. Politická komunikácia v mediálnej spoločnosti*. Nitra : UKF, 2015, s. 67 – 69.
- KOTLEBA – LS Naše Slovensko v NR SR. Oficiálny youtubový kanál. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=sbHOWit8wdE&t=1s>.
- KRAUS, Jiří: *Rétorika a řečová kultura*. Praha : Karolinum, 2004, s. 108 – 109.
- LINELL, Per: *Approaching Dialogue*. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2001.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku*. In: *Studia Academica Slovaca* 46. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 86 – 105.
- SPITZER, Manfred: *Digitálna demencia*. Bratislava : Citadella, 2018.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti*. Bratislava : Ekonóm, 2017.

Slovenská ľudová uspávanka v historickom komunikačnom kontexte

---

Marianna Sedláková – Terézia Kulíková

Abstract

The Slovak folk lullaby in a historical communicative context

This study is a textual analysis of Slovak lullabies and focuses mainly on their communicative aspect and presents their high historical potential in terms of interpersonal communication. The study identifies the existent communication potential of lullabies mainly due to the negative emotions expressed by an expedient; however, most of the (recurring) stanzas in the thematic classification (horizontal interpretation) carried a positive content, such as creating a safe and calm atmosphere, a gentle putting-to-sleep, and loving and caring expressions. All of these are connected to the positive archetype of the mother. As an ancient genre, whose calming function is based primarily on creating feelings of closeness and safety for a child percipient through slow singing, Slovak folk lullabies contain an important component in their content in the form of a mentally cleansing function expressed in the communication of the expedient (lyrical subject). This function creates the transitional element between horizontal and vertical communication. Thanks to this, the texts of lullabies can reveal the relationship of the expedient towards the percipient in more and less friendly salutations and putting-to-sleep formulas as well as in the reflection of the world of adults and society within the vertical communication of the expedient towards the universe.

Keywords: folklore, lullaby, content structure, communication, analysis

Komunikácia ako základná charakteristická ľudská činnosť ovplyvňuje všetko, s čím je spojená, od samotného komunikačného kódu až po spoločnosť a jej vývin. Obzvlášť aktuálne je pozorovať zmeny v ko-

munikácii ako spôsobe odovzdávania informácií v súčasnej spoločnosti, ktorá si dala prívlastok informačná, čím sa zároveň potvrdzuje kľúčovosť komunikácie v spoločnosti a jej vývine. Na problematiku medziludskej komunikácie sme sa prednedávnom pozreli najmä cez komunikačný zámer autora a dospeli sme k záverom, ktoré uvádzame v nasledujúcej tabuľke¹:

Tabuľka: Súvislosť jazykových štýlov a literárnych druhov s komunikačným zámerom autora

komunikačný zámer a.	hľadanie	výmena informácií	nájdenie
<i>prevládajúci pocit a.</i>	<i>neistota</i>		<i>istota</i>
jazykový štýl	umelecký LYRIKA – EPIKA – DRÁMA hovorový	hovorový publicistický rečnícky administratívny	náučný administratívny publicistický rečnícky
typ komunikátu	SL	PP	DD
smer komunikácie	vertikálny ↑	horizontálny ↔	vertikálny ↓

Na vývine ľudskej komunikácie má neodškriepiteľný podiel úroveň ľudského poznania. Veľmi veľa sa v chápaní sveta zmenilo, keď sme my ľudia (na základe filozofie R. Descartesa) „reprezentovaní našimi myslami ... boli oddelení od neživej internej látky nášho tela, ktoré bolo len ďalším druhom dobre premazaného stroja“ podľa Newtonovho popisu hmotného sveta². Podľa svetonázoru oddelenosti treba predpokladať, že na začiatku ľudskej komunikácie musela stáť prag-

¹ Bližšie SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl (Od epiky k lyrike i k dráme)*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Eds. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2017, s. 23 – 42.

² McTAGGART, Lynne: *Pole. Hledání skryté síly vesmíru*. Olomouc : Nakladatelství Anag, 2017, s. 16.

matická horizontálna výmena informácií nevyhnutných na prežitie. Vertikálny druh komunikácie jedného či druhého pólu by sa podľa tejto teórie mal vyvinúť až sekundárne. Zjavné je, že v posledných rokoch či desaťročiach (možno by sa tu dalo hovoriť i o celom storočí, vlastne od čias, keď nás Newtonovo učenie „vytrhlo z usporiadania vesmíru“³) bola zaznamenaná pomerne výrazná nerovnováha medzi produkciou komunikátov, ktorým sme v našich starších úvahách⁴ prisúdili prívlastky ako dynamicky dravé (DD), v ktorých sa človek prejavuje ako „neobmedzený pán vesmíru“, tvorca a manažér tohto sveta. Nemalý podiel na takomto spoločenskom vývine má aj Darwinova teória evolúcie, podľa ktorej „podstatou nášho človečenstva je genetický terorizmus, efektívne likvidujúci všetky slabšie články“⁵. V tomto type komunikácie sa uplatňuje vertikálny smer zhora nadol v podobe príkazov, nariadení a textov s nimi súvisiacimi (od nejakým spôsobom nadriadeného človeka k nejakým spôsobom podriadenému/podriadeným). V spektre štylistiky ide o texty prevažne tzv. objektívnych funkčných štýlov, z ktorých niektoré žánre (synchronne spoločensky vlastne tie ťažiskové) nie sú doteraz lingvisticky dostatočne zinterpretované (eklatantným príkladom je jazyk a štýl zákonov). V subsysteme literárnej komunikácie ide o prevahu dramatických textov (vrátane filmu a iných typov dramatickej produkcie⁶) na úkor textov typu PP (pružne primeraných) reprezentujúcich subjektívno-objektívne štýly a ich žánre v štylistike a prozaické texty v literárnej komunikácii. Komunikáciu tohto typu možno označiť za partnerskú, má horizontálny smer, je to pôvodne komunikačne bezpríznaková výmena informácií (zážitkov a skúseností). Aktuálna tendencia narúšania rovnováhy sa prejavila aj v prieniku dramatických komunikačných prvkov do prózy, ako sme si

³ Tamže.

⁴ SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl (Od epiky k lyrike i k dráme)*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Eds. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2017, s. 37.

⁵ Tamže.

⁶ Komunikačný princíp drámy je riadiť dej na javisku, pôsobiť ako stvoriteľ, ktorý sa hrá s postavami.

to všimli v textoch postmodernej literatúry⁷, z ktorých si vyberieme napríklad len jeden znak, ale s vysokou mierou komunikačnej príznakovosti, a to manipuláciu s čitateľom. Manipulácia adresáta je jedným z najvýraznejších znakov súčasnej verejnej komunikácie DD typu (od reklám až po politické prejavy). Tretí typ komunikátov, s prívlastkom subjektívno-lyrizujúce (SL⁸), v štylistike reprezentovaných subjektívnymi štýlmi a doteraz ešte neprebádanými, možno i neprebádateľnými žánrami typu výsostne subjektívnych (nikdy nevy povedaných) myšlienok človeka, vnútorného monológu (nie ako súčasti literárneho diela!) alebo súkromnej modlitby, predstavuje jeden z krajných pólov rečovej komunikácie a bol vždy menšinový z hľadiska prístupnosti či poznateľnosti, poznačený vysokou mierou submisívnosti súvisiacej s pocitom neistoty expedienta v protiklade s nadradenosťou na báze pocítovanej istoty na opačnom póle znakovkej štruktúry typológie komunikátov, ako ich uvádzame v tabuľke. Po kvantitatívnej stránke len predpokladáme, že komunikáty typu SL už len z hľadiska rovnováhy komunikačných prejavov v ľudskom komunikačnom kontexte sú/mali by byť zastúpené omnoho bohatšie, ako sa to môže na prvý pohľad javiť. V subsysteme literárnej komunikácie tento typ textov reprezentuje lyrika ako literárny druh a všetky jej žánre.

V postupnom premýšľaní o komunikačnom systéme berieme do úvahy aj fakt, že z hľadiska vývinu akéhokoľvek systému sú jeho synchronne okrajové prvky kľúčom k poznaniu jeho histórie. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sme v ďalšej etape nášho komunikačného

⁷ SEDLÁKOVÁ, Marianna: *K jazykovo-komunikačnému aspektu literárnych druhov. Na próze T. Horvátha Zverstvo*. In: *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2006, s. 218 – 230.

⁸ Tiež sme v súlade s podstatou týchto textov využili akronymickú skratku (SL) ako spoluhláskami pripomínajúcimi prívlastok pomalý (z angličtiny), pretože tento typ komunikácie podporuje pomalý, uvážlivý životný štýl ako protipól rýchleho a čoraz viac uponáhľaného štandardného životného štýlu tzv. západnej civilizácie (SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl (Od epiky k lyrike i k dráme)*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Eds. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2017, s. 37).

výskumu siahli k žánru, ktorý túto okrajovosť napĺňa v plnej miere a v niekoľkých aspektoch zároveň. V literárnej komunikácii reprezentuje lyriku, ale stále je nositeľom aj tých všeobecných komunikačných interpersonálnych javov. Ide o slovenskú ľudovú uspávanku, o ktorej sa aj na základe vlastných komunikačných skúseností môžeme domnievať, že vznikla na základe horizontálnej komunikácie medzi dospelým a dieťaťom v špecifickej komunikačnej situácii, pri uspávaní dieťaťa. Táto komunikačná situácia je špecifická aj preto, lebo, hoci je horizontálna, nemá celkom partnerský charakter. Uspávané dieťa – percipient uspávaných textov väčšinou (v ranej etape svojho vývinu) nie je (ešte) schopné plne komunikovať prostredníctvom jazykového kódu. Tu teda preberá značnú časť komunikačnej roly hudobná zložka uspávanky. Pochopiteľne, drvivú väčšinu našej vzorky netvorí piesne so zvláštnymi archaickými prejavmi netypickými pre dnešného poslucháča, ale skôr tie, ktorých znaky sú v starších a novších vývojových štádiách ľudovej piesne identické. Pri tónovo menej rozsiahlych piesňach krásne vynikli aj typické znaky uspávaniek, a to pomalé, voľné tempo, rytmus adaptovaný vlastnostiam textu a vydržiavanie koncových tónov v záveroch ako spôsob jeho retardácie. Mnohé nápevy tiež vykazovali univerzálne znaky uspávaniek – obyčajne menší tónový rozsah, jednoduchú descendenčnú melodiku, či repetície, vďaka ktorým je možné ich rozpoznať medzi inými piesňami naprieč jazykmi a kultúrami.

Hudobná zložka uspávanky sa často integruje do textu popri modulácii i hláskovou inštrumentáciou (najčastejšie: *haji, beli, hajaju, čuču, luľu, čiči, čičkč, huli, hali, buvi, bubu, ale aj bibibi, bibibi; bimbolem, bimbolem; homa, homa, homa; tilila, tolola; tuduju, tuduju; tululu, tululu*⁹). Priamu komunikačnú situáciu dokazujú časté imperatívne formy slovesa: *hajaj, búvaj, buvikaj, bubaj*. Adresnosť dieťaťu je okrem toho vyjadrená aj konkrétnym menom, obyčajne v deminutívnej podobe (*Janík, Janičko, Marienka, Anka, Anička, Paľík*) alebo všeobec-

⁹ Príklady sú z výskumnej vzorky 334 piesní s 859 strofami (KULÍKOVÁ, Terézia: *Slovenské ľudové uspávanky, žánrová charakteristika a tematická klasifikácia*. Dizertačná práca. Košice : FF UPJŠ, 2020, s. 90 – 91).

nejšími alternatívami, ako sú apelatíva *dietatko, sinku, dcérka, maličký, bábätko*. Veľmi láskavé je časté metaforické oslovenie *môj anjelič biely*, naopak, s istým odstupom pôsobia oslovenia bez posesívnosti a emocionálneho zafarbenia, *díouča, sinu, malé, dieťa*, vyspíevané zvyčajne iným nositeľom ako matkou.

Popri uchu lahodiacej hláskovej inštrumentácii k pozitívnej atmosfére špecifického komunikačného aktu prispievajú aj mnohé (často deminutívne derivované) synonymá plnovýznamového slovesa *spať* – *spinkať, spikať, spajkať, búvať, buvikať, buvičkať, buvinkať, hajať, hajkať, hajenkať, hajinkať, hajuškať, ľulať, usnúť* a ich regionálne varianty a vidové modifikácie. Najtypickejším úvodom uspávanky je opakujúca sa formulka *X-že mi, X (mi)*, v ktorej je jednak vyjadrený imperatívny zámer prostredníctvom verba/citoslovca *X* (zvukovo podobného imperatívu), navyše zdôraznený sufixálnou morféomou *-že*, ale najmä z nej vyplýva blízky citový vzťah vyjadrený zámenom *mi*: *beliže mi, beli; búvajže mi, búvaj; ľulajže mi, ľulaj; spiže mi, spiže mi; usniže mi, usni* atď. Prítomnosť privlastňovacieho zámena by však mohla v hlbších súvislostiach odkazovať aj na isté obavy¹⁰ o dieťa. Horizontálnu komunikačnú situáciu uspávanky s vedomím, že jej kontext tvorí akt uspávania ([ ]¹¹), podľa čoho bol žáner pomenovaný, by sme mohli vyjadriť takto: [EXPEDIENT – TEXT/hudba – **DIEŤA**].

Konštantou v tejto komunikačnej schéme je komunikačná situácia a jej objekt – dieťa.

¹⁰ Máme tu na mysli hlavne psychologický fakt, že privlastňovanie potrebuje človek vyjadriť až vtedy, keď je jeho „vlastníctvo“ ohrozené, aj tým sa zdôvodňuje výskyt pocitom diskomfortnosti príznakovej nazálnej fonémy v privlastňovacích zámenách, tak ako aj v negácii a v neposlednom rade i v pomenovaní *mamy* v mnohých jazykoch sveta (SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Paralely ontogenézy a fylogenézy jazyka a reči v ranom štádiu vývinu. Na materiáli slovenského jazyka*. In: *Aufsätze zur Theorie und Geschichte der slowakischen Sprache, Literatur und Kultur*. Köln : Universität zu Köln, 2012, s. 47 – 67). Uvedomujeme si však, že v prípade rytmicky usporiadaného textu tu môžu krátke tvary zámen fungovať najmä ako enklitiky, čím môže byť ich lexikálny význam oslabený.

¹¹ V schéme ho reprezentujú hranaté zátvorky.

Expedient

V komunikačnej úlohe expedienta sa v uspávkových textoch najčastejšie objavuje **matka** (72 % výskumnej vzorky). Osobnosť matky v textoch uspávaniek je najčastejšie láskavá, starostlivá, oddaná a obetavá, pripravujúca dieťa na osamostatnenie, čo je pozitívna archetypálna podoba matky ako symbolu. Často sa bojí o dieťa a jeho budúcnosť, a zároveň rozmýšľa nad tou svojou. Dobrým príkladom obrazu milujúcej a vyrovnanej matky je uspávanka z Očovej, v ktorej matka napriek vedomiu neprajností života poskytuje dieťaťu pevnú oporu, počas celého textu neopustí komunikačnú líniu s dieťaťom:

1. *Hajaj že mi, hajaj, / moje drahô dieťa, / keď budeš pekne spať / prinesiem ti kvieťa.*
2. *Spi že pekne tíško, / moje dieťa milé, / dám ti papať všetko, / čo ti bude milé.*
3. *Spi že pekne tíško, / môj anjelik biely, / keď by si vedelo, / čo ten svet len mieni.*
4. *Mieni ťa pokaziť, / rany ti spôsobiť, / na srdiečku, duši, / z toho sa svet teší.*
5. *Spi že mi, spi že mi, / môj synáčik biely, / nevieš ako bude, / po tvoj život celý.*
6. *Budeš musieť robiť / i do hory chodiť, / budú ťa preháňať, / budú ťa ver aj biť.*
7. *Usni že mi, usni, / mám veľa roboty, / nemám veľa času, / pôjdem do roboty.*
8. *Spinkaj že, zaspinkaj, / moje drahô dieťa, / keď sa ráno zobudíš, / nachovám si ja ťa.*

Uvedený text možno považovať za pomerne komplexný z hľadiska frekvencovaných motívov v uspávkách. Veľmi často býva základným a jediným motívom uspávanky ťažká práca a únava matky (ako tu v 7. strofe). Vidina oddychu najmä pri uspávaní silno umocnená aj hudobným motívom je zjavná v uspávanke:

1. *Kec ja dzeci kolembala, / tak som sebe zašpivala: / Hajaj, buvaj, maľučki, / andeľiček sladučki.*
2. *Zašpi choľem na hodzinu, / naj mi ručki odpočinu. / Hajaj, buvaj, maľučki, / andeľiček sladučki.*
3. *Zahrajce mu, drahe hušle, / naj sinačik skorej ušne. / Hajaj, buvaj, maľučki, / andeľiček sladučki.*

V tejto piesni nachádzame dvojité komunikáciu – refrén s uspávacou formulkou je súčasťou horizontálnej komunikácie matky s dieťaťom, úvodné verše strofy zas lyrický subjekt explicitne venuje sebe *tak som sebe zašpivala*. Vo svojom prejave si matka želá chvíľu odpočinku nielen od inej manuálnej práce, no aj od držania dieťaťa v náručí. Antropomorfizuje husle, nabáda ich k pomoci a zvukovými senzuálnymi obrazmi sa snaží čím skôr navodiť spánok potrebný k naplneniu jej sekundárneho zámeru – vlastného odpočinku. Niekedy sa to však nedarí, dieťa je nepokojné a nechce zaspáť. Nepomáha ani presvedčanie, preto sa často stretávame s lyrickým subjektom unavenej matky (*Ej, senu muj, senu, / to ja s tobu hynu, / jag vo dne, tag v noci / nigdy ňespočinu! // Vo dne z robotočku, / v noci s kolisočku, / nigda ja ňespočinu / jednu hodzinočku!*). Z výrazných sociálnych faktov, ktoré sa zachovali v textoch uspávaniek, je aj vysoká úmrtnosť detí v minulosti (*neuleti že mi do tej čiernej zemi; ...ľem še ňevikulaj / s tej plitkej koliski / do čarnej žemički*). V jednej zo skúmaných uspávaniek sa vyskytla i téma pracovnej migrácie do zahraničia:

1. *Hajiki, hajiki, / zelenie hajiki, / kediže nám príde / otec z Ameriki.*
2. *Pridem ti ja pridem, / na vranom koničku. / Uviažem si koňa / na našu jedličku.*

Motív nespravodlivosti sveta v textoch silnie, ak sa matka nejakým spôsobom sociálne vymyká, napríklad ak nie je vydatá:

1. *Ej, haju mi, haju, / na vyhaju ruža, / kolišu ja dzecko, / chodz ja ňemam muža!*
2. *Ej, haju mi, haju, / jak me pre ce laju, / jak vo dne, tak v noci, / nigda ňeprestaňu!*

3. *Ej, čuču mi, čuču, / jak me pre ce tluču, / tluču me prez viny, / Bože muj jedyny!*

Niektoré časti textov pripomínajú bežnú expresívnu komunikačnú repliku (*Haju že mi haju / jag me pre ce laju. / Maju me pre ce lac / voľelam ce ňimac*). V textoch podobného charakteru možno zaznamenať napríklad i individuálne pocity (napríklad závisti: *Ván je dobre po muzikách chodiť, / já musín svojho sinka kojiť*). Lyrický subjekt slobodnej matky je v uspávkách reflexiou špecifického postavenia tejto ženy v spoločnosti – medzi slobodou, za ktorou žiali, a jej uznaním ako matky, ktorého sa jej bez manžela nedostáva. Príslušnosť k dievčenskému stavu neraz vyjadruje aj motívmi a prebratými strofami z ľúbostných piesní. Napriek náročnej životnej situácii, odsudzovaniu rodinou aj spoločnosťou, vo vyjadreniach matky nachádzame citové naviazanie na dieťa – a to aj v prípade, keď rozmýšľa nad útekem od zodpovednosti. V komunikácii sa odkláňa od horizontálneho smerovania k dieťaťu, namiesto toho smeruje k vertikálite – k Bohu, k vlastným nereálnym predstavám. Formulovaním myšlienok do piesne ešte nedochádza k ich naplneniu, no magická moc slov v tomto prípade predstavuje psychický únik do sveta ilúzií, oslobodenia od reality, a plní tak psychohygienickú funkciu. O takejto funkcii uspávanky svedčí i jedna raritná z nášho výskumného súboru s témou nevery:

1. *Kolisočko nová, / z bíloho javora, / chto tebe utočil, / sám pošol do Sambora.*
2. *Po Sambore chodzi, / štiri koňe vodzi, / a päťu milenku, / za bílu ručeňku.*¹²

V našej výskumnej vzorke sme na základe textových motívov identifikovali šesť piesní (asi 2 %), z východného Slovenska, ktorých ly-

¹² Pokiaľ ide o zápisy piesní, neupravujeme ich z hľadiska synchronného stavu v dialektoch uvedomujúc si, že napríklad zápis tejto piesne z východného regiónu východoslovenských nárečí pokojne môže odzrkadľovať starší existujúci stav kvantity či intonácie (pravdaže tu treba rátať aj s potenciálnym vplyvom dlhých tónov v zhudobnenom texte). Sambor / Sambir je mesto na Ukrajine, dnes v Evvoskej oblasti.

rickému subjektu podľa nás zodpovedá otec dieťaťa. Jednou z nich je pôvodne lúbostná pieseň *Ňepojdzem do lesa s koňičkami*. V ostatných uspávkách sa síce už lúbostné motívy nevyskytujú, no gramatika, štylistika jazyka i využité motívy sú predsa len špecifické skôr pre osobu mužského pohlavia:

1. *Lulaj, lulaj, ti mali spač, / jit bi, pil bi tvuj kolisač. / Hej, jit bi, pil bi pirožočki, / hej, napil bi še šmetanočki.*
2. *Lulaj, lulaj, sinu mali, / pošol ocec na rozhodi, / Hej, pošol, pošol, rozhodovac, / hej, jak ma sina vihodovac.*

V ďalších textoch, ktoré sme pripísali otcovi, chýba explicitná sebaidentifikácia expedienta, no matku označuje ako neprítomnú (podobne ostatné piesne, kde matka *pošla na maliny*, indikujú iný lyrický subjekt), otca sme tu identifikovali najmä na základe vyjadreného očakávania, že sa dieťa o neho v starobe postará.

Prenechávať starostlivosť o deti na starú mamu, obyčajne svokru matky, nebolo v minulosti bežnou praxou. Nezodpovedalo to postaveniu gazdinej v domácnosti, preto si matky brali svoje ratolesti na pole so sebou. Stará matka sa starostlivosti ujala len vtedy, keď už nevládala zastávať pozíciu hlavnej ženy v domácnosti¹³. Aj preto možno nachádzame starú mamu ako jednoznačný lyrický subjekt len v troch piesňach (0,5 % analyzovanej vzorky). V uspávkách sa sama explicitne označuje buď ako *babka*, alebo označením dieťaťa *vnúček*.

Bližšie neidentifikovaný lyrický subjekt je v priamej opozícii s lyrickým subjektom matky – do tejto skupiny sme zaradili všetky piesne (26,5 %), v ktorých je matka neprítomná a lyrickým subjektom (potenciálnym komunikačným expedientom) preto môže byť ktokoľvek okrem nej, koho sme však nedokázali jednoznačne identifikovať (ako v prípadoch otca a starej matky). Okrem týchto uspávaniek sme ako neidentifikovaný lyrický subjekt označili úplne transponované piesne

---

¹³ BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.

Čierne oči, chodte spať; Ej, padá, padá rosička a *Dobrá noc, má milá*, ktorých lyrický subjekt je diskutabilný (pôvodne muž, v uspávanke pravdepodobne matka), a aj tri dlhšie uspávanky s premenlivým, nekonzistentným lyrickým subjektom (predpokladáme, že v týchto prípadoch ide o kumuláciu putovných strof z dôvodu zbierania a zapisovania uspávaniek, nie o ich autentickú realizáciu). Na rozdiel od uspávaniek, ktoré spievajú matky, v týchto textoch je ponor do psychiky interpreta menej častý. Neznámy lyrický subjekt sa nezamýšľa nad osudom dieťaťa, a keďže s ním nemá nadviazaný intímnejší vzťah, nežaluje sa mu ani so svojimi starosťami. Naopak, priestor uspávanky využíva najčastejšie na jednoduché upokojovanie dieťaťa v neprítomnosti rodičov, uisťuje ho, že je v bezpečí, že rodičia sa vrátia a prinesú mu odmenu. Viacero týchto piesní je len jednostrofových (25 %; *Hajaže mi haja, / išla mať do hája, / nakopať koreňia / tebe do jedeňia*). Nefamiliárny vzťah vyjadruje lyrický subjekt napríklad aj objektivizovaním dieťaťa, a namiesto priameho oslovenia o ňom hovorí v tretej osobe. Tento spôsob „odcudzenia“ sa opakuje vo viacerých piesňach, ako príklad uvádzame:

1. *Čučalo, ľuľalo, / maľovanuo dieťa, / mamička mu išla / na makovuo kvieťa.*
2. *Čučalo, ľuľalo, / maľovanuo dieťa, / bodaj bis ňestalo / hibaj jutro rano.*
3. *Lulaj, dieťa, lulaj, / bo ťa hodim v Dunaj / dunajova voda, / teba, dieťa, škoda.*
4. *Hajduški, hajduški, / pasov Janko tuški / a Anička pavi / v tom zelenom haji.*
5. *Lulu, dieťa, ľulu, / mať šla na cebulu / a otec na cesnak, / dieťaťko musí spať.*
6. *Lulaj, dieťa, lulaj, / len sa ňenaduvaj / čo sa vec naduvaš / meňej sa nabuvaš.*

V uspávanke sú využité mnohé typické motívy aj putovné strofy, štylisticky upravené tak, aby odrážali vzťah adresáta k dieťaťu. Ten ho vo väčšine neoslovuje priamo, nevyužíva ani mnoho deminutív. Namiesto toho ho stavia do pozície objektu, o ktorom sa hovorí – *mamička mu išla, dieťaťko musí spať*. Jeho cudzosť a nevlúdnosť vrcholí

v tretej strofe, v ktorej konečne dieťa priamo oslovuje, ale s vyhrážkou *bo ťa hodím v Dunaj*. Zámer potvrdzuje konštatovaním *ŕeba, dieťa, škoda* – nemá teda v záujme ju skutočne vykonať, no svedčí o istej ľahostajnosti lyrického subjektu voči zverenému dieťaťu.

Nie vždy je neidentifikovaný lyrický subjekt ľahostajný voči adresátovi, čo môže poukazovať na nositeľa z rodiny. Pravdepodobnosť zvyšujú sťažnosti lyrického subjektu na jedného, prípadne oboch rodičov dieťaťa, čo znamená, že sú mu pomery v rodine dobre známe. Vyobrazenie rodičov je v každej piesni odlišné, no má isté spoločné znaky – nie je vyslovene pozitívne (*Hulički, hulíbel, / tvoj otec je korheľ, / prepil koňe, voli, / aj vozeček noví*).

Rodinný príslušník opatrujúci dieťa, ktorý sa na rodičov nestážuje, môže byť staršia sestra bábätká. Podľa opisu starých zvykov na slovenských dedinách, „Už 6 – 7 ročné dievčatká [...] dostali na chrbát košík, do ktorého im matka posadila malého súrodenca“¹⁴. Týmto smerom o lyrickom subjekte ako o sestre sa dá uvažovať v uspávanke, v ktorej nachádzame niekoľko indícií na staršieho súrodenca: *Čičiči, čičiči, / išla mať na ribi, / otec na zajace, / Zuzka doma plače ... Hajdoki, hajdoki, / net doma mamoki, / išli do dolini, / prinesu malini. / Tam telo malini, / čo sa pováleli, / a ja neborätko, / kolíšem dítätko. / Hajdože mi, hajdo, / upíšem ti vajco, / keď ti neupíšem, / tak ta zakolíšem*.

Po prvé, familiárne deminutívne oslovenie *Zuzky* naznačuje, že ide o rodinného príslušníka – rodičia sú však neprítomní. Ďalej, podobnosť so zabávkami a detským folklórom sa mieša s obrazmi zo života mladých slobodných dievčat (maľovanie veľkonočných vajíčok) – sebaoznačenie lyrického subjektu *neborätko*, ktoré by v súvislosti s opatrovaním dieťaťa mohlo prislúchať mladej pestúnke.

Skutočnú vertikálnu komunikáciu neidentifikovaného lyrického subjektu nachádzame až v posledných dvoch podskupinách, ktoré spolu potenciálne súvisia – uspávanokách pre siroty a uspávanokách matiek, ktoré nemôžu mať deti. Z druhej spomínanej skupiny pochádza potulná strofa, ktorá sa v našej výskumnej vzorke vyskytuje trikrát. Môže ísť o náhradnú matku, ale aj dočasnú pestúnku (napr. sestru či kamarátku

---

¹⁴ Tamže, s. 62.

matky), ktorá nemá vlastné deti. V slovách nasledujúcej uspávanky je bolesť bezdetnej ženy exponovaná až do existenciálnych rozmerov:

1. *Spíže mi, spíže mi, moje dieťa krásnuo, / veď ťa ja kolíšem ako svoje vlastnuo.*
2. *Takie ma, Bože muoj, žiale nachádzajú, / dobre mi krvavé slzi ňepadajú.*
3. *Vežni ma, Bože muoj, alebo ma poteš, / urob si, Bože muoj, z toho dvoje, čo chceš.*

Nepriítomnosť matky v uspávkách pre siroty vysvetľuje zmienka o jej smrti. Lyrický subjekt takýchto uspávaniek sa, podobne ako v celej tejto skupine, rôzni. V 18 uspávkách venovaných sirotám sme našli tri spôsoby stvárňovania tematiky, akési „komunikačné stratégie“ lyrického subjektu voči adresátovi. Prvým z nich je klasické, jednoduché informovanie prostredníctvom priamej výpovede lyrického subjektu v rámci horizontálnej komunikácie s osireným dieťaťom (*Ej, spíže mi, / spíže mi, / spi moj premilovný, / maci ci umrela, / ocec sa ci ženy*). Druhým spôsobom prihovárania sa uspávkou sirote je dialóg s jej impersonalizovanou postavou. Zaujímavým príkladom je uspávanka zo Zemplína, ktorá má skôr epický charakter: *Hej, išla šírotočka / za drašku plačuci, / išla vona išla, / macir hľadajuci. / Hej, šretnul ju tam šretnul, / mili Pan Boch z ňeba, / Dze idžeš šírotočko, / kec ce tam netreba. / Hej, idzem ja, idzem ja, / svoju macir hľadac, / bo ja uš ňehodna / pret macochu obstac. / Hej, vona svojim dzecom / chľeba z maslom dava, / a mňe šírotočkoj / aňi posni ňeda.*

Ako v jedinej piesni sa tu striedajú tri entity, pôvodný lyrický subjekt v 3. osobe predstavujúci skôr „rozprávača“, lyrický subjekt impersonalizujúci postavu Boha, ktorý priamo oslovuje sirotu, a nakoniec lyrický subjekt, ktorý napriek subjektívnej výpovedi v 1. osobe predstavuje impersonalizovanú sirotu. Hádám by sa tu dalo uvažovať o importe piesne z baladického okruhu podobne ako v treťom spôsobe tvarovania uspávaniek pre siroty. Ten v sebe nenesie žiadne typické motívy tohto žánru – žiadne prihováranie sa dieťaťu, oslovovanie uspávacomou formulkou, snahu o uspávanie. Namiesto toho poukazuje na ťažký život osirotených detí a kladie dôraz na ich osamelosť v tomto

svete, lyrický subjekt sa tu realizuje v postave siroty: *Starali sa mamička, / dze mi Pán Boh miestečko dá, / ked som taká maličká. / V čírem poli pod hrušku, / uvážu mi hintušku, / vetrík bude poviévavat / a mna bude kolíbat.*

Text

Najvariantnejšiu časť komunikačnej schémy uspávanky predstavuje text a jeho tematická zložka (hudobná zložka uspávanky tu ostane nepovšimnutá). Horizontálne komunikačne orientované texty uspávaniek by sa dali v sledovanej vzorke tematicky roztriediť takto: (1) **dieťa ako centrum záujmu**, kde jednotlivé témy spája motív lásky k dieťaťu, želanie zdravého vývoja dieťaťa, strach o zdravie/život dieťaťa, pochovávanie dieťaťa a pranie si vlastnej smrti, nemožnosť mať dieťa. Asi najkrajšie slová v uspávankách nachádzame v prvej uvedenej kategórii, v ktorej lyrický subjekt vyjadruje lásku k dieťaťu. Práve preto sa v týchto (25) strofách vyskytuje mnoho deminutív, a to nielen v oslovení a uspávacích formulkách, ale aj vo zvyšku výpovede. Lyrický subjekt taktiež prejavuje blízky vzťah k dieťaťu prisvojovaním zámenami *mi, môj*, preto nie je prekvapujúce, že ním je v 84 % prípadov matka. Množstvo materinského citu sa odráža v láskyplnej úprave tradičných putovných strof (*Buvajže ty, buvaj, / len sa nenadúvaj, / buvaj ty mi sladko, / ty moje dzecatko!*), ale najmä originalnosti výpovede, ktorá sa vo vzorke obyčajne neopakuje (*Už svieta hviezdička, / zavri si očičká, / spi do rána sladko, / moje batoliatko*). Najbohatšie zastúpeným z uvedených submotívov je želanie zdravého vývoja dieťaťa (temer 6 %), vo výskumnej vzorke patrí k desiatim najčastejším témam s najväčším počtom putovných strof (*Zasniže mi, zasni, / velka mi narosni, / velika jak i ja, / biela jak lelija*). V ukážkach môžeme vidieť, že bezproblémová situácia neponúka veľký priestor na hlbokú reflexiu, na vytvorenie vertikálnej komunikácie.

Najpočetnejšou skupinou tematického okruhu (2) **bezpečie** je vytvorenie tohto pocitu u uspávaného dieťaťa. Využíva sa na to nielen samotná fyzická blízkosť, ale aj slovné uistenia. Lyrický subjekt v každej z 58 strof pomenúva symbol bezpečia, ktorý nad dieťaťom bdie v čase

jeho spánku. Prvým a najčastejším symbolom ochrany je matka dieťaťa alebo nejaký prírodný či náboženský motív (vysoký a mocný strom, anjel, Boh, Kristus, Panna Mária). Veľmi silným motívom v tejto skupine je kolíska a kolísanie (prípadne iný upokojujúci pohyb). Oblúbenosť a dôležitosť motívu bezpečia zaraďuje túto tematickú skupinu na tretie miesto vo frekvencii výskumnej vzorky.

(3) **Upokojovanie dieťaťa** prichádza ako prvý krok, keď sa dieťa necíti bezpečne. Zapríčiniť to môže absencia matky, aj preto je v tejto skupine pomerne častý neidentifikovaný lyrický subjekt (viac ako 40 % strof v tejto skupine), ktorý dieťaťu vysvetľuje neprítomnosť rodiča, prípadne sa ho úplne snaží zastúpiť. Typickými príkladmi vysvetlení neprítomnosti matky sú pracovné povinnosti okolo domu a v poľnohospodárstve. Lyrickým subjektom môže byť aj matka – je ním vo viac ako polovici strof tejto skupiny. Najčastejšie, až 13-krát, sa opakuje putovná strofa, v ktorej matka berie dieťa so sebou do poľa, čím ho upokojuje, že ho nenechá doma samo. Na druhej strane môže dieťa nechať doma, ak sa jej podarí ho presvedčiť, že sa vráti. K upokojeniu v jednej uspávanke sa využíva najprv vankúš či perina (*Sama pojdzem dolínečku, / prikrijem ce s perinečku*).

Vo vzorke sa vyskytli tri príklady piesní, ktoré spája tematická kategória – komunikačná stratégia lyrického subjektu – **vyhrážanie sa**, ktoré predstavuje opozíciu k aktu upokojovania, vlastne jej hraničný variant. Nebudem ťa kolísať, nebudem sa o teba viac starať, nehnevaj ma. Ignorácia a hnev matky predstavujú ohrozenie bezpečia pre dieťa, ale i overenú tradičnú výchovnú stratégiu. Ďalšie dve uspávanky vyhrocujú vyhrážku až k smrti (*Čičí buja, kolibem ťa, / keď ňezaspíš odídem ja. / Odídem ja šírim svetom, / zaháčem ťa bílím kvetom*). Nehovorí sa tu ako inde láskavo *prikryjem, obložím, uloží* ťa kvetmi, ale lyrický subjekt si vyberá agresívny akt kombinovaný s ľahostajnosťou vo význame slovesa *zahádzať*. Výber bielych kvetov v tejto súvislosti jasne poukazuje na symboliku smrti.

Ďalším dominantným tematickým prvkom skúmaných strof je (3) **spánok**. Okrem uspávacej formulky sa preto aj zvyšok textu v strofe zameriava na uspanie dieťaťa. Vzhľadom na základný funkčný zámer uspávanky je téma spánku najfrekvencovanejšia (temer 30 % strof výskumnej vzorky) a komunikačne neutrálna. Prvá skupina predstavuje

tradične najviac pozitívne strofy okruhu (40 strof uzatvára prvú desiatku obľúbených tematických kategórií uspávaniek). Matka sa v nich dieťaťu s láskou prihovára a využíva senzuálne motívy na vytvorenie príjemnej atmosféry. Vôňa kvetov, tichá hudba, všetko spí. Dominantné sú tu submotívy zatvorených očí a sna. Komunikačne príznakovjšiu časť tohto okruhu tvoria strofy tematickej kategórie, v ktorých expedient dieťa k spánku prehovára, pozitívne naladenie lyrického subjektu sa vytráca priamo úmerne s nevôľou dieťaťa zaspieť. O čosi príznakovjšie i častejšie (aj z hľadiska výchovného) je kupovanie si dieťaťa. Najčastejším spôsobom uspávania dieťaťa je sľubovanie určitej odmeny (79 strof predstavuje asi 9 % výskumnej vzorky). Robia to matky, ale ešte vo väčšej miere pestúnky, keď vysvetľujú jej neprítomnosť. Najväčšie zastúpenie má „platba“ v naturáliách. Lyrický subjekt sľubuje dieťaťu odmenu vo forme jedla (gruľa, medovníček, oriešky, maliny, jablká, hrušky, hríby, kaša, pagáče, korenia do jedenia).

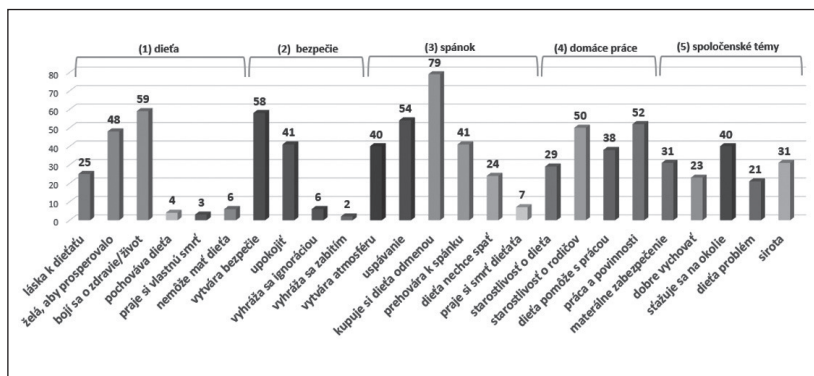
Častým prírodným motívom odmeny sú kvety, ktoré môžu mať aj rôzne využitie – na spríjemnenie kúpeľa, na makový odvar, aby dieťa spalo, alebo na ozdobnú kytičku (*Usnižemi, dieťa, / išla mať na kvieťa, / na čierno, na bielo, / Marienke na pero*). V jednej uspávanke matka kupuje perinku z bavlneného kartúnu a teplý vlnený čepček. Starším deťom sa sľubujú čižmičky, hravou odmenou sú hudobné nástroje. V troch uspávankách už ide o naozajstný úplatok (*Hancaj, male, hancaj, / dam ti rano grajcar, / čakej do noveho, / ňemam hotoveho*).

Spolu 24 strof opisuje boj matky s dieťaťom, ktoré nechce spať. Tento boj je skutočne unavujúci. V ťažkých chvíľach, keď je dieťa uplakané, unavené až tak, že paradoxne nemôže zaspieť, ho mama nenechá na starosť iným... Preto jediným prototypom lyrického subjektu tejto skupiny je unavená matka, až tak, že uvažuje i o smrti syna (*Ej, keby ja ce, Janču, / lem ukolísala, skorej by ja tebe/ Bohu do rúk dala, /Bohu do rúk dala*). Podobne motívmi spánku eufemisticky zahaľuje želanie smrti dieťaťa v dvoch uspávankách raz pestúnka a raz vlastná matka (*Usni, dīouča, usni, / puojdeš zajtrá s husmi, / puojdeš húske pásti, / do zelenej chrasťi // Usni, dīouča, usni, / takím dlhím sničkom, / žebi ta viñiesli / kostolu chodničkom*).

Agrikultúra ako hlavný spôsob obživy našich predkov je imanentnou súčasťou slovenských ľudových uspávaniek. Neraz v nich matka

berie dieťa so sebou na pole, tam ho učí pracovným návykom, či zanecháva prácu kvôli nepokojnému dieťaťu. Súčasťou domácich prác boli a ešte aj sú varenie, šitie, starostlivosť o dieťa... Tomu zodpovedá aj samostatné vyčlenenie tém v tematickom okruhu (4) **domáce práce**. Množstvo práce v dome, no najmä okolo neho, si v minulosti vyžadovalo pomoc už od najmenších. Deti na slovenských dedinách začínali pomáhať v domácnosti už od troch rokov, keď sa obšmietali okolo pracujúcej mamy. V uspávkách matka učila privykať práci už aj mladšie deti, ktoré uspávala v polnej kolíske na hore aj v poli, prípadne ich posielala pásť husi, ovce, volky, kone... (*Jaňiček maličký, / budeš pásť koňičky, / veď si ich zažeňieš / do veľkej trávičky*).

Početnú skupinu uspávkových strof tvoria tie, v ktorých sa expedient zamýšľa nad svojou vlastnou budúcnosťou. Čaká, že mu dieťa, najmä syn, opláti láskavú starostlivosť v starobe. Či svoju budúcnosť vidí ružovo alebo nie, vyjadruje až v 50 strofách, čím predstavuje pomerne veľkú časť uspávaniek (temer 6 %). Najväčšiu časť týchto uspávaniek tvorí základná otázka (*Či ma budeš chovať na moje starie dni?*) a odpoveď syna (*Budem, kým sa neožením*). Spolu predstavuje táto konkrétna motivická línia 74 % tematickej kategórie starostlivosť o rodičov a tvorí akýsi prechod od okruhu domácej práce a povinností, ku ktorým starostlivosť o rodičov určite patrí, k tematickému okruhu (5) **spoločenské témy**, ktoré uzatvárajú našu klasifikáciu. Nájdeme tu vzťah nositeľa k okoliu, ale aj reflexiu vzťahu okolia k nositeľovi a dieťaťu. Samozrejme, sem sme zaradili aj sociálnu tematiku súvisiacu so

zabezpečením rodiny a dobrej budúcnosti pre dieťa, či celú kategóriu piesní pre osirené deti a vyššie už spomínané situácie, keď je dieťa veľkou záťažou pre matku popri ťažkej práci alebo sociálnou prekážkou (napr. pre slobodnú matku). Výrazným motívom v tejto oblasti je chudoba a s ňou súvisiaci hlad (*Haja beli čičíkaj, / a na bídu privykaj, / lebo bída veliká, / nemáme my chlebíka. / Druhí ľudé majú / a tí nám nedajú*). Zastúpenie jednotlivých tém v skúmanej vzorke (podľa počtu strof) uvádzame aj v grafe.

Záver

Naša analýza textov uspávaniek zameraná najmä na ich komunikačný aspekt ukázala jej vysoký historický potenciál v pohľade na medziludskú komunikáciu. Už v incipite väčšiny uspávaniek sa nachádza uspávacia formulka, ktorá je z formálneho hľadiska hlavným znakom textov uspávaniek. Okrem toho sa v nej spoločne demonštrujú komunikačný potenciál v priamom oslovení adresáta a hlavný zámer, funkcia piesne. Zvyšná obsahová štruktúra často zahŕňa ustálené motívy, obrazy, putovné strofy, ako je to aj v ostatných ľudových piesňach. Ich jedinečnou kombináciou však možno aktualizovať ich význam vo výpovedi. Preto interpreta piesne a jeho psychický stav a vzťah k prijímateľovi považujeme za dôležitý činiteľ komunikačného potenciálu, ktorý má podľa nás jednoznačne zásadný vplyv na textovú zložku uspávanky. Najdôležitejším je podľa nás vzťah k dieťaťu, takže sme oddelili uspávanky s lyrickým subjektom matky od ostatných. V podstate sme tým spochybnili stereotyp, že interpretom uspávaniek sú len matky a len ženy – takmer 30 % uspávaniek patrilo inému lyrickému subjektu ako matka, z toho v šiestich predpokladáme lyrický subjekt otca. Reflexia interpreta v lyrickom subjekte (vertikálna interpretácia) tiež poukázala na niektoré výrazné spoločensky podmienené problémy. Hoci sme živý komunikačný potenciál uspávaniek mohli identifikovať najmä vďaka negatívnym emóciám zo strany expedienta, musíme konštatovať, že v tematickej klasifikácii (horizontálna interpretácia) počtom (putovných) strof dominoval skôr pozitívny obsah ako vytváranie bezpečia a pokojnej atmosféry, láskavé uspávanie, či

prejavy lásky a starostlivosti (aj prostredníctvom sľubovania odmeny za spánok).

Slovenská ľudová uspávanka ako starobylý žáner, ktorého upokojujúca funkcia je založená predovšetkým na vytvorení pocitu blízkosti a bezpečia pre dieťa ako percipienta prostredníctvom počúvania pomalého spevu, má aj dôležitú obsahovú súčasť, ktorú predstavuje psychohygienická funkcia v prejavoch komunikačného expedienta (lyrického subjektu). Práve táto funkcia tvorí prechodný prvok medzi horizontálnou a vertikálnou komunikáciou. Vďaka nej sledujeme v textoch uspávaniek jednak vzťah expedienta k percipientovi v milých aj menej láskavých osloveniach a uspávacích formulkách, ale aj reflexiu sveta dospelých a spoločnosti vo vertikálnej komunikácii expedienta smerom k univerzu. Nemožnosťou určiť priamu hranicu medzi nimi sme sa dotkli i jednotiacej témy tohtoročného zborníka *Studia Academica Slovaca*.

Literatúra

- BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.
- BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava : Obzor, 1992.
- KULÍKOVÁ, Terézia: *Slovenské ľudové uspávanky, žánrová charakteristika a tematická klasifikácia*. Dizertačná práca. Košice : FF UPJŠ, 2020.
- McTAGGART, Lynne: *Pole. Hledání skryté síly vesmíru*. Olomouc : Nakladatelství Anag, 2017.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Paralely ontogenézy a fylogenézy jazyka a řeči v ranom štádiu vývinu. Na materiáli slovenského jazyka*. In: *Aufsätze zur Theorie und Geschichte der slowakischen Sprache, Literatur und Kultur*. Köln : Universität zu Köln, 2012, s. 47 – 67.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Pokus o komunikačný pohľad na jazykový štýl*. In: *Studia filologica XII*. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004, s. 14 – 21.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: *K jazykovo-komunikačnému aspektu literárnych druhov. Na próze T. Horvátha Zverstvo*. In: *Zborník z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou K poetologickým a axiologickým aspektom slo-*

venskej literatúry po roku 1989 (red. zborníka M. Součková). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2006, s. 218 – 230.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl (Od epiky k lyrike i k dráme)*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Eds. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2017, s. 23 – 42.

Jazyková situácia súčasnej slovenčiny v románoch Dominika Dána

---

Daniela Slančová

Abstract

The linguistic situation of contemporary Slovak in novels by Dominik Dán

The aim of this study is to indicate how a differentiated and variable form of contemporary Slovak is reflected in a selected sample of Dominik Dán's crime fiction. The study builds upon possible theoretical reflections on the linguistic situation (the stratification model and the register model) with a methodological position in the theory of interactive stylistics and partially in the expressive concept of style and the theory of lexical motivation. It characterizes Dominik Dán's work as a milieu where contemporary social problems are distinctly reflected and where there is a significant representation of socially differentiated linguistic resources. These are understood as sociostylemes and carriers of social stylistic information. In the analysed novels, they contribute to the linguistic colour of the environment in various spheres of communication and they form a constitutive component of the aesthetics of expression, including of the author's core stance, which the study presents as one of irony.

Keywords: linguistic situation, communication register, variety, sociostylemes, crime fiction, irony

Príspevok je venovaný problematike teoretickej reflexie jazykovej situácie súčasnej slovenčiny a následne tomu, ako sa jej sociálne diferencované jazykové prostriedky odrážajú v kriminálnom románe komerčne najúspešnejšieho autora tohto žánru na Slovensku.

Podľa Jána Kačalu¹ sa v pojme jazyková situácia komplexne odráža sociálna podstata jazyka, a to jazyk ako sociálny jav, jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii a jeho spätosť s používateľmi. Jazykovú situáciu teda určujú tri faktory: vlastný jazykový, jazykovokomunikačný a jazykovo-sociálny. Podľa Jiřího Nekvapila² pod pojmom jazyková situácia sa najčastejšie rozumie množina variet (vrátane variet rôznych jazykov), ktoré sa používajú na určitom geograficky vymedzenom celku alebo v inom spôsobe vymedzenom sociálnom priestore, teda napríklad v štáte, regióne, meste, podniku, nemocnici, škole a pod., prípadne sa pod pojmom jazyková situácia rozumie všeobecne fungovanie nejakého jazyka.

Súčasná slovenčina funguje vo viacerých podobách, jednotlivé spôsoby jej existencie sú variabilné a variabilný je aj spôsob ich vedeckej reflexie. V našom prípade sa sústreďujeme jednak na stratifikované variety a jednak na komunikačné registre, ktoré sa uplatňujú v rozličných komunikačných sférach. Okrem toho tvorí metodologické východisko našich úvah vlastný koncept interaktívnej štylistiky, predovšetkým jej socioštylistický subsystém³, čiastočne aj výrazová koncepcia štýlu Františka Mika⁴ a teória lexikálnej motivácie⁵.

Prvý z teoretických prístupov uplatňovaných v tomto príspevku predstavuje koncepcia stratifikácie slovenčiny Jána Horeckého rozpra-

---

¹ KAČALA, Ján: *Jazyková situácia a jazyková kultúra*. Kultúra slova, 14, 1980, č. 3, s. 65 – 70.

² NEKVAPIL, Jiří: *Jazyková situace*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_SITUACE.

³ Porov. aj: SLANČOVÁ, Daniela: *Východiská interaktívnej štylistiky. Od eklektizmu k integrácii*. Slovenská reč, 68, 2003, č. 4, s. 207 – 220; SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625.

⁴ Napr. MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1978; PLESNÍK, Lubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008.

⁵ Hlavne: OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty lexikálnej motivácie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.

covaná vo viacerých prácach Daniely Slančovej a Miloslavy Sokolovej⁶. Stratifikáciu súčasnej slovenčiny predstavenú v citovaných prácach chápeme ako kontinuum variet: spisovnej, bežnej štandardnej, subštandardných a nárečových variet, vnútorne štruktúrovaných na nárečové a nadnárečové (interdialektové) javy. V uvedenom kontinuu variet sú jeho jednotlivé súčasti geograficky diferencované podľa tradičných dialektových makroareálov: pracuje sa s tromi variantmi bežnej štandardnej variety: západoslovenským, stredoslovenským a východoslovenským, s tromi subštandardnými varietami: západoslovenskou, stredoslovenskou a východoslovenskou, a podobne je to s nárečovými varietami. Variety možno v zásade charakterizovať ako súbory jazykových prostriedkov s podobnou distribúciou a opísať ich prostredníctvom preferovane používaných zvukových, lexikálnych a gramatických prostriedkov. Hranice medzi varietami sú priechodné a dynamické. Príslušnosť jazykových prostriedkov k jednotlivým varietám nie je posudzovaná na základe teórie množín, teda toho, či niektorý prostriedok je alebo nie je súčasťou danej skupiny prostriedkov určujúcich charakter variety, ale skôr na základe tzv. fuzzy množiny (fuzzy set). Ide o množinu, „ktorá okrem úplného alebo žiadneho členstva pripúšťa aj členstvo čiastočné, takže jej prvky patria do tejto množiny len s istou pravdepodobnosťou, označovanou ako stupeň príslušnosti“⁷.

⁶ Napr. SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1994, s. 225 – 240; SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 341 – 357.

⁷ HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: *Velký psychologický slovník*. Praha : Portál, 2010, s. 160.

Ďalší z teoretických prístupov predstavuje naša vlastná adaptácia teórie komunikačných registrov⁸, ktorej východisko tvorí koncept sociálnej inštitúcie ako relatívne stáleho, v danom spoločenstve či v skupine uznávaného súboru predpisov a noriem. Komunikačný priestor príslušný sociálnej inštitúcii tvorí inštitucionálnu komunikačnú sféru. V príslušných komunikačných sférach sa ustálil preferovaný spôsob verbálneho a neverbálneho správania. Konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie preferované v komunikačnej sfére prislúchajúcej sociálnej inštitúcii chápeme ako makrosociálny komunikačný register. Makrosociálne komunikačné registre sa môžu, no nemusia, diferencovať na jednotlivé subregistre. Na dynamické aspekty fungovania sociálnej inštitúcie, predstavované sociálnymi rolami, ako aj na také sociálne javy, ako je sociálny status, sociálna vzdialenosť a sociálny vzťah sa viaže preferované konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie, ktoré chápeme ako mikrosociálny komunikačný register. Konštitutívnou zložkou opisu komunikačných registrov sú okrem jazykových prostriedkov (zvukových, lexikálnych a gramatických) aj ich pragmatické vlastnosti. Najvýraznejšími jazykovými indikátormi makrosociálnych komunikačných registrov sú registrovo motivované lexikálne prostriedky, teda prostriedky, ktoré Martin Ološtiak chápe ako lexémy, ktoré sa používajú na základe príznaku situačnej podmienenosti. Lexika príslušného komunikačného registra patrí podľa M. Ološtiaka medzi registrové markery – t. j. „lingválne a paralingválne prostriedky, ktoré sú typické pre určitý komunikačný register“⁹. Registrovo motivovaná lexika je vertikálne diferencovaná na terminologické pomenovania, sociolektizmy a slangizmy (sociolektická motivácia).

Výrazové prostriedky jednotlivých variet a komunikačných registrov sú textovými nositeľmi sociálnej informácie. Nazerané zo štylis-

---

⁸ Napr. SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu, 2014.

⁹ OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty lexikálnej motivácie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 269, 270 – 272.

tického hľadiska ide o socioštylistické informácie, ktoré sú súčasťou komplexnej informácie kódovanej v štylistickej a štýlovej kvalite¹⁰, resp. kvalitách textu¹¹, ktoré sa realizujú pomocou socioštylém.

Takto chápané teoretické východisko slúži na analýzu literárneho textu kriminálnych románov Dominika Dána. Dominik Dán je pseudonym komerčne najúspešnejšieho autora súčasného kriminálneho románu na Slovensku, bývalého kriminalistu. V rokoch 2005 – 2019 publikoval 29 románov sústredených na policajnú prácu pri odhaľovaní zločinu, ktoré zachytávajú obdobie od roku 1988 takmer rok po roku až zhruba do desiatych rokov 21. storočia. Ťažiskové sú 90. roky (pätnásť románov); 80. roky sa v autorovej tvorbe objavujú až v roku

¹⁰ Adjektívum štýlový (odvodené od motivantu štýl) používame vo význame „týkajúci sa štýlu“; adjektívum štylistický (odvodené od motivantu štylistika) zasa používame vo význame „týkajúci sa variability fungovania komplexu prostriedkov vo verbálnej interakcii“. Adjektívum štýlový používame vtedy, keď chceme zdôrazniť vzťah k štýlu ako aspektu textového celku: proces tvorby a recepcie štýlu je potom štýlotvorným procesom. Adjektívum štylistický zasa používame vtedy, keď máme na mysli jednotlivé súčasti textu, a to na rozličnej úrovni – od výpovedí ako základných textových jednotiek až k segmentálnym zvukovým prostriedkom: proces tvorby a recepcie štylistickej kvality textu je štylizáčnym procesom. Z jednotlivých štylistických kvalít realizujúcich sa v texte vzniká štýlová textová kvalita. Tieto dva procesy nemožno pri tvorbe a recepcii textu od seba oddeliť; text je nositeľom tak štylistických, ako aj štýlových kvalít.

¹¹ Z pohľadu interaktívnej štylistiky je komplexná štylistická kvalita textu tvorená súborom vzájomne prepojených štylistických informácií. Primárne informácie majú charakter lingválny a paralingválny. Ide teda o základné „materiálne“ informácie, ktoré informujú samy o sebe a zároveň sú nositeľmi ďalších typov informácií: pragmatickej, textovej, psychologickkej a sociálnej. Tieto informácie vyjadrené lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štýlémy zo štylistického hľadiska chápeme ako lingvoštylistické, paralingvoštylistické, pragmaštylistické, textovoštylistické, psychoštylistické a socioštylistické kvality (bližšie porov. SLANČOVÁ, Daniela: *Východiská interaktívnej štylistiky. Od eklektizmu k integrácii*. Slovenská reč, 68, 2003, č. 4, s. 207 – 220; SLANČOVÁ, Daniela: *Štýlema – mistríkovské (a iné) inšpirácie*. Slovenská reč, 76, 2010, č. 5 – 6, s. 300 – 310; SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625).

2012 (tri romány), zvyšných jedenásť zväzkov tematizuje prvé roky 21. storočia. Chronologicky posledný tematizovaný rok je 2009. Je to obdobie dynamických politických a sociálnych zmien, ktoré je priamo prítomné vo všetkých autorových knižkách. Rovnako sú pevnou súčasťou všetkých románov autora aj sociálne problémy späté s tematizovanými historickými obdobiami. Sú prítomné v základných motívoch makrotextu aj v detailoch mikrotextu. V texte autorových kriminálnych románov sú však implementované aj sociolingvistické a socioštylistické javy a procesy. Ich prítomnosť budeme analyzovať na podklade prvého a zatiaľ posledného autorovho románu. Prvý román *Popol všetkých zarovná*¹² vyšiel v roku 2005, časovo posledný *Nevieš dňa, nevieš hodiny* je z roku 2019¹³. Dej románu *Popol všetkých zarovná* (PVZ) odohrávajúci sa v priebehu jedného týždňa roku 1996 sa rozvíja vo viacerých líniách. Okrem klasickej kompozičnej schémy detektívneho žánru tajomný čin – vyšetrovanie – odhalenie¹⁴ sa v románe umeleckými postupmi politického trileru¹⁵ paralelne rieši prepojenie organizovaného zločinu a najvyššej politiky, do deja zasahujú tajné služby a tematizuje sa jeden z najväčších politických škandálov Slovenska 90. rokov minulého storočia – tzv. únos prezidentského syna a jeho okolnosti. Román *Nevieš dňa, nevieš hodiny* (ND) sa odohráva v románovom čase prvých dní nového milénia a takisto sa rozvíja paralelne v dvoch dejových líniách – v tomto prípade sú však obe línie zamerané na tajomný čin smrti a jeho odhaľovanie. V centre oboch románov je dvojica detektívov z oddelenia vražd policajného zboru Richard Krauz, ktorý sa pokladá za autorovo alter ego¹⁶, a jeho kolega Jozef Fischer – Chosé.

---

¹² DÁN, Dominik: *Popol všetko zarovná*. Bratislava : Slovart, 2005.

¹³ DÁN, Dominik: *Nevieš dňa, nevieš hodiny*. Bratislava : Slovart, 2019.

¹⁴ HORVÁTH, Tomáš: *Tajomstvo a vražda. Model a dejiny detektívneho žánru*. Bratislava : Veda, 2011, s. 27.

¹⁵ Porov. aj názor K. Földváriho: „No aj keď je zrelý debut Dominika Dána oveľa viac aktuálny politriler než detektívka, ... (FÖLDVÁRI, Kornel: *O detektívke*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala, 2009, s. 177).

¹⁶ FÖLDVÁRI, Kornel: *O detektívke*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala, 2009, s. 174.

Okrem paralelných dejových línií sú pre oba romány charakteristické objasňujúce retrospektívy, prelínanie motívov pracovného a súkromného života hlavných postáv detektívov, sústredenie sa tak na individuálnu, ako aj na kolektívnu prácu detektívnych hrdinov a ich spolupracovníkov, ale napríklad aj motívy písania detektívnych románov. Na posledných stránkach románu *Popol všetkých zarovná* sa explicitne zmieňuje motivácia, ktorá hlavného hrdinu Richarda Krauzu priviedla k písaniu, a román sa okrem krátkeho epilógu končí týmito slovami: *Krauz sedel za stolom a čakal. Čakal ju už od rána. Čakal, kedy príde. Musí prísť! Všetci kolegovia spisovatelia na ňu čakali a dočkali sa, tak musí prísť aj k nemu! Múza. Nechodila, a tak si zapálil cigaretu, otvoril si pivo a hlasne si grol. Potom položil ruky na klávesy a prsty samy od seba mu z ničoho nič predviedli, čo dokážu. Písali.* (PVZ, s. 404). V jednej z posledných kapitol románu *Nevieš dňa, nevieš hodiny* zasa Krauz povzbudzuje na písanie jednu z postáv príbehu: *Pozerajte televízor, sledujte kriminálne seriály, píšete detektívky, využívajte fantáziu, nech máte ešte lepšie, geniálnejšie nápady. A viete čo? Keď sa skončí tento cirkus okolo Zachara, napíšem záverečnú správu a kópiu vám prinesiem. Napíšete podľa nej detektívny román ako hrom! Čistý bestseller!* (ND, s. 306).

Štylistickú odlišnosť medzi oboma románmi vidíme hlavne v mikrokompozícii textu. Kým v prvom z nich je badateľné úsilie komunikovať naakumulované kriminalistické skúsenosti, čo sa prejavuje napr. aj v rozsiahlych pasážach autorskej reči a v početných explikujúcich exkurzoch týkajúcich sa hlavne policajnej práce, druhý analyzovaný text stavia viac na reči postáv a ich dialógoch.

Štýl kriminálnych románov Dominika Dána je kompaktný, s výraznými štýlovými konštantami¹⁷. Tie môžeme nájsť aj vo výskumnej vzorke, ktorú sme si zvolili na detailnejšiu analýzu. Obmedzili sme ju na prvú kapitolu románu *Popol všetkých zarovná* (s. 11 – 67) a rozsahovo podobnú časť prvej až šiestej kapitoly románu *Nevieš dňa, nevieš hodiny* (s. 9 – 67). Prostredie začiatkov obidvoch románov je totožné

¹⁷ Porov. aj SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistická analýza románu Dominika Dána „Noc temných klamstiev“ – náčrt metódy*, 2020 (v tlači).

– pitevňa súdneho lekárstva, takmer totožné sú zúčastnené postavy: súdny lekár doktor Lengyel, kriminalistický technik, Richard Krauz. Podobne sa už na prvých stranách oboch románov začínajú rozvíjať paralelné dejové línie a retrospektívna narácia. Na druhej strane, na kompozičnú odlišnosť, o ktorej sme sa zmienili vyššie, odkazuje napr. spôsob uvádzania jednej z postáv, asistenta zo súdneho lekárstva: *Laci, asistent so silným maďarským prízvukom, ktorý jasne naznačoval, akou rečou si v rodnej krčme objednáva pivo. Bola to zvláštna kreatúra, človečik vychudnutý na kosť, mierne zhrbený a s vpadnutým hrudníkom. V štyridsiatke mal na tvári hlboké vrásky sedemdesiatročného kmeťa. Takým ľuďom sa ľudovo hovorí tuľko. Alkohol a práca, nič iné k životu nepotrebujú.* (PVZ, s. 14). V prípade ND stručnejší, dynamickejší, menej explikatívny: *Lacibáči... Z rohu pitevne sa prihlásil zhrbený vysušený chlapík. Asistent zo súdneho lekárstva...* (ND, s. 9 – 10).

Rámec jazykovej situácie textu analyzovaných častí románov je tvorený literárnym makrosociálnym registrom reprezentovaným v jazykovej podobe tak v autorskej reči v pásme rozprávača, ako aj v priamej reči v pásme postáv¹⁸ spisovnou varietou slovenčiny s prienikom bežnej štandardnej variety a v priamej reči výraznejšie aj jej západoslovenským variantom, v niektorých prípadoch aj západoslovenskou subštandardnou varietou. Tento varietový rámec je v súlade s bazálnym románovým priestorom, ktoré tvorí Naše Mesto, na základe uvádzaných reálií jednoznačne identifikovateľné ako Bratislava¹⁹. Prejavuje sa to hlavne v lexikálnej rovine prítomnosťou sociolekticky, teritoriálne a expresívne motivovanej nespisovnej lexiky, vrátane vulgarizmov, a stopovo aj vo fonologickej rovine, predovšetkým nesystematickou signalizáciou tvrdej výslovnosti palatalizovaných hlások, redukciou diftongov a grafickým naznačením (reduplikáciou vokálu) špecifických intoném – spojenia prízvuku, kvantity a tónového nasadenia: „*Tak jak,*

¹⁸ Termíny používame v zmysle ich vymedzenia Jozefom Mistríkom (MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997, s. 325 – 326).

¹⁹ Identifikácia je jednoznačná aj napriek tomu, že na začiatku všetkých autorových románov sa vyskytuje formula: *Mesto, príbeh a všetky osoby v tejto knihe sú vymyslené a akákoľvek podobnosť so skutočnými udalosťami je čisto náhodná, hoci sa môžu niekomu zdať akési povedomé...*

šecko f porádku?“ tichučko zaševelil mestským dialektom.²⁰; *Inokedy by Jumbo zahuláká na celý podnik, veď je tu doma nééé?!; Jáá len, že či máte klud, či sa nerysuje nová vraždička?* (PVZ, s. 38); „*Nikdy ti nezaбудnem, čo si pre mňa urobil, bazmek. To ti je dúfam jasné, néé?*“ (PVZ, s. 58); *Pavúk zalovil vo vrecku lesklého sačka, aké v jeho veku pred maturitou nenosil žiadny spolužiak, iba zakomplexovaný trténko, čo chcel vyzerat' väčší a starší.* (PVZ, s. 58); *Plán bol jednoduchý, jednoducho geniálny, geniálne srabácky. Vyplatí sa z prúseru a Rišo to sprostredkuje.* (PVZ, s. 54); *Hovorím jej, srdénko zlaté, nikam behat' nebudem,... Dobre som jej povedal, néé?!* (PVZ, s. 69).

Charakterizačnú funkciu má aj používanie prvkov iných jazykov. Zastúpená je ruština, čeština, angličtina a stopovo aj citátové prvky z iných jazykov: *tetka hrala ako v Baľšom teátre, kúpili dve fľaše originál sovetskoje igristoje..., veď vieš, na ňu nejaké ,zatloukat, zatloukat, zatloukat' neplatí*²¹ (PVZ, s. 24), *Krauz vošiel a s hlasným sorry zaujal miesto oproti Mayorovi*²² (PVZ, s. 30). Z iných jazykov je potrebné zmieniť hlavne latinčinu²³, používanú v terminologických (*rigor mortis*) aj neterminologických pomenovaniach, niekedy v kombinácii so slovenským pomenovaním (*divadlo in natura*) a čiastočne maďarčinu (*no fasa*), francúzštinu (*antré*, „*Voilà!*“), rómčinu (*lóve*). Bohemizmy typu *kámo*, *makať*, *kecy*, *chtíť*, *hľaď sa čo najškôr uzdraviť* aj germanizmy typu *fungl*, *nímand*, *pozichrovať* sú odkazom na staršiu fázu jazykovej

²⁰ Uvádzaacia veta ironicky metajazykovo poukazuje na tzv. mestský dialekt – v našom ponímaní ide o bratislavskú subštandardnú varietu. O metajazykových vyjadreniach v textoch Dominika Dána porov. nižšie.

²¹ Tu ide o tzv. precedentnú výpoveď, citovaný výrok českého psychiatra M. Plzáka, ktorý v českej aj slovenskej kultúrnej tradícii funguje ako lingvokultúrema (o koncepte lingvokultúremy porov. SIPKO, Jozef: *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokultúrológie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011).

²² Anglicizmus *sorry* je zvýraznený kurzívou – v neskorších knižkách sa naň už kurzívou neupozorňuje.

²³ Každá z kníh Dominika Dána je uvedená mottom, ktorý predstavuje antický latinský citát. V románe PVZ je to *Homo homini lupus* T. M. Plauta (bez prekladu), v ND je to citát z Vergília *Stat sua cuique dies* s uvedeným prekladom *Každý má určený svoj deň*.

situácie slovenčiny²⁴ a odkazujú na individuálny štýl autora a v niektorých prípadoch ho možno pokladať aj za signál jeho skúsenosti z jazykovej situácie predchádzajúcej románový čas. Osobitne sa archaizujúca alebo historizujúca lexika používa na vykreslenie dobového koloritu v retrospektívach: *Začal sa špecializovať na zahraničné magnetáky, televízory, tuzexové mašinky...; Na dlhom pracovnom stole pod oknom boli dva rozobraté magnetofóny, aké Krauz nevidel ani v reklame v rakúskej televízii, nieto ešte naživo. Na domácich programoch, až dvoch, sa vtedy nevysielala skoro žiadna reklama. A už vôbec nie na smradlavé, imperialistické magnetáky.* (PVZ, s. 51 – 53); *... japonské magnetofóny vymenil za šušťavé bankovky tvrdej meny. Kúpil si oranžovú Ladu 1500 s chrómovanými lištami v čase, keď jeho spolužiaci zháňali mesačné zľavnené lístky na MHD, a s kúpenou modrou knižkou vymetal nočné bary, keď kamoši z partie strážili západnú hranicu a blbli na buzerákoch po celej našej federálnej vlasti.* (PVZ, s. 59); *Po vojne sa prihlásil k polícii, ktorá sa v tom čase ukrývala za veľavravnnú skratku VB.* (PVZ, s. 39). Dobový kolorit dokladajú aj priame odkazy na reálie románového času: *Spoza zákruty sa vyrútila biela dodávka s modrým nápisom označujúcim feudálnu šľachticnú, auto čerstvo založenej súkromnej televízie s neobyčajne vysokou sledovanosťou.* (PVZ, s. 66).²⁵ Okrem toho, že registrovo motivované lexikálne prostriedky sú indikátormi dobového koloritu, sú aj indikátormi irónie. Iróniu indikuje aj historizujúca, ideologizujúca lexika s odkazom na obdobie pred spoločenskými zmenami v roku 1989. Takto sa napríklad používajú kliše typu *byť v kolektíve obľúbený, mať kladný vzťah k práci* frekventované v jazyku socialistickej personálnej administratívy. Napr. charakteristika jedného z asistentov súdneho lekára, ktorého autor vykresľuje ako človeka so sexuálnou úchylkou²⁶,

²⁴ Porov. aj SOKOLOVÁ, Miloslava: *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine*. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 2. diel. Ed. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 289 – 300.

²⁵ V čase románu aktuálny odkaz na Televíziu Markíza.

²⁶ Takto ho reflektuje aj detektív Krauz: *Možno je to hlúposť, profesionálna deformácia, ale zdalo sa mu, že ten človek nie je čistý.* (PVZ, s. 23).

sa končí vetou: *Asistent Vilém bol v kolektíve veľmi obľúbený*. Táto veta sa zopakuje ešte raz v podobe variovaného refrénu: *Asistent Vilém bol veľmi obľúbený. Aj v kolektíve*. (PVZ, s. 15). Do vety *Z myšlienok ho vytrhlo tresknutie dverí, ktoré Samo poznačený rokmi lietania na kovových pántoch, nevládal udržať*. (PVZ, s. 18) je zakódovaný odkaz na nápisy umiestnené na mechanizme automaticky zatvárajúcom kovové dvere, rovnako spájané so socialistickým obdobím.

Ako výrazné socioštylémy fungujú v autorskej reči pásma rozprávača aj v pásme postáv makrosociálne komunikačné registre a subregistre pre dej kriminálneho románu relevantných sociálnych inštitúcií a ich komunikačných sfér. Je to predovšetkým policajná komunikačná sféra reprezentovaná registrovo motivovanými slovami a slovnými spojeniami terminologického charakteru (napr. *dvojnásobná vražda, krížový výsluch, lúpež, mladší detektív, obhliadka, pracovný tím, prípad, profil páchatela, prvotné úlohy, starší detektív, výjazd, zadržanie podozrivého*), sociolektického charakteru (napr. *kriminálka, majetková kriminálka, operačný, partia, podozrivá mŕtvola, služobná mašinéria, vracat' sa na útvár, vyfasovať službu*) a slangového charakteru (napr. *buzerácia, drogár, feták, fingovačka, kompl, parták, poliš, šerlokoviny = špekulácie, vraždár*).

Policajný komunikačný register je zároveň bázou na kontrastné zážitkovo-pojmové stvárnenie skutočnosti, ktoré slúži na reflexiu prepojenia bežného, „civilného“ a služobného chápania reality. Možný páchatel' sa na skúmanej ploche textu pomenúva postupne ako: *ten sviňar, sviňa*, resp. *tá sviňa* (niekoľkokrát opakované), ďalej *páchatel', ten odkundes, vrah, ten pes, ten blbec*.²⁷ Motivácia týchto pomenovaní sa v texte explicitne vysvetľuje: *Nikto mu nepovedal inak ako sviňa. Kým nepoznali jeho totožnosť, bol pre všetkých iba sviňa, nič viac. Zjednodušovalo to komunikáciu. Len v oficiálnom písomnom prejave sa používal termín páchatel', ktovie prečo? Prečo tak nežne nazývať obludu, ktorá dokáže spraviť niečo také desivé?* (PVZ, s. 15).

²⁷ Pomenovania *sviňa* a *páchatel'* sú v tomto kontexte pri prvom uvádzaní do textu zvýraznené kurzívou.

Do jazyka policajnej práce (policajného komunikačného registra) vstupujú jazykové markery komunikačných sfér sekundárnych sociálnych inštitúcií, z ktorých najdôležitejšími v štruktúre skúmanej románovej vzorky sú sféry priamo súvisiace s policajnou prácou – medicínska, právna, administratívna, počítačová, vojenská. Uvedieme niekoľko príkladov: policajný komunikačný register: „*Odfotografovaný je, šaty sme zaistili všetky a vcelku, daktyloskopiu mám, trichológiu som odobral, výškrab spod nechtov som urobil, biológiu mi dodáte vy...*“ (ND, s. 10); *Zblížili ich niektoré spoločné a súčasne výnimočné vlastnosti, napríklad schopnosť viesť krížové výsluchy s nepredstaviteľnými improvizáčnými kombináciami trvajúce aj dvadsať hodín.* (PVZ s. 17); *Niko v polícii to posledný deň roku nepreháňa. Výsluchy a ostatné procesné úkony sa každý normálny policajt snaží vybaviť tak, aby mal posledný deň v roku voľný.* (ND, s. 24); medicínsky komunikačný register: *Vzal do rúk babkinu hlavu, rozhrnul vlasy na temene a začal diktovať: „Otvorený sečný, sečnozhmoždený defekt dlhý jedenásť centimetrov, hlboký...“* (PVZ, s. 19); *Súbežne s tým sú tu tri sečné poranenia, v temennej časti hlavy s krvácaním pod mäkké pleny mozgové a poranenie mozgu nezlučiteľné so životom...* (PVZ, s. 22); administratívny komunikačný register: *„Takže, vážení kolegovia z oddelenia vražd, máme za sebou perný rok, sami to viete najlepšie, čo vám budem hovoriť? S niektorými prípadmi ste sa naozaj popasovali, niektoré nám takpovediac iba vylepšili štatistiku. Celkovo ste to zvládli na jednotku. Percento úspešnosti máme...“* (ND, s. 30); vojenský komunikačný register: *Nábojnice sú klasické, kalibru šesťdesiatdva milimetrov. Samopal, asi kalašnikov, možno naša päťdesiatosmička. Tipujem jeden plný zásobník.* (PVZ, s. 61); *„Tá pištoľ na jeho stole bola čezeta československej výroby, vzor sedemdesiatpäť.“* (ND, s. 15).

Ako sme už spomínali, pracovný život detektívov sa v románe prelína s ich privátnym životom, s ktorým vstupujú do jazyka románu prostriedky napr. športovej registrovo motivovanej lexiky, napr. športovo registrovo motivované slová a slovné spojenia: *dribling, strela zo strednej vzdialenosti, klub, okresná liga; športovec, tenista, reprezentácia, tréner, kurt: Zatelefonoval Riškovi Krauzovi, chalanovi s dobrým driblingom a perfektnou strelou zo strednej vzdialenosti, ktorý s bláznom, čo sa ho pokúšal zabiť, kopal v jednom klube okresnú ligu.* (PVZ, 53); *Lucia*

sa vydala veľmi prezieravo, vzala si športovca – tenistu. Do reprezentácie sa nedostal, zavčasu pochopil, že svaly ho neužívajú, stavil na rozum. Spravil si školy, stal sa trénerom, chodil po cudzine. Na súkromných kurzoch v Rakúsku a vo Švajčiarsku kruto zarábal. (ND, s. 22).

Nie sú to však len jedno- či viacslovné pomenovania reprezentujúce jednotlivé komunikačné registre, sú to aj celé výpovede ako pragmatické indikátory príslušného registra:

„Vyzerá to na cudzie zavinenie, páni!“ doktor Lengyel odverklíkoval vetu, ktorá musela oficiálne odznieť, aby vyšetrovatelia mohli konštatovať násilný trestný čin zavinený cudzou osobou. V normálnej reči to znamenalo vraždu. Na záver doktor dodal ďalšiu otrepanú vetu, ktorá na krvou presýtenom mieste činu odznela už tisíckrát. „Ďalšie nám ukáže až pitva, dovtedy nevieme nič určité! Odporúčam vykonať súdnu pitvu, páni!“ (PVZ, s. 64).

K znakom autorovho individuálneho štýlu patrí, že indikátory komunikačných registrov sa navzájom prelínajú v prospech estetickej štylizácie textu. Napríklad na viacerých miestach textu presahuje kontrastný spôsob štylizácie do roviny estetického, často figuratívneho a smeruje k jednej z najdôležitejších autorských štýlov, ktorú predstavuje ironia: *Technik natieral babke prsty, nie nechty, ale brušká. Niežeby nedával pozor na kurze manikúry, ale jednoducho preto, že sa jej snažil odobrať odtlačky. Ešte predtým, ako si spolu zahráli ťapi, ťapi, ťapušky...* (PVZ, s. 15) – komunikačný register detskej reči, resp. reči orientovanej na dieťa; *Lenže opravný termín z predmetu Život sa nikde nedáva. A nepoučiteľní, premúdrejší a samolúbi blbci na to väčšinou prídu, až keď im zubatá roztrhá index. Žiadne opraváky.* (PVZ, s. 61) – školský, konkrétne, akademický komunikačný register; *Keď išli s Krauzom po ulici, čierny Mexičan a blondavý árijec, vyzerali ako živá reklama na Black and White, nápoj mužov.* (PVZ, s. 18) – reklamný komunikačný register; *Všetci sedeli u šéfa a čakali na úvodný výkop.* (PVZ, s. 30) – športový komunikačný register.

Druhý pól ironickej estetizácie registrových markerov tvorí kontrast drastického a lyrizujúceho. Tak je to v pomerne široko rozvitom obraze miesta mafiánskej vraždy, kde na jednej strane nachádzame deskripcie typu: *Pravá strana hlavy chýbala skoro celá. Bola rozptýlená po sedadle spolujazdca, na predných a zadných dverách, na pravej*

časti palubovky, na operadle a podlahe. (PVZ, s. 60) a na druhej strane: *Najkvalitnejšou farbou na svete je krv. / Je magická. / Je priesvitná. / Je kriklavá. / Je žiarivá. / Je fascinujúca. / A je jej veľa.* (PVZ, s. 60).

Dôležitou súčasťou jazykovej situácie románov Dominika Dána sú metajazykové časti textu. V autorskej reči aj v reči postáv sa vysvetľuje alebo komentuje (socio)štylistická hodnota použitých slov, slovných spojení a frazém. Deje sa tak na menšej textovej ploche, napríklad explikuje sa motivácia slangového pomenovania *pitvoš*: *Pitvoši, to bolo skrátene pomenovanie všetkých tých, čo im učarovala medicína a v smrade a ponurej atmosfére v pivničných priestoroch nemocnice zúročovali svoje dlhoročným štúdiom nadobudnuté vedomosti.* (PVZ, s. 12) alebo sa metajazykovým odkazom vytvára axiologický odstup od použitého pomenovania. Využíva sa na to atribút *takzvaný*: *Riešili aj tohoročné kauzy, ale aj staré, takzvané srdcové záležitosti.* (PVZ, s. 35), *Radi ho volali medzi seba, lebo veľká čierna peňaženka, takzvaný pudelár, bez ktorého neurobil ani krok...* (PVZ, s. 51), prípadne *zvaná*: *Na pítvu zvyčajne nechodievali dvaja detektívi, hoci všivaví civili si myslia, že policajti chodia vždy vo dvojici, jeden vie písať a druhý čítať²⁸. Dnes prišiel rad na zelenáča. Kreatúra zvaná aj ucháň, šteňa, zobák či nováčik* (PVZ, s. 16), alebo vety *ako sa povie, ako sa hovorí, ako to nazývate*: *Vyšetrovateľ, ktorý prevzal prípad a ujal sa vyšetrovania, ako sa hovorí, priamo na tvári miesta., Po ľavej strane z neho trčia štyri kopije, po pravej tri mačety alebo ako sa to v Afrike volá. Prečo len tri, keď úchyt je urobený na štyri? Stavím sa s tebou, že ak porovnáte šírku úchytu so šírkou vražednej zbrane, zistíte, že sem zapadne ako riť na šerbel, ako sa hovorí.* (PVZ, s. 21), *Doboha, kam si dal hlavu, kde je tá povestná opatrnosť, vaša konšpirácia, či ako to nazývate?!* (PVZ, s. 24).

Metajazykové časti textu sú aj pomerne široko rozvedené a stávajú sa charakterizačným prvkom stvárňovaného sociálneho prostredia: *Rokovací tón sa zmenil na familiárny, už si nevykali, v súkromí boli detektív a doktor priatelia, ale na sále v prítomnosti podriadených sa vyžadovalo vykanie. Okrem toho to dodávalo ošemetnej situácii okolo rozpáraného brucha trocha oficiality a odlišovalo ju od bežnej dedinskej*

²⁸ Tu ide tiež o precedentný text, alúziu na v socializme populárny vtíp o policajtoch.

zabíjačky. (PVZ, s. 20), explikujú jazyk kriminalistov ako kompenzačný prostriedok náročnej práce: *Aj on tak začínal, skrehnutý po prebdennej noci načúval útržkom rozhovorov frajerov v civile, ktorí sa doružova vyspinkaní zliezali na miesto činu a tónom majstrov sveta hodnotili situáciu a trúsili nemiestne žarty na adresu pokrútenej, zapáchajúcej mŕtvol. ... Teraz, keď mohol pásku podliezť, kedy chcel, dobre vedel... že tie sprosté reči sa akosi samy rinú z hrdla von a pomáhajú kompenzovať stres a narastajúcu nervozitu.* (PVZ, s. 49 – 50), prípadne sa stávajú amosférotvorným prvkom románového textu. Tak je to v nasledujúcej ukážke, kde sú metajazykové úvahy súčasťou vytvárania až fatalistickej atmosféry súvisiacej so zločinom: *Podarilo sa mu zapáliť si cigaru a na chvíľu zmizol v oblakoch dymu. Krauzovi to vždy pripomenulo prirovnanie „pracuje, až sa z neho dymí“, ale to určite nebol Jumbov prípad. Čas prestal existovať, stal sa nepodstatnou príťažou, ktorú nenávidia všetci milenci bez rozdielu pleti, veku a pohlavia. Lenže svet okolo nich čas vnímal, potreboval ho, keď pre nič iné, aspoň pre to, aby ho niekomu skrátil. Spojenie čas sa mu kráti sa väčšinou používa v súvislosti s vážne chorými. Občas v súvislosti s vedúcimi. Niekedy vo vzťahu k niekomu, koho sa zavraždiť ešte len chystajú. Ten nevie, ani netuší, že sa mu čas kráti, že mu odbíjajú posledné chvíle bezstarostného života, inak by tam nechodil.* (PVZ, s. 45 – 46²⁹).

Záver

Cieľom príspevku bolo (1) poukázať na niektoré z indikátorov diferencovanej jazykovej situácie súčasnej slovenčiny nazerané z odlišných teoretických východísk jednak stratifikačného a jednak registrového sociolingvistického prístupu; na to, (2) ako sa tieto prostriedky stávajú socioštylémami, teda nositeľmi socioštylistickej informácie v komplexnej štylistickej a štylovej kvalite analyzovaného textu. Naším zámerom bolo zároveň ukázať, (3) ako sa indikátory diferencovanej jazykovej situácie explicitne alebo v náznakoch stávajú súčasťou štylových

²⁹ Podčiarknuté časti sú v texte románu v kurzíve.

vzorcov individuálneho personálneho štýlu Dominika Dána a konštitutívnu zložku estetiky jeho kriminálnych románov. Socioštylémy v nich indikujú sociálne prostredie a vzťahy v časovom aj priestorovom rozmere a zároveň vstupujú do roviny estetizácie textu, v ktorej najvýraznejšiu úlohu zohráva irónia.³⁰

Literatúra a pramene

- DÁN, Dominik: *Popol všetkých zarovná*. Bratislava : Slovart, 2005.
- DÁN, Dominik: *Nevieš dňa, nevieš hodiny*. Bratislava : Slovart, 2019.
- FÖLDVÁRI, Kornel: *O detektívke*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala, 2009.
- HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: *Velký psychologický slovník*. Praha : Portál, 2010, s. 160.
- HORVÁTH, Tomáš: *Tajomstvo a vražda. Model a dejiny detektívneho žánru*. Bratislava : Veda, 2011.
- KAČALA, Ján: *Jazyková situácia a jazyková kultúra*. Kultúra slova, 14, 1980, č. 3, s. 65 – 70.
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1978.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997.
- NEKVAPIL, Jiří: *Jazyková situace*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_SITUACE.
- OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty lexikálnej motivácie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.
- PLESNÍK, Lubomír a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008.
- SIPKO, Jozef: *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.

---

³⁰ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia výskumnej úlohy VEGA 1/0296/2019 *Stvárnenie aktuálnych spoločenských problémov v súčasnom švajčiarskom po nemecky a po francúzsky písanom kriminálnom románe a v slovenskom kriminálnom románe a výskumnej úlohy KEGA 010PU-4/2020 Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza*.

- SLANČOVÁ, Daniela: *Východiská interaktívnej štylistiky. Od eklektizmu k integrácii*. Slovenská reč, 68, 2003, č. 4, s. 207 – 220.
- SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy*. Jazykovedný časopis, 70, 2019, č. 3, s. 607 – 625.
- SLANČOVÁ, Daniela: *Socioštylistická analýza románu Dominika Dána „Noc temných klamstiev“ – náčrt metódy*, 2020 (v tlači).
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu, 2014.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1994, s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: *Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 341 – 357.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine*. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 2. diel*. Ed. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 289 – 300.

Sociálnodeiktický význam kolektív

Lujza Urbancová

Abstract

The social deictic significance of collective nouns

This study deals with collective nouns in Slovak and their new function within contemporary communication. It presents collective nouns as words where the spoken collective noun is a response to current social or political change. At present, collective nouns may be a suitable alternative to the generic masculine in gender-neutral expression; their use can carry information about the values of the users' collective nouns and the associated social relationships; therefore they are interpreted within texts as social deictic elements.

Keywords: collective nouns, social deixis, gender-neutral language, generic masculine gender

Podstatu komunikačného procesu ako predmetu mnohých výskumov môžeme vnímať viacerými spôsobmi. Prístupy v druhej polovici 20. storočia a v 21. storočí sa prikláňajú k tomu, že človek v procese komunikácie nesprostredkúva informácie, ale koná. To, čo chce vykonať, formuluje prostredníctvom slov¹. Takáto činnosť vytvára priestor pre konkrétnu konajúcu osobu, aby v nej prejavila svoju osobnosť. „A ačkoli se s jazykem jako celkem konfrontujeme jako se zděděným, mimo nás samých existujícím systémem (t. j. jako společenskou institucí), jehož každodenní realitu bez pochybností přijímáme, je jazyk každého jednotlivce přinejmenším minimálně odlišný od jazyka ostatních

---

¹ Porov. AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha : NJN, s. r. o., 2019, s. 58.

mluvčích ,téhož' jazykového společenství.² Konanie človeka v rámci komunikácie je jedinečné napriek tomu, že jazyk je jav kolektívny. Jeho kolektívna existencia sa skladá z veľkého počtu individuálnych realizácií. V tomto texte chceme pozornosť upriamiť na individuálnu odlišnosť jazyka a na to, ako sa do procesu jazykového konania zakomponujú hodnoty osôb. Na tento jav poukážeme prostredníctvom problematiky kolektív v slovenčine a ich uchopenia v pragmatike.

Kolektíva alebo hromadné názvy sú „zhrnujúce pomenovania jednotlivín, pri ktorých mnohosť ustupuje do pozadia. Napr. názvy skupín os., zvierat a vecí chápaných ako istý celok: obyvateľstvo, robotníctvo... Sú onomatologicky združené s pl. rovnoznačných nehromadných („kusových“, „singulatívnych“) subst.: vojsko – vojaci...“³ „Za hromadné podstatné mená je možné pokladať len také slovotvorne motivované substantíva, t. j. desubstantíva v singulári znamenajúce súbor počítateľných jednotlivín toho istého druhu, ktorých základové slovo označuje práve jednu z týchto jednotlivín.“⁴ Výhodou tvorenia kolektív v slovenčine je ich relatívne jednoduchá slovotvorná štruktúra. Slovotvorný základ, napr. *poslucháč*, sa najčastejšie spája so slovotvorným formantom *-stvo* (*poslucháčstvo*). Najproduktívnejšou príponou pri názvoch skupín osôb je *-stvo*, napr. *studentstvo*. Pri slovách zakončených na *k* dochádza k alternácii *k – c*, napr. *robotník – robotníctvo*, a alternuje s *ia*: *zemianstvo* (*zeman*), *mešťanstvo* (*mešťan*). So zmenami v slovotvornom základe sa stretáme napríklad pri slovách: *potomstvo* (*potomok*), *príbuzenstvo* (*príbuzný*), *duchovenstvo* (*duchovní*); formant *-ež* sa vyskytuje v slovách *mládež* (*mladí ľudia*), *stárež* (*starí ľudia*). Ku kolektívam patria tiež slová ako *obecenstvo*, *publikum*,

² Tamže, s. 61.

³ *Encyklopédia jazykovedy*. Ed. Jozef Mistrik. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1993, s. 180.

⁴ HEGEROVÁ, Katarína: *Hromadnosť (kolektívnosť)*. In: HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989, s. 92 – 93. Porov. BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine*. Kultúra slova, 15, 1981, č. 1, s. 18 – 22.

dorast, ako aj zastarané, knižné alebo expresívne: *mľaď*, *junač*, *chasa*, *omladina*, *čelaď*.

V monografii z roku 1989 *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* sa uvádzajú tieto príklady s významom kolektívu spätého príslušnosťou k istej skupine: *čitateľstvo*, *diváctvo*, *mešťanstvo*, *členstvo*, *obchodníctvo*, *osadníctvo*, *poslucháčstvo*, *príbuzenstvo*, *roľníctvo*, *voličstvo*, *žiacstvo*, *učiteľstvo*. K. Hegerová, autorka kapitoly *Hromadnosť (kolektívnosť)* v *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, ktorá vychádza zo štúdie K. Buzássyovej⁵, uvádza dve skupiny hromadných substantív podľa časového hľadiska – ide o tie, ktoré sú na okraji slovnej zásoby alebo sú historizmami – pomenúvajú zaniknuté denotáty, napr. *zemianstvo*, *kupectvo*, *dvoranstvo*, prípadne sa zmenilo postavenie nimi označovaných skupín, napr. namiesto *robotníctvo*, *roľníctvo* sa používa *robotnícka trieda*, *trieda družstevných roľníkov*, príp. *robotníci*, *poľnohospodári*. Za historizmus sa považuje aj lexéma *remeselníctvo* – lebo už neexistuje kompaktná skupina, ale jednotlivci – *remeselníci*. Pomenovanie *mešťanstvo* je nahrádzané spojením *obyvatelia miest*, *mestské obyvateľstvo*. Druhú skupinu tvoria lexémy patriace do živej slovnej zásoby – *poslucháčstvo*, *obyvateľstvo*, *ľudstvo*. „V slovenčine existujú aj také hromadné mená, ktoré majú predpoklad byť živé, lebo na ich vysúvanie z bežného jazyka nejestvujú mimojazykové príčiny. Napríklad názvy *žiacstvo*, *učiteľstvo*, *baníctvo*, *občianstvo*, *voličstvo*, *spotrebiteľstvo* by sa mohli používať, ale používajú sa čoraz menej...“⁶ Za hodné sústredenejšej pozornosti považujeme autorkino konštatovanie: „Hoci v staršom období slovenčiny slovotvorná homonymia odvodených slov s významom hromadnosti a s významom odboru činnosti bola pomerne častá a nebola jazyku na prekážku (napr. slová *baníctvo*, *učí-*

⁵ HEGEROVÁ, Katarína: *Hromadnosť (kolektívnosť)*. In: HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989, s. 92 – 98. Porov. BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine*. Kultúra slova, 15, 1981, č. 1, s. 18 – 22.

⁶ HEGEROVÁ, Katarína: *Hromadnosť (kolektívnosť)*. In: HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989, s. 94.

telstvo, ochotníctvo a podobne sa používali v oboch významoch), súčasná slovenčina sa tejto homonymii bráni.⁷ „Bránenie sa slovenčiny“ pred používaním homonymných výrazov s významom *kolektív osôb* a *okruh činnosti* môžeme zdokumentovať napríklad výskytom slova *učiteľstvo* v Slovenskom národnom korpuse⁸. Výskyt slova vo význame *kolektív osôb* je minimálny oproti významu *odbor štúdia* alebo *povolanie*, resp. *ľudská činnosť*. Uvádzame niekoľko príkladov s opisovaným slovom.

Učiteľstvo vo význame *povolanie*: *Bola dosť prísna, ona si učiteľstvo nosila aj domov; Popri učiteľstve sa venoval písaniu krátkych humoristických literárnych foriem; Až ju napokon učiteľstvo zavialo na Oravu, kde pôsobila najskôr ako zástupkyňa riaditeľky a potom ako riaditeľka ZUŠ Trstená; Na počet záujemcov o pozíciu učiteľstva pravdepodobne vplývajú aj praktiky niektorých škôl, ktoré uzatvárajú s učiteľmi zmluvy na dobu určitú.*

Učiteľstvo vo význame *študijný odbor*: *Keďže na manuálnu prácu som úplný antitalent, jedným z možností ako študovať bolo učiteľstvo francúzskeho a nemeckého jazyka; Dnes študuje učiteľstvo histórie a filozofie na Univerzite Komenského v Bratislave; Mám skončenú vysokú školu v odbore učiteľstva telesnej výchovy, takže aj to je možno jedna z možností; Nadobudnutie vysokej profesionality v učiteľstve vyžaduje veľmi dlhú prípravu, zložitý prerod zo študenta učiteľstva, cez učiteľa novica (začiatokníka), skúseného učiteľa až po učiteľa experta v svojom povolaní. (Prvé slovo je použité vo význame *povolanie*, druhé vo význame *študijný odbor*.)*

Učiteľstvo vo význame *kolektív osôb*: *V máji 1923 splynula s Ústredným spolkom učiteľov na Slovensku, ktorý v októbri 1923 prijal nový názov Zväz slovenského učiteľstva; „Či bude chcieť niekto priznať, či nie, pravdou ostane, že slovenské učiteľstvo relatívne oveľa hlbšie zasahuje do národného života ako učiteľstvo kdekoľvek na svete“; V neposlednom rade zostavovatelia encyklopédie chceli upevniť zdravé sebedovetie uč-*

⁷ Tamže.

⁸ Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk/>.

teľstva a pocit zodpovednosti vŕetkŕych, ktorí sa zúčastňujú na výchove a formovaní nových generácií.

„V rámci slovotvornej kategórie hromadných mien je v súčasnosti neproduktívny nielen slovotvorný typ s príponou *-ač/-ič* typu *junač...*, lež obmedzene produktívny, resp. neproduktívny je už aj slovotvorný typ s príponou *-stvo*, a to najmä ak ide o kolektívne označenie osôb.“⁹ Autorka v roku 1989 konštatuje, že názvy s príponou *-stvo* prestávajú byť produktívne a nahrádzajú sa tvarom mužského rodu, príp. analytickým spôsobom pomocou dvojslovného tvaru, napr. *učiteľstvo – učiteľia, učiteľský kolektív*¹⁰.

Z poznatkov uverejnených v monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* vyplýva dôležité zistenie: vyjadrenie kolektívnosti má v slovenčine svoju tradíciu, dokazujú to príklady ako *zemianstvo, sedliactvo, roľníctvo, remeselníctvo*, ale aj *čitateľstvo, učiteľstvo, žiactvo* atď. Podľa definície kolektív by sme ich mohli vytvoriť z každého počítateľného substantíva označujúceho osobu. Otázkou je, prečo sú v súčasnosti (a bolo to konštatované aj v uvedenej monografii) menej používané, resp. niektoré takmer vôbec nepoužívané, a zriedkavo tvorené. Odpoveď už čiastočne uvádza K. Hegerová¹¹ pri lexéme *remeselníctvo* – neexistencia kompaktnej skupiny. Ak teda jazykové spoločenstvo reagovalo na spoločenský vývin a lexému *remeselníctvo* prestalo používať pre zmenu charakteru denotátu, môžeme opäť pri zmene uvažovať o návrate pôvodného kolektíva? V uvedenom prípade ide o zmenu denotátu, ale stretneme sa aj so zmenou percepcie reality, resp. jej uchopenia v reči. V slovenskom jazyku je od prvej polovice 20. storočia odborne interpretovaný jav používania mužského gramatického rodu ako neutrálneho, teda na označenie prirodzeného rodu ženského i mužského. V *Morfológii slovenského jazyka* (1966) sa píše o tendencii používať mužský rod genericky (zahŕňajúc ženský): „Názvy ženských

⁹ HEGEROVÁ, Katarína: *Hromadnosť (kolektívnosť)*. In: HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989, s. 94 – 95.

¹⁰ Tamže, s. 95.

¹¹ Tamže, s. 94.

osôb sú spravidla feminína. Toto pravidlo sa do istej miery kríži s tendenciou, aby sa mužské osobné názvy využívali vedľa svojho vlastného, užšieho významu i ako súhrnné názvy osôb bez rozlíšenia pohlavia (učitelia = učítelia a učiteľky).¹² Avšak v 21. storočí sa stretávame aj s inou tendenciou – nepoužívať generický mužský rod (bezpríznamový mužský rod). Je to jeden zo znakov rodovo vyváženého jazyka alebo rodovo neutrálneho jazyka¹³.

Kolektíva majú v sebe potenciál nielen pomenúvať realitu, ale zároveň niesť informáciu o dobe svojho používania. V tomto smere prináša inšpiratívny pohľad štúdia K. Buzássyovej, v ktorej sa na hromadnosť a kolektívnosť autorka pozerá ako na sociálne kategórie a ukazuje, že popularita používania kolektív a jej pokles „podlieha v priebehu vývinu jazykov zmenám súvisiacim s vývinom krajiny daného jazykového spoločenstva a jej kultúry v širokom zmysle.“¹⁴ Jazykové kategórie kolektívnosť a individuálnosť „... majú nielen „čisto“ jazykovosystémovú povahu, ale aj komunikačný rozmer, ktorým sa včleňujú do širšieho kultúrneho kontextu. Možno ich pokladať za súčasť jazykového obrazu sveta, toho, ako jazykové a národné spoločenstvo Slovákov vníma a interpretuje svet.“¹⁵ Autorka poskytuje niekoľko príkladov spolu s interpretáciou výberu v súčasnosti preferovanej podoby – vo dvojici *učiteľstvo* – *učitelia* sa uprednostňuje lexéma *učitelia*. „Svedčí to o funkčnej zaťažnosti plurálových podôb. Domnievam sa, že zároveň to svedčí o tom, že lexikálnou jednotkou *učiteľstvo* dnes v slovenčine nepomenúvame rovnorodý súhrn osôb spätý s týmto povolaním či zamestnaním (ako celok). Zároveň to môže svedčiť o tom, že slovenská spoločnosť tu odstúpila od tematizovania kolektívnosti (hromad-

¹² *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 130.

¹³ Porov. URBANCOVÁ, Lujza: *Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby*. In: *Personálna a sociálna deíxa v slovenčine*. Ed. Jana Kesselová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019, s. 211 – 228.

¹⁴ BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Ed. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava : Veda, 2013, s. 117.

¹⁵ Tamže, s. 127.

nosti) a kolektivismu (ako v predchádzajúcom režime forsírovaného ideálu¹⁶)...“¹⁷ Vo dvojici *voliči* – *voličstvo* však, naopak, autorka zistila oživenie obidvoch podôb, „lebo má spoločenskú aj politickú relevanciu“¹⁸. V závere K. Buzássyová konštatuje, že „vyjadrovanie hromadnosti, súbornosti, kolektívnosti aj opozitnej kategórie singulativnosti, individuálnosti súvisí (aj keď nie bezprostredne a priamo) so životom daného jazykového spoločenstva. Existuje teda istá súvislosť nielen s kolektivismom a individualizmom ako politickými a filozofickými pojmami reflektujúcimi politické pomery v danej spoločnosti, ale aj s poznatkami interkultúrnej psychológie. ... niektoré nové skutočnosti spôsobili oživenie vyjadrovania hromadnosti sufixálnym spôsobom po Novembri 1989 (*voličstvo* popri *voliči*; *čitateľstvo*, *čitatelia*).“¹⁹ Predstavená štúdiá anticipuje problematiku, ktorou sa zaoberáme v tomto texte – konkrétne výber a používanie jazykových prostriedkov so zámerom reflektovať sociálne vzťahy aj osobnosť ľudí komunikujúcich v konkrétnom priestore a čase.

Uvedená problematika – spoločenský vplyv na používanie niektorých jazykových prostriedkov, v našom prípade kolektív, nachádza vhodnú metodologickú platformu v pragmatike, a konkrétne vo výskume sociálnej deixy. „Pragmatika sa zameriava na určenie zámeru hovoriacej osoby prostredníctvom výberu jazykových prostriedkov, na opísanie kontextu ako súhrnu sociálnych, kultúrnych a poznávacích prvkov a skúma procesy vedúce k tomu, že výpoveď je produkovaná

---

¹⁶ Autorka odkazuje na to, že v čase po druhej svetovej vojne a predovšetkým v druhej polovici 20. storočia sa Slovensko formovalo ako socialistická krajina s deklarová-
ním kolektívnosti oproti individuálnosti. Z tohto obdobia pochádza slovo *kolektivizácia* s významom „štátom iniciovaný a spravidla vynucovaný proces premeny sú-
kromných hospodárstiev na kolektívne (formou združovania roľníkov do družstiev
al. formou vytvárania štátnych poľnohospodárskych podnikov)“ (SSSJ, 2011).

¹⁷ BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Ed. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava : Veda, 2013, s. 122.

¹⁸ Tamže, s. 123.

¹⁹ Tamže, s. 128.

a interpretovaná.²⁰ K deiktickým prostriedkom sa tradične zaraďujú napríklad zámená, ktoré nadobúdajú význam až priamo v kontexte. Sociálna deixa sa sústreďuje na to, ako v komunikácii nachádza miesto odraz sociálnych vzťahov, napríklad tykanie a vykkanie alebo pozdravy či oslovenia. Prostredníctvom skúmania deixy „sa výpoveď vzťahuje na účastníkov a neúčastníkov interakcie (personálna deixa)... a na sociálne roly, status, vzťahy či dištanciu komunikačných partnerov (*sociálna deixa*).“²¹

Človek vstupuje do konkrétnej komunikačnej situácie s komplexom charakteristík tvoriacich jeho identitu, okrem toho majú vplyv na komunikačnú interakciu aj vlastnosti prostredia a iné rôznorodé faktory. V procese komunikácie sú niekedy viac, niekedy menej výrazné. M. Hirschová uvádza: „Chceme-li popsať jevy patřící do oblasti sociální deixe v určité komunikační události, [...] musíme vzít v úvahu rovinu čistě jazykovou [...], rovinu obecně komunikační [...] a rovinu sociálně-konvenční, podmíněnou kulturně a proměňující se v čase. Všechny tyto aspekty pak mohou v určité konkrétní situaci fungovat ve své základní podobě, mohou být v souladu nebo se navzájem rušit, případně mohou být jednotlivé jejich složky v určité míře záměrně nebo nezáměrně porušovány.“²² Ak by sme sa na kolektíva pozreli zo systémovolingvistického hľadiska, nedostali by sme odpoveď na otázku, prečo ich používanie kolíše a tiež prečo istá časť rečového kolektívu nezaraďuje kolektíva do svojho prejavu a istá časť ich preferuje. Pri odporúčení používať slovo *poslucháčstvo* odznela odpoveď redaktora slovenského rozhlasu, že slovo sa mu nepáči a nebude ho používať. Po počutí spojenia *členstvo pobočky* sa kolega-lingvista zatváril váha-

²⁰ „Pragmatics focuses on how speaker intention can be indicated through linguistic choices, how context might be theorised as a social, cultural or cognitive set of phenomena, and it sets out to explore the processes that lead to utterances being produced and interpreted.“ CHRISTIE, Christine: *Gender and Language. Towards a Feminist Pragmatics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2000, s. 9.

²¹ KESSELOVÁ, Jana: *Úvod*. In: *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Ed. Jana Keselová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019, s. 13.

²² HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtine*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2006, s. 71.

vo a oslovenie prijal s nespokojným výrazom tváre. Prečo sa môžeme stretnúť s takýmito reakciami, ak slová vytvoríme v súlade so zásadami tvorenia kolektív? Ako je možné, že sa nám nejaké slovo „páči“ alebo „nepáči“? Vysvetlenie poskytne pragmatický prístup k jazykovým javom a ku komunikačnému procesu.

Predstavme si príklad, že na vyjadrenie mimojazykovej reality môžeme využiť slová *členovia*, *členky*, *členstvo*, *členská základňa*, napr.: (1) Na zhromaždení sa zišli členovia organizácie; (2) Na zhromaždení sa zišli členovia a členky organizácie; (3) Na zhromaždení sa zišli členky a členovia organizácie; (4) Na zhromaždení sa zišlo členstvo organizácie; (5) Na zhromaždení sa zišla členská základňa organizácie.

V prvom príklade je použité slovo *členovia* v mužskom rode v generickom význame – mužský rod označuje ženy aj mužov. Druhý a tretí príklad explicitne vyjadruje ženský a mužský rod, ale rozdiel je v poradí gramatických rodov. Štvrtý príklad obsahuje kolektívum – substantívum stredného rodu. Jeho použitím vyjadrujeme irelevantnosť rodu alebo pohlavia zúčastnených. Rovnaký zámer má použitie spojenia v piatom príklade. Motivácia použitia daných viet môže byť rôzna a takisto aj ich percepcia. Osoba, ktorá sa venuje rodovej rovnosti v slovenskom jazyku, nebude neutrálne vnímať použitie generického mužského rodu v príklade (1). Naopak, osoby zastávajúce myšlienku o bezpríznačnosti mužského rodu nebudú vnímať príklad (1) ako diskutabilný. Príklady dva a tri môžu byť použité ako rodovo vyvážená náhrada generického mužského rodu, z nich druhý príklad dáva do prvej pozície ženský rod. Percepcia môže byť neutrálna, ale aj kritická – s použitím argumentu o náraste počtu slov. Zámerne používame modálne verbum *môže*, pretože komunikujúca osoba síce použije dané slovo s istým zámerom, ale nie je si istá, či tento zámer percipujúca osoba interpretuje rovnako. Je to istý potenciál, ktorý slovo v sebe má, ale ten sa v rámci komunikácie môže a nemusí využiť. Čitateľstvu tohto textu sa môže javiť časté používanie verba *môcť* rušivé, veď predsa chceme istotu, resp. interpretujeme použitie komunikačných prostriedkov a potrebujeme jednoznačný výsledok. Ak uvažujeme o slovenčine ako cudzom jazyku, je jednoznačnosť priam žiadaná. Pri učení sa nového slova potrebujeme poznať jeho význam aj kontext, v ktorom sa vyskytuje. Jednoznačnosť v spojení s komunikáciou je skôr želaný stav ako

realita, resp. k jednoznačnosti smerujeme pri systémovolingvistickom prístupe. Na tomto mieste by som slovo prirovnala k ľudskému telu – to môže mať rôzny tvar podľa životného štýlu človeka, zároveň sa mení podľa oblečenia a tiež je dôležité, v akom prostredí sa telo vyskytuje. Vždy ide o telo, ale vždy o iné. A vplyv tela na iné telá je rozmanitý. Každému sa „páči“ niečo iné, aj keď v istom období je snaha preferovať istý ideál. A podobne sa správa slovo, resp. aj jazyk. Aby si jazykový kolektív rozumel, musí poznať spoločný jazyk, avšak ten sa u každej osoby prejavuje v individuálnom konaní.

Akú sociálnodeiktickú informáciu nesú kolektíva? Resp. čo nám o sociálnych vzťahoch v komunikačnej interakcii alebo o komunikujúcich osobách povie použitie kolektív v súčasných²³ textoch?

Kolektíva môžeme alternovať s plurálom mužského rodu, napr. *učiteľstvo* – *učitelia*, *poslucháčstvo* – *poslucháči*, *voličstvo* – *voliči*. Ako už bolo konštatované v monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, niektoré kolektíva sú historizmy, archaizmy a niektoré majú potenciál stať sa súčasťou aktuálnej slovnej zásoby. Podľa počtu historizmov a archaizmov v skupine kolektív môžeme usudzovať, že frekvencia kolektív klesá a nahrádzajú sa substantívami mužského rodu. Na druhej strane, kolektíva sa odporúčajú používať na redukciu generického mužského rodu. Tu sa prejavuje problematika z oblasti sociálnej deixy alebo odrazu spoločenských vzťahov – časť rečového kolektívu odmieta v súčasnosti stabilnú pozíciu generického mužského rodu a snaží sa ho redukovať alebo eliminovať. Inak hodnotovo zameraná časť kolektívu nevidí potrebu na zmenu a snahu upraviť „tradičný“ jazyk vníma ako zásah do „prirodzeného“ jazyka. Čiže už použitím istého jazykového prostriedku, napríklad *poslucháčstvo*, môžeme dať najavo viac ako význam slova – *ľudia, ktorí niečo počúvajú, alebo navštevujú*. Súčasťou komunikačného konania je aj prezentovanie pozitívneho postoja k rodovo neutrálnemu jazyku. Kolektívy zamerané na rodovú rovnosť sa zväčša podobajú snahou o vytváranie a používanie rodovo vyváženého alebo rodovo neutrálného jazyka, preto jazyk ich textov je

²³ Je nevyhnutné, aby sme interpretáciu obmedzili na konkrétne obdobie, lebo časové kritérium má výrazný vplyv.

odlišný od tradičného aplikovania generického mužského rodu. Stretli sme sa s diskusiou o pomenovaní sviatku *Deň učiteľov*. Napriek tomu, že sa neustále konštatuje prevaha žien v učiteľských profesiách, sviatok je označovaný substantívom mužského rodu. Rovnako máme ocenenie *Učiteľ Slovenska*. Snahy o zmenu mužskorodových názvov sú stopové a nie sú všeobecne prijímané. *Deň učiteľstva* by mohol byť analógiou k *Dňu študentstva*, avšak príklady na použitie daného spojenia neboli evidované. Snaha autorky tohto textu o úpravu názvu súťaže *Učiteľ Slovenska* bola zamietnutá. Hlavným argumentom sa stal pôvodný názov súťaže v anglickom jazyku. Ak sa teda objaví želanie k *Dňu učiteľov* v podobe želania k *Dňu učiteľstva*, bude súčasťou konania okrem samotného pripomenutia sviatku aj vyjadrenie postoja k vnímaniu učiteľského kolektívu ako súboru osôb rôzneho sociálneho rodu, označených neutrálnym gramatickým rodom. Kolektíva môžu byť napríklad tým jazykovým prvkom, ktorý mierne odlišuje jedno jazykové konanie od iného. Pokiaľ sa nájde dosť osôb, ktoré dané konanie preberú do svojej komunikačnej praxe, môžeme postupne zaznamenať zvýšenie frekvencie kolektív v jazykových prejavoch a formovanie jazyka akcentujúceho rodovú neutralnosť (v zmysle gramatického rodu) spoločného pre istú skupinu ľudí.

Literatúra

- AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha : NJN, s. r. o., 2019.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine*. Kultúra slova, 15, 1981, č. 1, s. 18 – 22.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Ed. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vráblovou a A. Krausovou. Bratislava : Veda, s. 116 – 129.
- Encyklopédia jazykovedy*. Ed. Jozef Mistrík. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1993.
- HEGEROVÁ, Katarína: *Hromadnosť (kolektívnosť)*. In: HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 1989, s. 92 – 98.

- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2006.
- CHRISTIE, Christine: *Gender and Language. Towards a Feminist Pragmatics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2000.
- KESSELOVÁ, Jana. Úvod. In: *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Ed. Jana Kesselová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2019, s. 12 – 21.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava : Veda, 2003.
- Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- Slovenský národný korpus* – prim-8.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk/>.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006.
- Slovník súčasného slovenského jazyka H – L*. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011.
- URBANCOVÁ, Lujza: *Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby*. In: *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Ed. Jana Kesselová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019, s. 211 – 228.
- URBANCOVÁ, Lujza: *Rodovo vyvážená slovenčina*. In: *Štýl ako výskumný nástroj v synchronii a diachronii slovanských jazykov*. Príspevky z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. – 25. 10. 2017 v Banskej Bystrici. (V tlači.)

Ticho pred búrkou? Politický systém Slovenskej republiky a jeho aktuálny vývoj

Aneta Világi

Abstract

Quiet before the storm? Slovakia's political system and its current development

Several countries in Central and Eastern Europe, including the Visegrád Four (V4), have recently been concerned about the threat to the stability of democratic institutions. Harsher critics of the situation in the V4 countries speak of a shift to an illiberal democracy, whereas milder observers have pointed out the rise of populism in the region. This study deals with the development of the political system and the current political situation in Slovakia. Its aim is to point out the risk that Slovakia faces – albeit perhaps with a phase shift – in following the political developments in other V4 countries. This assertion is supported by highlighting the increase in support for populism and “anti-system” politics in Slovakia alongside institutional instability, which can affect free, competitive, and fair elections, which are a key feature of the democratic political system.

Keywords: political development, Slovakia, populism, democracy, illiberalism

Slovensko ako ostrov pozitívnej deviácie?

Slovenská republika je neoddeliteľnou súčasťou stredoeurópskeho regiónu s dlhoročnými intenzívnymi vzťahmi so susednými štátmi, najmä s krajinami Vyšehradskej štvorky (V4: Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Slovensko). Tieto krajiny spolu zdieľali rôzne historické etapy svojho vývoja vrátane prechodu k demokracii v 90. rokoch 20. storočia. Krajiny V4 prešli zo socialistických režimov k parlamentnej

demokracii založenej na pluralitnej súťaži politických strán a slobodných, demokratických voľbách. Zároveň sa v každej z týchto krajín ústavou zaviedol veľmi podobný politický systém s dominantným postavením parlamentu, tzv. slabým prezidentom a vládou, ktorá je závislá od väčšinovej podpory poslancov v parlamente. Pomerne dlhé obdobie sa krajiny V4 považovali za úspešné príklady demokratickej tranzície¹. Boli považované za krajiny, v ktorých sa podarilo inštitucionalizovať hlavné prvky demokratických režimov. Svojím potenciálom lákali zahraničné investície a patrili medzi prvé postkomunistické krajiny, ktoré Európska únia (EÚ) prijala za členov v roku 2004. V poslednom desaťročí však politický vývoj v regióne V4 začal byť terčom najskôr opatrnej a nepriamej, neskôr už celkom otvorenej kritiky. Ostrejší kritici pomerov v krajinách V4 začali hovoriť o odklone k illiberálnej demokracii², miernejší upozorňovali na nárast populizmu v tomto regióne³ aj v Európskom parlamente, orgáne EÚ, ktorý je dlhodobo najaktívnejší v monitorovaní porušovania demokratických princípov. Či už zo strany asociovaných alebo členských krajín EÚ sa začali aktívne ozývať hlasy kritizujúce vývoj najmä v Maďarsku⁴ a Poľsku⁵. V dôsledku tejto kritiky a zhoršovania situácie v spomínaných krajinách došlo až k pozastaveniu členstva maďarskej vládnucej strany

¹ POSPIESZNA, Paulina: *Democracy Assistance Bypassing Governments in Recipient Countries: Supporting the "Next Generation"*. New York – London : Routledge, 2018.

² HANLEY, Seán – VACHUDOVA, Milada Anna: *Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic*. East European Politics, 34, 2018, č. 3, s. 276 – 296. Tiež: BUSTIKOVA, Lenka – GUAŠTI, Petra: *The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe?* Politics and Governance, 5, 2017, č. 4, s. 166 – 176.

³ STANLEY, Ben: *Populism in Central and Eastern Europe*. In: *The Oxford Handbook of Populism*. Ed. C. R. Kaltwasser, P. A. Taggart, P. O. Espejo, P. Ostiguy. Oxford : OUP, 2017, s. 140 – 161.

⁴ *Hungary's emergency measures: MEPs ask EU to impose sanctions and stop payments (press release)*. Dostupné na: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200512IPR78917/hungary-s-emergency-measures-meps-ask-eu-to-impose-sanctions-and-stop-payments>.

⁵ *Motion for a resolution*. Dostupné na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2020-0032_EN.html.

Fidesz v Európskej ľudovej strane⁶. V prípade Poľska Európska komisia v roku 2019 podala žalobu na Súdnom dvore EÚ kvôli zásahom do nezávislosti súdnictva, a teda porušovaniu princípov právneho štátu. Ako uvádzajú L. Bustikova a P. Guasti⁷, k posunu smerom k illiberálnym režimom v týchto krajinách dochádzalo postupne prostredníctvom kulminácie moci vládnu väčšinou (jednou politickou stranou). Vláda v týchto krajinách ziskom dominancie v parlamente mala moc presadiť zákony, ktoré následne prispeli k zakonzervovaniu *statusu quo* (dominantnej moci danej strany) a k oslabovaniu inštitúcií, ktoré kontrolujú vládu v štandardných liberálnych demokraciách. V Maďarsku vládna strana Fidesz iniciovala napríklad už v roku 2012 novelu ústavy, ktorá zásadným spôsobom obmedzila ústavný súd v možnosti posudzovať zákony z hľadiska ich (proti)ústavnosti. V Poľsku sa vládna strana PiS (Právo a Spravodlivosť) pokúšala obmedziť ústavný súd hneď niekoľkokrát, pričom pri viacerých pokusoch v minulosti nebola úspešná najmä kvôli odporu občianskej spoločnosti. V roku 2018 však PiS definitívne presadila reformu súdnictva v Poľsku, ktorá vyvolala vlnu kritiky kvôli narúšaniu princípu nezávislosti súdnej moci.

Zatiaľ čo v prípade Maďarska a Poľska bol odklon od liberálnej demokracie identifikovaný ako akademickou obcou⁸, tak i občianskymi organizáciami a politickými medzinárodnými inštitúciami; deviantný

⁶ Európsky parlament (EP) je po politickej línii organizovaný do tzv. stranických skupín. Aktuálne pôsobí v EP sedem stranických skupín združujúcich politické strany členských štátov s podobnou ideológiou, ktoré uspeli vo voľbách do EP. Európska ľudová strana je jednou z najstarších politických skupín a integruje stredopravé politické zoskupenia. Podrob.: <https://www.epp.eu/about-us/history/>.

⁷ BUSTIKOVA, Lenka – GUASTI, Petra: *The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe?* Politics and Governance 5, 2017, č. 4, s. 166 – 176.

⁸ Pozri napr. POSPIESZNA, Paulina: *Democracy Assistance Bypassing Governments in Recipient Countries: Supporting the “Next Generation”*. New York – London : Routledge, 2018; HANLEY, Seán – VACHUDOVA, Milada A.: *Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic*. East European Politics 34, 2018, č. 3, s. 276 – 296; BUSTIKOVA, Lenka – GUASTI, Petra: *The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe?* Politics and Governance 5, 2017, č. 4, s. 166 – 176; RUPNIK, Jacques: *Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash*. Journal of Democracy, 18, 2007, č. 4, s. 17 – 25.

vývoj v Česku je menej viditeľný a nedospel ešte do fázy oslabovania demokratických inštitúcií. V prípade Českej republiky sa o kríze demokracie⁹ hovorí najmä v súvislosti s vývojom na mediálnom trhu a nárastom populistov a podpory pre politické strany otvorene hlásiace negatívny až nenávisťný postoj voči menšinám.

To, čo je však spoločné pre všetky tri krajiny z pohľadu narušania kvality demokracie, sú nasledujúce črty: kulminujúca moc v rukách vlády s dominantným postavením jednej politickej strany; oslabovanie pozície politickej opozície; postupný nárast podpory pre populistické strany s antisystémovou rétorikou a následne oslabovanie nezávislosti demokratických inštitúcií.

Slovensko sa v poslednom období začalo v zahraničných médiách uvádzať ako „ostrovček pozitívnej deviácie“ v illiberálnom prúde krajín V4¹⁰. Najmä po aktivizácii občianskej spoločnosti v podobe masových protestov *Za slušné Slovensko* v roku 2018 a následne po prezidentských voľbách v roku 2019, ktoré vyhrala Zuzana Čaputová, liberálna politička hlásiaca potrebu ochrany liberálnej demokracie a princípov právneho štátu, bolo Slovensko vnímané ako krajina, ktorá nenasleduje politické trendy v regióne.

Tento článok však poukazuje na to, že celkový vývoj v krajine skôr nasleduje, než vzdoruje trendom v regióne. V nasledujúcej časti sa budem stručne venovať charakteristikám politického systému Slovenskej republiky, a potom sa v texte sústredím na dve kľúčové oblasti, ktoré môžu predstavovať potenciálne zdroje oslabenia demokracie do budúcnosti: po prvé, zmeny a pokusy o zmenu volebných pravidiel a po druhé, nárast podpory pre populistické a antisystémové politické sily.

⁹ Napr. LORENZ, Astrid – FORMÁNKOVÁ, Hana (eds): *Czech Democracy in Crisis*. Springer Nature, 2020.

¹⁰ O víťazstve liberálnych síl a výnimočnom vývoji v rámci regiónu písali napr. Financial Times, dostupné na: <https://www.ft.com/content/ef3f30fa-541b-11e9-91f9-b6515a54c5b1> alebo Washington Post, dostupné na: https://www.washingtonpost.com/gdpr-consent/?next_url=https%3a%2f%2fwww.washingtonpost.com%2fopinion%2f2019%2f10%2f15%2fslovakias-president-suggests-way-out-worlds-populist-quagmire%2f.

Politický systém Slovenskej republiky

Ústava Slovenskej republiky¹¹ (čl. 1) stanovuje, že Slovensko je demokratický a právny štát. Moc pochádza z ľudu a je realizovaná najmä formou zastupiteľskej demokracie¹². Občania tak prostredníctvom demokratických, teda slobodných, priamych, férových a súťaživých volieb volia svojich politických zástupcov do národného parlamentu. Z víťaznej strany alebo strán je následne kreovaná vláda. Keďže v Slovenskej republike (SR) volebný zákon umožňuje súťažiť v parlamentných voľbách len kandidátom na kandidátnych listinách politických strán, politické strany sú kľúčovými hráčmi a pomyselnými držiteľmi moci v systéme¹³. V praxi to teda znamená, že volič si vo voľbách volí jednu politickú stranu, ktorej kandidátnu listinu pre daný volebný obvod hodí do volebnej urny. Ak táto strana získa vo voľbách viac ako 5 % platných odovzdaných hlasov, stáva sa parlamentnou stranou a sú jej pridelené (podľa sily volebného zisku) parlamentné mandáty. Parlamentná strana, ktorá získa väčšinu poslaneckých mandátov, má šancu vytvoriť vládu. Avšak v histórii samostatného Slovenska sa tak stalo len raz, a to v roku 2012, keď strana Smer-SD získala 83 mandátov z celkového počtu 150 a bola schopná vytvoriť vládu samostatne, bez potreby koaličného partnera. Vo všetkých ostatných voľbách boli hlasy pre politické subjekty rozložené pomernejšie, čo viedlo k vzniku koaličnej vlády. Schopnosť spolupracovať s politickými súpermi, tzv. koaličný potenciál, sa tak v podmienkach Slovenska stáva dôležitým prvkom k úspechu politickej strany. Víťaz volieb totiž nemusí automaticky zostavovať vládu. Stalo sa tak napríklad po voľbách v rokoch 1998, 2002

---

¹¹ *Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : Poradca, s.r.o., 2017.

¹² V slovenskom politickom systéme máme aj prvky priamej demokracie (napr. inštitút referenda), avšak vzhľadom na ich ojedinelé využívanie je zastupiteľská forma demokracie dominantou.

¹³ DOLNÝ, Branislav – MALOVÁ, Darina: *Organizational Structures of Political Parties in Slovakia: Parties not for Members*. In: SOBOLEWSKA-MYŚLIK, Katarzyna – KOSOWSKA-GĄSTOŁ, Beata – BOROWIEC, Piotr (eds): *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries*. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2017, s. 391 – 418.

(opakovane HZDS) aj 2010 (Smer-SD), keď víťaz volieb nemal dostatočný mandát na zostavenie jednofarebnej vlády, zároveň však nevedel nájsť spojencov medzi ostatnými parlamentnými stranami, ktoré by s ním vstúpili do koalície.

Exekutívna moc na Slovensku sa delí medzi vládu a prezidenta SR. Vláda je podľa Ústavy SR (čl. 114) za výkon svojej funkcie zodpovedná Národnej rade Slovenskej republiky (NRSR). Dominantné postavenie NRSR v politickom systéme sa prejavuje aj jej ďalšími právomocami – ako jediný orgán v štáte má právomoc prijímať zákony a bola jej zverená aj dôležitá funkcia kontroly nad exekutívou. Tá sa prejavuje nielen v možnosti odvolať vládu vyslovením nedôvery, ale aj možnosťou prostredníctvom poslaneckých prieskumov a činnosťou poslaneckých výborov kontrolovať rôzne orgány štátnej správy od ministerstiev až po štátne podniky. NRSR sa taktiež môže trojpätinovou väčšinou uznieť na vypísaní ľudového hlasovania o odvolaní prezidenta SR¹⁴ z funkcie (čl. 106 Ústavy SR).

Napriek tomu, že prezidenta volia občania SR v priamych voľbách, jeho pozícia v politickom systéme je skôr formálna so symbolickými funkciami¹⁵. Prezident reprezentuje SR pri návštevách v zahraničí a patrí medzi troch najvyšších ústavných činiteľov. Avšak právomoci, ktoré majú reálny dopad na správu vecí verejných, sú v prípade prezidenta SR „zdieľané“ s ďalšími orgánmi štátnej moci. Napríklad prezident SR je vrchným veliteľom armády a má právomoc vypovedať vojnu, avšak len na základe rozhodnutia Národnej rady Slovenskej republiky. Prezident má právomoc vymenúvať vysokých štátnych funkcionárov, ústavných sudcov a pod. Táto právomoc je však opäť determinovaná tým, že návrhy na vymenovanie predkladá NRSR.

Ak teda vychádzame z formálneho nastavenia inštitúcií (ústavy, zákonov), model reprezentatívnej demokracie v SR zakotvuje domi-

---

¹⁴ Aj keď je post hlavy štátu v súčasnosti obsadený ženou, ústava k tejto funkcii referuje ako k prezidentovi SR, a preto budem ďalej v texte referovať k tejto funkcii v mužskom rode.

¹⁵ Viac detailov pozri: HLOUŠEK, Vít (ed.): *Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe, Their Formal Competencies and Informal Power*. Brno : Masaryk University Press, 2013.

nantné postavenie parlamentu v systéme. Avšak, politická dynamika a neformálne inštitúcie a praktiky zavádzajú do politického systému dominanciu politických strán, špecificky politických lídrov¹⁶, ktorá narúša nezávislosť a výkon funkcií zverených poslancom NRSR¹⁷. *De jure* nie je výkon mandátu poslanca NRSR obmedzovaný nikým a ničím s výnimkou jeho vlastného svedomia a platných zákonov SR. *De facto* však politická strana má pomerne veľkú kontrolu nad každým zo svojich poslancov, keďže jeho možnosť znovuzvolenia závisí od jeho nominácie politickou stranou na kandidátnu listinu. Taktiež obsadzovanie ďalších postov vo vysokých funkciách štátnej správy (politické nominácie) je v rukách vládnych politických strán. Strana vo vláde tak má možnosť ovplyvňovať správanie svojich poslancov v NRSR a závisí len od miery straníckej disciplíny, nakoľko súdržne a lojálne voči strane sa poslanecký klub správa. Dlhodobo bola najdisciplinovanejšou politickou stranou v novodobej histórii SR už spomínaná strana Smer-SD, ktorej poslanecký klub bol až doposiaľ vysoko súdržný a disciplinovaný pri hlasovaní v súlade s vládou (ak bola strana vo vláde) alebo straníckym vedením. Názorová jednotnosť a podpora pre stranu sa prejavovala aj absenciou verejnej kritiky či názorových prúdov v rámci strany¹⁸.

Ústavou zverené právomoci poslancom NRSR kontrolovať a dozerať na výkon moci v štáte tak pôsobením neformálnych inštitúcií zväčša ustupujú straníckej lojalite.

---

¹⁶ Tu mám na mysli najmä lídrov združených v koalícnej rade – neformálnej inštitúcii, ktorá slúži na koordinovanie spoločného postupu koalícnych vládnych strán pri predkladaní a prijímaní zákonov, ale tiež iných dôležitých politických záležitostí.

¹⁷ BABOŠ, Pavol – VILÁGI, Aneta: *Representative Democracy in Slovakia: party politics dominates*. In: BLOCKMANS, Steven, RUSSACK, Sophia (eds.): *Representative Democracy in the EU. Recovering Legitimacy*. Brussels – London : CEPS, Rowman & Littlefield International, s. 299 – 316; pozri tiež: MALOVÁ, Darina: *Parlamentná demokracia: hľadanie rovnováhy medzi inštitúciami a aktérmi*. In: SZOMOLÁNYI, Soňa (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 111 – 131.

¹⁸ Až po posledných voľbách, v júni 2020, došlo k odchodu volebného lídra strany Petra Pellegriniho, ku ktorému sa pridali ďalší desiatí poslanci NRSR a viacerí stranícki regionálni politici, čím došlo k štiepeniu strany.

To, ako sa politický systém na Slovensku etabloval a ďalej sa vyvíja, do veľkej miery závisí od štruktúrnych faktorov, akými sú volebný a stranický systém. V nasledujúcej časti sa sústredím nielen na pokázanie, ako volebný a stranický systém v SR funguje, ale aj na to, ako pravidlá fungovania týchto systémov boli účelovo modifikované politickými aktérmi. V tomto príspevku nemám ambíciu priniesť vyčerpávajúci chronologický prehľad všetkých zmien, skôr sa budem snažiť poukázať na tie, ktoré strany iniciovali za účelom stabilizovať alebo koncentrovať svoju moc. Manipulovanie volebnými pravidlami a pravidlami pre existenciu a fungovanie politických strán prináša v demokracii riziko nastolenia režimu, ktorý môže postupne degradovať až do autoritárskeho.

Volebné pravidlá

Keďže prvou spoločnou črtou zlyhávajúcich demokracií v našom regióne je snaha vládnej strany koncentrovať moc, sústredím sa najprv na volebné pravidlá, ktoré regulujú možnosti politickú moc získať.

Krátko po zmene politického režimu a nástupe demokracie v podmienkach SR sa adaptoval systém viacerých politických strán (multipartizmus). K jeho udržiavaniu prispelo jednak zavedenie proporčného volebného systému¹⁹ a tiež etnická a socioekonomická rôznorodosť slovenskej spoločnosti, nakoľko systém viacerých strán umožňuje lepšiu reprezentáciu rozličných záujmov²⁰. Zároveň to v podmienkach rodiacej sa demokracie bol symbol zmeny oproti *de facto* (nie však *de jure*) vláde jednej strany počas 40 rokov komunistického režimu.

¹⁹ O tom, že systém pomerného zastúpenia podporuje multipartizmus, hovoril už DUVERGER, Maurice: *Political Parties*. London : Methuen, 1954. Pre informácie o tom, ako pomerný volebný systém prispieva k multipartizmu na Slovensku, pozri napr. RYBÁŘ, Marek: *Medzi štátom a spoločnosťou: Politické strany na Slovensku po roku 1989*. Bratislava : Devín Print, 2011.

²⁰ KLOKOČKA, Vladimír: *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech*. Praha : Aleko, 1991.

Kľúčovým štruktúrnym prvkom pre životaschopnosť politického pluralizmu sa stali nielen politické práva a slobody, ale aj demokratické voľby. R. A. Dahl²¹ pri charakteristikách liberálnej demokracie (nazýva ju *polyarchiou*) hovorí o voľbách, ktoré sa opakujú v pravidelných cykloch (teda nie sú náhodné či občasnú), sú férové (bez politických manipulácií obmedzujúcich prístup k moci pre politickú konkurenciu), slobodné (garantované je právo voliť a byť volený pre širokú vrstvu spoločnosti) a konajú sa bez použitia násilia (účasť nie je vynútená vojenskými alebo inými ozbrojenými silami). Pre riadny chod demokratických volieb sú dôležité najmä pravidlá, ktorými sa v štáte riadi samotný priebeh volieb, a tiež pravidlá, ktoré upravujú organizáciu politických strán ako subjektov súťažiacich vo voľbách.

V nadväznosti na historické tradície medzivojnového Československa bol po znovuzískaní demokracie na Slovensku zavedený volebný systém pomerného zastúpenia (konkrétne listinný proporčný volebný systém) s viacerými volebnými obvody²², teda s viacerými územnými celkami určenými na rozdeľovanie (obsadzovanie) parlamentných mandátov. Tento druh volebného systému bol zavedený do všetkých parlamentných orgánov, ktoré sa na území vtedajšej federácie Čechov a Slovákov vyskytovali, teda do Federálneho zhromaždenia aj do národných parlamentov (Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady). V pôvodných volebných pravidlách bol stanovený trojpercentný volebný prah pre vstup do národného parlamentu (teda aj Slovenskej národnej rady)²³ a možnosť udeľovať preferenčné hlasy²⁴. Hneď po prvých demokratických voľbách došlo v roku 1992 k úprave volebného prahu, ktorý sa stanovil na 5 % pre samostatne kandidujúce subjekty a 7 % pre volebné koalície pozostávajúce z maximálne troch politických strán. Pre volebné koalície zložené zo štyroch a viacerých strán sa

---

²¹ DAHL, Robert, A.: *Demokracie a její kritici*. Praha : Victoria Publishing, 1995.

²² Od roku 1990 boli v SR štyri volebné obvody: hlavné mesto Slovenskej republiky Bratislava, západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský.

²³ Pre vstup do federálneho parlamentu bol volebný prah stanovený na 5 % z platných voličských hlasov, pričom postačovalo, aby politický subjekt získal tento percentuálny zisk len v jednej z federatívnych republík.

²⁴ Pre viac detailov pozri: zákon č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady.

volebný prah navýšil na 10 % platných voličských hlasov. Snahou bola stabilizácia stranického systému, ktorý aj pod vplyvom veľmi nízkeho volebného prahu komplikoval parlamentné fungovanie.

V demokratickom systéme práve volebný systém a jeho zmeny pri-nášajú politickej strane jednu z mála legálnych možností, ako stabilizovať (alebo posilniť) svoje mocenské postavenie v systéme a oslabiť šance opozície. Ako argumentuje J. Colomer²⁵ na základe rozsiahleho empirického datasetu, sú to práve politické strany, ktoré (účelovo) vyberajú typ volebného systému pre danú krajinu z hľadiska možnosti získať a udržať si svoju moc. Týmto spôsobom autor spochybňuje roky akceptované Duvergerove hypotézy, ktoré tvrdia, že typ volebného systému vplýva na to, aký stranický systém sa v krajine adaptuje²⁶. Volebné pravidlá a snaha o ich zmenu či úpravu predstavujú jednu z oblastí, kde dochádzalo k politickému zápasu prakticky počas celej éry demokratického fungovania politického systému v SR.

Najdôležitejšími parametrami volebného systému, ktoré sa snažili politické strany meniť, bol samotný charakter volebného systému, volebný prah a volebné obvody.

Z hľadiska úspešnosti týchto snáh bola najmarkantnejšia novela volebných pravidiel v roku 1998²⁷. Novela zaviedla jeden volebný obvod pre celú krajinu a zvýšila volebný prah pre volebné koalície tak, že na každú stranu, ktorá bola súčasťou koalície, sa hľadelo ako na samostatne kandidujúci subjekt. Napríklad koalícia pozostávajúca z troch strán musela vo voľbách získať trikrát 5 %, aby bola úspešná pri získaní parlamentných mandátov²⁸. Týmto spôsobom bol *de facto* význam volebných koalícií anulovaný a menším politickým subjektom, ktoré túto

---

²⁵ COLOMER, Joseph: *It's Parties that Choose Electoral Systems (or Duverger's Law Upside Down)*. Apríl 2005. DOI: 10.2139/ssrn.849486.

²⁶ Stručne zhrnuté, podľa Duvergera väčšinový jednomandátový volebný systém produkuje bipartizmus, zatiaľ čo proporčný volebný systém je vhodný pre vznik multipartizmu.

²⁷ Zákon č. 187/1998 Z. z.

²⁸ Úprava volebného prahu pre koalície a návrat k pôvodnej úprave boli súčasťou zmeny volebných pravidiel krátko po odstavení HZDS od moci, konkrétne zákona č. 223/1999 Z. z.

stratégiu využívali v snahe prekročiť volebný prah, sa sťažila možnosť uspieť vo voľbách. Z pohľadu argumentácie v tomto príspevku je však účel zmeny dôležitejší než samotné detaily úprav. Novelu volebných pravidiel presadila vtedajšia vládna koalícia s dominantným postavením strany HZDS²⁹ niekoľko mesiacov pred konaním volieb. Zmena pravidiel sa odohrala krátko po tom, ako päťica opozičných strán dosiahla zhodu na vytvorení volebnej koalície a stala sa relevantnou alternatívou k HZDS. Zavedenie účelovo vysokého volebného prahu pre koalície tak malo efektívne odstaviť politickú opozíciu od možnosti získať prostredníctvom volieb parlamentnú väčšinu a možnosť zostavovať vládu³⁰.

V novele z roku 1998 došlo aj k úprave počtu volebných obvodov. HZDS v snahe maximalizovať svoju moc zaviedlo celé územie Slovenska ako jeden volebný obvod. Takáto zmena umožnila, aby v čele kandidátnej listiny za stranu HZDS figuroval Vladimír Mečiar, v tom čase najpopulárnejší politik v SR. Zmena umožnila, aby sa popularita lídra pretavila do vyššieho volebného zisku pre celú stranu. A aj keď nie je možné odmerať efekt tejto zmeny samostatne, možno odôvodnene vzhľadom na dominanciu a obľúbenosť Vladimíra Mečiara predpokladať, že jednotný obvod prispel k volebnému zisku HZDS. Popri tom mala takáto úprava aj ďalekosiahlejšie dôsledky, a to najmä na organizáciu a fungovanie politických strán. Prakticky až dodnes možno pozorovať procesy centralizácie politických strán (po organizačnej stránke) a vzostup tzv. „líderských“ strán, teda strán, ktoré sú organizované okolo osobnosti lídra, zväčša zakladateľa politického subjektu. Zrejme nezamýšľaným efektom zníženia počtu volebných obvodov je tak pokles dôležitosti straníckych štruktúr a personálnych kádrov, ale tiež samotných členov politických strán a hnutí³¹.

---

²⁹ Minoritnými koalíčnými partnermi boli Slovenská národná strana (SNS) a Združenie robotníkov Slovenska (ZRS).

³⁰ Napriek tomu, že pravidlá boli zmenené, nakoniec predsa len k alternácii moci došlo. Pôvodné volebná koalícia sa nakoniec stihla zaregistrovať ako volebná (účelovo vytvorená) strana a vo voľbách kandidovala pod značkou SDK (Slovenská demokratická koalícia).

³¹ Pozri aj: DOLNÝ, Branislav – MALOVÁ, Darina: *Organizational Structures of Political Parties in Slovakia: Parties not for Members*. In: SOBOLEWSKA-MYŠLIK,

Volebné úpravy zavedené novelou v roku 1998 boli terčom ostrej kritiky domácich politických aktérov aj občianskej spoločnosti. Dokonca Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE), ktorá pravidelne monitoruje priebeh volieb v krajinách po celom svete, vo svojej správe k parlamentným voľbám v SR v roku 1998 konštatovala, že zmena volebného zákona, ktorá obmedzila existenciu predvolebných koalícií a mala dopad na fungovanie straníckej súťaže, vyvoláva znepokojenie³². Napriek tejto kritike sa politické subjekty, ktoré vystriedali HZDS pri moci po roku 1998, nepokúsili zmeniť počet volebných obvodov, i keď táto záležitosť je pravidelne vťahovaná do diskusie o fungovaní volebného systému v SR.

Z pohľadu koncentrácie moci je ešte dôležitejším zásahom do volebných pravidiel (než príklady spomínané vyššie) samotná zmena volebného systému. V slovenskom kontexte sa najčastejšie diskutuje o možnosti prechodu z pomerného systému na väčšinový. Dokonca sme boli svedkami viacerých (doposiaľ neúspešných) pokusov o takúto zmenu aj na parlamentnej pôde³³. Protagonisti takejto zmeny zvyknú poukazovať zväčša na pozitíva v podobe väčšej miery zúčtovateľnosti politikov či lepšej možnosti reprezentovať regionálne záujmy v celoslovenskej politike. Takáto zmena však môže mať aj vážne dôsledky pre stranícku súťaživosť. Napríklad ak v straníckom systéme viacerých strán existuje strana s dominantným postavením, zavedením väčšinového volebného systému má takáto strana možnosť efektívne zvýšiť svoje mocenské zisky (eliminovať menšie strany) a stabilizovať svoju

---

Katarzyna – KOSOWSKA-GĄSTOŁ, Beata – BOROWIEC, Piotr (eds): *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2017, s. 391 – 418.

³² <https://www.osce.org/files/f/documents/3/b/16314.pdf>.

³³ Napríklad návrh poslancov Tóthovej a Cabaja (parlamentná tlač 1399) a poslanca Žiaka (parlamentná tlač 1136) na zmenu zákona o voľbách z roku 2005 alebo návrh poslancov na zmenu ústavy z roku 2014 (parlamentná tlač 1004). Za neúspechom návrhov o zmene volebného systému na väčšinový, príp. kombinovaný je potrebné hľadať najmä „politický výtlak“ navrhovateľov takýchto zmien. Zväčša išlo o poslancov strán bez potrebnej väčšiny v parlamente.

mocenskú pozíciu³⁴. V ére samostatného Slovenska však vhodné momenty na takúto účelovú zmenu volebného systému doposiaľ nastali len raz, a to vo volebnom období 2012 – 2016, keď strana Smer-SD mala absolútnu väčšinu v parlamente. Smer-SD túto možnosť nevyužil, možno aj kvôli tomu, že dlhodobo jeho politické preferencie a výsledky vo voľbách boli stabilne vysoké a nepovažoval za potrebné meniť volebný systém. To však neznamená, že do budúcnosti sa tak nemôže stať a nejaká iná politická strana nepodľahne pokušeniu koncentrácie moci pomocou zmeny volebných pravidiel.

To, že diskusia o potrebe meniť volebné pravidlá a rôzne aspekty volieb tak, ako ich poznáme dnes, je stále živá, svedčí fakt, že aj pri posledných voľbách do NRSR v roku 2020 sme mali možnosť nájsť vo volebných programoch politických subjektov súťažiacich o voličské hlasy zmienky o potrebe meniť volebný systém³⁵.

Druhou dôležitou oblasťou pre riadne fungovanie súťaživých volieb sú pravidlá upravujúce možnosť politických strán a hnutí uchádzať sa o moc v štáte. Nie je cieľom tohto príspevku podrobne rozoberať všetky náležitosti, ktoré v prípade politických strán a hnutí boli legislatívne upravené a následne zmenené. Mojm cieľom je prostredníctvom príkladu uviesť, akým spôsobom môžu vládne strany prostredníctvom legislatívnych zmien zasiahnuť do organizácie politických strán a ovplyvniť tak ich súťaživosť na politickom trhu. Z tejto perspektívy sú zaujímavé najmä opatrenia, ktoré upravujú registráciu politických subjektov do parlamentných volieb a financovanie politických strán. Pokiaľ ide o registráciu, určité mantinely pre organizované politické záujmy stanovila už prvá legislatívna úprava, a síce, že kandidovať vo voľbách mohli len politické subjekty, ktoré preukázali, že majú mini-

---

³⁴ Podobnou zmenou si svoju dominanciu zabezpečila napríklad strana FIDESZ v susednom Maďarsku.

³⁵ Konkrétne možno nájsť zmienky o zmene v programoch strán OĽaNO a Za ľudí. V mediálnych vystúpeniach pripustili možnosť zmeny niektorých volebných ustanovení aj predseda SMERu-SD (Pravda, 26. 2. 2020) a kandidát strany Kotlebovci-LSNS (28. 2. 2020, <https://www.napaleta.sk/kotlebov-kandidat-misun-chce-menit-volebny-system/>).

málne 10 000 členov alebo predložili petíciu podporenú takým istým počtom sympatizujúcich. Následne pri ďalších voľbách mohol kandidovať len politický subjekt riadne registrovaný na ministerstve vnútra, ktorý predložil kandidátnu listinu a zložil volebnú kauciu. V tejto oblasti priniesla ďalšie sprísnenie posledná prijatá novela z dielne Slovenskej národnej strany (SNS), ktorá platí od januára 2019. Podľa nej kandidovať vo voľbách do NRSR a do Európskeho parlamentu môžu len tie politické strany, ktoré popri už vyššie uvedených podmienkach predložia Štátnej komisii pre voľby aj detailný zoznam minimálne 45 členov strany. Opäť zaujímavejší, z hľadiska argumentácie, než samotné detaily regulácie je jej účel. Snahou SNS a vládnych strán, ktoré ju podporili, bolo zamedziť účasti vo voľbách takým stranám, ktoré vznikli a fungovali ako „líderské“ strany, strany bez organizačných štruktúr či členov (napr. v danom čase strana Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti – OĽaNO, neskorší víťaz volieb).

Pre súťaž medzi politickými stranami je tiež dôležité, aké pravidlá upravujú priebeh volebnej kampane. Pol roka pred poslednými parlamentnými voľbami (jún 2019) schválili vtedajší koaliční poslanci aj novelu volebného zákona, ktorou zrušili možnosť tzv. tretích strán (fyzické osoby aj firmy) prispieť na predvolebnú kampaň strany. Tento zásadný zásah do financovania politických strán znevýhodnil najmä novovznikajúce politické strany, keďže nedisponujú financiami od štátu. Na štátny príspevok majú nárok len politické strany, ktoré získajú viac ako 3 % z celkového počtu odovzdaných platných hlasov. Zvyčajne ak strana túto podmienku splní, podiel financovania od štátu na celkovom financovaní strany je výrazný³⁶. V prípade novovznikajúcich strán bola zvyčajne absencia financovania od štátu v kampani kompenzovaná práve darmi od tretích strán. Zákazom používania takto získaných prostriedkov na volebnú kampaň sa možnosť nových strán súťažiť vo voľbách skomplikovala.

³⁶ Pozri napr.: BELKO, Marián: *Financovanie politických strán na Slovensku*. Stredoevropské politické studie. Vol. VI, No. 2 – 3, 2005, s. 127 – 161.

Čaro populizmu a antisystému

Druhou spoločnou črtou pre krajiny v strednej Európe, ktoré čelia úpadku demokracie, je nárast voličskej podpory pre populistické a antisystémové politické strany. Na základe volebných štatistík a expertných charakteristík slovenských politických strán sa v nasledujúcich riadkoch pokúsím ukázať, že trend nárastu podpory pre populistické strany s antisystémovou rétorikou je prítomný aj na Slovensku.

V prvom rade je potrebné uviesť, že v politológii ešte stále absentuje jednoznačná zhoda na tom, ako môžeme definovať populizmus. M. Canovan napríklad hovorí o populizme ako o ideológii, ako o „apele voči ľudu, ktorý je zameraný jednak proti etablovaným štruktúram moci a tiež proti dominantným názorom a hodnotám v spoločnosti“³⁷. C. Mudde³⁸ rozlišuje medzi populizmom ako ideológiou (presvedčením, na ktorom strana buduje svoju identitu) a populizmom ako stratégiou (utilitárne použitie na získavanie voličských hlasov). V oboch prípadoch však podľa neho ide o polarizáciu spoločnosti na antagonistické tábory „spravodlivého a čistého ľudu“, ktorého vôľa by mala byť plnená, a „skorumpovanej elity“, proti ktorej populistickí politici vystupujú. P. Učeň³⁹ skúma fenomén populizmu v kontexte strednej a východnej Európy. Poukazuje na to, že populistické strany v tomto regióne zvykli kombinovať populistickú rétoriku s inou fundamentálnou ideológiou, až na prelome milénia sa začal tento trend meniť s nástupom centristických populistických strán bez pevného ideologického ukotvenia. Populistické strany tak môžu variovať od extrémne pravicových až po extrémne ľavicové strany, ich populistický apel len odlišne definuje kategóriu „ľud“ (národ verzus manuálne pracujúca časť spoločnosti). V prípade novších populistických strán je ideológia nahradená skôr zameraním sa na sporné témy („issues“). To, čo však zohráva dôležitú

---

³⁷ CANOVAN, Margaret: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. Political Studies, 47, 1999, č. 1, s. 3.

³⁸ MUDDE, Cas: *The Populist Zeitgeist*. Government and Opposition, 39, 2004, č. 3, s. 542 – 564.

³⁹ UČEŇ, Peter: *Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe*. SAIS Review of International Affairs, 27, 2007, č. 1, s. 49 – 62.

úlohu, je rozdiel medzi tzv. starými populistickými stranami v regióne a ich novými alternatívami. Ich populizmus je potrebné vnímať ako „dynamický fenomén, v ktorom časti radikálnej ideológie boli nahradené čisto antisystémovým apelom“⁴⁰. Kým staré populistické strany antagonizovali spoločnosť a snažili sa formujúce sa hodnoty v demokratických spoločnostiach vychádzajúc z radikálnej ideológie spochybníť, nové populistické strany s centristickým zameraním, ktoré vznikali na prelome miléníí, spochybňovali systém ako taký (demokraciu ako ju poznáme) a apelovali na potrebu zmeny k „lepšej verzii demokracie“.

V prípade Slovenska možno pozorovať nárast jednak populistických strán (čo do počtu) a tiež nárast podpory pre tieto strany. V tomto príspevku nie je cieľom dokazovať populizmus či antisystémovú rétoriku tej-ktorej strany, preto sa v texte budem odvolávať na analýzy, ktoré sa tomuto venujú. Mojou snahou je zadokumentovať vzostup týchto strán v politickom systéme a diskutovať možné dôsledky pre podobu demokracie na Slovensku.

Tabuľka 1 sumarizuje populistické strany na Slovensku vychádzajúc z kategorizácie rôznych autorov, pričom ich rozlišuje na staré a nové. V tabuľke sú zaradené len tie politické strany, ktoré participovali na moci, t. j. boli/sú parlamentnými politickými stranami. Na tomto mieste je tiež potrebné podotknúť, ako uvádza P. Spáč⁴¹, že viaceré z týchto strán využívali populistický apel veľmi utilitárne a po vstupe do vlády dochádzalo k umierneniu rétorického populizmu. Tento jav však nie je zákonitostou a v prípade populistických strán s antisystémovou rétorikou nedochádza automaticky vstupom do vlády k ich umierneniu („mainstreamizácii“). Ako príklad môže opäť poslúžiť Maďarsko a Poľsko. V oboch prípadoch možno hovoriť o postupnom nástupe populistickej politiky, ktorá mala záujem o zmenu charakteru demokratického režimu v posledných dvoch desaťročiach⁴². Populistické strany s anti-

⁴⁰ Tamže, s. 50.

⁴¹ SPÁČ, Peter: *Slovakia*. In: HAVLÍK, Vlastimil – PINKOVÁ, Aneta et al.: *Populist Political Parties in East-Central Europe*. Brno : Munipress, 2012, s. 227 – 258.

⁴² Bližšie pozri: ANTAL, Attila: *The political theories, preconditions and dangers of the governing populism in Hungary*. Politologický časopis. Czech Journal of Political Science, 24, 2017, č.1, s. 5 – 20; FOMINA, Joanna – KUCHARCZYK, Jacek: *The*

systémovou agendou tak môžu aj naďalej predstavovať pre charakter liberálnej demokracie výzvu.

Tabuľka 1. Populistické strany v straníckom systéme SR⁴³

Staré populistické strany	Nové populistické strany
Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS, neskôr ĽS-HZDS)	Strana občianskeho porozumenia (SOP)
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Smer (neskôr Smer-SD)
	Aliancia nového občana (ANO)
	Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽaNO, neskôr OĽaNO – NOVA)
	Sme rodina – Boris Kollár (neskôr Sme rodina)
Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS) ⁴⁴	Slovenská národná strana (SNS)

Specter Haunting Europe: Populism and Protest in Poland. Journal of Democracy, 27, 2016, č. 4, s. 58 – 68.

⁴³ Spracované podľa: UČEŇ, Peter: *Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe.* SAIS Review of International Affairs, 27, 2007, č. 1, s. 49 – 62; DEEGAN-KRAUSE, Kevin – HAUGHTON, Tim: *Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia.* Politics & Policy, August 2009, s. 821 – 841; SPÁČ, Peter: *Slovakia.* In: HAVLÍK, Vlastimil – PINKOVÁ, Aneta et al.: *Populist Political Parties in East-Central Europe.* Brno : MuniPress, 2012, s. 227 – 258. Viacerí autori zaraďujú medzi staré politické strany aj Slovenskú národnú stranu (SNS) v časovom úseku do prelomu milénia. V tomto príspevku sa zhodujem s názorom P. Spáča (2012), podľa ktorého SNS v danom období chýba základná charakteristika populistických strán – antagonické delenie na „ľud“ verzus „elity“. Avšak, tento článok zaradzuje medzi populistov SNS po voľbách 2016, pretože podľa môjho úsudku strana vykazovala charakteristiky nových populistických strán.

⁴⁴ Pri ĽSNS je jej zaradenie medzi staré populistické strany založené na tom, že ĽSNS spája populistickú rétoriku s ideológiou krajne pravicovej strany. Nejde teda o centristickú stranu „nového populizmu“.

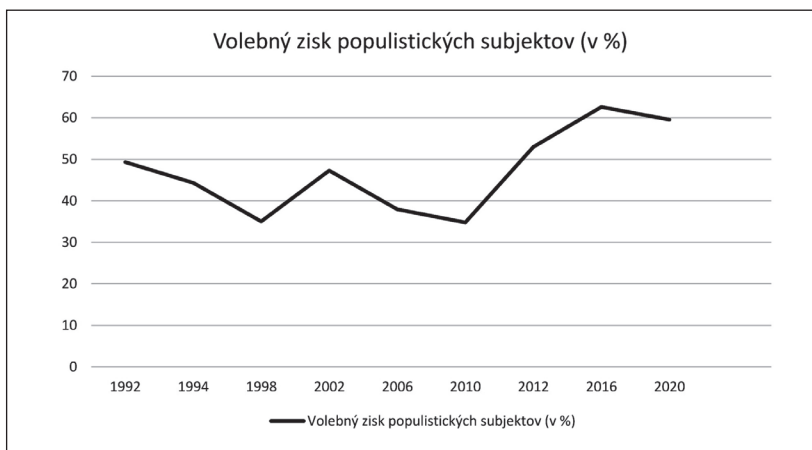
Ak sa pozrieme na existenciu populistických strán počas jednotlivých volebných období, nárast počtu takýchto politických zoskupení je evidentný najmä po roku 2000. Kým krátko po vzniku samostatnej Slovenskej republiky pôsobili v parlamente jedna až dve populistické strany, v novom miléniu badať ich skokový nárast (vo voľbách 2002 boli úspešné až 4 populistické strany), následne stabilizáciu (1 – 2 strany v systéme) a opätovný nárast v posledných dvoch volebných obdobiach (tabuľka 2). Taktiež je vidieť nárast voličskej podpory takýchto subjektov (graf 1).

Tabuľka 2. Zastúpenie populistických strán v NRSR podľa volebných období⁴⁵

Volebné obdobie	Počet strán v NRSR	Počet populistických strán v NRSR	Podiel hlasov odovzdaných pre populistické strany (v %)
1992 – 1994	5	1	49,33
1994 – 1998	7	2	44,3
1998 – 2002	6	2	35,01
2002 – 2006	7	4	47,29
2006 – 2010	6	2	37,93
2010 – 2012	6	1	34,79
2012 – 2016	6	2	52,96
2016 – 2020	8	5	62,6
po voľbách 2020	6	4	59,52

Vychádzajúc z definícií populizmu empirický stav počtu takýchto strán svedčí o tom, že v politickom systéme sa na Slovensku viac darí novým centristickým populistom než pôvodným populistickým stra-

⁴⁵ Spracované autorkou podľa údajov Štatistického úradu SR.

Graf 1.

Voličská podpora pre populistické politické subjekty (v % z odovzdaných platných hlasov vo voľbách do NRSR)

nám. Avšak pri detailnejšom pozorovaní najmä voličského potenciálu pre tento druh politiky vidno, že predpoklady pre úspech populistickej rétoriky tu boli počas celého sledovaného obdobia. Variácia v počte strán mohla súvisieť skôr s masívnou podporou dominantnej strany v straníckom systéme, ktorá zároveň vykazovala aj prvky populistickej strany. V tomto prípade hovoríme o strane HZDS, pri ktorej sa prejavila opodstatnenosť obáv z vlády takejto strany, pokiaľ ide o charakter demokracie. Slovensko v danom období je označované za illiberálne, populistické či dokonca až autoritárske⁴⁶.

V prípade nových centristických populistických strán je na prvý pohľad obava z vývoja demokracie o niečo menšia, keďže DNA týchto strán zväčša netvorí extrémistická (či už ľavicová alebo pravicová) ideologická výbava. Hovoria o skorumpovanej elite a potrebe vymeniť politickú elitu za ľudí so zdravým rozumom a pochopením pre prob-

⁴⁶ Pozri napr. London: *The Politics of Central Europe*. London : SAGE Publications Ltd, 1998; HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav: *Challenges to Democracies in East Central Europe*. New York – London : Routledge, 2016.

lémy obyčajných ľudí. Požívajú kategóriu ľud oveľa flexibilnejšie a inkluzívnejšie s cieľom získať širokú verejnú podporu. Možno aj preto rastie na Slovensku počet strán, ktoré populistickú politiku využívajú vzhľadom na voličskú podporu celkom úspešne. V porovnaní s populistami z predchádzajúceho obdobia sa tieto nové populistické subjekty poučili aj pokiaľ ide o spôsob, akým spochybňujú fungovanie liberálnej demokracie. Keďže „mečiarizmus“ získal punc stigmy a verejného odsúdenia, politické strany na Slovensku si dávajú oveľa väčší pozor na to, ako útočia na demokraciu. Aj preto možno v posledných dvoch desaťročiach pozorovať skôr kritiku jednotlivých črt liberálnej demokracie (napr. útoky na médiá, občiansku spoločnosť, práva nových menšín – prisťahovalcov a LGBTI komunity) než priame útoky na jej podstatu. Avšak vzhľadom na absenciu hodnotového ukotvenia týchto strán, ktoré by súviselo s nescudziteľnosťou práv a slobôd tvoriacich základ liberálnej demokracie, je obava z možného vývoja politického systému pri splnení podmienky koncentrácie moci a získaní dominantného postavenia jednej strany plne na mieste rovnako ako v prípadoch iných krajín strednej a východnej Európy.

Záver

Tento príspevok sa zaoberal politickým systémom a aktuálnym vývojom politickej situácie na Slovensku, s cieľom poukázať na riziko, ktorému Slovensko čelí. Napriek aktuálne relatívne pokojnej a prodemokratickej situácii v krajine ani slovenská politická scéna nie je rezistentná voči snahám o zmenu inštitucionálnych pravidiel a voči populistickej politike ako takej. Toto tvrdenie bolo v článku podporené poukázaním na zmeny volebných pravidiel a legislatívy upravujúcej organizáciu politických strán a tiež poukázaním na nárast populistických subjektov a ich podpory v elektoráte SR. Príspevok sa snažil argumentovať, že konštelácia týchto pravidiel a politických cieľov strán participujúcich na moci v krajine má potenciál ovplyvniť a aj ohroziť kľúčovú charakteristiku demokratických politických systémov – slobodné, súťaživé a férové voľby. To, že Slovensko tejto hrozbe zatiaľ čelí viac-menej úspešne, môže byť výsledkom historickej skúsenosti s „mečiarizmom“

a lepšej pripravenosti občianskej spoločnosti strážiť základné atribúty demokracie⁴⁷.

Literatúra

- ÁGH, Attila: *The Politics of Central Europe*. London : SAGE Publications Ltd, 1998.
- ANTAL, Attila: *The political theories, preconditions and dangers of the governing populism in Hungary*. Politologický časopis. Czech Journal of Political Science, 24, 2017, č. 1, s. 5 – 20.
- APPLEBAUM, Anne: *Slovakia's president suggests a way out of the world's populist quagmire*. The Washington Post, 15. 10. 2019. Dostupné na: https://www.washingtonpost.com/gdpr-consent/?next_url=https%3a%2f%2fwww.washingtonpost.com%2fopinions%2f2019%2f10%2f15%2fslovakias-president-suggests-way-out-worlds-populist-quagmire%2f.
- BABOŠ, Pavol – VILÁGI, Aneta: *Representative Democracy in Slovakia: party politics dominates*. In: BLOCKMANS, Steven – RUSSACK, Sophia (eds.): *Representative Democracy in the EU. Recovering Legitimacy*. Brussels – London : CEPS, Rowman & Littlefield International, 2019, s. 299 – 316.
- BELKO, Marián: *Financovanie politických strán na Slovensku*. Stržedoevropské politické studie, VI, 2005, č. 2 – 3, s. 127 – 161.
- BUSTIKOVA, Lenka – GUASTI, Petra: *The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe?* Politics and Governance 5, 2017, č. 4, s. 166 – 176.
- CANOVAN, Margaret: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. Political Studies, 47, 1999, č. 1, s. 2 – 16.
- COLOMER, Joseph: *It's Parties that Choose Electoral Systems (or Duverger's Law Upside Down)*. April 2005. DOI: 10.2139/ssrn.849486.
- DEEGAN-KRAUSE, Kevin – HAUGHTON, Tim: *Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia*. Politics & Policy, August 2009, s. 821 – 841.

---

⁴⁷ Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-17-0464 *Zlepšovanie komunikácie v oblasti demokracie a deficitov EÚ* (IMCODED).

- DAHL, Robert A.: *Demokracie a její kritici*. Praha : Victoria Publishing, 1995.
- DOLNÝ, Branislav – MALOVÁ, Darina: *Organizational Structures of Political Parties in Slovakia: Parties not for Members*. In: SOBOLEWSKA-MYŚLIK, Katarzyna – KOSOWSKA-GĄSTOŁ, Beata – BOROWIEC, Piotr (eds.): *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries*. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2017, s. 391 – 418.
- DUVERGER, Maurice: *Political Parties*. London : Methuen, 1954.
- EURÓPSKY PARLAMENT: *Motion for a resolution*. 9. 1. 2020. Dostupné na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2020-0032_EN.html.
- EURÓPSKY PARLAMENT: *Hungary's emergency measures: MEPs ask EU to impose sanctions and stop payments (press release)*. 14. 5. 2020. Dostupné na: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200512IPR78917/hungary-s-emergency-measures-meps-ask-eu-to-impose-sanctions-and-stop-payments>.
- FOMINA, Joanna – KUCHARCZYK, Jacek: *The Specter Haunting Europe: Populism and Protest in Poland*. *Journal of Democracy*, 27, 2016, č. 4, s. 58 – 68.
- HANLEY, Seán – VACHUDOVA, Milada A.: *Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic*. *East European Politics* 34, 2018, č. 3, s. 276 – 296.
- HLOUŠEK, Vít (ed.): *Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe, Their Formal Competencies and Informal Power*. Brno : Masaryk University Press, 2013.
- HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav: *Challenges to Democracies in East Central Europe*. New York – London : Routledge, 2016.
- KLOKOČKA, Vladimír: *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech*. Praha : Aleko, 1991.
- LORENZ, Astrid – FORMÁNKOVÁ, Hana (eds.): *Czech Democracy in Crisis*. Springer Nature, 2020.
- MALOVÁ, Darina: *Parlamentná demokracia: hľadanie rovnováhy medzi inštitúciami a aktérmi*. In: SZOMOLÁNYI, Soňa (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, s. 111 – 131.
- MUDDE, Cas: *The Populist Zeitgeist*. *Government and Opposition*, 39, 2004, č. 3, s. 542 – 564.
- ORAGANIZÁCIA PRE BEZPEČNOSŤ A SPOLUPRÁCU V EURÓPE: *The*

- Slovak Republic parliamentary elections 25. and 26. september 1998*. Dostupné na: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/b/16314.pdf>.
- POSPIESZNA, Paulina: *Democracy Assistance Bypassing Governments in Recipient Countries: Supporting the "Next Generation"*. New York – London : Routledge, 2018.
- RUPNIK, Jacques: *Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash*. *Journal of Democracy*, 18, 2007, č. 4, s. 17 – 25.
- RYBÁŘ, Marek: *Medzi štátom a spoločnosťou: Politické strany na Slovensku po roku 1989*. Bratislava : Devín Print, 2011.
- SHOTTER, James – BRUNSDEN, Jim: *Caputova's Triumph*. *Financial Times*, 1. 4. 2019, Dostupné na: <https://www.ft.com/content/ef3f30fa-541b-11e9-91f9-b6515a54c5b1>.
- SPÁČ, Peter: *Slovakia*. In: HAVLÍK, Vlastimil – PINKOVÁ, Aneta et al.: *Populist Political Parties in East-Central Europe*. Brno : MuniPress, 2012, s. 227 – 258.
- STANLEY, Ben: *Populism in Central and Eastern Europe*. In: KALTWASSER, Rovira – TAGGART, Paul – ESPEJO, Paulina O. – OSTIGUY, Pierre (eds.): *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford : OUP, 2017, s. 140 – 161.
- UČEŇ, Peter: *Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe*. *SAIS Review of International Affairs*, 27, 2007, č. 1, s. 49 – 62.
- Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : Poradca, s.r.o., 2017.

III.

Jubileá osobností a inštitúcií v roku 2020

Slovenská dramatická moderna a inscenačná prax

(K storočnici
Slovenského národného divadla v Bratislave)

Michal Babiak

Abstract

Slovak dramatic modernism and staging practice (The centenary of the Slovak National Theatre in Bratislava)

This study focuses on Slovak modernist drama before 1918 and during the interwar period. Before 1918 the established Slovak cultural elite did not have a notably positive attitude towards modernism in art. Instead, it promoted the preservation of traditional, romantic, and post-romantic models of looking at the Slovak nation and its culture. During this period, Slovak romantic and realistic drama only developed in the environment of amateur theatres and modernist efforts within drama were marginalized. However, in 1920 the Slovak National Theatre was established in Bratislava as the first professional theatrical platform to include an affirmation of modern and modernistic methods in its repertoire. However, the problem of the development of modernist drama lay in the fact that there was no erudite and well-prepared literary or theatrical critique, or even directors and playwrights who would stage such new drama at the appropriate level of professionalism. Slovak dramatic modernism was therefore a phenomenon that became established within Slovak culture and art only with great effort.

Keywords: modernist drama, Slovak National Theatre, Vladimír Hurban Vladimírov, symbolism, expressionism

V priebehu transformácie etnických spoločenstiev na novodobé európske národy v 19. storočí silno rezonovala myšlienka významu divadelného umenia ako jedného z ústredných nástrojov ich formovania, ale aj následného smerovania a vývinu. V duchu osvietenenských názorov Friedrich Schiller stanovuje divadlu úlohu byť mravnou inštitúciou národa, ale aj byť významným spoločenským fenoménom určujúcim vývin národa v dvoch smeroch: byť nástrojom výchovy a priestorom estetickej, respektíve umeleckej slobody. Oduševnený týmito názormi Schillerov jenský študent Juraj Palkovič (1769 – 1850) napĺňa ich postuláty v podobe prvej slovenskej modernej komédie *Dva buchy a tri šuchy* (1800), čím dáva základ novej slovenskej dramatickej spisbe. V prostredí národnej neslobody Slováci o profesionálnej divadelnej inštitúcii mohli iba snívať. Jediným priestorom, kde sa divadelné umenie dalo rozvíjať, bola ochotnícka divadelná scéna, ktorú sa od štúrovského obdobia aj podarilo vo veľkej miere aktivizovať, druhou alternatívnou možnosťou rozvíjania slovenského divadelníctva boli príspevky na výstavbu českého Národného divadla, ako gesto voči najbližšiemu bratskému národu, ktorý by potenciálne mohol čiastočne kompenzovať aj slovenské divadelné ambície. K radikálnemu obratu dochádza po prevrate a vzniku Československej republiky, keď v eufórii národného oslobodenia, hneď od položenia základov spoločného štátu Čechov a Slovákov, sa na denný poriadok dostáva aj myšlienka vzniku Slovenského národného divadla (SND). K jej naplneniu prichádza 1. marca 1920, keď ako prvá inscenácia novovzniknutého SND bola uvedená Smetanova opera *Hubička*.

V tomto roku si teda slovenská kultúrna verejnosť pripomína sté výročie vzniku ústrednej slovenskej divadelnej inštitúcie a ako bolo poukázané vo viacerých divadelno-historických prácach¹, samotný vznik SND prechádzal náročným vývinom: na samom začiatku nebo-

---

¹ ŠTEFKO, Vladimír a kol.: *Dejiny slovenského divadla*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2018; *Encyklopédia dramatických umení Slovenska I, II*. Ed. Rudolf Mrlian. Bratislava : Veda, 1989; MAŤAŠÍK, Andrej: *Vznik a prvé roky Slovenského národného divadla*. Bratislava : Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, 2015; MISTRÍK, Miloš a kol.: *Slovenské divadlo v 20. storočí*. Bratislava : Veda, 1999.

lo možné formovať slovenský profesionálny divadelný súbor, pretože nebolo Slovákov, ktorí by mali čo i len elementárne divadelné vzdelanie (herecké, režijné, dramaturgické atď.). Tento nedostatok Družstvo SND, ktoré riešilo vznik novej slovenskej národnej divadelnej inštitúcie, vyriešilo tak, že angažovalo Východočeskú spoločnosť Bedřicha Jeřábka z Pardubic, ktorá mala činoherný a operný súbor, a na dlhšie obdobie suplovala činnosť vrcholnej slovenskej profesionálnej divadelnej scény.

Prvou činohernou premiérou bola *Mariša* bratov Mrštíkovcov (2. marca 1920), no už v máji 1920 sa hrali po slovensky aj dve jednoaktovky Jozefa Gregora Tajovského *Hriech* a *V službe*. O rok neskôr do činoherného súboru nastúpili prví slovenskí herci: Andrej Bagar, Ján Borodáč, Oľga Országhová-Borodáčová, Jozef Kello, Gašpar Arbét a o niečo neskôr Hana Meličková. K rozdeleniu činohry na slovenskú a českú dochádza v roku 1932, keď sa vedenia slovenskej činohry ujal Ján Borodáč a českú viedol Viktor Šulc. Koncom tridsiatych rokov sa do činohry dostávajú ďalší významní tvorcovia, režiséri, dramaturgovia a herci – Ferdinand Hoffmann, Ján Jamnický a Jozef Budský.

V príspevku sa zameriame najmä na reflexiu slovenskej modernistickej dramatiky a jej inscenovanie v SND. V slovenskom kultúrnom kontexte pretrváva názor, že v slovenskej dráme je nedostatok diel, korešpondujúcich s modernistickými a avantgardnými smermi, ktoré ovplyvňovali inscenačnú divadelnú prax v medzivojnovom období. No viacero novších výskumov² ako aj vydávanie či znovuvydávanie dramatických textov, ktoré vznikli v medzivojnovom období, respektíve aj pred prevratom, tento petrifikovaný názor problematizuje. Nastoluje sa teda otázka, do akej miery je slovenská modernistická dramatická spisba kvalitná, do akej miery išlo o hodnotné modernistické diela, ktoré rezonovali s aktuálnymi dobovými modernistickými trendmi

² ŠTEFKO, Vladimír a kol.: *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2011; KROČANOVÁ, Dagmar: *Nerozrezaná dráma*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007; KROČANOVÁ, Dagmar: *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019 – ako aj ďalšie práce Dagmar Kročanovej, ktoré reflektujú parciálne javy tejto témy a dramatikov prvej polovice 20. storočia.

a v akej miere bola kvalitná inscenačná prax, ale aj následná diváčka a divadelno-kritická reflexia týchto diel. Je možné predpokladať, že náš pohľad na slovenskú modernistickú drámu ako na nevýrazný jav slovenskej literatúry a slovenského divadelníctva je poznačený inscenačnou praxou, jej úspechmi, ale častejšie aj neúspechmi – čo malo za následok aj odsúvanie a marginalizáciu dramatických textov ako niečoho, čo je kvalitatívne podozrivé, či pochybné?

Dráma ako samostatný literárny druh je v najväčšej miere prepojená s inscenačnou praxou. Sú síce dramatické diela, ktoré už od svojho začiatku boli písané ako tzv. knižné drámy, teda autor neprihliadal na ich uvedenie na javisku, no vo väčšine prípadov sa na dramatické žánre pozeráme ako na základné východisko budúcej divadelnej inscenácie. Niektorí slovenskí dramatici, zvlášť v období romantizmu, sa dopracovali k pozoruhodným dramatickým dielam, aj keď si boli vedomí, že ich uvedenie vzhľadom na neexistenciu slovenskej profesionálnej divadelnej scény je viac ako problematické (Jonáš Záborský, Jozef Podhradský atď.). No už sentimentalistickí a realistickí autori na prelome 19. a 20. storočia, prihliadajúc aj na možnosti amatérskej scény, koncipovali svoje diela tak, aby sa dali hrať aj v menej náročných podmienkach (Jozef Gregor Tajovský, Pavol Socháň, Jozef Holý, Ferko Urbánek atď.).

Slovenská moderna – a to na poli viacerých umeleckých druhov – však mala sťažené podmienky svojho vývinu. V slovenskom kultúrnom prostredí je známe rezervované prijímanie umeleckých diel, ktoré sa programovo hlásili k novým modernistickým trendom: narádzajú na odmietavé a pochybovačné postoje zo strany konzervatívneho, tzv. martinského centra, zoskupeného okolo osobnosti Svetozára Hurbana Vajanského, aj mladí slovenskí básnici ako Ivan Krasko, Ivan Gall, Vladimír Roy neboli prijímaní oficiálnymi kruhmi s nadšením a priestor pre svoju tvorbu hľadali skôr v alternatívnych priestoroch (akým bol napríklad časopis *Dennica*). K podobne rezervovaným postojom sa dostal aj jeden z mála profesionálnych hudobných skladateľov, Mikuláš Schneider-Trnavský (1881 – 1958), ktorý po prvých hudobných dielach, ktoré vytvoril v duchu neskorého romantizmu, skomponoval neskôr aj sólo piesne, ktoré zaradil do zbierky *Slzy a úsmevy* a v ktorých už rezonujú aj impresionistické podnety, no táto jeho vývinová zme-

na bola Milanom Lichardom v *Slovenskom denníku* bilagovaná ako „internacionálny modernizmus“.

Vajanského konzervatívny národný program nepočítal so sociálnymi reformami vo vnútri slovenskej spoločnosti, s nijakým kritickým nazeraním na slovenskú spoločnosť, nepočítal s prijímaním nových modernistických programov, ale presadzoval zakonzervovanie ducha národa v jeho romantizujúcom naratíve s cieľom vyčkat' v takomto stave okamih národného a politického oslobodenia (najpravdepodobnejšie vďaka ruskému mocenskému zásahu).

Moderna, vnímaná ako „internacionálny modernizmus“, teda už pred prevratom nedostávala možnosť podpory zo strany martinského centra, a tým pádom aj jej prejavy v kontexte slovenskej dramatiky boli viac ako ojedinelé. K najvýraznejším predprevratovým dosahom v oblasti drámy dochádza, paradoxne, práve v kontexte hurbanovskej rodiny: Vajanského synovec Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950), známy aj svojím pseudonymom VHV, už na začiatku 20. storočia uverejnil rad dramatických textov, ktoré sú výrazne ovplyvnené vtedajšími modernými európskymi trendmi – impresionizmom a symbolizmom, čiastočne aj expresionizmom: *Vianoce* (1904), *Keď sa schladí* (1905), *Kupci* (1906), *Na Násypoch* (1906), *Na robotu* (1907), *Boj* (1907). VHV v rokoch 1903 – 1906 študoval evanjelickú teológiu vo Viedni, kde sa dostal do priameho kontaktu s európskou modernou. Toto oduševnenie novým umením sa natrvalo podpísalo pod jeho umelecký naturel a viacero modernistických programov je možné objaviť v jeho dramatických prácach. Mladý Hurban si vo Viedni osvojoval aj teoretické práce o novej dráme, čítal diela modernistických dramatikov a navštevoval tunajšie divadelné predstavenia, takže s istotou je možné o ňom tvrdiť, že na začiatku storočia, ale aj počas celého medzivojnového obdobia bol autorom, ktorý bol v slovenskom kontexte najviac zasvätený do otázok modernistického umenia. Svoju fascináciu modernou presadzoval aj vo svojich dramatických prvotinách, aj keď si musel byť vedomý, že tieto jeho diela v dobovom slovenskom kontexte budú pôsobiť prekvapivo a zrejme vyvolajú množstvo otázok, neporozumenia a nedorozumenia. V hre *Vianoce* je evidentné jeho zaujatie tvorbou H. Ibsena (skrývaná minulosť ako príčina aktuálnej deštrukcie) a A. Strindbergom (rodina ako skryté ohnisko formovania deš-

trukčných vzťahov). O tomto vplyve Viedne na tvorbu VHV hovorí aj Július Pašteka: „Nie ľudové ochotnícke predstavenia, lež umelecké zážitky a poznatky z mestského i veľkomestského divadla pôsobili hneď v začiatku na vnímavosť, vkus, ašpirácie mladého Hurbana. Pre jeho predprevratovú umeleckú orientáciu i dramatickú tvorbu bol rozhodujúci tento prvotný impulz ďalekosiahleho dosahu – tým sa odlišuje od ostatných našich dramatikov, vyrastajúcich pod vplyvmi domáceho ochotníckeho divadla. Najmä divadlá vo Viedni spôsobili, že si hľadal nové cesty pomimo realistickej trasy.“³

V dramatickom experimente *Keď sa schladí* (1905), ktorý žánrovo označil ako „rozpomienku“, sa VHV asi najvýraznejšie v slovenskej dramatike dopracoval k programovým východiskám impresionizmu. Jemnú líniu deja, ktorý je takmer celý poznačený absenciou napätia, striedajú lyrické rozpomienky dvoch hlavných hrdinov (príznakovo pomenovaných ako On a Ona); až v závere tejto miniatúry nastane dramatické napätie, kedy Ona požiada Jeho, aby zavrel okno, lebo sa schladilo, čo prinesie náhly dramatický pád: On si uvedomuje, že žije v inom citovom rozpoložení ako Ona, a tým je ich vzťah odsúdený na koniec. „Táto Hurbanova ‚rozpomienka‘ je skutočným majstrovským impresionistickým kúskom: na miniatúrnom priestore, v tichu, v nedramatických dialógoch, v konštatovaní známych vecí sa odohrá veľký vnútorný dramatický zápas, ktorý v jedinom okamihu zmení svet dvoch ľudí; v jedinom záchveve dvaja hrdinovia prejdú ohromným oblúkom poznania. Ich svet sa zrútil – i keď sa zdanlivo nič nestalo.“⁴

Krátku hru *Boj* (1907) VHV označil ako „scénu z predvečeria“ a iste patrí k najvýraznejším slovenským symbolistickým hrám. V žiadnej inej slovenskej modernistickej hre sa tak výrazne nedostalo do popredia autorom predpísané ťaživé dusivé ticho, za ktorým sa skrýva tabuizovaná rodinná dráma; podstatu tohto rodinného tabu sa do konca hry nedozvedáme – nevieme, aké traumy prenasledujú dvoch hlavných hrdinov (znova On a Ona), tušíme, že sa v minulosti odohral istý

---

³ PAŠTEKA, Július: *Slovenská dramatika v epoche realizmu*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 54.

⁴ BABIAK, Michal: *Anabáza*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 80.

exces, zrejme sexuálny, no jeho skutočné kontúry zostávajú nevysvetlené, zahmlené maeterlinckovským tajomnom, dekadentnou trýznou a osudovým večným utrpením.

Hurbanov vstup do kontextu slovenskej drámy bol výrazný: v mladom dramatikovi sa črtala nádej, že popri tradícii amatérskeho divadelníctva bude existovať aj silná línia modernej drámy a divadla. Osud však zamiešal karty inak: po otcovej smrti VHV nastúpil na jeho miesto evanjelického farára v slovensko-srbskom mestečku Stará Pazova, na južných hraniciach Uhorska, blízko srbských hraníc. Po roku 1918 táto časť bývalej uhorskej Dolnej zeme pripadla novovzniknutému juhoslovanskému kráľovstvu, čím sa VHV ocitol mimo hlavného prúdu slovenskej kultúry. Jeho sporadické kontakty so slovenskou kultúrou, ktorá sa vytvárala v novom formáte v rámci Československej republiky, zostávali na okraji záujmu: niektoré jeho hry aj boli inscenované na scéne SND, no neboli to texty modernistickej orientácie – ani tie predprevratové, ani nové; na druhej strane časť svojej modernistickej, najmä expresionistickej tvorby (*Homo sapiens*, *S.O.S.*) mu Štefan Krčméry uverejnil v Slovenských pohľadoch, no aj napriek Krčméryho oduševneniu pre tento Hurbanov opus tieto modernistické hry si už nenašli cestu na prvú slovenskú profesionálnu scénu – ani žiadnu inú. VHV bol navyše neprávom osočovaný ako „dedinský dramatik“, ktorý stojí mimo hlavných trendov aktuálneho divadelného diania. Opak bol pravdou – a keď sa VHV aj pokúsil brániť a pripomenúť, že práve on videl a prečítal viac dramatickej a teoretickej literatúry o dráme ako hociktorý iný slovenský dramatik – zostal hlasom volajúceho na púšti.

Osud VHV ako modernistického dramatika sa do istej miery ukazuje ako modelový pre situáciu v slovenskom divadle v prvej polovici 20. storočia. Vznikom SND dochádza na pláne slovenského divadelníctva, ale aj v širších kultúrnych rámcoch ku konfrontácii dvoch prúdov nárokových si na post základného imperatívu: národno-emanipačného a umeleckého. V tejto súvislosti Soňa Šimková uvádza: „... v kontexte viacjazyčného hlavného mesta Slovenska a v súperení so štátnou doktrínou o jednotnom jazyku a unitárnom národe ožila, o svoju pravdu zápasila a napokon aj zvíťazila v tom čase už zastaraná národnovedomovacia a národnoobranárska idea... Už od počiatku existencie SND sa k národnej idei implicitne pridružil aj ďalší koncept,

v Európe operatívny od konca 19. storočia a v modifikáciách pretrvávajúci až do súčasnosti. Ide o status a pojem umeleckého divadla. SND predstavuje zvláštny prípad, keď národné a umelecké vystupuje do rôznych synergických i polemických vzťahov. O obsahu pojmov národné a umelecké sa neskôr priebežne budú viesť polemiky aj odborný dialóg.⁵

Národná línia v programe a repertoári SND sa v prvom rade opiera o inscenovanie slovenských klasických textov (Ján Palárik), ako aj o hry súčasných realistických autorov, ktorí si už získali istú dramatickú a divadelnú reputáciu (Jozef Gregor Tajovský a čiastočne aj VHV so svojimi hrami, v ktorých len okrajovo rezonujú modernistické tendencie: *Záveje*, *Milica Nikoličová*, *Či poznáte môjho synovca? Zem*; dramatizácia Kalinčiakovej *Reštaurácie*). Oproti tomu aj v oblasti drámy sa po prevrate intenzívnejšie začala hlásiť generácia mladých autorov, ktorá realistický model drámy považovala za prekonaný a začala uverejňovať dramatické texty, ktoré boli ovplyvnené dobovými modernistickými smermi. Ako tomu dosvedčuje aj najnovšia *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948* Dagmar Kročanovej, popri pretrvávajúcom realizme, ktorý si nachádzal svoju oporu najmä v inscenačnej praxi, v slovenskom kultúrnom kontexte v oblasti drámy sa začala hlásiť nová generácia mladých autorov, v tvorbe ktorých sa „vyskytovali podnety naturalizmu, symbolizmu a impresionizmu, expresionizmu (prípadne aj futurizmu a konštruktivismu...)“.⁶

Pre dramatických autorov dvadsiatych rokov je charakteristické, že svoje modernizmom ovplyvnené diela uverejňovali časopisecky a pre ich tvorbu (až na výnimku Ivana Stodolu, ktorý bol generačne starším) SND, ale ani ďalšie profesionálne divadlá, ktoré sa postupne začali formovať, neprejavovali výraznejší záujem. V súvislosti s týmto javom je však potrebné upozorniť na širší sociálno-kultúrny problém, v ktorom sa ocitlo slovenské divadlo po vzniku ČSR a získaním Bra-

---

⁵ ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 591 – 641.

⁶ KROČANOVÁ, Dagmar: *Impulzy a inovácie v slovenskej dráme medzi rokmi 1920 – 1948*. In: KROČANOVÁ, Dagmar: *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, s. 350 – 359.

tislavy ako politického a kultúrneho centra Slovákov: v multietnickej poprevratovej Bratislave dlho neexistovala výraznejšia slovenská časť obyvateľstva, ktorá by dokázala na vyššej umeleckej úrovni prijímať a reflektovať nové moderné divadelné umenie – pochádzajúce z inonárodných kontextov, alebo aj slovenské, ktoré preberalo takéto inšpirácie. Preto aj výrazná časť repertoáru sa spoliehala na romantickú a realistickú líniu drámy a divadla a len výnimočne slovenské profesionálne divadlo siahlo po elitnejších moderných predlohách. Podobne aj divadelná publicistika, ktorá sledovala dianie v SND a informovala o ňom, sa zameriavala často skôr na okrajové javy ako na poetologické rozборы inscenácií: „Tlač sa ďalej pravidelne zmieňovala o navštevovaných i prázdnotou zívajúcich večeroch. V rámci toho poodhalila, že k tým druhým dlho patrili predstavenia v slovenskej reči alebo inscenácie slovenských divadelných kusov.“⁷ Vedenie SND sa často dostávalo do veľmi protichodných požiadaviek: sledovať priority a politický program novej československej štátotvornej línie, bojovať za národný slovenský rozmer, prezentovať aj hodnotné, umelecké i moderné aktuálne diela (zahraničné aj slovenské) a popri tom všetkom byť aj finančne úspešný, pripravovať hry, ktoré by privádzali do hľadiska divákov a tým aj profit – čo bolo často priam gordickým uzlom. Lessingovská osvietená myšlienka o národnom divadle ako spoločnosťou dotovanej a tým pádom materiálne od trhu nezávislej inštitúcii, ktorá by prinášala umelecky hodnotné diela – sa v medzivojnovom období v SND naplňala len čiastočne.

Napriek týmto pragmatickým limitom aj v dvadsiatych rokoch nachádzame dramatické diela, ktoré programovo odmietajú zastaranú realistickú estetiku a namiesto toho vzory pre nový umelecký prehovor nachádzajú v modernistických poetikách. Dagmar Kročanová poukazuje na niekoľko tematických a poetologických okruhov, ktorými sa uberajú autori modernistickej proveniencie: nahrádzanie reality sa u niektorých autorov deje príklonom ku kategórii neopakovateľnej impresie a tento impresionistický základ je možné objaviť v hrách

⁷ ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 595.

Martina Schellinga *Náš máj* (1923) a čiastočne u Jarka Elena *Tragédia Zeme* (1921/1922) a *Jaro* (1922/1923). Psychoanalytické východiská, kombinované s prvkami rôznych ezoterických učení, ktoré do popredia vysúvajú otázky erotiky a sexuality, nachádzame v Elenových hrách *Rozchod* (1921/1922) a *Jaro*, ako aj v hrách *Magdaléna* (1927) Štefana Letza či *Začiatok všednej tragédie* (1924) Karola Sidora. Táto téma bude rezonovať aj v ďalších dvoch desaťročiach v hrách Štefana Žáryho (*Slnovraty*, 1946), Petra Zvona (*Vzdialená zem*, 1945) a Leopolda Laholu (*Bezvetrie v Zuele*, 1947). S expresionistickými náladami súvisia niektoré témy, napr. nepriateľský svet, ktorý nachádzame v hrách Jozefa Závodného *Nadčlovek* (1928), v citovaných Elenových hrách, ale aj v hrách Júliusa Barča-Ivana z tridsiatych rokov: *Človek, ktorého zbili* (1936) a *Diktátor* (1938). Kritika sociálno-politických pomerov sa výraznejšie prejavila v tridsiatych rokoch (Vlado Wagner: *Anarchista Mladosť*, 1935; Leopold Lahola: *Bezvetrie v Zuele*, 1947; Július Barča-Ivan: *Masť hrniec*; 1940, Peter Zvon: *Tanec nad plačom*, 1940), no aj v dvadsiatych rokoch dramatickí autori pranierujú malomeštiacku morálku ako spoločenský prežitok: Kvetoslav Florián Urbanovič (*Poklesky*, 1925, *Vývrheli*, 1929), Gajza Vámoš (*Sterilizácia*, 1923); niektorí autori sa satiricky stavali aj voči modernejším teóriám a názorom: v komédii *Červená opica* (1929) sa Emil Rusko a Arpád Juhász vysmievali z evolučnej teórie, kým Jozef Cíger Hronský vo svojom *Červenom trojuholníku* (1929) posmešne pranieroval revolučné hnutia. Dagmar Kročanová poukazuje aj na zmenu v kategórii dramatického hrdinu: „V súvislosti s témou moci a manipulácie v organizovanej spoločnosti sa objavuje nový typ postáv (hrdinov i zlosynov) – vedec, vodca más, diktátor, anarchista, politik..., prítomný je však aj ich protipól, „nešťastný hrdina“⁸. V súvislosti s modernistickou problematikou prieskumu subjektu sa v postave takéhoto „nešťastného hrdinu“ často vyskytuje umelec – básnik, herec/herečka atď. (Urbanovičova *Večná mladosť*, Letzova *Magdaléna*) a táto fascinácia umelcom ako nešťastným hrdi-

---

⁸ KROČANOVÁ, Dagmar: *Impulzy a inovácie v slovenskej dráme medzi rokmi 1920 – 1948*. In: KROČANOVÁ, Dagmar: *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, s. 357.

nom pretrvávajú aj v hrách zo štyridsiatych rokov: Valín (1940) Rudolfa Dilonga, *Hra o básnikovi* (1946) Petra Karvaša, ako aj v citovaných hrách L. Laholu, Š. Žárýho a i. V rade hlavných dramatických postáv sa častejšie objavujú ženské postavy: v hrách tradičnejšieho, realistickejšieho založenia (Martin Rázus: *Hana*, 1920; VHV: *Milica Nikoličová*, 1922; Ivan Stodola: *Bačova žena*, 1927), tak aj v hrách modernejšej evokácie – citované hry Štefana Letza, Karola Sidora – a v dramatiky zo štyridsiatych rokov (Július Barč-Ivan: *Matka*, 1943). Ďalšími variantmi dramatickej postavy sú abstraktná postava (v Elenovej *Tragédii Zeme*, u VHV v hre *Homo sapiens*, 1924), postava dvojníka (Jarko Elen: *Rozchod*; VHV: *Zámka škripí*, 1941; Leopold Lahola: *Bezvetrie v Zuele*, 1947), postava-hlas (Július Barč-Ivan: *Na konci cesty*, 1939; Kazimír Bezek: *Klietka*, 1939; VHV: *Zámka škripí*, 1941), či využitie davu ako kolektívnej postavy (Ján Rob Poničan: *Dva svety*, 1924; Emil Rusko: *Plamene*, 1928; Július Barč-Ivan: *Diktátor*, 1938 a *Veža*, 1947). V rovine výstavby dramatického textu Dagmar Kročanová poukazuje na niektoré ďalšie modernistické znaky: „Niekedy sa dej rámcovoval prólogom či epilógom, alebo sa využíva princíp divadla v divadle. Dejstvá a výstupy sa mohli opakovať alebo varírovať, resp. mohli sa rozvinúť viaceré alternatívy (princíp opakovania a variácií je v hrách Štefana Žárýho *Slnovraty*, Petra Karvaša *Bašta*, Ivana Stodolu *Komédia* (1944), alternatívne závery majú hry Leopolda Laholu *Bezvetrie v Zuele*, Júliusa Barča-Ivana *Koniec...*).“⁹

Problém recepcie a prijímania modernistickej drámy sa naplno preukazuje v dvoch rovinách: jedna línia recepcie sa uberala v rovine literárno-dramatickej kritiky samotných textov a druhá línia vychádza z inscenačnej praxe, kedy tieto modernistické hry boli inscenované na javiskách – najčastejšie na scéne SND. Časopis *Slovenské pohľady* sa už od samotného vzniku SND zasadzoval za vyššiu umeleckú úroveň a najvýznamnejší literárni kritici, ktorí do tohto časopisu prispievali – Štefan Krčméry, Alois Kolísek a Ján Belnay –, boli zástancami klasického svetového repertoáru. *Slovenské pohľady* sa vyprofilovali ako ideologicky konzervatívny časopis, do ktorého okrem uvedených au-

⁹ Tamže, s. 358 – 359.

torit začal prispievať aj „prvý výlučne divadelný kritik Ferdinand Hoffmann, talentovaný samouk. Ostrý ideový protipól k redakčnému názoru reprezentoval časopis DAV... Časopis ľavicových intelektuálov na oplátku publikoval argumentačne trefné odozvy na niektoré postoje *Slovenských pohľadov*, predovšetkým pokiaľ išlo o ich tradicionalizmus a úsilie konzervovať rurálnu kultúru. Uverejňoval takisto prvé úvahy o avantgarde, inšpirované ruskou, ale čiastočne aj francúzskou umeleckou scénou.“¹⁰ No, bolo by príliš zjednodušené a nepravdivé hovoriť, že *Slovenské pohľady* boli uzavreté pre modernistické dramatické diela. Šéfredaktor *Slovenských pohľadov* Štefan Krčméry mal neobvykle priaznivý postoj voči modernistickým hrám VHV a práve na stránkach tohto časopisu uverejnil aj dve Hurbanove hry, ktoré sa radia k najvýraznejším príklonom k expresionizmu v kontexte slovenskej dramatiky: *S.O.S. (Spolok Obroděných Svätých)*, (1923) a *Homo sapiens* (1924). Š. Krčméry neustále nabádal Hurbana k tvorbe nových diel v modernistickom duchu. K pozitívnemu hodnoteniu jeho tvorby sa pridali aj ďalší dvaja mladí autori – Andrej Mráz a Ján Igor Hamaliar –, z ktorých sa neskôr stali významní divadelní kritici. Táto podpora prispievala k tomu, aby sa u VHV vytvárala ambícia „stať sa reprezentatívnym slovenským dramatikom (zo súvekých autorov neuznával Urbánka ani Tajovského)“¹¹. Tradične silné hurbanovské sebavedomie sa u VHV posilňovalo aj jeho osobným spomínaným, nevšedne širokým a hlbokým rozhľadom v problematike modernej a modernistickej európskej drámy a divadla, ako aj nových techník drámy, no hendikep v podobe trvalého odlúčenia od Slovenska a tým aj priamej aktívnej účasti na dianí v slovenskej kultúre spôsobili, že jeho podiel na formovaní modernej slovenskej dramatiky a moderného divadelníctva zostali okrajové.

Modernistické hry, ktoré boli napísané a niektoré aj inscenované v SND a vo Východoslovenskom národnom divadle v Košiciach, nebo-

---

¹⁰ ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 601.

¹¹ *Hurban Vladimírov, Vladimír*. In: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1989, s. 502.

li reflektované v kontexte dobových modernistických prúdov. Ich časopisecké vydania nevzbudili výraznejší záujem literárnych kritikov a rodiaca sa divadelná kritika a publicistika sa zameriavala zväčša na opis deja, výkony hercov, zhodnotenie režijnej práce, ako aj na spoločenský rozmer premiéry. Keď bola v roku 1925 v košickom Východoslovenskom národnom divadle uvedená hra Kvetoslava Floriána Urbanoviča *Večná mladosť*, oduševnený recenzent E. R. v recenzii pod názvom *Prvá moderná slovenská komédia* s evidentným nadšením písal o jej premiére, no v deskriptívnej a analytickej rovine sa jeho text nezaoberal poetologickým a estetickým zaradením hry, využitím výrazového inventáru atď., ale nepresnou terminológiou evidentne prinášal viac chaosu ako podnetov k interpretácii: „...dielom skutočne vrcholným, svojou modernou (hodne čapkovskou) tendenciou skutočne ojedinelým, o ktorom môžeme smele povedať, že prevyšuje všetky dosiaľ napísané slovenské hry..., dielom týmto vstupuje naša dramatická tvorba do novej etapy, realisticko-pozitivistickej a nebude kulhať v rade posledných, ktorí zachycujú život z mäsa a krve a ostrými, pozitivistickými kontrastami zachycujú najsilnejšie pudy človeka, ktorý túži za nikdy nedosažiteľnou pravdou a príčinou života.“¹²

Keď v nasledujúcom roku, 16. septembra 1926, túto hru uviedlo aj SND v réžii Jána Borodáča, anonymná recenzia, ktorá vyšla v *Slovenskom národe*, postupovala podobne – z analytických momentov tu nachádzame iba poukazovanie na jej modernitu a paralelu s Čapkovou hrou *Zo života hmyzu*. Recenzent sa však vyjadril aj o sociálno-kultúrnom momente, s ktorým zápasilo SND v prvom desaťročí svojej existencie a ktorý bol už vyššie spomenutý: „Obecenstva bolo dosť hodne. Ale slovenská inteligencia ani dnes ešte nevie dôkladne svoju povinnosť. To je už jej kliatba, kým sa spod nej nejakým zázrakom nevymaní. Svoje veci nevie čtiť, nevie podporovať. A tak je to vo všetkom, kde treba obetovať dačo.“¹³

¹² E. R.: *Prvá moderná slovenská komédia*. Výstrižok z novín z 5. 1. 1925 (prameň bližšie nezistený). Všetky citované recenzie požívame s láskavým súhlasom archívu Divadelného ústavu v Bratislave.

¹³ Anonym: *Urbanovič: „Večná mladosť“*. Slovenský národ, 2, 18. 9. 1926, č. 210, s. 6.

Podobne sa o symbolistickom základe v hre Štefna Letza *Magdaléna* z dobovej kritiky nedozvieme. Recenzent pod pseudonymom Beta sa v *Slovenskom denníku* zameriava iba na krátky opis dejovej osnovy a výkony hercov, no o modernistických východiskách tejto hry tu nenachádzame zmienku¹⁴.

Literárnokritický rozmer reflektovania modernistickej drámy sa realizoval iba okrajovo: komplexnejšie analýzy jednotlivých dramatických textov v rovine rozboru ich poetologických a estetických kvalít nenachádzame – aj keď niektorí z dobových kritikov mali kvalitné univerzitné vzdelanie. Ku komplexnejšiemu prepojeniu literárnej a divadelnej kritiky dochádza iba na konci dvadsiatych rokov, keď začal vychádzať mesačník *Naše divadlo* (od roku 1928). Vďaka Ferdinandovi Hoffmannovi, ktorý sa roku 1933 dostal na čelo tohto časopisu, sa posilnila jeho teoretická rovina a „časopis dával priestor moderným názorom na divadlo. Pestoval aj kritiku kritiky, najmä tej denníkovej, publicistickej a staral sa o vyjasňovanie kritickej metodológie. Jeho prispievatelia F. Hoffmann, A. Mráz a na viacerých zahraničných univerzitách vzdelaný Rudolf Uhlár v danom čase predstavovali pionierov odbornej fundovanej špecificky divadelnej kritiky.“¹⁵

Tento obrat z konca dvadsiatych rokov je evidentný napríklad aj v dvojakom prístupe a dvojakom hodnotení premiéry hry Jozefa Závodného *Nadčlovek* (premiéra bola 27. januára 1928 v SND v réžii Jána Borodáča). Kým divadelno-publicistický recenzent v časopise *Slovák* píše s neskrytou radosťou o novej modernej slovenskej hre, zdôrazňujúc a oceňujúc jej význam pre kultúrny kontext, bez hlbšej analýzy¹⁶, zatiaľ Andrej Mráz na stránkach *Slovenských pohľadov* píše o tejto hre v širších súvislostiach, dávajúc ju do dobového estetického a umeleckého kontextu: poukazuje na jej utopizmus, ideové založenie v životnom a filozofickom relativizme, dáva paralelu s tvorbou Pirandella, Čapka, H. G. Welsa – no na strane druhej poukazuje aj na jej výrazne slabé

---

¹⁴ Beta: *Tri aktovky*. Slovenský denník, 10, 25. 3. 1927.

¹⁵ ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 603.

¹⁶ Anonym: *Slovenská premiéra „Nadčlovek“ od Jozefa Závodného*. Slovák, 10, 31. 1. 1928, č. 23.

miesta, akým sú „romanticky naivná morálka...“, „filozofia pseudomudrca...“, „ošúchané pravdy...“, „pohodlná a schematická dvojpolovosť, kde zápasí dobro proti zlu“ atď.¹⁷

Nedostatočný rozhľad a nedostatočné poznanie širších európskych kultúrnych, umeleckých a najmä estetických, dramatických a divadelných súvislostí nielen u divadelnej kritiky, ale aj na strane samotných divadelných tvorcov prispeli k nejednoznačnému a často rozporuplnému uvádzaniu a následnej recepcii hier dramatickej moderny. Ako už bolo vyššie povedané, Ján Borodáč sa po rozdelení činoherného súboru na slovenskú a českú časť presadil ako hlavný režisér slovenskej činohry. Kým jeho réžie diel slovenskej klasiky boli prijímané viac-menej s pozitívnym ohlasom, problém sa objavil pri jeho réžiách slovenských modernistických hier. Borodáč nemal systematizovanejšie umelecko-estetické vzdelanie: po absolvovaní štúdia na učiteľskom ústave v Prešove v rokoch 1919 – 1921 študoval herectvo na dramatickom oddelení Štátneho konzervatória v Prahe; v roku 1921 sa stal členom Propagačného súboru SND Marška. V SND pôsobil do roku 1945, kedy bol menovaný za režiséra a umeleckého riaditeľa Štátneho divadla v Košiciach. „Stanislavského systém sa stal jeho umeleckým vyznaním.“¹⁸ No je jasné, že Stanislavského metóda sa neukazovala ako adekvátny systém pre interpretáciu a inscenovanie modernistických hier. Napriek tomu Borodáč sa tejto úlohy často ujímal – zrejme vedený výzvou národného programu, že nové slovenské umenie potrebuje aj novú drámu a nové divadlo. Naplno sa tento hendikep – rozpoltenosť medzi túžbou prispieť k národnému programu v podobe inscenovania novej slovenskej drámy a skutočnými možnosťami a režijnou dispozíciou – prejavil v období vojnovnej Slovenskej republiky: „Hoci sa Ján Borodáč usiloval aj v období vojnovnej Slovenskej republiky podporovať súčasnú slovenskú dramatikú: Kazimír Bezek (*Klietka*, 1939), Ivan Stodola (*Marína Havranová*, 1941), Hana Zelinová (*Mária*, 1943) a Július Barč-Ivan (*Matka*, 1944), jeho inscenačné výsledky boli zväč-

¹⁷ MRÁZ, Andrej: *Tri činoherné premiéry v SND v Bratislave*. Slovenské pohľady, 44, 1928, č. 6 – 8, s. 548 – 551.

¹⁸ *Encyklopédia dramatických umení Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1989, s. 125.

ša nejednoznačné a rozporuplné. Neraz nepochopil vnútorné pradiivo a štýl dramatickej predlohy a interpretoval ju proti jej zmyslu a umeleckej tendencii zväčša v realistickej šablóne.¹⁹

Na rozporuplné prijatie slovenskej dramatickej moderny vyplývalo teda viacero faktorov, ktoré sme vyššie uviedli: od nejestvovania profesionálneho divadelníctva v predprevratovom období, cez náročný a komplikovaný vznik slovenského profesionálneho divadla po roku 1920, cez viacero vytýčených cieľov, ktoré si kládlo novoformované divadlo (národný program, umelecké predsavzatia, dôstojné inscenovanie slovenskej a svetovej klasiky, podpora vzniku novej drámy), až po pomalé formovanie literárnej a divadelnej kritiky, ktorá dokázala presadiť názor, že aj „internacionálny modernizmus“ je prínosný pre slovenskú kultúru. Komplikácie, ktoré vznikali pri uvádzaní novej modernistickej drámy, boli často spôsobené aj mimoumeleckými momentmi (napríklad spomínané odsunutie VHV z hlavnej línie slovenskej drámy a divadla), no najviac tomuto stavu drukovala nevyzretosť divadelného prostredia – inscenátorov, ako aj kritikov: „Podobne nepravidelne a krátkodobo pôsobili v ich kultúrnych rubrikách divadelní spravodajcovia. V dôsledku toho nemali možnosť sa odborne rozvinúť, nevraviac o tom, že im chýbalo príslušné vyššie odborné vzdelanie.“²⁰

Od tridsiatych rokov 20. storočia sa situácia v súvislosti s recepciou a inscenovaním slovenskej modernistickej drámy začína pomaly pozitívne naprávať, keď okrem uvedených literárnych a divadelných kritikov a teoretikov sa začínajú hlásiť aj ďalší mladí autori, ktorí v širších súvislostiach reflektujú dramatické a divadelné dianie (Daniel Rapant, Michal Chorváth, Andrej Kostolný, Jozef Felix, Zoltán Rampák, Peter Karvaš, Rudolf Mrlan atď.).

V istej metaforickej sumarizácii by sa dalo povedať, že slovenskej modernistickej dráme sudičky neboli naklonené: v čase svojho vzniku – v predprevratovom, ale aj medzivojnovom období – táto dráma

---

¹⁹ TIMKO, Martin: *Činoherné divadlo v rokoch 1938 – 1948*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 266.

²⁰ ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 595.

zápasila s viacerými problémami ohľadom literárnokritického reflektovania a jej inscenačného uvádzania. No rovnako tak proces vývinu modernistickej drámy sa aj rozpačito ukončil – dvojitým politickým zásahom: najprv po roku 1948, kedy po nástupe socializmu bolo všetko, čo súviselo s modernizmom, odsudzované a odmietané ako buržoázny prežitok v prospech socialistického realizmu; po „odmäku“ v priebehu šesťdesiatych rokov znova prichádza politický zásah po roku 1968: keď sa v západnej kultúre začína proces radikalizovaných prejavov modernistického umenia, v slovenskom kultúrnom kontexte k takejto radikalizácii a prirodzenému vyvrcholeniu a aj následnému ukončeniu programu moderny nedošlo. Tzv. normalizácia tento proces (aj napriek viacerým sľubným signálom) zastavila a následne potlačila.

Literatúra a pramene

- BABIAK, Michal: *Anabáza*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011.
- Dejiny slovenského divadla I*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2018.
- Encyklopédia dramatických umení Slovenska I. – II*. Ed. Rudolf Mrlian. Bratislava : Veda, 1989.
- KROČANOVÁ, Dagmar: *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.
- KROČANOVÁ, Dagmar: *Impulzy a inovácie v slovenskej dráme medzi rokmi 1920 – 1948*. In: KROČANOVÁ, Dagmar: *Antológia slovenskej drámy 1920 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.
- KROČANOVÁ, Dagmar: *Nerozrezaná dráma*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- MAŤAŠÍK, Andrej: *Vznik a prvé roky Slovenského národného divadla*. Bratislava : Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, 2015.
- MISTRÍK, Miloš a kol.: *Slovenské divadlo v 20. storočí*. Bratislava : Veda, 1999.
- MRÁZ, Andrej: *Tri činoherné premiéry v SND v Bratislave*. Slovenské pohľady, 44, 1928, č. 6 – 8, s. 548 – 551.
- PAŠTEKA, Július: *Slovenská dramatika v epoche realizmu*. Bratislava : Tatran, 1988.

- ŠIMKOVÁ, Soňa: *Divadlo v kritike, kritika v divadle*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 591 – 641.
- ŠTEFKO, Vladimír a kol.: *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2011.
- TIMKO, Martin: *Činoherné divadlo v rokoch 1938 – 1948*. In: *Dejiny slovenského divadla I*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 259 – 303.

Archetypálny hrdina v idylickom svete (Andrej Sládkovič: *Detvan*)

Marta Fülöpová

„zdá sa mu vidieť zárod hrdiny“¹

Abstract

The archetypal hero in an idyllic world: Andrej Sládkovič's *Detvan*

Using the concept of the archetypal hero, this study focuses on the interpretation of the image of the hero in the lyrical and epic poetic composition of Andrej Sládkovič's *Detvan*. It lists the stable characteristics of the hero and his story as they have been identified in scholarship in the fields of religion and psychology. It also analyses and interprets the individual components of the image of the hero, and it will try to prove that *Detvan*'s main character can be perceived as an archetypal hero set in the idyllic world of the Biedermeier period, whose boundaries he cannot cross. This study was created on the occasion of the 200th anniversary of the birth of Andrej Sládkovič.

Keywords: hero, archetype, epic, Biedermeier, Romanticism, Andrej Sládkovič

Básnická skladba Andreja Sládkoviča *Detvan* mala ambíciu naplniť Štúrom načrtnutú víziu ideálnej slovanskej poézie, zobrazíť ľud, zachytiť vzájomný vzťah prírody a ducha národa. Svojich slovenských hrdinov Sládkovič situoval do rámca uhorských dejín, aby básnickými prostriedkami dokázal a poukázal na historicitu národa. Literárni historici charakterizujú Sládkovičov text ako typický prejav horlenia za

---

¹ A. Sládkovič: *Detvan*, 151. strofa. Takto vidí Martina kráľ Matiaš. SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 240.

hrdinskú minulosť národa², ako „hrdinskú báseň“, v centre ktorej mali byť zobrazené činy³, ako báseň, kde sa básnik rozhodol „zobraziť hrdinstvo“⁴. S postavou Martina Hudcovie sa opakovane spájajú charakteristiky ako hrdosť a hrdinskosť a básnikovi súčasníci⁵, ale aj literárni historici konca 19. storočia či interpretácie z 20. storočia ho vnímali ako hrdinu s veľkým H. Autori jednotlivých štúdií o *Detvanovi* sa za každým venovali aj otázke epickej roviny textu, ktorú viacerí považovali za problematickú. Literárny historik Cyril Kraus konštatoval, že otázka epizácie *Detvana* neustále budila pozornosť literárnych výskumov⁶. Jednotlivé recenzie a literárnovedné texty sú často apologetické, napríklad uvádzajú, že báseň je kusá⁷, že epická zložka v *Detvanovi* slúži skôr ako východisko pre lyricko-reflexívne pasáže⁸, alebo zdôrazňujú, že Sládkovič nemal ambíciu písať „epos“, ale v jeho texte zaznieva skôr epizodickosť biedermeierovskej idyly. Podľa C. Krausa Martin Hudcovie nie je „natolko“ epickým hrdinom, ale skôr typom slovenského človeka v idyle a dôraz tu nie je na deji⁹. Novšie výskumy zas poukazujú na biedermeierovský rozmer tohto textu¹⁰, ktorý vysvetľuje jeho idylickosť, fragmentárnosť sujetu, mravný optimizmus, harmóniu

² SZIKLAY, László: *Együttélés és többnyelvűség az irodalomban*. Budapest : Gondolat, 1987, s. 22.

³ KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič*. Martin : Osveta, 1972, s. 95.

⁴ KRAUS, Cyril: *Doslov*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Detvan*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 127.

⁵ Andrej Trúchly-Sitniansky vo svojej recenzii maďarského prekladu *Detvana* napríklad hovorí o hrdinoch tohto „eposu“. CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. Bratislava : Osveta, 1973, s. 228.

⁶ KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič*. Martin : Osveta, 1972, s. 113.

⁷ Vítězslav Hálek: *Spisy básnické Andreja Sládkoviča*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo*. Bratislava : Kalligram, 2015, s. 652.

⁸ „lyrické pasáže sú najmä v *Detvanovi* vyhrotením a dokreslením dejových situácií (...) myšlienky a idey básnika sú vždy pribojnejšie ako situácie vyplývajúce z konania postáv.“ KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič*. Martin : Osveta, 1972, s. 98.

⁹ Tamže, s. 101.

¹⁰ BILIŇSKA, Irena: *Romantický básnik slobody*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 735 – 740.

a nekonfliktnosť hrdinu. Poetika *biedermeieru*¹¹ podľa Ireny Bilińskiej je zdrojom vlastenectva, ktoré „sa neprejavuje v hrdinskom zápase, ani v tragickej obete“¹². Je však významné, že sa neustále poukazuje na neprítomnosť týchto prvkov (zápas, obeť), z nejakého dôvodu takmer všetky interpretácie reflektujú ich absenciu. Podľa mojej mienky tu ide o rozpor medzi archetypálne stvárneným hrdinom, ktorý vo svojej podstate má potenciál prekročiť rámce súkromného života, a jeho zasadením do neúplného, nearchetypálneho príbehu, medzi romanticky stvárneným, výnimočným hrdinom v *biedermeierovskej* koncepcii.

Črty tváre hrdinu: čo nemôže chýbať v hrdinskom príbehu

Hrdinom v slovníkovom význame slova je osoba, ktorá „vyniká ušľachtilou odvahou (smelosťou, rozhodnosťou), ktorá koná veľké činy, často život ohrozujúce a je predmetom obdivu“¹³. Sémantika koreňovej morfémy poskytuje ešte jednu interpretačnú indíciu: postojovú emóciu hrdosti, ktorá predpokladá vysoko hodnotené kvality. Slovníkové významy obsahujú aj odtienok obdivu a zmužilosti, a heslo „hrdina“ sa synonymicky spája s výrazmi ako *junák* a *bohater*. Americký komparatívny religionista Joseph Campbell definuje hrdinu ako osobnosť, ktorá siahne za hranice každodenných výkonov a skúseností, ktorá zasväcuje život niečomu, čo ju presahuje¹⁴. Ďalšie sémantické komponenty slova naznačujú úzke prepojenie hrdinu s umením, špecificky s literatúrou, hovoria o „ústrednej postave literárneho hrdinu“. Hrdina predstavuje bránu, ktorou čitateľ vstupuje do príbehu, ohniskový bod, kde sa

¹¹ Vzťah *biedermeieru* a romantizmu určite nie je exkluzívny. Koniec-koncov *biedermeier* v nemeckých oblastiach vzniká ako reakcia na romantizmus, v našich podmienkach však romantizmu predchádza.

¹² BILIŇSKA, Irena: *Romantický básnik slobody*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 737.

¹³ *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 2003, s. 198.

¹⁴ CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill: *A mítosz hatalma*. Budapest : Helikon, 2019, s. 198.

sústreďuje pozornosť. Reprezentuje ego: hlavná postava sprostredkuje pre čitateľa zosobnenie, sprítomnenie a prežitie deja, aktivizuje empatiu, vzťahuje svet čitateľa k svetu literárneho diela¹⁵. Prostredníctvom hlavného hrdinu sa napĺňa identifikačná funkcia literatúry (umožňujúca „jednotlivcovi stotožniť sa so životným príbehom alebo životnou situáciou literárnej postavy, ktorá korešponduje s jeho aktuálnym prežívaním, čím pre seba získava istý druh podpory, povzbudenie, potvrdenie vzniknutých pocitov alebo názorov“¹⁶). Aby som však v štúdiu zachovala jednoznačnosť terminológie, v texte nižšie používam slovo „hrdina“ primárne vo význame výnimočnej osobnosti, hérosova na aktiváciu heroického kódu. Na označenie literárneho hrdinu používam výraz „ústredná postava literárneho diela“ alebo podobné opisné pomenovanie.

Heroická podoba hrdinu v literárnych dielach, hrdinských piesňach, čarovních rozprávkach a rôznych archaických mytologických príbehoch je popri literárnej vede predmetom záujmu aj ďalších disciplín; predovšetkým etnológie, psychológie a religionistiky. A. Sládkovič sa pri svojej tvorbe opieral o podobné texty, z akých čerpajú opisy archetypálneho hrdinu, napríklad psychiatra Carla Gustava Junga, folkloristu Vladimira Jakovleviča Proppa či religionistov Josepha Campbella alebo Mircea Eliadeho. Týmto spoločným zdrojom sú rozprávky, v ktorých romantici hľadali národnú mytológiu ako dôkaz starobylosti vlastného národa a ktoré sa neskôr stali materiálom pre výskum rôznych archetypálnych naratívnych vzorcov. Na základe týchto textov a analýzy snov C. G. Jung vytvoril koncept archetypu ako prejavu kolektívneho podvedomia ľudstva¹⁷. Podľa Junga sa v prejavoch podvedo-

---

¹⁵ BENYOVSZKY, Krisztián: *A szereplő szemiotikája*. In: *Literárna textovosť a identita postáv*. Ed. O. Mészáros – P. H. Nagy. Nitra : Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2007, s. 25.

¹⁶ ŠTUBŇA, Pavol: *Psychológia literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 118, ref. 178.

¹⁷ „napríklad mýty a pohádky světové literatury obsahují určité motivy, které jsou zpracovávány stále znovu a všude (...) Tyto typické obrazy a souvislosti se označují jako archetypické představy“. JUNG, Carl Gustav: *Duše moderního člověka*. Brno : Atlantis, 1994, s. 310.

mia dajú rozoznať isté motívy, ktoré sa pravidelne opakujú. Motívom môžu byť situácie aj postavy, medzi ktorými ako archetyp identifikuje postavu tieňa, starca, dieťaťa (vrátane mladého hrdinu), matky, dievčaťa, animy u mužov a anima u žien¹⁸.

Pri skúmaní fenoménu hrdinu sa veľmi jasne ukázala previazanosť hrdinu s príbehom¹⁹. Je takmer nemožné hovoriť o charakteristike hrdinu bez jeho zasadenosti do príbehu. Základnú naratívnu schému hrdinského príbehu, monomýtos, identifikoval J. Campbell, ktorý vymedzil pôdorys hrdinského príbehu v nasledujúcej forme: separácia – iniciácia – návrat (hrdina opúšťa svet, ktorý pozná, prekoná rôzne prekážky, aby sa dostal do neznáameho sveta, kde sa podrobí utrpeniu, triumfuje a premenený sa vracia do života)²⁰. J. Campbell pritom rozlišuje dva druhy hrdinského aktu – odvážny skutok v boji (napríklad záchranu života niekoho iného) a spirituálny skutok, keď sa hrdina naučí vnímať hĺbku spirituálneho života a svojím poznaním prináša pozitívnu zmenu v živote komunity²¹. C. G. Jung tiež uchopuje archetyp detského hrdinu pomocou dejových schém, ktoré sa v nejakej forme opakujú vo viacerých dielach s archetypálnym rozmerom. Na základe toho možno určiť základné naratívne vzorce hrdinského príbehu nasledovne:

1. Narodenie hrdinu sprevádzajú výnimočné javy²²: jeho počatie môže byť božské, panenské alebo zamlčané. Predkovia hrdinu sú božského alebo iného nad- či podľudského charakteru (napríklad zvieratá ako relikv šamanizmu). Narodenie hrdinu často sprevádzajú mimoriadne prírodné úkazy a posväcuje miesto, kde sa narodil.

¹⁸ JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan. 9/I.* Budapest : Scolar, 2011, s. 182.

¹⁹ FOŘT, Bohumil: *Fikční světy české realistické prózy.* Praha : Akropolis, 2014, s. 25.

²⁰ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces.* Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 227 – 228.

²¹ CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill: *A mítosz hatalma.* Budapest : Helikon, 2019, s. 198 – 199.

²² JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan. 9/I.* Budapest : Scolar, 2011, s. 165.

2. Hrdina často vyrastá bez rodičov (napríklad ho vychovávajú zvieratá) či na okraji spoločnosti, marginalizovaný, nepochopený svojím okolím²³ alebo utláčaný. Táto schéma je prítomná napríklad pri hrdinoch popolvárovského typu²⁴.
3. Jeho odlúčenosť pramení v jeho výnimočnosti. Hrdina väčšinou už v detstve prejavuje znaky svojho údely, isté javy anticipujú jeho budúci osud (špeciálna výchova, výnimoční učitelia, zvláštny vzťah k prírode prítomný napríklad v ľudových rozprávkach, kde najmenší syn preukazuje súcit k zvieratám).
4. Hrdina je výnimočný aj svojím telesným zjavom, v rôznych mýtoch býva zobrazovaný ako telesne zdatný a krásny. Fyzická (často oslnivá) krása a jej akcentovanie odkazujú na archaické vzorce uctievania solárneho princípu, ktorý v mnohých ľudových rozprávkach predstavuje maximum krásy. Aj v novších mýtoch vykazujúcich archetypálne rozmery je pri výzore hrdinu prítomné nejaké zvláštne viditeľné znamenie.
5. Hrdina disponuje výnimočnými vlastnosťami, vďaka ktorým má neobmedzenú životnú silu, je nesmrteľný, až kým ho neusmrtní predmet alebo jav väčšinou nepatrný²⁵.
6. Vstup do fabuly je podľa J. Campbella často uskutočnený scénou, ktorú tento autor nazýva „volaním dobrodružstva“, (nastávajúci) hrdina odhalí nečakaný svet alebo sily, ktorým dobre nerozumie²⁶. Hrdinovi jeho vyvolenosť oznamuje posol, obvykle nejaká transcendentálna bytosť či božstvo. V. J. Propp tiež identifikuje funkciu poslaania alebo prepustenia hrdinu, aby odstránil nešťastie či nedostatok²⁷.

---

²³ Tamže.

²⁴ PÁCALOVÁ, Jana: *Romantický subjekt a ideál žertvy (paradigma popolvárovského hrdinu)*. In: *Autor a subjekt*. Ed. Lubica Schmarcová. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2016, s. 37 – 38.

²⁵ JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan. 9/I.* Budapest : Scolar, 2011, s. 166.

²⁶ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 45.

²⁷ PROPP, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008, s. 36.

7. Hrdina sa často bráni svojmu vyvoleniu a odmieta sa podriaďiť či uveriť poslaniu²⁸. Viaceré príbehy zobrazujú proces rozhodovania hrdinu medzi hrdinským osudom, ktorý mu oznamuje posol, a osudom obyčajného smrteľníka²⁹.
8. Odmietnutie poslania zvyčajne zapríčiňuje sled tragédií s dosahom na širšiu spoločnosť³⁰.
9. Hrdina má pomocníka: magické predmety, zvierá, sily mimo ľudskej reality, magické bytosti či démonov. Získava si ich po prekonných skúškach³¹.
10. Hrdina opúšťa svoj domov³², svoju realitu, odchádza zo skutočnosti, vstupuje do neznámeho sveta³³, iného bytia, aby tam bojoval a získal vedomosti, ktoré potrebuje. Neznámy svet v mnohých mýtoch predstavuje podsvetie alebo smrť³⁴.
11. Základnou životnou úlohou hrdinu je poraziť nepriateľa, ktorého sila je nad- (alebo pod-) ľudská, vymyká sa normálnej bežnej skúsenosti (tma³⁵, drak, príšery, diabol). Za premoženie nepriateľa hrdina získava odmenu, poklad.
12. Hodnota, za ktorú hrdina bojuje, môže byť v textoch rozmanito formulovaná. Veľmi často však symbolizuje boj o nesmrteľnosť v nejakej podobe, či už o živú vodu, zlaté jablko, spásu alebo nehnúcu slávu.

²⁸ ŠTUBŇA, Pavol: *Psychológia literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 116.

²⁹ Najznámejším literárnym stvárnením tohto toposu je Achillova voľba v Iliade. Voľbou hrdinu je sláva, ktorá je v tomto kontexte totožná s večnosťou.

³⁰ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 55.

³¹ PROPP, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008, s. 39, 41.

³² Tamže, s. 36.

³³ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 71.

³⁴ Tamže, s. 83.

³⁵ JUNG, Carl Gustav: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan. 9/I*. Budapest : Scolar, 2011, s. 166.

13. Pri tomto boji ide zvyčajne aj o záchranu panny. Stretnutie so ženou, ktorá symbolizuje život, totiž predstavuje jeden z nosných bodov hrdinového príbehu. K jeho zavŕšeniu dochádza v podobe svadby³⁶, ktorá vyjadruje, že hrdina našiel život s perspektívou večnosti a stal sa vládcom nad ním³⁷. Mnohokrát dochádza k premene človeka v božskú bytosť, na zjednotenie muža a ženy³⁸.
14. Po tomto akte sa hrdina vracia do reality vyzbrojený darmi a múdrosťou, aby sa vďaka nim stal vládcom aj v tomto svete.

Hrdina folklórnych príbehov sa od literárnych postáv líši (podľa V. J. Proppa) hlavne v tom, že beletria obdaruje svojich hrdinov individuálnymi črtami, kým rozprávkoví hrdinovia sú anonymní a individuálne charakteristiky im chýbajú³⁹. Obraz hrdinu v beletrii je vytváraný vysoko pozitívnou citovou angažovanosťou rozprávača. Dominujú pri ňom postojoivé hodnoty ako súciti s hrdinom, empatia, pochopenie. Všetky tieto atitúdy svedčia aj o egomotivovanosti hrdinského obrazu. Keďže pohľad človeka na svet je prirodzene egocentrický, hrdina – reprezentant ega, disponuje všetkými výraznými kladnými charakteristikami základného zovšeobecného obrazu o sebe (silný, zdravý, pekný, životaschopný, dobrý, spravodlivý, bez chyby a nedostatku). Tieto charakteristiky súvisia s pudom života, vo svojom jadre sú to vlastnosti, ktoré umožňujú zachovanie a odovzdanie života, predstavujú evolučnú výhodu. Na kolektívnej úrovni hrdina je identifikovaný ako predstaviteľ „my“ skupiny, ako „náš“, s ktorým sa spája dôvera, ochrana, zdatnosť, udatnosť, krása (v ktorej je často inkorporovaná aj čistota a zdravie), morálnosť, zbožnosť v zmysle vyznávania „správnych“ hodnôt v danej komunite a hodnotovosť. Charakteristiky hrdinu podobne vymedzuje aj psychológia literatúry: altruizmus, podpora a ochrana

---

³⁶ PROPP, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008, s. 55.

³⁷ CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 111.

³⁸ Tamže, s. 138.

³⁹ PROPP, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008, s. 270.

iných, odvaha, dôveryhodnosť, cieľavedomosť, vedomie ideálu a jeho nasledovanie, spravodlivosť a mravnosť⁴⁰. Avšak hrdina, i keď je vzorom, svojím pôvodom či schopnosťami sa vymyká normám. Vzorom môže byť preto, lebo presahuje normu. Táto výnimočnosť zapríčiňuje jeho charakteristiky ako osamotenosť, nepochopenosť, rozporuplnosť, vznetlivosť či odmietanie noriem.

Na obraz hrdinu sa bezprostredne napája obraz nepriateľa ako jeho protiklad či protiváha (identifikácia totiž vzniká na základe odlišenia sa od tých, ktorí sú vyhodnotení ako hrozba). S týmto konceptom súvisí fenomén násillia, ktorý sa javí ako povinná výbava obrazu hrdinu. Násillie je prítomné v základných naratívnych schémach hrdinského príbehu, napríklad v boji proti silám, ktoré ohrozujú komunitu alebo bránia hrdinovi na jeho ceste. Podľa americkej literárnej vedkyne Susanne L. Woffordovej hrdinská epika pôvodne slúžila ako prostriedok ideologického prekódovania násillia na spoločensky akceptovaný fenomén⁴¹ a rozvíjali ju hlavne nomádske pastierske spoločenstvá⁴².

Hrdina Martin

Andrej Sládkovič sa pri vytváraní postavy Martina opieral aj o Štúrove myšlienky o povahe slovanského básnictva a o charaktere národného hrdinu, ktoré sa primárne inšpirovali „národnými povestami“. Poves-

⁴⁰ ŠTUBŇA, Pavol: *Psychológia literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 117.

⁴¹ WOFFORD, Susanne Lindgren: *The Choice of Achilles. The Ideology of Figure in the Epic*. Stanford : Stanford University Press, 1992.

⁴² Vznik eposov súvisel so stretom roľníckych a pastierskych kultúr. Nomádske pastierske spoločnosti, ktoré boli v neustálom pohybe, sa častejšie dostávali do konfliktov s ostatnými komunitami. Navyše pôvodne sa väčšinou živili lovom, preto sa ich spôsob života vyznačoval vyššou mierou prítomnosti násillia než u roľníckych kultúr. J. Campbell považuje násillie za základ každej mytológie, pretože mytológie sa podľa neho primárne snažia zosúladiť vedomie a citlivosť človeka s brutalitou toho, že život sa pri živote udržiava zabíjaním a konzumovaním iných živých bytostí. CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill: *A mítosz hatalma*. Budapest : Helikon, 2019, s. 82, 270.

ťami sa v romantizme označovali čarovné rozprávky, ale aj povesti v dnešnom zmysle slova (s miestnou alebo historickou lokalizáciou⁴³). Martina možno považovať za rozprávkovú štylizovaného hrdinu, ktorý je prepojený s folklórnou tradíciou kráľa Matiaša (meno kráľa Mateja Korvína používam v tvare Matiaš, aby som zachovala jednotu s pôvodným Sládkovičovým tvarom Matias⁴⁴). Rozprávkovú štylizáciu Martina spoluvytvárajú aj viaceré motívy vyššie spomenutého heroického kódu.

Detvan sa začína predstavením priestoru, ktorý je neoddeliteľne spätý s postavou (naznačuje to už aj názov diela, lokalita vytvára identitu postavy, ktorá je najprv Detvanom, potom Martinom). Úvodná scéna narodenia malého Detvana uprostred sakralizovanej prírody subtilne zapája do príbehu topický motív narodenia prítomný v heroickom kóde (a aj v ľudových rozprávkach či legendách). Pasáž však explicitne nehovorí o tom, ako prišiel na svet konkrétny hrdina Martin, ale o narodení Detvana vo všeobecnosti, čím sa posilňuje postavenie Martina ako prototypu Slováka.

Oveľa zreteľnejšie ako motív narodenia reflektuje text na ďalšiu črtu hrdinského obrazu, na Martinovu fyzickú krásu, vykreslenú veľmi detailne. Fyzické črty a opisy jednotlivých častí ošatenia Martina sú v texte prítomné na viacerých miestach, hneď v úvode je Martinovmu zjavu venovaná celá strofa:

Čierna kabanka plecom visiaca,
širák kvietím operený,
červená stužka kvietím letiaca
a obličaj ozorený,
a mladý fúzik a briadka mladá,

---

⁴³ Porov. PÁCALOVÁ, Jana: *Reflexia rozprávky v romantizme (Žáner rozprávky v náhľadoch romantikov)*. In: *Od folklórneho textu ku kontextu*. Ed. E. Krekovičová – J. Pospíšilová. Bratislava : Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 190.

⁴⁴ Básnik používa rytmicky upravený tvar Matias. Tento tvar bol medzi slovenským obyvateľstvom rozšírený popri podobe mena Matej.

a sokolieho oka lampada,
 a vrkočov havraních pár,
 a na opasku ligot storaký,
 a ľahkých krcov dlhé návlaky.⁴⁵

Pri opise sa vyskytujú viaceré usúvzťažnenia ošatenia a výzoru s prírodnými motívmi, kvetmi a vtákmi, medzi nimi aj metafora sokolích očí, veľmi rozšírená aj v ľúbostnej poézii. Prírodné motívy v ľudovej kultúre a poézii považoval L. Štúr za dôkaz jednoty ducha národa s duchom prítomným v prírode⁴⁶. Martinov ľudový kroj a jeho podrobný opis má miesto aj v predmetno-pragmatickom pláne Sládkoviča. Slovenskí vzdelanci sa v predmarcových rokoch snažili zadefinovať vlastný kroj, ktorý by vyjadroval podstatu či „charakter“ národa a tvoril by protiklad k úspešne etablovanému uhorsko-maďarskému národnému odevu. Podľa historika Dušana Škvarnu sviatočné ľudové ošatenie ako aj ostatné prejavy ľudovej kultúry boli pre národné spoločenstvo príťažlivé, lebo boli považované „za dôkaz starobylosti a pôvodnosti a za verný prejav národného ducha“⁴⁷. Vonkajšie črty a ošatenie majú v prvom rade národnoreprezentatívnu úlohu, ale ako som na to poukázala pri teoretických východiskách, kategória krásy má pri charakteristike hrdinu špecifické postavenie. Ide tu o psychofyziologicalký paralelizmus, o prejav kalokagatie ako ideálu. Krása je súčasne aj atribútom transcendentálnym, patrí medzi entity imanentne spojené s božstvami tak v rôznych mytológiách ako aj v kresťanstve; teologicky je považovaná za vlastnosť Boha. Martinova krása a telesná zdatnosť podčiarkujú jeho výnimočnosť.

V postave Martina vykreslil Sládkovič aktívneho a zároveň popudlivého a impulzívneho hrdinu, ktorý koná ovládaný emóciami, „nie

⁴⁵ SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 191.

⁴⁶ ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 50.

⁴⁷ ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2004, s. 69.

z povinnosti, ale čistého mravu⁴⁸, občas sa však utiahne aj do pasivity⁴⁹, je melancholický a zadumaný. Tieto charakteristiky sú v mnohom totožné s romantickým zobrazením Slovanov. Sládkovič pri opise vnútorného prežívania hrdinu používa aj motív nepokoja, ku ktorému sa vracia v rôznych variáciách. Nepokoj hrdinu má charakter osudovosti a netýka sa iba Martina, ale celého národa, ktorý Martin zastupuje: „... ten krásny nepokoj / nezvratná je sudba naša“⁵⁰.

Martin v *Detvanovi* je prototypovým reprezentantom národa – ale aj postavou na rozhraní biedermeieru a romantizmu vytvorenou A. Sládkovičom, ktorý subjektívnemu prežívaniu venoval celú básnickú skladbu. Napriek prototypovosti je prítomná aj individualizácia tejto postavy – napríklad pri postupnom odhaľovaní vlastností Martina pri stretnutiach s inými postavami a pri prekonávaní rôznych prekážok. C. Kraus v tejto súvislosti hovorí o Martinovi ako o hrdinovi, ktorého konanie sa mení z inštinktívneho na spoločensky uvedomelé⁵¹. V tomto rozmere sa odhaľuje archetyp, ktorý súvisí s vývojom ega, s odhaľovaním obsahov nevedomia. Ako každý prerod, aj tento proces zákonite prináša vnútorný konflikt, ktorý sa v poetike romantizmu manifestoval napríklad výjavmi romantického nepokoja:

Keď svet nechápe vlastný svet ducha
v prsiach mladého šuhaja,
tedy tam, kde nič nepáli, dúcha,
kde blčí, oheň vystrája:
a vidiac myseľ svoju sklamanú,
na toho svoju vylieva hanu,
ktorého hana nechytí;

⁴⁸ ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 55.

⁴⁹ Nehybnosť považovala stredoveká teológia za vlastnosť Boha. Porov. POLÁČKOVÁ, Eliška: *Verbum caro factum est. Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy*. Praha : Filosofia, 2019, s. 219.

⁵⁰ SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 201.

⁵¹ KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič a jeho dielo*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Poézia*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 16.

každý to ináč so životom hrá si,
každému ináč svitajú krásy,
každé srdce ináč cíti.⁵²

Autentickosť vnútorného napätia Martina je pravdepodobne daná Sládkovičovým vlastným prežívaním nepokoja, ktorý sa objavuje vo viacerých jeho básňach, nielen v *Detvanovi*.

V príbehu je prítomná aj ženská postava, Elena, idealizovaná žena, prototyp Slovenky, ktorá je aktívna, konajúca a neoddeliteľná od Martina. V rozmere zjednotenia teda vykazuje znaky archetypu. Jej cesta za Martinom po nočnej hore vyvolá sled náhod, ktoré vedú k naplneniu hrdinského osudu Martina – je zajatá zbojníkmi, z ktorých Martin jedného zabije. Scénu možno interpretovať ako topický motív záchranu panny v archetypálnych heroických príbehoch. Dejová línia je organizovaná viacerými náhodami, ktoré v Sládkovičovom deklarovanom mimetickom fikčnom svete pôsobia nelogicky. Elena ide v noci do hôr hľadať Martina, náhodou narazí na zbojníkov, ktorí ju unesú, aby sa stala ich slúžkou⁵³. Cestou náhodou natrafia na Martina, ktorý Elenu vyslobodí. Stretnutie so zbojníkmi sa stane neskôr dôvodom, prečo si kráľ všimne Martina, obdaruje ho a zmení jeho osud. Sled náhod v mnohom pripomína osudovosť rozprávok a naráža na „realizmus“ Sládkoviča, ktorý je inde pod povrchom jeho básnickej invencie zreteľný. Podobný osudový sled náhod, „osudovosť“, možno interpretovať ako reminiscenciu princípu deus ex machina, teda božích zásahov v epike. Sládkovič je akoby

⁵² SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 265.

⁵³ Nemožno si nevšimnúť Biebermeierovskú štylizáciu, umiernenosť až utlmenosť tejto scény, zajatia panny zbojníkmi. Sládkovič tu pôsobí cudne, čo v súlade so „sladkastým“ stanoviskom k cnosti a hriechu, ktoré programovo propagovala literatúra pre mládež v 17. – 18. storočí. Hriech nebol považovaný za tému literatúry. Podľa maďarského literárneho historika Bélu Zolnaiho odmietanie hriechu ako témy vhodnej pre literárne stvárnenie tiež možno považovať za prejav Biebermeiera. ZOLNAI, Béla: *Irodalom és biedermeier. Acta Litterarum ac Scientiarum*. Szeged : Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1935, s. 27 – 28.

nútený vytvoriť isté osudové situácie, aby sa dej posunul ďalej a aby sa mohli prejať isté Martinove charakteristiky⁵⁴.

Rozprávkovú štylizáciu Martina budujú viaceré topické prvky ľudových rozprávok. Sládkovič napríklad využíva symboliku čísla tri⁵⁵. Martin trikrát bojuje (zabije sokola, zabije zbojníka a porazí kráľovských sluhov, ktorí na neho zaútočia, keď sa chce dostať ku kráľovi), trikrát sa stretne s Elenou (pri tanci v speve *Martin*, keď ju v druhom speve zachráni a vo štvrtom speve ju navštívi pred domom), rovnako trikrát sa stretne aj s kráľom Matiašom (na jarmoku, pred Eleniným domom a nakoniec pri záverečnej scéne).

Archetypálna schéma sa ďalej rozvíja po stretnutí s kráľom, ktoré možno interpretovať ako „volanie dobrodružstva“. Toto stretnutie je ústrednou scénou celého diela, nie náhodou ju Sládkovič zvýraznil aj kompozične umiestnením do centrálneho tretieho spevu. Rozprávková postava starca, ktorý na jarmoku svedčí v prospech Martina, vykazuje veľa styčných bodov s archetypom ducha u Junga, ktorý sa v rozprávkach objavuje, keď sa hrdina dostáva do bezvýchodiskovej situácie⁵⁶, má teda funkciu pomocníka. Starac tu zastupuje celý ľud, podáva svedectvo o konaní Martina v prospech spoločenstva. Martinov skutok tým nadobúda hrdinský rozmer, pretože sa ukáže, že konal pre oslobodenie komunity spod nadvlády zla. Táto hrdinskosť je však nezámerná, nevedomelá.

Výpoveď starca zabezpečí pre Martina priazeň kráľa. Rozprávkovosť scény stretnutia s Matiašom umocňuje aj kráľov dar Martinovi – kantár a koň. Tento motív má opäť korene v ľudových rozprávkach, kde princ alebo iná postava vydávajúca sa na dobrodružstvo musí najprv získať vlastného koňa. Koň v slovenských aj maďarských ľudových rozprávkach nie je obyčajné zviera, ale veľmi často je to tátoš, nadpri-

⁵⁴ C. Kraus tieto scény charakterizuje ako kompozičné činitele na zvýraznenie Martinových vlastností. KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič. Martin* : Osveta, 1972, s. 106.

⁵⁵ Na dôležitosť symboliky tohto čísla v povestiach upozorňoval aj L. Štúr (ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 85.). Sládkovič v *Detvanovi* akoby opäť zhmotňoval Štúrovu predstavu o slovanskej poézii.

⁵⁶ JUNG, Carl Gustav: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan. 9/I.* Budapest : Scolar, 2011, s. 212 – 213.

rodzený sprievodca a pomocník hrdinu (pravdepodobne ide o relikv maďarského šamanistického náboženstva). Podľa Štúrovho opisu bol tátoš považovaný za pôvodný slovanský mytologický prvok, ktorý je v službe dobrých bohov, verne sprevádza svojho pána a „lietajúc k cieľu pomáha“⁵⁷. Keď v rozprávkach hrdina nadobudne tátoša, jeho osud sa zmení, je schopný opustiť rámce sveta či bytia, v ktorom dovtedy existoval. Martin je v tomto rozmere folklórom inšpirovaný archetypálny hrdina s romantickými rysmi. Vlastníctvo koňa ho vyčleňuje z kolektívu, predstavuje niečo „nemiestne“ pre jeho dovtedajší svet, vyvoláva v ňom nepokoj a rozpor. Dalo by sa to interpretovať ako achillovský spor Martina o hrdinskú budúcnosť či pokojný život v rodisku. Martin si uvedomí svoju „vyvolenosť“, čo ho naplňa nepokojom:

Ale duše to ľudské zdedili,
že na okamih zmlknu ich sily
a mráz prejme mladé kosti:
keď príroda v svet slávy zabrodí
a nízkosť vysoká sa prerodí
do nových nížin výsostí.⁵⁸

Archetypálny príbeh Martina je ukončený vo chvíli, keď sa prihlási do kráľovských služieb.

Hrdina v nehrdinskom príbehu

Pri postave Martina Andrej Sládkovič uplatnil viaceré znaky heroického epického kódu známeho napríklad z antických eposov, ktoré sú podľa V. J. Proppa sujetovo a motivicky spriaznené s čarovnou rozprávkou⁵⁹. Podobní hrdinovia patrili do jadra romantickej literatúry,

⁵⁷ ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 77.

⁵⁸ SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 238.

⁵⁹ PROPP, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008, s. 158.

ktorá čerpala inšpiráciu z tematiky stredoveku, z folklórnej tradície, špecificky napríklad z južnoslovanských (hlavne srbských) folklórnych hrdinských piesní, ktoré boli romantikmi obdivované a napodobňované⁶⁰ (na tieto zdroje poukazuje aj Ján Kalinčiak, keď Martina prirovnáva k Achillovi, k Parsivalovi a ku kráľovičovi Markovi⁶¹). Keď Stanislav Šmatlák vo svojej štúdiu o romantickej epike porovnáva a usúvzťažňuje epických hrdinov A. Sládkoviča a J. Bottu, konštatuje ich vnútornú protikladnosť. Podľa neho títo hrdinovia predstavujú protipóly životného kladu a životnej tragiky, a len ich jednota prináša úplnosť poézie⁶². Šmatlákovu myšlienku možno ďalej rozvíjať v smere archetypov. Ak týchto hrdinov dosadíme do archetypálneho príbehu, zistíme, že Sládkovičov Martin a Bottov Jánošík predstavujú toho istého archetypálneho hrdinu v odlišnej etape svojej cesty. Pri Martinovi je zobrazená mladosť hrdinu, volanie dobrodružstva, uskutočnenie „Achillovej voľby“ a rozhodnutie prekročiť hranicu reality. Jeho príbeh je ukončený pred jeho rozvinutím a prechodom do kľúčovej fázy. Bottov Jánošík prekračuje hranice sveta (dostane sa do väzenia, ktoré znázorňuje podsvetie), podstupuje hrdinskú smrť, obetuje sa (podľa vzoru Krista, ale aj iných mytologických bohov a hrdinov) a svojou smrťou prispeje k väčšej plnosti života na zemi. Odmenu získava vo

⁶⁰ A. Sládkovič na tematiku južnoslovanských hrdinských piesní nadväzuje napríklad svojou skladbou *Milica*. Porovnatelnosť antických eposov a južnoslovanských hrdinských piesní preukazujú aj novšie komparatívne literárne výskumy. Porov. napríklad NAGY, Gregory: *The Epic Hero*. In: *A Companion to Ancient Epic*. Ed. J. M. Foley. Oxford : Wiley-Blackwell, 2005, s. 73 – 74.

⁶¹ „Ako sme už vyššie povedali, básnik sám hovorí, že je v Martinkovi znázornený život slovenský, i zrovnáva sa veľmi so životom Starogrékov v epických básňach opísaných. U Homéra kolko ráz vidíme Grékov v žalosti i v radosti slzy prelievať, ba čo viac, i najväčšieho hrdinu Achilla pýta sa matka: ‚Decko moje, čo plačeš?‘ – (...) keď sokola ‚vraha chudáčika zajaca‘ zabil, musí konečne slúžiť, práve tak ako kráľovič Marko len zato, že ho, nechtiaceho nepravdu hovoriť, otec preklial.“ KALINČIAK, Ján: *Rozpomienky na Ondreja Sládkoviča*. In: KALINČIAK, Ján: *Reštavrácia a iné*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 439 – 440.

⁶² ŠMATLÁK, Stanislav: *Romantická epika alegorická*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*. Ed. O. Čepan. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 45 – 46.

forme svadby s kráľovnou víl a ovládnutím nadzemskej sféry bytia. Ale kým v prípade Bottu hrdinský príbeh je v tragickosti ucelený a archetypálny, v Sládkovičovom prípade v *Detvanovi* je príbeh citelne nezavŕšený.

Záverečný výjav *Detvana* možno interpretovať ako opustenie bežnej reality hrdinu na ceste za dobrodružstvom, ktoré však už príbeh nezachytáva. Na tento rozmer neukončenosti tiež poukazujú mnohé štúdie o *Detvanovi*. Otvorený koniec diela môže byť metaforou hrdinského života, v ktorom sa môže udiť všetko, súčasne môže evokovať aj neexistenciu šťastného konca pre tohto hrdinu. *Detvan* však vyznieva skôr ako bukolika⁶³, ktorej poetika nepovoľuje príchod nepriateľa na scénu, ktorého by Martin ako heroická postava mohol poraziť. Kontúry nepriateľa sú naznačené v prehovoroch a úvahách kráľa Matiša, ktorý Martina odvádza na boj s „vrahmi“, ale tí sú ďaleko za horizontom *Detvana*. Dochádza tu ku konfrontácii dvoch ideologických postupov. Ako bolo uvedené vyššie, ideologické pozadie hrdinskej epiky a postáv herosov tvorí snaha o legitimizáciu násilia v archaických spoločenstvách. Realita človeka bola od najstarších čias spájaná s násilím, ktorým sa primárne prejavoval pud života. Archetyp bojového, agresívneho hrdinu smeruje k získaniu moci (primárne mu však ide o moc samého nad sebou). Agresia sa tak napája na moc, ktorej nástrojom na úrovni spoločenstva je ideológia. V ideológii slovenského nacionalizmu však bola prítomná črta nenásilnosti, mierumilovnosti⁶⁴. Podľa Jána Kollára bola mierumilovnosť jednou z definujúcich charakteristík Slovanov⁶⁵. Ľ. Štúr ako najdôležitejšiu charakteristiku Slovanov uvádza pokoru, nábožnosť aj poslušnosť: „ale musí prísť tá najväčšia pokora, pracovitosť a nábožnosť, keď chceme byť odkliati. A kto chce byť Slovan, musí sa naučiť poslušnosti – jako národní hrdinovia naši.

⁶³ Romantická poetika spájala idylizáciu eposov so zmenou doby. Novovek bol považovaný za prozaickejší, menej hrdinský ako predchádzajúce obdobia. KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič*. Martin : Osveta, 1972, s. 114.

⁶⁴ Obraz pokojných, pokorných a nevinných Slovanov súvisel pôvodne s roľníckou sebaidentifikáciou národného programu.

⁶⁵ KOLLÁR, Ján: *O dobrých vlastnostiach národa slovanského*. In: KOLLÁR, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 215 – 240.

... Treba nám teda najväčšej poslušnosti, pracovitosti a nábožnosti – a zaiste tak odkľaje sa svet náš dlho zakliaty. A nastane pokoj a útecha“⁶⁶. Podľa Štúrovej koncepcie k prebudeniu sa národa vedie cesta pokory a poslušnosti. Táto idea súzvučila s kresťanstvom, s naratívom spasiteľa Krista, ktorý bol poslušný na smrť a tak ju porazil⁶⁷. Súčasne bola v súlade aj s poetikou *biedermeieru*, v ktorej je prítomná rezignácia na zmenu, preto nemohúcnosť pretvára na cnosť⁶⁸. V intenciách tejto charakteristiky vznikol koncept romantického asketického hrdinu v slovenských literárnych dielach. Ten sa vyznačoval vnútornou disciplínou, askézou, zasvätením sa v prospech nadosobných cieľov až po sebaobetu⁶⁹. Najdôležitejší aspekt povahy tohto hrdinu je však jeho nevinnosť (napr. ideálna predstava, že Jánošík nikdy nevraždil), nenásilnosť a obeť⁷⁰. Tieto vlastnosti neumožňujú rozvíjať postavy hrdinov bojovníkov, iba v náznakoch, ako to vidíme v *Detvanovi*.

Pokoru a sebaobetu však možno interpretovať aj ako snahu prekódovať bezmocnosť na nenásilnosť a premeniť ju na moc. Pre slovenských vzdelancov absentovala možnosť prístupu k politickej moci. Nemohúcnosť preto začali vnímať ako voľbu nenásilnosti v podobe definujúcej charakteristiku mierumilovnosti. Ide tu v podstate o zme-

---

⁶⁶ ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 86.

⁶⁷ V podstate je to obraz archetypálneho hrdinu, ktorý sa ponára do podsvetia, aby sa odtiaľ vrátil ako víťaz.

⁶⁸ VAJDA, György Mihály: *A biedermeier*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 81, 1977, č. 3, s. 305.

⁶⁹ PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*. *Slovenská literatúra*, 64, 2017, č. 1, s. 19; PÁCALOVÁ, Jana: *Romantický subjekt a ideál žertvy (paradigma popolvárovského hrdinu)*. In: *Autor a subjekt*. Ed. Lúbia Schmarcová. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2016, s. 49.

⁷⁰ Existovala aj iná koncepcia hrdinu, ktorá však postupne bola potláčaná ideológiou nenásilnosti a mierumilovnosti. Ján Hollý a Samo Chalupka vo svojich dielach síce ešte vystavali obraz hrdinu v archetypálnom príbehu, *Svatopluk*, *Branko*, *Valibuk* sú bojovníci, ktorí nad protivníkmi víťazia alebo v boji padnú. U Jána Bottu však už vedie línia bojových rozprávkových hrdinov k vzdaniu sa agresie v podobe mesianisticky štylizovaného Jánošíka, ktorý svojou smrťou spasí svoj ľud.

nu vnútorného postoja, ktorá slúži pre uchovanie vnútornej slobody⁷¹. Poslušnosť v podobe Martinovej vernosti kráľovi je realizáciou tohto prekódovania, ktorá sa vo svojej podstate napojila na zdroj moci, na kráľovskú autoritu⁷². Jedným z možných dôsledkov tohto rozporu je potlačanie heroického kódu v slovenskej literatúre a relatívne málo mužských postáv, ktoré sa dajú interpretovať ako hrdinovia v heroickom poňatí. Pre mužov v slovenskej literatúre ostáva otvorená často iba cesta otca rodiny, učenca, kňaza a – obete⁷³.

Literatúra a pramene

- BENYOVSZKY, Krisztián: *A szereplő szemiotikája*. In: *Literárna textovosť a identita postáv*. Ed. O. Mészáros – P. H. Nagy. Nitra : Fakulta stredo-európskych štúdií, 2007, s. 25 – 35.
- BILIŇSKA, Irena: *Romantický básnik slobody*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Die-
lo*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 731 – 749.
- CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill: *A mítosz hatalma*. Budapest : Helikon, 2019.
- CAMPBELL, Joseph: *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton : Princeton University Press, 2004.
- FOŘT, Bohumil: *Fikční světy české realistické prózy*. Praha : Akropolis, 2014.
- CHMEL, Rudolf: *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. Bratislava : Osveta, 1973.
- JUNG, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan. 9/I*. Budapest : Scolar, 2011.
- JUNG, Carl Gustav: *Duše moderního člověka*. Brno : Atlantis, 1994.

⁷¹ TVRDÍK, Milan: *K problematice literatury německého a rakouského biedermeieru*. Svět literatury. Časopis pro novodobé literatury, 25, 2015, č. 52, s. 98.

⁷² Nacionalizmus je totiž v prvom rade mocenský fenomén, aj podľa L. Štúra „národ je vtedy národom, keď má vládu“. ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 71.

⁷³ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantu VEGA 2/0107/19 *Folklór, folkloristika, ideológia*.

- KALINČIAK, Ján: *Reštavrácia a iné*. Bratislava : Kalligram, 2009.
- KOLLÁR, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 2003.
- KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič a jeho dielo*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Poézia*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 7 – 23.
- KRAUS, Cyril: *Andrej Sládkovič*. Martin : Osveta, 1972.
- KRAUS, Cyril: *Doslov*. In: SLÁDKOVIČ, Andrej: *Detvan*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 125 – 130.
- NAGY, Gregory: *The Epic Hero*. In: *A Companion to Ancient Epic*. Ed. J. M. Foley. Oxford : Wiley-Blackwell, 2005, s. 71 – 89.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*. Slovenská literatúra, 64, 2017, č. 1, s. 5 – 32.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Reflexia rozprávky v romantizme (Žáner rozprávky v náhľadoch romantikov)*. In: *Od folklórneho textu ku kontextu*. Ed. E. Krekovičová – J. Pospíšilová. Bratislava : Ústav etnológie SAV, Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 182 – 201.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Romantický subjekt a ideál žertvy (paradigma popolvárovského hrdinu)*. In: *Autor a subjekt*. Ed. Lubica Schmarcová. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2016, s. 34 – 51.
- POLÁČKOVÁ, Eliška: *Verbum caro factum est. Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy*. Praha : Filosofia, 2019.
- PROPP, Vladimir Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2008.
- SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo I*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961.
- SLÁDKOVIČ, Andrej: *Dielo*. Bratislava : Kalligram, 2015.
- SZIKLAY, László: *Együttélés és többnyelvűség az irodalomban*. Budapest : Gondolat, 1987.
- ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2004.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Romantická epika alegorická*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*. Ed. O. Čepan. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 5 – 47.

- ŠTUBŇA, Pavol: *Psychológia literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017.
- ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987.
- TVRDÍK, Milan: *K problematice literatury německého a rakouského biedermeieru*. Svět literatury. Časopis pro novodobé literatury, 25, 2015, č. 52, s. 95 – 115.
- VAJDA, György Mihály: *A biedermeier. Irodalomtörténeti Közlemények*, 81, 1977, č. 3, s. 301 – 313.
- WOFFORD, Susanne Lindgren: *The Choice of Achilles. The Ideology of Figure in the Epic*. Stanford : Stanford University Press, 1992.
- ZOLNAI, Béla: *Irodalom és biedermeier. Acta Litterarum ac Scientiarum*. Szeged : Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1935.

Medzi možnosťou a nutnosťou Literárne začiatky Janka Alexyho (1894 – 1970)

Matej Masaryk

Abstract

Between possibility and necessity: the literary beginnings of Janko Alexy (1894–1970)

This study focuses on the prose of Janko Alexy before 1918. It outlines the reasons why this part of Alexy's work has been neglected by scholars, and it explains why it is difficult to access these texts. An important part of this study is the reconstruction of mentions of Alexy's work in scholarly literature (Ján Gregorec and Daniel Šulc), interviews with Alexy, and Alexy's memoirs in published autobiographies as well as texts written posthumously. Based on this reconstruction, five juvenile texts by Alexy which were published in a Hungarian magazine were discovered and translated. A brief analysis reveals that while this prose is the forerunner to several later texts, it nevertheless comes across as autonomous writing and artistically speaking is actually quite remarkable. At the same time, it clearly suggests that Alexy's literary work was broader and that his writing efforts were more serious than it may appear from his later statements. Therefore, the automatically accepted thesis of the unequivocally prioritized position of Alexy's artistic work over his literary work within his broader cultural and social endeavours needs to be challenged.

Keywords: Janko Alexy, juvenile, Christian, Nyitrávámegye, pretext, post text

V tomto roku ubehne presne päťdesiat rokov od úmrtia Janka Alexyho (1894, Liptovský Mikuláš – 1970, Bratislava). J. Alexy bude s veľkou pravdepodobnosťou pripomínaný najmä ako dôležitá osobnosť slovenského výtvarného umenia – pevná, ba ústredná súčasť prvej

medzivojnovnej generácie, na pleciach ktorej stála aj organizačná či osvetová činnosť vtedajšieho Slovenska. Na druhej strane literárnej činnosti sa v textoch tohto typu zvykne venovať iba stručná, obligátna zmienka. Výpočet Alexyho beletristických pokusov však stručný rozhodne nie je. Aj keď nebudeme rátať Alexyho viac či menej beletrizované spomienkové knihy *Život nie je majáles* (1956), *Ovocie dozrieva* (1957) a *Tam ožila sláva* (1970) či umenovedný pokus *Osudy slovenských výtvarníkov* (1948), stále tu totiž zostávajú štyri zbierky kratších próz (*Jarmilka*, 1924; *Grétko*, 1928; *Velká noc*, 1930; *Na voľnej vôľuške*, 1932) a päť románov (*Hurá!*, 1935; *Už je chlap na nohách*, 1936; *Zlaté dno*, 1940; *Dom horí*, 1942; *Profesor Klopačka*, 1949).

Hoci je dnes navyše Alexyho tvorba v kruhu laických čitateľov v podstate neznáma a v odborných kruhoch ju zväčša poznajú iba skusmo, nebolo to tak vždy. Najmä v dvadsiatych rokoch minulého storočia sa totiž tešila výraznej pozornosti v rámci oboch skupín. Hlavne v tomto období bol J. Alexy dokonca vnímaný ako neodmysliteľná súčasť jadra literárneho diania na Slovensku. Ak sa hovorilo o nastupujúcej generácii poprevratovej prózy, vyslovovalo sa jeho meno jedným dychom s Gejzom Vámošom, Ivanom Horváthom, Jánom Hrušovským či Tidom Jozefom Gašparom¹. J. Alexy pritom pestoval čulé kontakty s kultúrnou (literárnou) obcou, udržiavajúc blízky vzťah s Vámošom, Smrekom, Tajovským či Krčmériym, a tvoriac súčasť osadenstva pražských „Svojetistov“, ako aj legendárnej bratislavskej bohémie, späté s kultovým podnikom *Zlatá fantázia*.

¹ Už v roku 1921 Štefan Krčmériy v článku s príznačným názvom *Sluby* hodnotí Alexyho literárnu tvorbu povedľa Jána Smreka, Emila Boleslava Lukáča a Tida Jozefa Gašpara (KRČMÉRY, Štefan: *Sluby*. Národné noviny, 52, 1921, č. 50 – 51). O štyri roky neskôr (1925) s ním Ján Rob Poničan vo svojom známom triadickom delení „počíta“ v súvislosti s „humanistickými centristami“ (PONIČAN, Ján Rob: *Možnosť rozvoja slovenskej literatúry*. Mladé Slovensko, 7, 1925, č. 3, s. 13 – 15). Na záver dvadsiatych rokov (1929) Andrej Mráz v rámci hodnotenia „nových kníh“ vedľa noviniek Mila Urbana a Ivana Horvátha vyzdvihuje aj Alexyho zbierku *Grétko* (MRÁZ, Andrej: *Slovenská literatúra v uplynulom roku*. Slovenská politika, 10, 1929, č. 1, s. 2).

Napriek dojmu, ktorý by mohol vzniknúť zo stručnej, sotva päťstranovej kapitoly *Ako som sa stal spisovateľom*² z vlastných pamätí *Ovocie dozrieva* (1957), svoje literárne snahy nebral na ľahkú váhu ani samotný J. Alexy. Pri pozornejšom pohľade sa totiž ukazuje, že mali nielen svoju dôležitosť, ale aj ambície. Ba čo viac, odhalia sa aj fázy – akou bola napríklad tá v polovici tridsiatych rokov –, počas ktorých sa autor prozaickej aktivite venoval dokonca intenzívnejšie než (slávnejšej) výtvarnej³. Počiatky vzťahu výtvarného a literárneho úsilia pritom siahajú k úplným začiatkom Alexyho umeleckých aktivít ako takých. Práve ich priblíženie bude jadrom tohto príspevku.

V rôznych rozhovoroch či materiáloch z pozostalosti svoj prozaický začiatok Alexy opakovane situuje už do obdobia leta roku 1911. Náhodné stretnutie s bačom počas maľovania Haličského zámku vraj zapôsobilo na sedemnásťročného septimána lučeneckého gymnázia natoľko inšpiratívne, že sa rozhodol zvečniť aj túto udalosť – tentoraz s využitím literárneho média⁴. Takto vykreslená situácia pôsobí značne idylicky, pričom vzhľadom na vnímanie celku Alexyho života a diela disponuje výrazne emblematickými kvalitami. Jednak „zdola“ rámčuje celoživotný záujem o (umeleckú) tematizáciu, ak už nie o reálnu záchranu starých pamiatok, pričom „zhora“ tento záujem ohraničuje jeho posledná kniha *Tam ožila sláva*, napísaná pri príležitosti obnovenia Bratislavského hradu, na ktorej mal nemalý organizačný podiel. Jednak v nej môžeme jasne vidieť jeden z prvých dokladov Alexyho aktivizačnej citlivosti či životaschopnosti, ako aj zaujatie prostým človekom (neoddeliteľne späté s jeho literárnym dielom, veľmi zreteľné aj v tom výtvarnom). V neposlednom rade však takto vykreslená situácia sugestívne ilustruje jednoznačnú hierarchickú pozíciu výtvarného úsi-

² ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 180 – 184. Základné posolstvo kapitoly vystihuje jej podnázov (*Nesúď, aby si nebol súdený*) či záverečná veta: „*Literatúru a výtvarné umenie mám rovnako rád, i keď sa považujem len za maliara.*“ (Tamže, s. 184).

³ VESELÝ, Marian: *Janko Alexy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1967, s. 44.

⁴ Napr. PIŠŤUT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13, s. 2.

lia nad literárnym – aj tu má „navrch“ tak z časového a intencionálneho hľadiska, ako aj z hľadiska vynakladanej energie.

Výraznosť inklinácie k výtvarnému umeniu už v tomto období nie je doložená len obdobnými romantizujúcimi spomienkami zo zreých rokov autorovho života, ale napríklad aj fotkou, na ktorej je Alexy – ešte ako študent – zachytený pri sústredenej sochárskej práci⁵. V období, do ktorého zasadzuje vznik svojho prvého spisovateľského počinu, sa jeho vedomie o vlastnom výtvarnom talente jasne profilovalo do ústredného zámeru stať sa umelcom. Pri finančne výrazne obmedzených možnostiach sa v mimoriadne hektickom roku 1912 dokonca rozhodol pre krok, ktorý aj vzhľadom na vlašné konfesiónálne presvedčenie vykazoval značnú prímes zúfalstva: v nádeji na hmotné zabezpečenie a najmä možnosť štúdia sakrálneho umenia vstúpil do košického kňazského seminára. Po zistení, že naplnenie prvej motivácie je neisté a tej druhej vysoko nepravdepodobné, však veľmi rýchlo, už po pár dňoch, seminár opustil⁶. Výtvarným umením však naďalej žil. V zhode s preňho typickou neústupčivou činorodosťou si mal ešte v tom istom roku v rodnom Liptovskom Mikuláši zriadiť vlastný improvizovaný maliarsky kurz⁷. V roku 1916 sa potom zapísal na štúdium maľby na vysokej škole v Budapešti⁸. Štúdium mu síce rýchlo prekazil povolávací rozkaz do rakúsko-uhorského vojska, ale ani tam sa výtvarníctva celkom nevzdal – po istom čase bol dokonca oficiálne poverený maľovaním akvarelov pre vojnové múzeum vo Veľkom Varadíne⁹. A konečne – hneď po vojne sa pri prvej možnej príležitosti prihlásil na umeleckú akadémiu v Prahe. Aj keď tá „prvá možná príležitosť“ v skutočnosti znamenala prípravný kurz, ktorý začal navštevo-

⁵ Album s fotografiami a životopismi Alexyho a jeho rodinných príslušníkov. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BC 2.

⁶ ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 96 – 99.

⁷ ALEXY, Janko: *Zápasy v mladosti*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AS 27, s. 4.

⁸ ALEXY, Janko: *Let ku hviezdám*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AN 1, s. 17.

⁹ *Životopisy Janka Alexyho*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BF 17.

vať v januári 1919 (do riadneho prvého ročníka nastúpil od septembra rovnakého roku).

Úsilie spojené s literatúrou pôsobí v spoločnosti takýchto „kalvárií“ zaiste nenápadnejšie. Do veľkej miery je to však preto, že si ho príliš nevšimli ani literárni historici – Alexyho spisovateľské začiatky pre nich zvyčajne spadajú až do obdobia po roku 1918. Presnejšie – v družnom súzvuku s autorovými tézami o náhodných a externých pohnútkach tejto časti tvorby¹⁰ – do jesene roku 1920. Vtedy sa Alexy počas študijného pobytu v Paríži stretol so Štefanom Krčmérym, ktorý ho primäl k spisovateľskej aktivite a následne – tak, ako u viacerých iných talentovaných spisovateľov tohto obdobia – jeho literárnu činnosť výrazne podporoval. Okrem viacerých podporných článkov to znamenalo vydanie Alexyho debutovej zbierky *Jarmilka* v Knižnici slovenských pohľadov. Krčméry ju opatril vlastným výsostne priaznivým úvodom.

Silný autobiografický rozmer Alexyho próz, v ktorom hrajú jednoznačný prím motívy detstva a dospievania, tiež vedie k dominantnej tendencii pristupovať k obdobiu pred rokom 1918 ako k akejsi prehistorickej tematickej studnici; ako k „polofikčnému“ svetu. A naopak – len marginálne dochádza k vnímaniu (a vôbec nie k skúmaniu) tohto obdobia ako svojbytného intelektuálneho priestoru, v ktorom mohol Alexy literárne tvoriť či nebudaj publikovať.

V uvedenom duchu je konštruovaný aj podrobný súpis Alexyho personálnej bibliografie, zostavený Pavlom Halašom. V inak kvalitne spracovanej bibliografii chýba o publikačnej činnosti autora spreď roku 1918 akákoľvek zmienka. Časovo prvým záznamom je až článok z konca roku 1919 (*Čím sa máme zaoberať vo vianočných prázdninách?*¹¹) a začiatok písania umeleckých próz Halaša situuje do obdobia Alexyho parížskeho pobytu, teda o celý rok neskôr¹². Iný prístup je skôr výnimočný – v dostupných prácach píšu o predprevratovej tvor-

---

¹⁰ ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 180 – 184.

¹¹ HALAŠA, Pavol (zost.): *Janko Alexy*. Martin : Matica slovenská, 1974, s. 91.

¹² Tamže, s. 10 – 11.

be autora len dvaja literárni historici: Ján Gregorec¹³ a Daniel Šulc¹⁴. Aj tí však len veľmi stručne, ba neurčito. Je preto zrejmé, že Alexyho tvorbu ani jeden z dvojice nepoznal inak než sprostredkované – výlučne cez tvrdenia samotného autora, dostupné v dvoch publikovaných knihách jeho spomienok a (u Gregorca) v rozhovore s Milanom Pišútom¹⁵.

Ani vyjadrenia samotného Janka Alexyho (v rozhovoroch, spomienkových knihách či v materiáloch z pozostalosti) pritom podstatne podrobnejšiu a jasnejšiu informáciu neobsahujú. Ba čo viac, jednotlivé zdroje obsahujú rôzne, zvyčajne len čiastkové a vágne informácie, ktoré si neraz – v časových údajoch či názvoch – protirečia. Potvrďuje sa tak konštatovanie Mariana Veselého, že „spolahlivejšími prameňmi ako umelcove spomienky sú súčasné publicistické práce“¹⁶. Táto obmedzená dôveryhodnosť Alexyho spomienkových vyjadrení stavia potenciálneho bádateľa pred dva základné, vzájomne prepojené problémy: jednak je pravdepodobné, že okrem svojej stručnosti a neurčitosti sú autorove poznámky o literárnom úsilí z tohto obdobia aj nepresné (a teda sú nepresné aj poznámky Gregorca so Šulcom), čo prirodzene zvyšuje dôležitosť ich overenia na konkrétnych historických materiáloch; jednak má pátranie po týchto materiáloch iba jedinú počiatočnú oporu – a tou sú práve nedôveryhodné Alexyho spomienky.

Svoju prvú prózu, nazvanú *Bača spod Haličského zámku*, mal podľa týchto materiálov autor napísať a uverejniť už v roku 1911 v budapešť-

¹³ GREGOREC, Ján: *Próza Janka Alexyho*. Slovenská literatúra, 6, 1959, č. 3, s. 331.

¹⁴ ŠULC, Daniel: *Alexyho krátke prózy*. In: ALEXY, Janko: *Zapaľovač lámp*. Bratislava: Tatran, 1973, s. 326.

¹⁵ Rozhovor mal vyjsť v denníku Pravda. Ja tu odkazujem na jeho prepis, ktorý je uložený v Alexyho pozostalosti v Slovenskej národnej knižnici (PIŠŮT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13.).

¹⁶ Napriek tomu, že v čase vydania Veselého monografie Alexy ešte žil, bez pomoci archívnych fondov by „viaceré životopisné okolnosti zostali nezodpovedané“ (VESELÝ, Marian: *Janko Alexy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1967, s. 8).

tianskom časopise *Kresťan*¹⁷. Niečo sa môžeme dozvedieť aj o dvoch základných motiváciách pre jej napísanie: podnetne mala na Alexyho zapôsobiť dobová etnografická kniha¹⁸, ako aj náhodné stretnutie s miestnym bačom pri maľovaní zámku v Haliči pri Lučenci¹⁹. V záznamoch o próze sa ešte celkom frekventovane objavuje poznatok o publikačnej genéze, podľa ktorého ju mal Alexy poslať najprv do redakcie *Slovenských novín*. To, že nakoniec vyšiel v *Kresťanovi*, malo byť teda nečakaným prekvapením²⁰.

O samotnom texte (jeho obsahu či jazykovom štýle) sa dočítame ešte menej. Najkonkrétnejšia poznámka informuje len o „krátkej črte, opisujúcej rozhovor s miestnym bačom“²¹, a teda len minimálne presahuje rozmer toho, čo sa dá ľahko domyslieť už z proklamovaného názvu. Žánrové zaradenie je pritom spochybnené Alexyho typicky voľným zaobchádzaním s teoretickými pojmami (inde o tomto texte píše ako o „krátkej novelke“²² alebo „článku“²³). Slovné spojenie „opísať rozhovor“ sa zase môže viazať tak na koncepciu tematizácie látky, ako aj výlučne na samotnú látku. Informačný rozmer názvu tak prekročený vlastne ani nie je.

---

¹⁷ Zoznam kníh a monografií..., Životopisy Janka Alexyho. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BF 17 153, s. 1.

¹⁸ „V školskej knižnici som našiel knihu *Župy a mestá Rakúsko-Uhorska*. V jednom zväzku bola úvaha o Slovákoch. O Liptove napísal príspevok Belo Majláth, rodák z Ondrašovej, o slovenskom kroji mal článok Pavol Socháň, o slovenskej reči a literatúre Samuel Czambel. Knihu som si prečítal s veľkým záujmom a bol som rád, že konečne viem niečo z minulosti svojho národa. Myslel som, že i mne by sa patrilo napísať niečo o skúsenostiach pri maľovaní.“ (ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 85)

¹⁹ PIŠŮT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13, s. 2.

²⁰ Napr. ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 85.

²¹ ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 180.

²² ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 85.

²³ Zoznam kníh a monografií..., Životopisy Janka Alexyho. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BF 17 153, s. 1.

Alexyho poznámky o inej literárnej tvorbe z tohto obdobia sú ešte vágnejšie a stručnejšie. K písaniu sa mal podľa nich vrátiť až o dva roky neskôr, počas pobytu v preňho kultúrne stimulujúcom prostredí Prievidze. Ako lekárnický praktikant vtedy podľa týchto zdrojov publikoval (odborné?) články v neidentifikovanom „lekárnickom časopise“²⁴, ale aj „niekoľko rozprávok, z ktorých dve v maďarčine uverejnil (...) i nitriansky časopis, ktorého redaktor dochádzal k nám do prievidzskej lekárne.“²⁵

Zdá sa tiež, že na pátranie po Alexyho predprevratových textoch ani nebola vôľa. V prvom rade za to samozrejme môže konštatovaná okrajová pozícia, do ktorej sa Alexy ako spisovateľ postupne dostal. Aj v čase, keď bola jeho literárna tvorba v relatívne živej čitateľskej pamäti, pritom motiváciu k hľadaniu znižovala jednak predpokladaná potreba prekladu do slovenského jazyka, ale pravdepodobne aj to, že ich Gregorec na základe niektorých vyjadrení Janka Alexyho²⁶ identifikoval ako prózy *Náš strýko* a *Tetka Zuzanka*.²⁷ Teda ako prózy, ktoré boli v čase napísania štúdie už dobre známe, navyše v prístupnejšej slovenskej verzii. Obidve vyšli aj knižne: *Náš strýko* už v Alexyho debu-

²⁴ Album s fotografiami a životopismi Alexyho a jeho rodinných príslušníkov. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BC 2.

²⁵ ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 180.

²⁶ Gregorec pravdepodobne vychádza najmä z rozhovoru M. Pišúta s J. Alexym, v ktorom autor v tejto súvislosti uvádza poviedky *Strýko* a *Zuzanka*, pričom ich mal napísať „za vojny“ (PIŠŮT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*). Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13, s. 2). Okrem toho sa v pozostalosti Janka Alexyho, ktorá je uložená v národnej knižnici v Martine, nachádza autorom osobne zostavený *Zoznam kníh a monografií národného umelca Janka Alexyho*, v ktorom spomína „rozprávku *Tetka Zuzanka*“ (Zoznam kníh a monografií..., Životopisy Janka Alexyho. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BF 17 153, s. 1.), Gregorec k nej však ešte v čase písania svojho článku pravdepodobne nemal prístup. Keďže sa v iných dostupných zdrojoch názvy Alexyho textov v podobe, v akej ich uvádza Gregorec, neobjavujú, je možné, že túto záležitosť konzultoval priamo s Alexym.

²⁷ GREGOREC, Ján: *Próza Janka Alexyho*. Slovenská literatúra, 6, 1959, č. 3, s. 331.

te *Jarmilka* (1924) a potom vo viacerých výberoch; v jednom z nich, v *Zabudnutom svete* (1946), spolu s druhou menovanou prózou.

Dosah konštatovania o problematickosti Alexyho spomienkových tvrdení môžeme pritom vidieť už pri overovaní jeho najčastejších a najviac konkrétnych vyjadrení o prvej publikovanej próze *Bača spod Haličského zámku*. Po tomto podobnom, ani celkom inom Alexyho texte totiž v období rokov 1906 až 1915 či už v časopise *Krestan* alebo v *Slovenských novinách* nie je ani stopa.

Ako celkom uspokojivý dôkaz neexistencie predmetnej prózy by to však nestačilo. Hoci totiž Alexy vlastnú históriu „ohýbal“ frekventovane a konkrétne uvádzané údaje (roky, mená, a pod.) často „nesedia“, v jeho nebeletrizovaných spomienkach ťažko nájsť situáciu, ktorá by bola úplným výmyslom. Zvlášť, ak sa v nich (hoci aj v istých modifikáciách) spomína opakovane. Snímku akvarelu *Haličský zámok*, pri maľbe ktorého mal vzniknúť námet prvého napísaného textu, ostatne nájdeme vo Veselého monografii, hoci je v nej datovaný už do roku 1907²⁸. Text s tematikou stretnutia s haličským bačom teda pravdepodobne naozaj vznikol. Stále však nie je jasné, či a kde bol uverejnený. Okrem vyššie spomínaných periodík to určite nebolo na stránkach *Slovenských ľudových novín*, ani *Besiedky Slovenského týždenníka*. To isté by sa azda mohlo povedať aj o samotnom *Slovenskom týždenníku*, hoci v dostupných kópiách je práve v predmetnom ročníku 1911 z čísla 39 vystrihnutá rubrika *Besednica*, v ktorej by sa Alexyho text teoreticky nachádzať mohol. Celkom vylúčené nie je ani to, žeby bol nakoniec publikovaný – tak ako ďalšie juvenilne texty – v časopise maďarskej proveniencie.

---

²⁸ VESELÝ, Marian: *Janko Alexy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1967, s. 10. Podľa Veselého však tento údaj priamo na obraze (ako aj na väčšine Alexyho obrazov) nie je zaznačený. Rok 1907 je teda „len“ predpokladom Alexyho monografistu, založenom na „výskume a začlenení toho-ktorého diela v kontexte umelcovho vývinu“. Keďže v tomto prípade uvádza Veselý pri obraze konkrétny rok, podľa metodológie, ktorú predostrel, bol o tomto datovaní pomerne uspokojivo presvedčený. Nie je však jasné, o aké konkrétne fakty svoje presvedčenie oprel (všetky údaje: VESELÝ, Marian: *Janko Alexy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1967, s. 325).

Kedže však nateraz zostáva *Bača spod Haličského zámku* nezvestný, o povahe či vnútorných vzťahoch s neskoršou tvorbou je v prípade tejto potenciálne prínosnej ukážky Alexyho raného autorského rukopisu možné iba špekulovať. Na základe názvu, vyjadrených motivácií a jasných spisovateľských preferencií známych z neskoršej tvorby sa dá domnievať, že išlo o krátku črtu so zrejším zameraním na ústrednú postavu baču či pastiera. Bolo by určite zaujímavé sledovať, v akej miere Alexy už v tejto fáze „beletrizoval“, lyrizoval a nastavoval svoju typicky melancholickú výrazovosť; akým spôsobom ústrednú postavu literárne využil. Je otázne, či sa táto črta v súvislosti s povojnovými textami podobá viac na subtilnú osobnou melanchóliou zafarbené literárne portréty (napr. už spomínaný *Náš strýko*), ľahké spomienkové skice (napr. *Doktor Ján Čvíkota* zo zbierky *Grétka*) alebo ešte ľahšie ľudové fejtóny (texty zo zbierky *Na voľnej vôľuške*).

Podobne nezvestnými – hoci tu je pravdepodobnosť trvalosti tohto stavu ešte vyššia – zostávajú aj neskoršie články pre neznámy lekárnický časopis. Tie by teoreticky mohli byť zaujímavým príspevkom k obrazu Alexyho „oblúbeného“ beletrizovania vecných či publicistických žánrov.

V kontexte disproporcie v množstve záznamov o predprevratových prvotinách môže znieť paradoxne, že jedinými textami z tohto obdobia, ktoré sa naozaj podarilo objaviť, sú práve prózy napísané počas lekárskej anabázy v Prievidzi. Nachádzajú sa v piatom a šiestom (1914 a 1915) ročníku nitrianskeho týždenníka *Nyitravármegye (Politikai ujság)*. Ani vysoká miera vágnosti v Alexyho (respektíve Gregorcových) údajoch pritom zároveň „nestačí“ na to, aby medzi nimi a skutočnosťou neexistovali žiadne odlišnosti. Textov bolo totiž nakoniec uverejnených až päť. Ide o poviedkové črty *Zenélo órák* (v preklade: *Hracie hodiny*)²⁹, *Hittler (Hittler)*³⁰, *Rozsdás, a tímármester (Garbiarsky majster Hrdzavý)*³¹, *Zsuzsó (Zuzka)*³² a *Proletárlelkek (Proletárske*

²⁹ ALEXY, János: *Zenélo órák*. Nyitravármegye: Politikai ujság, 5, 1914, č. 26, s. 2 – 3.

³⁰ ALEXY, János: *Hittler*. Nyitravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 5, s. 2 – 3.

³¹ ALEXY, János: *Rozsdás, a tímármester*. Nyitravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 17, s. 7 – 8.

³² ALEXY, János: *Zsuzsó*. Nyitravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 2, s. 3 – 5.

duše)³³. Aj keď sa medzi týmito textami nachádzajú i príbuzné črty k *Tetke Zuzanke* a *Nášmu strýkovi*, okrem rozdielnych názvov (v preklade *Zuzka*, resp. *Hracie hodiny*) sa od neskorších podôb, s ktorými ich Gregorec implicitne stotožnil, podstatne líšia aj v iných, podstatnejších aspektoch. Kým medzi dvojicou textov *Hracie hodiny* – *Náš strýko* existuje naozaj úzke prepojenie (v podstate v totožnej podobe a úlohe sa opakuje protagonista, rozprávač, jeho vzťah s protagonistom, prevažne statickosti nad dynamickosťou, viaceré motívy či „dejový“ konflikt), súvislosť medzi *Zuzkou* a *Tetkou Zuzankou* je založená výlučne na rovnakej látke (reálnej osobe Alexyho tety s charakteristickými vlastnosťami). Podobný štýl spracovania pritom prirodzene vyplýva zo vzťahu autora (resp. autorského štýlu) a predmetnej skutočnosti.

Mieru prepojenia so svojimi povojnovými posttextami, akú možno registrovať medzi črtami *Hracie hodiny* a *Náš strýko*, pri zvyšných štyroch „prievidzských prózach“ naozaj nenájdeme. Alexy k nim spätne pristupoval nanajvýš ako k akýmisi prototypom, ponúkajúcim kompozičné, tematické či motívické „súčiastky“ pre výstavbu neskorších próz (väčšinou pritom čerpal skôr z reálnej látky v ich pozadí než priamo z nich). Z prózy *Garbiarsky majster Hrdzavý* takto napríklad pre poviedku *Fráter Kazimír* (zb. *Grétko*) znovu vybral motív vodného živlu, ktorý každoročne premiestňuje pôdu z jednej záhrady do druhej³⁴, v próze *Testamenty* (zb. *Grétko*) na väčšej ploche rozvinul motív napísania poslednej vôle ako iluzórnej demokratizačnej útechy postáv zo

³³ ALEXY, János: *Proletárlelkek*. Nyitrávármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 31, s. 3 – 4. S päťicou próz môžem interpretačne pracovať vďaka prekladu, ktorý pre potreby výskumu urobila Marta Fülöpová. Keďže tieto preklady ešte neboli nikde publikované, pri citáciách uvádzam len ich názvy bez čísla strán.

³⁴ Avšak kým v próze *Garbiarsky majster Hrdzavý* potok každú jar o pôdu „okráda“ titulnú postavu a prináša ju do mnišskej záhrady, v próze *Fráter Kazimír* je tento pohyb „opačný“ – Váh „z roka na rok odhltáva po kuse z kláštornej záhrady a odnáša to o dva kilometre nižšie tesárovi Adamovi“ (ALEXY, Janko: *Grétko*. Bratislava : Leopold Mazáč: Svaz slovenského študentstva, 1928, s. 16). Táto zmena (spoločne s výraznejšou veľkosťou a s predtým absentujúcim názvom prírodného živlu) akoby podčiarkovala Alexyho čoraz väčší príklon od metafyzickej symboliky k (ne)každodennej denotatívnej anekdotickosti.

sociálnej periférie, kým v *Ondrejкови* (zb. *Jarmilka*) sa znovu objavuje záverečné „hlásenie sa u smrti“³⁵ spoločensky odsúdeného protagonistu.

Osobitým prípadom je v tomto ohľade poviedka *Šliffier* (zb. *Jarmilka*). Jednak preto, že z hľadiska „recyklácie“ pred tým využívaných prvkov je v kontexte Alexyho literárneho diela najvýraznejším kompilátom, a tiež preto, že Alexy pri nej paradoxne priamo neťaží tak z prózy *Hittler*, venovanej „rovnakej“ postave, ako z črty *Zuzka*. S *Hittlerom* totiž *Šliffiera* opäť spája predovšetkým látka – skutočná existencia spredmetneného stolára a s ním spojených skutočností (obmedzený vzťah s dedinským kolektívom, alkoholizmus, smrť vo vlastnej stolárskej dielni „pod hoblbankom“). Alexy pritom opäť využíva konotačne podobne nasýtené motívy spevu či falošného hrania na husle, ako aj umiestnenie tejto postavy „do tieňa pri stĺpe“ počas bohoslužieb³⁶. *Šliffierov* príbeh je však oproti *Hittlerovmu* rozvíjaný na menšom textovom priestore. Tým Alexy prehlbuje tajomnosť životného osudu protagonistu, a zároveň naopak celkom potláča predchádzajúci rozmer potenciálnej fantastickosti³⁷.

Väčšinu „prievidzských próz“ teda naozaj tvoria originálne, autonómne, svojbytné texty, hodné – prinajmenšom v kontexte Alexyho tvorby – laickej i odbornejšej pozornosti. Ak dokonca porovnáme dvojicu najužšie spätých próz (t. j. *Hracie hodiny* a *Náš strýko*), tak zistíme,

³⁵ ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Svätý Martin : Knižnica Slovenských pohľadov, 1924, s. 63.

³⁶ Tamže, s. 67.

³⁷ „Jednej vlhkej, daždivej jari, keď sa topil sneh, boli v chotári veľké zosuvy a prepady pôdy a od kopca porasteneho veľkými vrúbami prichádzali hrozivé správy. Nad zemou, na vlhkej močaristej pôde, pri trstí sa kolísali malé plamene s modrastým, fialkastým svetlom, skackali sem a tam a plašili okoloidúcich na smrť. Mešťania zvedaví boli na tento úkaz a po nociach v húfoch navštevovali tieto miesta, tvrdili, že sa kedysi na tom mieste mohla odohrať bitka, plamene vychádzajú z tiel padlých, podľa tých múdrejších sa rozhořeli plyny močiara. V jednu tmavú noc, keď bolo vonku veľmi veľa ľudí, bolo z tmy pri močiari počuť zvuky muziky, najprv len slabo, leďva počuteľne, potom stále silnejšie, divokejšie, neskôr bezuzdne, zbesilo, nakoniec krutý pukot, praskot a ľudia s úľakom počúvali, ako *Hittler* láme svoje drahé husle“ (*Hittler*).

že zásahy do pretextu išli na úkor viacerých lyrických kvalít. Čo je snáď ešte podstatnejšie – päťica Alexyho juvenílií vytvára určitú tematickú a kompozičnú šírku (od osobného cez rodinné a lokálne k spoločenskému; od črty k poviedke; od náladovej skice k satire), za ktorou možno tušiť vedomé tvorivé hľadanie talentovaného spisovateľa.

Inou otázkou je literárna lektúra v pozadí juvenílií. Tvar próz totiž nezaprie to, čo platí aj pre Alexyho povojnové literárne prejavy (a ostatne aj pre jeho ďalšie činnosti, nevynímajúc – do istej miery – tú výtvarnú): výrazný spontánno-improvizačný ráz. Azda je naozaj pravda, že – aj pre vážnu očnú chorobu – Alexyho čitateľský záujem (nielen) v tomto období zásadne „nepresahoval bežnú mieru a požiadavky školského čítania“³⁸. Hoci ho niektoré knihy podľa vlastných slov až „uchvátili“³⁹, vo svojich spomienkach takých kníh uviedol iba niekoľko. V období štúdia na gymnáziu v Lučenci to mali byť viacerí maďarskí autori (Mór Jókai, Mihály Vörösmarty, Daniel Berszenyi, János Arany, Sándor Petőfi)⁴⁰, ako aj vedecko-fantastický popularizačný román francúzskeho astronóma Camilla Flammariona *Omega: Koniec sveta*, ktorý mu mal „rozbúriť myseľ“⁴¹. Od roku 1913 sa zase v súvislosti s lekárnickou praxou v Prievidzi dostával aj do už spomínaného kontaktu s miestnou národne uvedomelou slovenskou inteligenciou, prostredníctvom ktorej mal bližšie spoznať diela Hviezdoslava, Vajanského, Kukučina či Sládkoviča, ale aj nešpecifikované „české knihy“⁴².

³⁸ GREGOREC, Ján: *Próza Janka Alexyho*. Slovenská literatúra, 6, 1959, č. 3, s. 331.

³⁹ ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 108.

⁴⁰ „Ináč Berszenyiho, Vörösmartyho a Aranyove básne i mňa vedeli rozohriať, sálala z nich prenikavá rodoláska, vyvolaná tragickými udalosťami maďarského národa po roku 1849. Kratšie literárne práce som mohol prečítať, ale prebijať sa bezkrvnými románmi takého baróna Jósiku, to už nešlo“ (tamže, s. 80). V rovnakej publikácii spomína aj „vyrastanie na Vörösmarthyho básňach a Jókaiových románoch“ (tamže, s. 102).

⁴¹ Tamže, s. 79.

⁴² „Večerami chodil ku mne profesor kreslenia Dezider Szende. Potom lekár Ján Čvíkoka, takto statočný uvedomelý Slovák. Objednávali sme revolučný študentský časopis „Púčky“ priamo zo Smrečian od redaktora Mateja Janču. Od kníhkupca Františka Klimeša z Míkulaša dochádzali nám slovenské knihy, Hviezdoslav, Vajanský, Kukučín, Sládkovič. V miestnom podniku Carpathia pôsobil Čech Jakeš, on mi do-

Krátko pred pobytom v Prievidzi naňho zase mali výrazne zapôsobiť dva významné ruské romány – *Otcovia a deti* od Turgeneva a Dostojevského *Zločin a trest*⁴³.

Naozaj teda ide predovšetkým o autorov (a diela) „školského čítania“, ktorí mali v čase druhého decénia minulého storočia už pevné miesto v kánone svojich národných literatúr (či svetovej literatúry ako takej). Zároveň však už v čase, v ktorom sa k nim Alexy dostal, zásadne strácali svoju tematicko-poetickú progresívnosť.

Kanonické diela vyššie uvedených autorov však napriek manifestovanému „uchváteniu“ predovšetkým v juveniliách a v prózach prvých rokov novej republiky rezonujú iba vzdialene. Ak sa teda nechceme uspokojiť s príťažlivo alibistickými slovami o „len pre seba a k sebe sa primkynajúcom slohu, ktorý nemá vzťahu ku iným“⁴⁴, už tento paradox vcelku spoľahlivo indikuje, že diapazón „uchvátené“ prečítaných literárnych diel musel byť širší. Prečo ich však Alexy nespomína? Snáď preto, že oproti dielam, ktoré som uviedol vyššie, pravdepodobne nešlo o knihy, ale „len“ o príspevky v súdobých periodikách, ku ktorým mal doložené v Liptovskom Mikuláši a Prievidzi, ale zaiste aj v Lučenci dobrý prístup. Takto sa mohol ľahko dostať k štýlovo modernejším, respektíve subjektívnejším stratégiám a motívom v prózach Jozefa Gregora Tajovského, Janka Jesenského či Gyulu Krúdyho, ku ktorým mal už v tomto období podstatne bližšie – portrétovosťou, citovou zaangažovanosťou rozprávača či lyrickými kvalitami. Na prečítané „besednicové“ texty ako inšpiračný zdroj tiež poukazuje od začiatku preferovaný žáner črty, ako aj povojnové publikačné balansovanie na hrane publicistiky a beletrie. Svoje korene v publicistickej tradícii len ťažko zatají aj prostota anekdotickej línie Alexyho tvorby⁴⁵.

---

nášal české knihy.“ (ALEXY, Janko: *Zápasy v mladosti*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AS 27, s. 3).

⁴³ ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 108 – 109.

⁴⁴ Anon.: Janko Alexy: *Veľká noc*. Rozvoj, 9, 1930/1931, č. 8, s. 191.

⁴⁵ V tomto duchu sa napríklad nesie próza Móra Jókai *Povraz je dobre namočený*, ktorá v roku 1911 vyšla v Alexym spomínaných Slovenských novinách (JÓKAI, Mór: *Povraz je dobre namočený*. Slovenské noviny, 26, 1911, č. 254 – 255). Okrem svojej

To, že mladý Janko Alexy v novinách publikovanú beletristiku vnímal, je však dokázateľné aj inak, než hľadaním genetických vzťahov s tvorbou iných autorov. Sám Alexy totiž pri zmienke o svojom prvom publikačnom pokuse v *Slovenských novinách* nezabudol pripomenúť, že do nich „voľakedy i Timrava písala“⁴⁶. S tým spojený fakt uvedomovania si možností, ktoré ponúkajú noviny a časopisy, je veľavýznamný aj pri spojení s Alexyho neskoršou nadmernou publikačnou aktivitou. Pri autorovi, ktorý vynikal citlivosťou na rôznorodé možnosti spoločenskej (seba)realizácie či (seba)prezentácie, sa totiž zdá, že významným, ba možno aj rozhodujúcim vplyvom prečítaných literárnych diel nebola umelecká inšpirácia, ale fakt ich literárnej imanencie, komunikatívности, pôsobiaci ako lákavá ponuka, stimul pre písanie ako také.

Citlivosť na obdobné stimuly Alexy potvrdzuje už svojím prvým, doteraz nenájdеныm literárnym pokusom. V jednom z autobiografických textov, ktoré sa dotýkajú tejto udalosti, totiž konkrétne prezrádza, že popud k napísaniu nezvestného článku o miestnom bačovi možno vystopovať už ku knihe *Župy a mestá Rakúsko Uhorska*, po ktorej usúdil, že by sa aj jemu „patrilo napísať niečo o skúsenostiach pri maľovaní“⁴⁷.

Už vôbec prvý Alexyho text teda vo svojej podstate nebol len vedľajším produktom rozmarnej chvíle, ale „vážnym“ projektom, aj keď v tomto prípade miereným azda viac etnograficky než umelecky. Aj súpis všetkého, čo mladý Alexy podľa vlastných tvrdení v tomto období napísal (respektíve publikoval), stavia automaticky prijímaný vzťah medzi výtvarným a literárnym úsilím do trochu problematizujúceho svetla. Naďalej platí, že kým výtvarná tvorba bola pre Alexyho už v predprevratovom období vedome rozvíjanou nutnosťou, tá literárna

---

anekdotickosti ho s obdobnou Alexyho tvorbou (počínajúc prievidzským textom *Proletárske duše*) zblízuje aj spoločensko-psychologicky prostý protagonist, jednoduchá zápleтка či dôraz na dialogickosť.

⁴⁶ PIŠŮT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13, s. 2.

⁴⁷ ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 85.

„len“ možnosťou⁴⁸. Išlo však o možnosť, k využitiu ktorej naplno smeroval vždy, keď sa pre to vytvoril kultúrny priestor či dopyt⁴⁹.

Literatúra a pramene

Album s fotografiami a životopismi Alexyho a jeho rodinných príslušníkov.

Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BC 2.

ALEXY, Janko: *Grétka*. Bratislava : Leopold Mazáč: Sväz slovenského študentstva, 1928.

ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Svätý Martin : Knižnica Slovenských pohľadov, 1924.

ALEXY, Janko: *Let ku hviezdám*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AN 1.

ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.

ALEXY, Janko: *Ťažké začiatky* (autobiografická spomienka). Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AS 22.

ALEXY, Janko: *Zápasy v mladosti*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AS 27.

ALEXY, Janko: *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956.

ALEXY, János: *Hittler*. Nyittravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 5, s. 2 – 3.

ALEXY, János: *Rozsdás, a tímármester*. Nyittravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 17, s. 7 – 8.

ALEXY, János: *Zenélo órák*. Nyittravármegye: Politikai ujság, 5, 1914, č. 26, s. 2 – 3.

---

⁴⁸ V pozostalosti Janka Alexyho nájdeme zmienku aj o ďalšej takejto príležitosti spred roku 1920, ktorú náš autor využil. Malo ísť vytvorenie improvizovaného bábkového divadla v Liptovskom Mikuláši, pre ktoré Alexy napísal „*napochytre hry s vlastenckým obsahom*“ (ALEXY, Janko: *Ťažké začiatky* (autobiografická spomienka). Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AS 22).

⁴⁹ Štúdia vznikla ako výstup grantového projektu VEGA 2/0066/20 *Modernizmus v slovenskej literatúre II*.

- ALEXY, János: *Zsuzsó*. In: Nyitravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 2, s. 3 – 5.
- ALEXY, János: *Proletárlelkek*. In: Nyitravármegye (Politikai ujság), 6, 1915, č. 31, s. 3 – 4.
- Anon.: *Janko Alexy: Veľká noc*. Rozvoj, 9, 1930/1931, č. 8, s. 191.
- GREGOREC, Ján: *Próza Janka Alexyho*. Slovenská literatúra, 6, 1959, č. 3, s. 331 – 344.
- HALAŠA, Pavol (zost.): *Janko Alexy*. Martin : Matica slovenská, 1974.
- JÓKAI, Mór: *Povraz je dobre namočený*. Slovenské noviny, 26, 1911, č. 254 – 255.
- KRČMÉRY, Štefan: *Sľuby*. Národné noviny, 52, 1921, č. 50 – 51.
- Listy Janka Alexyho Jánovi Smrekovi*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 181 A 2.
- MRÁZ, Andrej: *Slovenská literatúra v uplynulom roku*. Slovenská politika, 10, 1929, č. 1, s. 2.
- PIŠŮT, Milan: *Stretnutie s Jankom Alexym po jeho šesťdesiatke (rozhovor)*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 AZ 13.
- PONIČAN, Ján Rob: *Možnosť rozvoja slovenskej literatúry*. Mladé Slovensko, 7, 1925, č. 3, s. 13 – 15.
- ŠULC, Daniel: *Alexyho krátke prózy*. In: ALEXY, Janko: *Zapaľovač lúč*. Bratislava : Tatran, 1973, s. 325 – 329.
- VESELÝ, Marian: *Janko Alexy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1967.
- Životopisy Janka Alexyho*. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia. Signatúra: 153 BF 17.

Tri osobnosti slovenskej lingvistiky so značkou 1920 (Ján Horecký, František Miko, Vincent Blanár)

Slavomír Ondrejovič

Abstract

Three Slovak linguists born in 1920: Ján Horecký, František Miko, and Vincent Blanár

This study deals with three important personalities of Slovak linguistics – Professors Ján Horecký (1920–2006), František Miko (1920–2010), and Vincent Blanár (1920–2012) – who were all born in 1920. Indeed, this year we celebrate the centenary of their births. Each of these figures significantly contributed to the development of Slovak linguistics in the second half of the twentieth century, and in the early twenty-first century they also gained international recognition. This study discusses their methodological foundations; their overlaps with other scholarly disciplines (Slavic studies, classical philology, foreign languages and cultures, literary science, and aesthetics); their most important monographs, scholarly, and lexicographic works; and the awards they received for their lifelong contribution to the development of linguistics.

Keywords: Slovak linguistics, Ján Horecký, František Miko, Vincent Blanár, the centenary of their birth

V roku 2020 si slovenská jazykoveda pripomína sté výročie naraz troch významných osobností – profesorov lingvistiky, ktorí boli a doteraz sú známi aj (so) svojimi vedeckými školami na Slovensku, ale aj v európskej, najmä slovanskej scéne. Je to Ján Horecký (5. 1. 1920 – 11. 8. 2006), František Miko (13. 4. 1920 – 13. 11. 2010) a Vincent Blanár

(1. 12. 1920 – 27. 9. 2012). Ako vidieť podľa týchto údajov, ani jeden z nich sa síce nedožil svojej vlastnej storočnice, ale aj život v dĺžke 84, 90 a 92 rokov je dostatočne dlhý na to, aby mohli tieto authority mať vplyv na našu, prípadne aj európsku jazykovedu v druhej polovici 20. storočia i na začiatku 21. storočia. Samozrejme, to iba za predpokladu, že tieto osobnosti (by) mali dostatočný rešpekt a prestíž. A s týmito atribútmi sa mená všetkých troch spájali vo svojom čase viac než dosť. Je preto dôležité, aby sme ich predstavili aj pred zahraničným publikom.

Profesor všeobecnej jazykovedy PhDr. Dr. h. c. **Ján Horecký**, DrSc., bol bezpochyby jedným z najvýnimočnejších zjavov novodobej slovenskej jazykovedy i vedy na Slovensku vôbec. Stál takmer 60 rokov takmer pri všetkom závažnom, čo slovenskú jazykovedu posúvalo dopredu. Už ako 29-ročný prišiel so svojou pozoruhodnou *Fonologiou latinčiny* (1949) a odvtedy sa stáva stálicou vo hviezdnom priestore slovenskej jazykovedy aj s presahmi do priestorov klasickej filológie. Zanechal po sebe neobyčajne rozsiahle a mnohostranné dielo, čo potvrdzuje jeho priam gigantický súpis položiek, obsahujúci viac ako 2000 bibliografických jednotiek publikovaných prác, no o jeho výnimočnosti svedčí aj počet žiakov a nasledovníkov viacerých generácií, ktorí dnes pracujú v slovakistike, slavistike, všeobecnej jazykovede, klasickej filológii, v moderných filológiách, i v ďalších oblastiach viac alebo menej súvisiacich s jazykom, prípadne s literatúrou.

Na vynikajúceho reprezentanta modernej slovenskej jazykovedy, uznávaného na Slovensku i v zahraničí (tam často dokonca ešte viac než doma), vyrástol doma a doma aj pôsobil. Profesor Ján Horecký chodil síce do sveta, okrem iného bol na pobyte v Kanade i na prednáškovom turné v Číne, ale nikdy sa tam nezdržal dlho. Doma sme ho čakali my: jeho aspiranti, stážisti, doktorandi a žiaci, spolupracovníci a priatelia, ktorí sme si zvykli za to polstoročie, čo pôsobil v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, že bol pre nás neustále k dispozícii a navyše mal pre nás vždy čas. A, pravdaže, doma ho čakala slovenčina, jeho rodný jazyk v pestronádherných varietách, či už v spisovnej, stupavskej, ale aj v mnohých ďalších verziách. Výskumne J. Horeckému nebol vzdialený ani jazyk bratislavského podsvetia, aj keď zväčša iba cez prizmu literárneho spracovania.

Na odborný rast Jána Horeckého mal vplyv najmä profesor Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Jozef Miloslav Kořínek a zrejme aj kodanský štrukturalista Louis Hjelmslev. Ako pre člena Bratislavského lingvistického krúžku boli preňho dôležité najmä podnety pražského funkčného štrukturalizmu, no mimoriadne inšpiratívne pre jeho lingvistické myslenie bolo aj štúdium latinčiny. Najdôležitejším predpokladom utvárania každej výnimočnej osobnosti ostávajú však zvyčajne predsa len vlastné dispozície a schopnosti. Okrem neobyčajnej šírky a hĺbky vzdelania, ktoré uňho obdivovali aj tí, čo s ním zásadne polemizovali. Aj tí sympatizovali s jeho schopnosťou preniknúť do jadra problémov a javov tou najrýchlejšou skratkou, s jeho humanizmom, morálkou a pevnými charakterovými vlastnosťami.

K výnimočným vlastnostiam Jána Horeckého patrilo aj to, že s každým hovoril v odbornej i priateľskej debate ako s partnerom. Nedával najavo svoju intelektuálnu prevahu, rozdával a rozdával sa, lebo dobre vedel, že toto rozdávanie je zároveň zasieváním. Inšpiratívne pre jeho široké okolie boli nielen jeho štúdie, knihy, kompendiá a prednášky, ale podľa antického vzoru aj rozhovory. Bol človekom vskutku syntetizujúcim a integrujúcim. Ak sa niekedy hovorí, že v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV je klíma ľudsky doteraz priaznivá a v porovnaní s mnohými inými vedeckými pracoviskami aj mimoriadne kolegiálna, „nastavil“ ju práve on. Predovšetkým on bol tým médiom, z ktorého ústav žije a profituje podľa môjho názoru dodnes. Ale nejde len o atmosféru v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV. Ide o celú slovenskú vedu o jazyku. Nikdy sa netváril ako majiteľ jedinej pravdy a tú „svoju“ pravdu nikdy nepresadzoval mocensky, presviedčal iba argumentmi. Mal ďaleko od eristickej argumentácie, čo dokladajú nielen jeho štúdie venované argumentácii, ale celá jeho tvorba. Jeho jasný štýl i diskusný spôsob ovplyvnili ovzdušie celej slovenskej jazykovedy.

Ján Horecký nastúpil ešte počas štúdií na podnet Jozefa M. Kořínka a Ľudovíta Nováka na vtedy sa konštituujuce slovakistické akademické pracovisko Jazykovedný ústav SAVU a v oficiálnych službách Akadémie ostal takmer 50 rokov. Ale ani potom sa neodobral – ovenčený vavrínmi – na zaslúžený odpočinok. Naďalej ostal na pulze dňa. S neutíchajúcou energiou otváral nové témy a perspektívy jazykovedného výskumu, nanovo premýšľal veci, ale prinášal nové inšpirácie aj zo

zahraničia, vždy však obohatené o osobité horeckovské domýšľanie, naďalej zaplňal biele miesta na mape slovenského jazyka i na mapách iných jazykov. Hovorí o tom aj rozpracúvanie jeho posledných tém – typológie jazykového vedomia, teórie výpovedných aktov a ďalších avantgardných tematík. Vlastne s ústavom žil až do roku 2006, do svojich posledných dní bol prítomný takmer na všetkých dôležitých akciách, ktoré organizoval ústav, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV alebo aj iné slovakistické pracoviská.

Ako je azda dostatočne známe, už od začiatku profesionálnej dráhy zaujala profesora Jána Horeckého terminológia. V zlatom fonde slovenskej jazykovedy natrvalo ostanú zapísané jeho *Základy slovenskej terminológie* (1956). Terminologické skúsenosti však zúročoval aj pri každodenných výkladoch novovznikajúcich termínov v najrozmanitejších odvetviach a odboroch, pri príprave desiatok terminologických príručiek, ale napríklad aj pri zostavovaní mnohojazyčného *Slovníka slovanské lingvistické terminologie* (1977 – 1979). Postupne tvoril a oživoval a vlastne aj oživil vedeckú a odbornú slovenčinu, ktorá si v danom čase „pýtala“ práve takéhoto demiurga. Okrem toho venoval pozornosť i jazyku literatúry, počnúc jazykom svojho oblúbenca Jána Hollého a končiac podrobnými analýzami jazyka súčasnej slovenskej literatúry, napr. u Štefana Moravčíka a Petra Pišťanka. Zakladateľský význam majú aj jeho práce *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959) a *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964). Neskôr prišli aj ďalšie slovotvorné a iné monografie, domáce i zahraničné (napr. *Variation in Language*, 1992; *Semantic of Derived Words*, 1994), vďaka čomu sa aj v zahraničí hovorilo a doteraz hovorí o slovenskej slovotvornej škole.

Prof. Ján Horecký bol priekopníkom a rozvíjateľom lingvistického výskumu i na mnohých ďalších poliach. Položil základy slovenskej fonológie a gramatiky, inšpirovanej generatívnymi podnetmi. Uznávaný ostane i jeho *Úvod do matematickej jazykovedy* (1978) a za svojho predchodcu ho oprávnené považuje aj súčasná korpusová lingvistika na Slovensku. V nebývalej miere rozvinul teoretický a metodologický výskum jazyka na Slovensku – jednak ako dlhoročný hlavný redaktor teoretického *Jazykovedného časopisu*, a jednak v podobe veľkého počtu štúdií nadväzujúcich na domácu i zahraničnú produkciu i v podobe knižných monografií *Základy jazykovedy* (1975, 1978) a *Vývin a teória*

jazyka (1983). Nezabudnuteľné ostane jeho vedenie projektu *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny*, plodom ktorého je vo vedeckom svete známa a úspešná rovnomenná monografia (1989) i spolupráca na *Encyklopédii jazykovedy* (1993), v ktorej sa zasa naplno prejavili jeho encyklopedické vedomosti. Napísal stovky komentárov, rozhľadových článkov, recenzií i poznámok akoby na okraj, v ktorých s potrebným nadhľadom a detailne glosoval aktuálny vývoj disciplíny doma i vo svete. Širšej verejnosti venoval práce *Kultúra slovenského slova* (1956, 1958), *Spoločnosť a jazyk* (1982), *Slovenčina v našom živote* (1988), *O jazyku a štýle kriticky aj prakticky* (2000) a viaceré ďalšie. Menej známe, ale rovnako podnetné pre moderné vnímanie problémov jazykovej kultúry sú jeho cyklostylované vydania *Reč o reči* (1996) a *Slovenčina – náš prestížny jazyk* (2000), ktoré vyšli v Slovenskom rozhlase.

Profesor Ján Horecký sa preslávil originálnou teóriou spisovného jazyka, ktorou – v súlade s tzv. komunikačno-pragmatickým obratom vo svetovej jazykovede – reagoval na novú klímu a podnety vedeckého diskurzu poslednej tretiny 20. storočia. Tento obrat sa však uňho neodzrkadlil iba v novej teórii národného jazyka, ale aj v objavných sociolingvistických, psycholingvistických a pragmaticky a komunikačne orientovaných štúdiách, ktoré sa stali bázou pre súčasné sociolingvistické a pragmalingvistické smerovanie slovenskej jazykovedy. V tejto súvislosti sa hodí odcitovať krátku pasáž z jeho eseje *Človek a jeho jazyk*, v ktorej pregnantne zhodnotil výskumný program hlavného prúdu slovenskej jazykovedy konca 20. storočia: „Dnes po dvadsiatich rokoch ďalšieho štúdia o používaní jazyka vidím dva vážnejšie nedostatky. Prvý je ten, že je tu zrejmá príliš veľká vzdialenosť, medzera medzi jazykom a spoločnosťou, spoločnosť sa charakterizuje vo veľmi všeobecných črtách. Druhý nedostatok je v tom, že v celom výklade sa zdôrazňuje jazyk ako systém, stráca sa človek, tvorca a používateľ jazyka, homo loquens“¹.

O tom, aký bohatý a široký bol vejár jeho záujmov, svedčia nielen disciplíny, v ktorých bol na Slovensku absolútnou autoritou (fonológia,

¹ HORECKÝ, Ján: *Človek a jeho jazyk. Esej čiže pokus o charakteristiku vzťahu. Jazykovedný časopis*, 51, 2000, č. 1, s. 3.

gramatika, lexikológia a sémantika, štylistika a textológia, spisovný jazyk a jazyková kultúra, sociolingvistika a psycholingvistika, všeobecná a teoretická jazykoveda, matematická a porovnávacia jazykoveda, filozofia jazyka), ale aj počet a typ jazykov, ktoré skúmal. Okrem slovenčiny sa novátorsky zaoberal češtinou, maďarčinou, latinčinou, starogréčtinou, plánovými jazykmi a v poslednom čase aj lingvisticky a sociolingvisticky zaujímavým rómskym jazykom. Tento jeho záujem vyústil do monografií, ktoré pripravil spolu so svojou dcérou, indologičkou Annou Rácovou (*Slovenská karpatská rómčina*, 2002; *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny*, 2006).

Roky profesorovi Horeckému neuberali takmer nič na jeho činnosti, kreativite a produktivnosti. Bol – na veľké šťastie slovenskej jazykovedy – veľmi dlho na vrchole tvorivých síl a schopností. Mohol pôsobiť dlhé obdobia vo vedení Jazykovedného ústavu a Slovenskej jazykovednej spoločnosti, vo vrcholných domácich i medzinárodných lingvistických orgánoch (okrem iného bol predsedom Komisie pre jazykovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov i predsedom Združenia slovenských jazykovedcov), mohol dlhodobo spolupracovať so Slovenským rozhlasom, so žurnalistami i prekladateľskou obcou (sám bol prekladateľom odborných prác z latinčiny, ale aj nemčiny a angličtiny), najmä však mohol rozpracovať svoje teórie a, ako on sám hovoril, „nápady“ do čistých, vyzretých a elegantných foriem. Pritom sa mu otvárali stále nové a nové priezory do jazyka, na ktoré bez meškania upozorňoval všetkých nás okolo seba. Dokonca aj vo veku, keď seniori obyčajne len oprašujú svoje staršie veci, prenikavý duch prof. Jána Horeckého nás obdarúval stále novými námetmi, myšlienkami i upozoreniami na prekvapujúce apórie a kuriozity v zázračnom tele jazyka.

Je len prirodzené, že sa profesorovi Horeckému nevyhli ani pocity, dostal mnohé vysoké vyznamenania za zásluhy o rozvoj slovenskej jazykovedy i za šírenie dobrého mena slovenskej jazykovedy v zahraničí. Okrem iného sa stal nositeľom Pribinovho kríža I. triedy za rozvoj slovenskej vedy a kultúry, viaceré univerzity (Prešovská univerzita a UCM v Trnave) si ho uctili čestným doktorátom a ešte aj v roku 2000 mu bol udelený titul Vedec roka SAV. Doplňme však aj to, že ani jeho neobišli „šachy“ a „vyšachúvania“, napríklad v situácii, keď bol Jazyko-

vedným ústavom L. Štúra SAV navrhnutý za člena korešpondenta SAV. Túto poctu „riadením“ istých kruhov nikdy nedostal.

Charakteristické pre tvorbu Jána Horeckého bolo, že sa nikdy nebal znaleckým i kritickým okom pozrieť na nosné múry uznávaných a dlho tradovaných teórií, poklepať po ich fasáde a upozorniť na nepevné miesta. No mal šaldovskú odvahu poprieť aj sám seba, keď šlo o výsledky nových výskumov a prehĺbenejšie poznanie jazyka (Pýtal sa, „kto nám to zakazuje meniť názory a dozvedieť sa vzrušujúce veci?“). Nie vždy sa tieto črty jeho práce stretli s porozumením a pochopením u menej odvážnych a menej kreatívnych autorov. Bola to však len ďalšia skvelá stránka osobnosti, myslenia i morálky profesora Jána Horeckého.

Ján Horecký sa okrem svojho poslania v oblasti vedy sústavne venoval aj pedagogickej činnosti. Pripravil množstvo vysokoškolských učebníc: *Úvod do jazykovedy* (1975), *Slovenská lexikológia. Tvorenie slov* (1971), *Lexikológia* (1980). Prednášal na mnohých miestach na Slovensku, ale prví blahodarnosť jeho prítomnosti za katedrou pochopili na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Aj keď to nebola najbližšia slovenská univerzita od Stupavy či Bratislavy, do Prešova dochádzal vyše 30 rokov. Jeho pôsobenie na tejto fakulte neostalo bez výrazného vplyvu, ktorý je dobre viditeľný doteraz.

Úzko spolupracoval aj s časopisom *Slovenská reč* – v 50. a 60. rokoch ako člen redakčnej rady časopisu a šesť desaťročí (1946 – 2006) ako jeho kmeňový autor. Ponúkol sem množstvo štúdií, diskusných článkov a recenzií z oblasti pravopisu (oplatí sa vrátiť sa aj k jeho štúdiu z rokov 1952/1953, ktorú napísal so Š. Peciarom, ale aj k ďalším z tejto problematiky), z ortoepie, fonológie, morfematiky, gramatiky, lexikológie, sémantiky, slovotvorby, terminológie, no možno tu nájsť aj teoreticko-metodologické štúdie a články venované teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Práve *Slovenská reč* odtlačila viaceré jeho príspevky, v ktorých spresnil svoj stratifikačný model národného jazyka a jemnejšie vymedzil štandardnú formu slovenčiny voči iným formám národného jazyka. Dodajme, že *Slovenská reč* uverejnila aj najviac príspevkov od iných autorov (najmä od F. Kočiša), ktorí polemizovali s jeho koncepciou národného jazyka i najviac príspevkov nadväzujúcich na túto jeho koncepciu. *Slovenská reč* bola s *Jazykoved-*

ným časopisom, ktorý dlhú dobu viedol, pre Jána Horeckého nanajvýš produktívnym prostredím.

A napokon sa pristavme ešte pri jednej jeho črte. Profesor Ján Horecký nemal rád pátos. Používal len umiernenú, jemnú metaforu. Jeho ambíciou nebolo nikoho oslňovať, ale „len“ prinášať či aspoň približovať vedeckú pravdu o jazyku, t. j. pravdu o svete v nás i mimo nás. Pritom nás učil objavovať to magicko-zázračné v jazyku, ale zároveň nám pripomínal, že to nenájdeme na povrchu a nenachádza sa to ani blízko pod povrchom. Učil nás duchovnej slobode a odvahe, ale i skutočnej nehranej pokore pred jazykom, upozorňujúc na relatívnosť aj vedeckej pravdy. Učil nás, že nestačí skúmať jazyk, ale treba dôverne poznať i jeho okolie, že jazyk treba vnímať a vysvetľovať bez falošného nasvecovania a že každý nepremyslený a násilný zásah doň sa môže prejaviť v porušení jeho harmónie. Markantným príkladom takéhoto porušenia boli podľa J. Horeckého snahy o posilnenie rytmického zákona skracovaním prípon *-ár, -áreň* po dlhom nositeľovi slabičnosti, čo podľa neho nie je v súlade so systémom nášho jazyka². A vstúpil nám, že ak chceme učiť ľudí láske k jazyku, nikdy sa nám to nepodarí cez represie, ba ani cez nekonečné suchopárne mentorovanie. Učil nás, že treba mať systém a koncepciu, ale ani tie nás nemôžu sputnávať natoľko, aby sme museli „zradiť“ realitu. Učil nás kultúre vedeckých diskusií, úcte k faktom i charakternosti, učil nás nebrať sa príliš vážne. Učil nás, že status vedeckého pracovníka nie je licencia s dlhodobou platnosťou, ale je to stav, ktorý treba neustále testovať a potvrdzovať.

---

² Porov. HORECKÝ, Ján: *Hodnotové pole jazykového vedomia*. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. *Sociolinguistica Slovaca* 1. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda 1995, s. 46. Vzťah J. Horeckého k Zákonu o štátnom jazyku Slovenskej republiky nebol od začiatku nijako obdivný. Naopak, upozorňoval na jeho úskalia a nepriaznivé vedľajšie účinky (1996, 2001). Viackrát sa vyjadril aj v tom zmysle, že ak by sme akceptovali § 2, ods. 3 tohto zákona („Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitostami je neprípustný“), možno by sme museli konštatovať, že jeho najfrapantnejším porušením bolo práve „nariadenie“ o skracovaní slovotvorných prípon *-ár, -áreň* po dlhom nositeľovi slabičnosti. Pripomeňme však, že takýto názor nezastávajú všetci autori, ktorí o príslušnom zákone písali.

20. a 21. januára 2010 sa na počesť Jána Horeckého konala konferencia v priestoroch Kongresového centra SAV v Smoleniciach, t. j. v tých priestoroch, ktoré mal spolu s nami tak rád. Na tomto mieste oslavoval svoju šesťdesiatku, slávil sedemdesiatku i osemdesiatku a tam sme mu vzdali úctu aj pri príležitosti jeho deväťdesiatin, na ktoré už nemohol prísť. Konštatovali sme, že je toho nesmierne veľa, v čom ostáva pre nás vzorom a v čom (by) sme chceli byť jeho dobrými žiakmi a nasledovníkmi. Púpava vo vánku, ktorá sa objavila v motíve na obálke jeho viacväzkovej monografie *Človek a jeho jazyk* vydanéj pri príležitosti jeho 80. narodenín (2000, 2001, 2015, 2019), je už bez nažiek, no tie zapustili koreňky na mnohých iných miestach a na mnohých iných stránach. Všetci my, čo sa nám dostalo cti poznať Jána Horeckého ako človeka i jeho vedecké a kultúrne dielo, dávno sme sa zhodli na jednom: sme šťastní, že sme mohli žiť v dobe Jána Horeckého.

13. novembra 2010 sa vo veku 90 rokov a 7 mesiacov pretrhla niť života u doktora honoris causa, prof. PhDr. **Františka Mika**, DrSc., ďalšieho z najvýznamnejších a – v tom pravom zmysle – aj najoriginálnejších a, dalo by sa dokonca povedať, i „najžáživnejších“ slovenských jazykovedcov a literárnych vedcov. Tieto atribúty sa týkajú nielen jeho mysliteľskej a bádateľskej činnosti, ale aj štýlu, ktorým písal svoje knihy a štúdie a ktorým sa vyznačovali jeho prednášky i rozhovory s ním. Prihovárал sa nám štýlom, ktorý na spôsob eseje spájal v sebe presnosť a výstižnosť vyjadrení, ale aj duchaplnosť s výrazným osobnostným akcentom. Výskyt esejistickej parafrázy vo svojich odborných prácach sám zdôvodňoval tak, že ani vo vedeckom metajazyku by sme nemali prísť o kvalitu a hodnotu jedinečnosti pozitívnych slov, ako je to v literárno-umeleckých dielach. Aj vďaka svojmu štýlu dokázal vo svojich textoch a analýzach zachovať subtilnosť, ba aj záračnú súhrnu vypozerovaných odtieňov, k čomu sa sotva dá iba racionálne „dopracovať“, ale iba inštinktívne „dozrieť“. František Miko stelesňoval jedno i druhé. Ako je všeobecne známe, bola to osobnosť s veľmi pestrými záujmami v rôznych oblastiach a disciplínach, z ktorých v každej zanechal svoje stopy vybudovaním fundamentov či aspoň zažatím ohníčkov, ktoré sa rozhoreli u jeho nasledovníkov a žiakov. Nie všetci z nás mali to šťastie mať ho za učiteľa, a ani každý z nás nemohol byť prítomný ani na jeho

vychýrených seminároch. Ale všetci máme k dispozícii jeho texty a mnohí sme sa mohli stretnúť s ním aspoň na prednáškach a kto mal ešte o kúsok väčšie šťastie, mohol sa s ním pohrúžiť do rozhovorov, ktoré tak obľuboval. Všetko, čo napísal a povedal František Miko, bolo a je akoby prežiarené osobitým mikovským svetlom, svetlom, ktorého lúče mierili a prenikali pod povrch vecí podobne, ako to bývalo u najlepších profétov minulosti. Bol to viacdomý autor, pri ktorom visela vo vzduchu, ak sa priamo nekládla, otázka, čím je František Miko viacej, či predovšetkým jazykovedcom, literárnym vedcom alebo estetikom? V každom prípade jeho hľadačskému naturelu sa hranice tradičnej jazykovedy stali v jednom okamihu príúzkou a zrejme aj preto prestúpil prah do komnát literárnej vedy, estetiky, poetiky, semiotiky, kulturológie a ďalších zón. Zároveň je však takisto zrejme, že bez lingvistickej prípravy by nevstúpil ani do týchto vedných salónov tak suverénne, taký pripravený a s takou nošou inšpirácií a vnuknutí, s akou sa objavil v týchto priestoroch. A zrejme aj jeho zásluhou sa ďalej rozširovali rozľahlé priestory i hranice slovenskej jazykovedy. Dokladom márnej snahy oddeliť spomínané sféry u Františka Míka je aj bibliografia jeho prác v diele *Slovenskí jazykovedci*, ktoré si od istého času prestalo všímať jeho diela, na prvý pohľad pôsobiace skôr literárne alebo esteticky. Ale veď aj jeho interpretácie umeleckých diel sú v širokom zmysle jazykové a nesporne patria do sumáru slovenskej jazykovedy. Spomeňme z nich aspoň tie, čo vyšli knižne: *Estetika výrazu* (1969), *Text a štýl* (1970), *Od epiky k lyrike* (1973), *Štýlové konfrontácie* (1976), *Tvorba a recepcia* (spolu s Antonom Popovičom, 1976), *Hodnoty a literárny proces* (1982), *Analýza literárneho diela* (1987), *Umenie lyriky* (1988) a *Význam, jazyk, semióza* (1995). Všetky uvedené monografie svedčia okrem iného o úspešnosti jeho „zlingvističenia“ literárnej vedy a estetiky, ktoré uvedeným vedám nielen neuškodilo (takéto riziko je vždy prítomné), ale postavilo ich na pevné základy a navyše im umožnilo vnímanie aj tých najjemnejších odtieňov skúmaných javov a procesov literatúry i ľudskej komunikácie vôbec.

V dejinách Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ostane navždy zapísané, že v rokoch 1956 – 1969 bol František Miko zamestnancom ústavu, aj keď len ako externý pracovník. Sprvoti sústredil pozornosť na gramatickú problematiku, všeobecnú teóriu gramatiky, na

otázky gramatických kategórií a slovných druhov, a to najmä prísloviak a slovesa, neskôr na syntaktické javy (prívlastok, menné jednočlenné vety, zložené súvetie), na frázovanie spisovnej slovenčiny, rytmus v umeleckých prejavoch a pod. A každý takýto dotyk bol v jeho prípade dotykom priekopníckym. Takmer od začiatku bol – bez snahy o akúkoľvek exhibíciu – osobitý, až jedinečný a zároveň nenapodobiteľný. Veď čo môže byť klasickejšie ako klasické kategórie rod, číslo a pád podstatných mien? A František Miko vo svojej monografii z roku 1962 túto oblasť potiahol do iných sfér, na vyšší stupeň poznania. Čo môže byť tradičnejšie než opis rôznych druhov prísloviak? František Miko aj tu ukázal, že to všetko funguje trochu ináč, než si to predstavovala klasická gramatika. Naplno sa to prejavilo v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* z roku 1966, kde spracoval substantívnu a adverbálnu časť, ale bol aj spoluautorom koncepcie tohto vo svojom čase tak vysoko ceneného diela aj v zahraničí. Sémantické vyznenie tohto gramatického diela je podľa všetkého výsledkom práve aj jeho úvah a jeho „výtlaku“.

František Miko sa od začiatku vyrovnával aj s otázkami výskumných metód a lingvistických teórií jazyka. Skoro pochopil, že pri interpretácii skúmaných javov mu pomôžu aj moderné exaktné metódy, kvantitatívne, neskôr predovšetkým kvalitatívne, metódy generatívnej gramatiky a ďalšie. V monografii *The Generative Structure of Slovak Sentence (Adverbiale)*, ktorá mu ako jednému z mála slovenských jazykovedcov vyšla v danom čase v prestížnom vydavateľstve Mouton (1972), prekonal na svoj spôsob pôvodný strohý formalizmus a operacionalizmus generatívnej koncepcie jazyka a domyslel ho do súvislostí vlastných výskumov. Pri interpretácii i ďalších tradičných syntaktických problémov (otázka pasíva, doplnku, slovosledu adverbii) využil túto metódu s mimoriadnou invenčnosťou. Slovenská jazykoveda pritom generativistické výboje svetovej jazykovedy prechádzala až na výnimky mlčaním.

K tomu sa hodí možno ešte dodať, že František Miko vo svojich interpretáciách a teoretických zovšeobecneniach riešil problémy, ktoré pred neho kládol nielen vývin literárnej vedy, jazykovedy a estetiky, ale, ako na to upozornil už Albín Bagin, najmä tie, ktoré si autor kládol sám. V zásadných statiach venoval pozornosť aj všeobecnej teórii vety,

ktoré zhrnul v štúdiu *The Sentence as a Text Unit* (1994). Na rozdiel od zvyku generativistov k analýze vety tu nepristúpil od povrchovej štruktúry vety reprezentovanej vzťahom medzi bezprostrednými zložkami, ale od textu, resp. ešte presnejšie od faktu, že text reprezentuje istý úsek reality, istú komunikačnú situáciu. Podľa neho to, čo používame a pozorujeme (hovorené prejavy a písané texty), nie je jazyk, ale reč. Štúdiu *Otváranie epistémy langue/parole. Pokus o diagnózu epistémy* (1993) sa priradil k tým teoretikom, ktorí sa postavili proti jednostrannému zdôrazňovaniu langue pri výskume jazykovej komunikácie a jazykovednom výskume vôbec. Bola to však bezpochyby štylistika, ktorej František Miko venoval najväčšiu časť svojej odbornej produkcie i svojho nadania. Jazykovedné výskumy štrukturalistické, postštrukturalistické a jazykovofilozofické úvahy sa uňho celkom prirodzene zliali s oblasťou estetiky a všeobecnej poetiky či kulturológie. Práve diela Františka Mika sú výdatným zdrojom, z ktorého načiera podstatná časť súčasnej štylistiky na Slovensku. Tej sa už do krvného obehu dávnejšie dostalo mikovské inštrumentárium a vlastne celý diskurz modernej slovenskej štylistiky je preplnený výrazmi a „objavmi“ Františka Mika. Práve v rámci štylistiky sa zrodila oná legendárna výrazová koncepcia štýlu s jeho elementárnymi prvkami, ktorá spätne ovplyvnila aj mnohé iné príbuzné vedné oblasti a ktorá ho katapultovala medzi veľké zjavy európskej literárnej vedy a jazykovedy. Dobré ukázal, že aj štylistika musí budovať na elementárnejších jednotkách, nie už na štýle, a že práve takto možno preniknúť k hĺbkovým vrstvám umeleckého diela i ľudskej komunikácie vôbec („V štylistike ... sa veľmi vypláca skúmať elementárne veci preto, aby bolo možné ‚vyššie‘ štylistické záležitosti postaviť na pevný základ“). Nikdy pritom nezabudol overiť ani „samozrejmé pravdy“, a to aj také, ktoré boli pre iných autorov axiómou, z hľadiska ich obsažnosti a užitočnosti pre ďalší výskum i pre samú prax.

V prípade jeho známej výrazovej sústavy išlo uňho o polohy (post) pozitivistických výkladov jazyka, štýlu a textu, ktoré ignorovali alebo aspoň deformatovali recepcne východiskovú podobu, ako je ona daná samému bádatelovi.

Systematickosť, ale aj oblúbenosť jeho sústavy spočívala v binárnej pozícii. Jeho výrazové kategórie sú usporiadané ako saussurovské

opozície. V hierarchizácii výrazovej kvality základnou osou je operatívnosť/ikonickosť výrazu (subjektívnosť a asociatívnosť výrazu): operatívnosť + subjektívnosť + zážitkovosť = hovorový štýl; operatívnosť + sociatívnosť + pojmovosť = rokovací štýl; ikonickosť + pojmovosť = vedecký štýl; ikonickosť + zážitkovosť = umelecký štýl. Jeho sústava sa uplatnila v teórii literatúry, v interpretácii umeleckého textu, v rámci translológie, ale aj pri výklade iných druhov umenia: populárnej kultúry, teórie výtvarného umenia, muzikológie a teatrológie a i. Je to v každom prípade jeden z najautentickejších a najautonómnejších pokusov o presadenie recepčného prístupu k slovesnému (estetickému) významu. Presadil sa aj medzinárodne v mnohých autoritatívnych konceptoch. Nevyhol sa však ani otázkam didaktiky, teórii vyučovania a jeho starostlivosť o štylisticko-slohovú výchovu či vyučovanie frazeológie v školách je priam legendárna. František Miko bol osobnosťou, ktorá neoceniteľnou mierou prispela k rozvoju teoretického myslenia i k jeho aplikáciám na najrozmanitejších rezortoch vedy a kultúry.

Napokon je tu ešte univerzitný profesor PhDr. **Vincent Blanár**, DrSc., ktorý nás opustil nie tak dávno: 27. septembra 2012 vo veku 92 rokov a takisto patril medzi popredných slovenských jazykovedcov. Študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský a nemecký jazyk a po štúdiách učil na gymnáziu v Trnave a určitý čas pracoval ako redaktor v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, no najdlhšie pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (v rokoch 1943 – 1958) a v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (1961 – 1990), kde v rokoch 1969 – 1970 plnil aj funkciu vedúceho oddelenia dejín slovenčiny. Na Viedenskej univerzite prednášal slavistiku. V rokoch 1995 – 2005 napokon učil na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Bol členom mnohých domácich a medzinárodných komisií, predsedal Antroponymickej subkomisii Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, inicioval vznik a bol aj prvým predsedom Slovenskej onomastickej komisie. No bol aj členom predsedníctva Československej onomastickej komisie a Medzinárodného komitétu onomastických vied (The International Council of Onomastic Sciences). V minulosti pracoval takisto vo vý-

bore Bratislavského lingvistického krúžku. Takmer desať rokov bol hlavným redaktorom slavistického časopisu *Slavica Slovaca*.

Metodika modelovania Vincenta Blanára, v ktorom bol jeho veľký prínos, pomáha pri spracovaní značného množstva materiálu a interpretácii onymických javov a procesov. Získal jej prostredníctvom rešpekt doma i v zahraničí, o čom svedčí aj veľký počet jeho nasledovníkov. Vincent Blanár sa podieľal aj na príprave onomastickej terminológie a vypracoval slovenskú i slovanskú onomastickú terminológiu.

Hoci onomastika bola bezpochyby srdcovou záležitosťou V. Blanára, nemenej významná bola aj jeho tvorba na poli historickej lexicológie. Lexikologickú problematiku lexikografického opisu slovnej zásoby staršej slovenčiny i samotnú lexikografickú problematiku vo všeobecnosti rozpracoval v štúdiách *Lexikálnosémantická problematika historického slovníka slovenského jazyka* (1982), *Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období* (1983), *Lexikológia lexikografie* (1986), ale predovšetkým v monografii *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984), ktorá je zhrnutím výskumov v oblasti lexikálnej sémantiky z hľadiska synchrónneho, diachrónneho a porovnávacieho aspektu. Historickou lexikou sa zaoberal aj v monografii *Zo slovenskej historickej lexicológie* (1961), v ktorej urobil jazykový a sémantický rozbor početných kníh z rokov 1588 – 1602 zemianskeho banského úradu v stredoslovenskej obci Boca. Z oblasti porovnávacej slovanskej lexicológie je významná monografia *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska* (1993). Medzi jeho výskumné záujmy patrila aj spisovná slovenčina v matičnom a martinskom období. Prispel spolu s Eugenom Jánom a Jozefom Ružičkom do monografie *Dejiny spisovnej slovenčiny II.* (1974), ktorá nadväzovala na prvý zväzok z roku 1967, ktorý spracoval Eugen Pauliny. Profil jeho bádateľskej osobnosti dobre dopĺňa aj podrobná *Bibliografia jazykovedy na Slovenska v rokoch 1939 – 1947*, ktorá vyšla v roku 1950.

V. Blanár sa zúčastňoval nielen na prípravách realizovanej koncepcie historického slovníka stredného typu, ale aj na redigovaní a koncipovaní historického slovníka slovenského jazyka (1991 – 2008), ktorý po prvý raz v dejinách slovenčiny podáva komplexný vedecký lexikografický opis slovnej zásoby písomnej slovenčiny od zániku Veľkej Moravy po bernolákovskú kodifikáciu (11. – 18. storočie). Pod jeho

vedením kolektív autorov sformuloval najprv koncepciu veľkého historického slovníka slovenského jazyka, ktorú publikoval v ukážkovom zväzku (1973). Genézu prác na príprave slovníka približuje aj Blanárov príspevok (prednáška na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca) *Historický slovník slovenského jazyka* (1984).

Záujem V. Blanára o históriu nášho jazyka sa prejavil aj vo viacerých štúdiách venovaných J. Ribayovi, P. J. Šafárikovi, K. Jirečkovi, predovšetkým však najvýznamnejším kodifikátorom slovenského jazyka Antonovi Bernolákovi a Ludovítovi Štúrovi.

Napriek tomu je však známy najmä ako priekopník slovenskej historickej lexikológie a náuky o vlastných menách – onomastiky. Profesor Blanár bol autorom monografií z onomastiky *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950), *Živé osobné mená na strednom Slovensku. 1.1. Designácia osobného mena; 1.2. Distribúcia obsahových modelov* (1978, 1983 – v spolupráci s J. Matejčíkom), *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* (1996) a *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2008, 2009). Teórii výskumu vlastných mien vdýchol nový rozmer a nový život svojím netradičným pohľadom, ktorý sa ukázal neobyčajne premysleným, moderným prístupom, ktorý vedie ďalej k prehĺbenému a komplexnému pohľadu na samotnú podstatu a na fungovanie proprií a onymických sústav v ľudskom spoločenstve.

Blanárova monografia *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* sa stala novým odrazovým mostíkom jeho vedeckej tvorby. Jej slovenská verzia vyšla vo Vede, vydavateľstve SAV v roku 1996 a už roku 2001 ju európska lingvistická a onomastická verejnosť dostala v nemeckej verzii vydané v Nemecku a v tom istom roku vyšiel tam aj súbor vybraných Blanárových lexikologických a onomastických štúdií s názvom *Selecta Linguistica et Onomastica*.

Do nového storočia, ba aj tisícročia, vstúpil V. Blanár nemeckými publikáciami. Okrem toho v Jazykovednom časopise publikoval mimoriadne cennú teoretickú štúdiu *Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike* (2004) a v monotematickom zborníku (*Jazykové kategórie v teórii a praxi*) rozsiahlu tridsaťstranovú monografickú štúdiu *Morfologické kategórie vlastných mien* (2005). Posledná

monografia *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*, ktorú vydala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV spolu s Jazykovedným ústavom Ludovíta Štúra SAV (2008) a hneď potom aj Matica slovenská (2009), vyšla s paralelným anglickým prekladom.

Nestor slovenskej lingvistiky Vincent Blanár nám zanechal vedecké dielo, ktorého ohlas a prínos je v slovenskej, ale aj európskej jazykovede je neprehliadnuteľný. Profesor Blanár bol priekopníkom slovenskej onomastiky, lexikológie a lexikografie. Pracoval v oblasti výskumu historickej a porovnávacej jazykovedy, dejín slovenského jazyka, jazykovej kultúry, slavistiky, balkanistiky a bibliografie slovenskej jazykovedy. Bol držiteľom čestného doktorátu Sofijskej univerzity a štátneho vyznamenania *Pribinov kríž I. triedy* za významné zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky

Literatúra

- Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Ed. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : FF UPJŠ, 2017.
- DOLNÍK, Juraj: *75 rokov prominentného slovenského jazykovedca*. Slovenská reč, 60, 1995, č. 4, s. 318 – 321.
- HORECKÝ, Ján: *Hodnotové pole jazykového vedomia*. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 43 – 49.
- HORECKÝ, Ján: *Človek a jeho jazyk. Esej čiže pokus o charakteristiku vzťahu*. Jazykovedný časopis, 51, 2000, č. 1, s. 3 – 6.
- HORECKÝ, Ján: *Ani obrana, ani ochrana, ale starostlivosť*. Kultúra slova, 35, 2001, č. 2, s. 84 – 85.
- MAJTÁN, Milan: *Vzácné jubileum – profesor Vincent Blanár deväťdesiatročný*. In: *Život medzi apelatívami a propriami*. Ed. Iveta Valentová. Bratislava : Veda, 2011, s. 11 – 12.
- MIKO, František: *The Generative Structure of Slovak Sentence (Adverbiale)*. The Hague : Mouton, 1972.
- MIKO, František: *Otváranie axiómy langue/parole: pokus o diagnózu epistémy*. Jazykovedný časopis, 44, 1993, č. 1, s. 60 – 65.
- MLACEK, Jozef: *Tichý revolucionár našej vedy František Miko (Zamyslenia*

- nad jeho osobnosťou a dielom*). Jazykovedný časopis, 61, 2010, č. 2, s. 101 – 111.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Za Františkom Mikom*. Slovenská reč, 75, 2010, č. 6, s. 401 – 407.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *K jazykovej kultúre 30. rokov 20. storočia*. In: *Život medzi apelatívmi a propriami*. Ed. Iveta Valentová. Bratislava : Veda, 2011, s. 159 – 165.
- SABOL, Ján: *Reč a hudba*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Ed. Iveta Bónová – Marián Gladiš. Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 13 – 22.
- VALENTOVÁ, Iveta: *Odišiel Vincent Blanár*. Slovenská reč, 78, 2013, č. 1 – 2, s. 123 – 125.

Ako profesor Ľubomír Chalupka propagoval zahraničným študentom slovenskú hudbu

Jana Pekarovičová

Abstract

How Professor Ľubomír Chalupka raised awareness of Slovak music among foreign students

This study is devoted to the core aspects of the work of a prominent figure in Slovak music studies, Professor Ľubomír Chalupka (14 August 1945 – 17 March 2020), who was a long-time colleague, an outstanding musicologist, and a lecturer at the *Studia Academica Slovaca* summer school. In his lectures, he was a passionate advocate of Slovak music culture and its distinctive figures who were active mainly in the twentieth century, which was the focus of his scholarly research. His findings from his scholarly research and experiences from his rich teaching career were encapsulated in sixteen studies which were published in the collections of *Studia Academica Slovaca*, where he presented Slovak music and musical artefacts in both a historical and present-day perspective to foreign learners. On the occasion of what would have been his seventy-fifth birthday, we want to honour his memory with this profile, and thus pay homage to his work at the summer school, where he creatively linked texts with musical demonstrations, so that the participants at the summer school, who came from all over the world, could best appreciate a period, author, or musical style within a Slovak, Czechoslovak, and European context.

Keywords: Ľubomír Chalupka, history of Slovak music culture, summer school of Slovak language and culture

Medailón o účinkovaní prof. PhDr. Ľubomíra Chalupku, CSc., (14. 8. 1945 – 17. 3. 2020) v službách Studia Academica Slovaca má osobitný charakter, zvláštnym spôsobom zapadá do koncepcie profilov osobností, ktorým zvyčajne venujeme pozornosť pri príležitosti ich životných jubileí, aby sme na stránkach zborníka prednášok priblížili ich vedecké a pedagogické pôsobenie na letnej škole a v koncentrovanej podobe zhodnotili ich dielo a prínos pre históriu i súčasnosť SAS-u i slovenskej vedy. Tento profil si vyžiadal neplánovaný odchod nášho dlhoročného kolegu, vynikajúceho muzikológa, prednášateľa a pedagóga profesora Ľubomíra Chalupku, ktorý na tomto ročníku letnej školy SAS už nemôže vystúpiť s prednáškou a so svojou príznačnou horlivosťou predstaviť študentom ďalšiu kapitolu slovenského hudobného života. Jeho životná púť sa ukončila práve v prvých dňoch núdzového stavu vírusovej pandémie, keď sme sa s ním nemohli ani rozlúčiť, a tak vysloviť slová úcty a vďaky za profesionálne účinkovanie na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Vo funkcii prednášateľa naplno zúročil svoju profesijnú orientáciu muzikológa a zanieteného propagátora slovenskej hudobnej kultúry a jej výrazných osobností pôsobiacich predovšetkým v 20. storočí, ktoré bolo stredobodom jeho vedeckého záujmu. Získané poznatky a skúsenosti z výskumu i svojej bohatej pedagogickej praxe spracoval v 16 štúdiách publikovaných v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*, kde vlastným výkladom o histórii a súčasnosti hudobných artefaktov odkrýval skvosty národnej hudby¹. Pri príležitosti jeho nedožitého životného jubilea 75 rokov, ktoré by dovŕšil počas tohto ročníka letnej školy, si chceme aspoň takto uctiť jeho pamiatku a pripomenúť jeho pôsobenie na letnej škole, kde tvorivo prepájal text s hudobnými ukážkami, aby účastníkom letnej školy z celého sveta čo najlepšie predstavil obdobie, autora či hudobný štýl v slovenskom, československom i európskom kontexte.

¹ Príspevky Ľ. Chalupku sú publikované v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (2001 – 2019), prístupné na: <https://zborniky.e-slovak.sk/autori.html>.

Prednášková a publikačná činnosť

Profesionálna dráha prof. L. Chalupku sa spája s Katedrou hudobnej vedy (dnes Katedrou muzikológie) Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, kde spoluvytváral vedecký profil pracoviska a ako pedagóg sa podieľal na formovaní a odbornom raste generácií muzikológov. Jeho život so SAS-om sa však začal až v roku 2001, keď ho ako čerstvo inaugurovaného profesora muzikológie oslovil vtedajší riaditeľ, profesor Jozef Mlacek, s ponukou pripraviť si odbornú prednášku pre účastníkov letnej školy. Ako uvádza vo svojom spomienkovom príspevku k 50. výročiu letnej školy, pozvanie považoval jednak za česť, ale aj ako popud pre premyslenie stratégie predneseného textu pre ľudí, ktorých materinským jazykom nie je slovenčina a problémy slovenskej hudby a hudobnej kultúry sú pravdepodobne pre nich „terra incognita“². V posledných dvoch desaťročiach sa takmer pravidelne objavoval v programe letnej školy. Od roku 2006 do roku 2019 každý rok ponúkol svoj príspevok do zborníka *Studia Academica Slovaca*, a tak jednotlivé zväzky obohatil o tému z oblasti hudby, ktorá zvyčajne korešpondovala s ústrednou témou daného ročníka letnej školy. Do pätnástich štúdií prakticky premietol všetky svoje srdcové oblasti výskumu a originálnym spôsobom danú tému didakticky spracoval s ohľadom na prijímateľov zo zahraničia. Ako spomína vo svojom spomienkovom pohľade, od začiatku využíval moderné technológie a tvorivo prepájal text s hudobnými ukážkami, ktoré starostlivo vyberal, aby čo najvýstižnejšie reprezentovali obdobie, autora či hudobný štýl³.

Už jeho prvá prednáška predurčila azda najvýznamnejší tematický blok venovaný slovenskej hudobnej tvorbe 20. storočia, kde domácu hudobnú scénu pútavo sprístupňoval zahraničným poslucháčom

---

² CHALUPKA, Lubomír: *Pohľady na slovenskú hudbu pre frekventantov Studia Academica Slovaca (zopár postrehov)*. In: *50 rokov Studia Academica Slovaca v premenách*. Bratislava : 2014, s. 61 – 65.

³ „Už pri mojej prvej prednáške v roku 2001 mi záležalo, aby bola pripravená na prehľadnej powerpointovej prezentácii, dopĺňaná zvukovými ukážkami. Pamätám si na prvý dojem, ktorý som ako viacročný pedagóg vycítil vtedy pri atmosfére v sále.“ Tamže, s. 63.

na pozadí európskych kultúrnych kontextov, poukazujúc na vzájomnú interakciu Slovenska a sveta⁴. Svoje vystúpenia pripravoval veľmi precízne so zreteľom na špecifické potreby frekventantov, ktorým často chýbali základné informácie o existencii a fungovaní slovenskej hudby. Jeho prednášky sú venované jednak tvorbe veľkých osobností slovenskej hudby – Eugenovi Suchoňovi, Jánovi Cikkerovi či recepcii tvorby Leoša Janáčka v dielach slovenských skladateľov, jednak hľadal spôsob, ako predstaviť tie fenomény, ktoré spoluutvárali špecifickosť slovenského hudobného štýlu, akými sú baladickosť a rapsodickosť. Pri každej prednáške opakovane upozorňoval na medzinárodné súvislosti slovenskej hudobnej tvorby a vedeckého myslenia, starostlivo zvažoval svoju didaktickú stratégiu vybranej témy i jej účinnú prezentáciu. Aby zaujal prítomných poslucháčov, odborný výklad vhodne dopĺňal zvukovými ukázkami, ktoré tvorili podstatnú časť jeho prednášok.

K dejinám slovenskej hudobnej tvorby

Azda najdôležitejším okruhom prednáškového cyklu profesora Chalupku boli analytické príspevky venované dejinám slovenskej hudby devätnásteho a najmä dvadsiateho storočia spájajúce hudobnú štruktúru s kontextuálnym videním hudobných javov v širších kultúrnych súvislostiach. „Pri charakteristike vývojovej profilácie slovenskej hudby 20. storočia v jej ambícii zaradiť sa medzi vyspelé hudobné krajiny Európy možno vymedziť dve významné komplementárne pôsobiace kultúrno-genetické iniciatívy – úsilie sebaidentifikácie a proces akulturácie“⁵. Tieto procesy podnietili dynamizáciu vývoja a rast profesionálnej úrovne hudobnej tvorby otvorením sa voči podnetom z okolitých vyspelých európskych hudobných kultúr, aj keď sa mnohým javili ako nezvyčajné, cudzie a navonok neprijateľné pre domáce pomery.

⁴ CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná tvorba 20. storočia – domáce a európske kultúrne kontexty vývoja*. In: *Studia Academica Slovaca* 30. Ed. J. Mlacek. Bratislava: 2001, s. 116 – 129.

⁵ Tamže, s. 116.

Napriek nedostatočnému odbornému vzdelaniu sa postupne vytvárala skupina skladateľov, ktorí sa ako učitelia, organisti, dirigenti a organizátori hudobného života angažovali predovšetkým v oblasti zborovej tvorby a cirkevnej hudby⁶. V prvých desaťročiach 20. storočia medzi najvýraznejších skladateľov patrili Mikuláš Schneider Trnavský (1881 – 1958), Mikuláš Moyzes (1872 – 1944), Viliam Figuš-Bystrý (1875 – 1937), Frico Kafenda (1883 – 1963) a osobitný charakter malo účinkovanie Alexandra Albrechta (1885 – 1958).

Najväčšiu pozornosť však L. Chalupka venoval najvýznamnejším tvorcom slovenskej národnej hudby Eugenovi Suchoňovi (1908 – 1993) a Jánovi Cikkerovi (1911 – 1989), ktorí svojimi opernými dielami uspeli nielen doma, ale aj v zahraničí. Osobnosť i tvorbu oboch autorov zhodnotil pri príležitosti ich nedožitej storočnice v samostatných štúdiách⁷.

Európske kontexty slovenskej hudby L. Chalupka rozvinul v ďalších príspevkoch, kde sa zamerával na formulovanie vzťahu slovenských skladateľov k európskej hudobnej tradícii sledujúc štýlovo-estetické prvky vážnej hudby v jednotlivých historických etapách. Priblížil základné tendencie akulturačného procesu s dôrazom na hudobné podnety v kompozičných projektoch realizovaných prostredníctvom kontaktu s európskymi hudobnými centrami. Takúto ambíciu mal festival *Večery novej hudby* organizovaný od roku 1988, kde vystupovali proeurópsky orientovaní skladatelia⁸. Súčasťou výskumu bola aj štúdia o histórii slovenskej hudobnej vedy v medzinárodných súvislostiach, kde podstatnú úlohu zohrávajú práve pedagógovia Katedry hudobnej vedy Fi-

⁶ Tamže, s. 118. L. Chalupka naznačil kontinuitu s predchádzajúcim obdobím, poukázal na odlišnosť hudobného života v mestách a na vidieku, kde neboli priaznivé podmienky, chýbali hudobné inštitúcie, školy, orchestre či divadlá.

⁷ CHALUPKA, Lubomír: *Osobnosť a dielo slovenského skladateľa Eugena Suchoňa*. In: *Studia Academica Slovaca* 37. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, s. 233 – 242; CHALUPKA, Lubomír: *Humanistické poslanstvo opernej tvorby Jána Cikkera (K 100. výročiu narodenia skladateľa)*. In: *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 125 – 136.

⁸ CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudba 20. storočia ako európsky fenomén*. In: *Studia Academica Slovaca*. 38. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 131 – 138.

lozofickej fakulty UK. Na budovaní moderného odboru a početnej muzikologicky vzdelanej generácie sa zaslúžil najmä Jozef Kresánek (1913 – 1986), ktorý výrazne ovplyvnil aj vedecký profil Lubomíra Chalupku. „Aktuálne bolo rozvíjať aj disciplíny systematickej hudobnej vedy. Išlo o prehodnocovanie konceptu vnútornej disciplinárnej štruktúracie hudobnej vedy, ktorý v podstate zachovával adlerovskú dichotómiu. Toto prehodnocovanie rezolútnym spôsobom nastolil predstaviteľ slovenskej etnomuzikológie Oskár Elschek“⁹. Z iniciatívy členov katedry i samotného profesora Chalupku, ale aj vďaka kontaktom so zahraničnými odborníkmi sa organizovali početné medzinárodné muzikologické podujatia, kde sa prezentovali výsledky vedeckého výskumu a zverejňovali v konferenčných zborníkoch a periodikách.

L. Chalupka sa v prednáškach zameriaval na sprostredkovanie hlavných tendencií slovenskej hudobnej kultúry s cieľom poukázať na ambície skladateľov determinovaných spoločenskou situáciou jednotlivých historických období. Práve spoločensko-politické realie sa v rozličnej miere prejavovali aj vo vývoji česko-slovenských hudobno-kultúrnych vzťahov, ktoré autor podrobne predstavil v niekoľkých príležitostných štúdiách venovaných 20. výročiu rozpadu Československa a vzniku samostatnej Slovenskej republiky (2013) či stému výročiu vzniku Československej republiky (2018), keď si všímal symboliku osmičiek či deviatok vo vývoji slovenskej hudby¹⁰. Za významný medzník v sledovaní česko-slovenských hudobno-kultúrnych vzťahov sa považuje rok 1918, keď vznikol spoločný štát, Československá republika. Počas svojej existencie spoločnosť prechádzala viacerými premenami, vojno-

⁹ CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná veda v medzinárodných súvislostiach*. In: *Studia Academica Slovaca* 41. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 105 – 112.

¹⁰ CHALUPKA, Lubomír: *Česko-slovenské hudobno-kultúrne vzťahy z vývojového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 229 – 243; CHALUPKA, Lubomír: „Osmičky“ vo vývoji slovenskej hudby 20. storočia. In: *Studia Academica Slovaca* 47. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 32 – 50; CHALUPKA, Lubomír: *Charakter identifikačného úsilia o profesionalizáciu slovenskej hudobnej kultúry v 20. storočí (pristavenie sa pri rokoch s „deviatkou“)*. In: *Studia Academica Slovaca* 48. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 79 – 94.

vou katarziou či obdobím totalitného režimu, keď ideologizácia kultúry s rozličnými obmedzeniami slobody umeleckej tvorby neobišla ani hudobnú tvorbu či účinkovanie hudobných telies. Avšak aj počas tohto obdobia mnohí skladatelia skomponovali diela, kde prepájaním melodických prvkov slovenskej ľudovej piesne s európskym kompozičným modelom rozvíjali národnú hudobnú tradíciu. V tomto duchu pôsobilo generačné zoskupenie Slovenská hudobná moderna, ktorej cieľom bolo budovanie profesionálnej kompozičnej tvorby. Ich zásluhou sa postupne vzťahovala tvorba symfónií, suít, sonát, žalmov a iných skladieb venovaných rozličným historickým a kultúrnym udalostiam. Do tohto súboru publikovaných príspevkov zapadá aj prednáška o recepcii hudobného odkazu českého skladateľa Leoša Janáčka (1854 – 1928) v tvorbe slovenských skladateľov, predovšetkým po roku 1945, vrátane skladateľov tzv. novej hudby 50. a 60. rokov¹¹.

Osobitnú pozornosť L. Chalupka venoval analýze hudobného života na Slovensku počas prvej a druhej svetovej vojny v dvoch štúdiách, kde situáciu hodnotí na pozadí spoločensko-politických udalostí, ktoré sa premietli v tvorbe hudobných skladateľov. Aj keď sa často spomína na heslo „inter arma, silent musae“, poukazujúce na to, že uprostred vojny by sa mali múzy odmlčať, predsa uviedol jeho modifikáciu sledujúc vývoj slovenskej hudby počas rokov 1. svetovej vojny, keď múzy nemlčali¹². Ešte vypuklejšou sa javí potreba jeho overenia v čase, keď v Európe i vo svete zúrila vari najtragickejšia apokalypsa v podobe 2. svetovej vojny a slovenská umelecká kultúra si musela definovať svoje miesto v stredoeurópskom priestore. Situáciu slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1945 možno pochopiť ako osobité vyrovnávanie sa s činiteľmi kontinuity a diskontinuity. „Na jednej strane sa vytvorila izolácia v podobe pretrhnutia predtým vypestovaných kontaktov slovenskej hudby s okolím, na druhej strane bolo badateľné rýchle nadobúdanie vnútorného sebavedomia, pestovaného na vlastnom

---

¹¹ CHALUPKA, Lubomír: *Recepcia hudby Leoša Janáčka v slovenskej skladateľskej tvorbe po roku 1945*. In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 381 – 392.

¹² CHALUPKA, Lubomír: *Inter arma (non) silent Musae*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 57 – 68.

piesočku, oprúc sa o predchádzajúce východiská a konkrétne výsledky. Na Slovensku sa práve v sledovaných rokoch rozvinula produkcia z pera domácich skladateľov v oblasti symfonickej a komornej hudby, vrátane opery takým tempom, že z kvantitatívneho hľadiska možno hovoriť o „rozmachu“, ktorý má svoju analógiu so situáciou v slovenskej hudobnej tvorbe z 50. a 70. rokov 20. storočia¹³.

Dôležitý medzník v dejinách slovenskej hudby znamenal rok 1989. Ako uvádza L. Chalupka v štúdiu k charakteristike úsilia o profesionalizáciu slovenskej hudobnej kultúry v 20. storočí, anticipácia revolučných zmien sa prejavila v dramaturgii koncertných podujatí, keď pôvodná každoročná prehliadka *Týždeň novej skladateľskej tvorby* sa premenovala na *Novú slovenskú hudbu* a v programe sa objavili novovzniknuté diela predstaviteľov „slovenskej hudobnej avantgardy“, ale aj dôležité staršie diela, ktoré v rokoch normalizácie nedostali priestor na ich prezentáciu¹⁴. Vznik Slovenskej republiky znamenal pretrvávajúce niektorých javov v oblasti hudobno-kultúrnych aktivít z obdobia spoločného štátu, ale aj prvky diferenciacie a rozpadu kontinuity.

L. Chalupka predstavil študentom letnej školy slovenskú hudobnú kultúru ako kvalitne fungujúci profesionálny mechanizmus v intenciách slobodného rozvíjania iniciatív s podporou štátu, ale súčasne ako priestor pre tvorivosť v oblasti občianskych združení. Popri jestvujúcich festivaloch vznikli ďalšie podujatia v oblasti vážnej hudby, ale aj vo sfére jazzu, populárnej hudby, folklórnej hudobnej tradície a cirkevnej hudby¹⁵. Profesionálnu úroveň tvorivých aktivít hudobníkov pôsobiacich na území Slovenska v minulosti dokumentujú výskumy hudobných historikov. Sledujúc cyklus publikovaných prednášok L. Chalupku možno povedať, že prakticky všetky nastoľujú otázku interpretácie identifikačných aktivít slovenskej hudobnej kultúry vyčleňujúc jej

¹³ CHALUPKA, Lubomír: *K vývoju slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 2. svetovej vojny*. In: *Studia Academica Slovaca* 44. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 152 – 179.

¹⁴ CHALUPKA, Lubomír: *Charakter identifikačného úsilia o profesionalizáciu slovenskej hudobnej kultúry v 20. storočí (pristavenie sa pri rokoch s „deviatkou“)*. In: *Studia Academica Slovaca* 48. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 79 – 94.

¹⁵ Tamže, s. 92 – 93.

osobitosti s dôrazom na jej príslušnosť k stredoeurópskemu, resp. aj širšiemu európskemu kultúrnemu prostrediu so schopnosťou prijímať podnety univerzálnej povahy.

Profesor Lubomír Chalupka bol vskutku všestranne rozhladený, čo sa prejavilo počas jeho účinkovania na letnej škole v úlohe muzikológa a pedagóga. Jeho prejav spájalo úprimné vlastenectvo, ktoré nechýbalo v jeho vedeckých prednáškach ani v spoločenských prejavoch. Mal prirodzenú etickú kultúru, vycibrený jazyk a cit oduševnene predstaviť tému spestrenú pôsobivými ukážkami s precíznym odborným komentárom. Jeho životná cesta sa síce uzavrela, no jeho príspevky o slovenskom hudobnom živote zostávajú súčasťou reálií Studia Academica Slovaca i databázy zahraničnej slovakistiky.

Štúdie Ľubomíra Chalupku publikované v zborníkoch Studia Academica Slovaca (2001 – 2019)

CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná tvorba 20. storočia – domáce a európske kultúrne kontexty vývoja*. In: *Studia Academica Slovaca* 30. Ed. J. Mlacek. Bratislava : 2001, s. 116 – 129.

CHALUPKA, Lubomír: *Recepcia hudby Leoša Janáčka v slovenskej skladateľskej tvorbe po roku 1945* In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 381 – 392.

CHALUPKA, Lubomír: *Fenomén baladickosti v slovenskej hudobnej tvorbe 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca* 36. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 345 – 356.

CHALUPKA, Lubomír: *Osobnosť a dielo slovenského skladateľa Eugena Suchoňa*. In: *Studia Academica Slovaca* 37. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, s. 233 – 242.

CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudba 20. storočia ako európsky fenomén*. In: *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 131 – 138.

CHALUPKA, Lubomír: *Fenomén rapsodickosti v slovenskej hudbe 20. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca* 39. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 89 – 96.

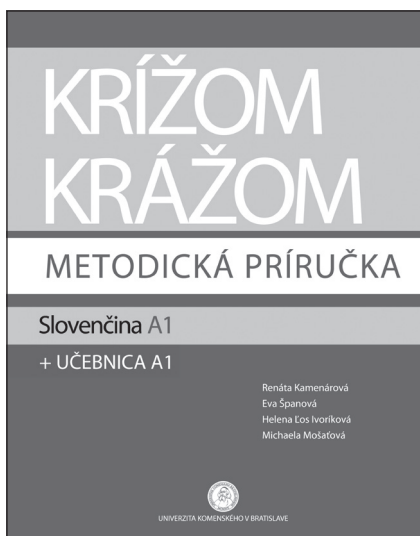

- CHALUPKA, Lubomír: *Humanistické posolstvo opernej tvorby Jána Cikkeru (K 100. výročiu narodenia skladateľa)*. In: *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 125 – 136.
- CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná veda v medzinárodných súvislostiach*. In: *Studia Academica Slovaca* 41. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 105 – 112.
- CHALUPKA, Lubomír: *Česko-slovenské hudobno-kultúrne vzťahy z vývojového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 229 – 243.
- CHALUPKA, Lubomír: *Inter arma (non) silent Musae*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 57 – 68.
- CHALUPKA, Lubomír: *Pohľady na slovenskú hudbu pre frekventantov Studia Academica Slovaca (zopár postrehov)*. In: *50 rokov Studia Academica Slovaca v premenách*. Bratislava : 2014, s. 61 – 65.
- CHALUPKA, Lubomír: *K vývoju slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 2. svetovej vojny*. In: *Studia Academica Slovaca* 44. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 152 – 179.
- CHALUPKA, Lubomír: *Kompozičná tvorba na Slovensku v priesečníku seba-identifikačnej a akulturačnej ambície – obraz generačných a štýlových premien*. In: *Studia Academica Slovaca* 45. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 129 – 154.
- CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská kompozičná tvorba 20. storočia v zrkadle revolučných premien*. In: *Studia Academica Slovaca* 46. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 73 – 85.
- CHALUPKA, Lubomír: „*Osmičky*“ vo vývoji slovenskej hudby 20. storočia. In: *Studia Academica Slovaca* 47. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 32 – 50.
- CHALUPKA, Lubomír: *Charakter identifikačného úsilia o profesionalizáciu slovenskej hudobnej kultúry v 20. storočí (pristavenie sa pri rokoch s „deviatkou“)*. In: *Studia Academica Slovaca* 48. Bratislava : Univerzita Komenského 2019, s. 79 – 94.

Z najnovších publikácií z dielne STUDIA ACADEMICA SLOVACA

KRÍŽOM-KRÁŽOM Metodická príručka – slovenčina A1 (2018)

Kamenárová, R. – Španová, E. – Los Ivoríková, H. – Mošaťová, M.

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk dopĺňa doterajšiu ponuku odbornno-metodických materiálov v oblasti SakoCJ o novinku – publikáciu s názvom *Krížom-krážom. Metodická príručka – slovenčina A1* (2018), ktorej súčasťou je i reedícia učebnice A1. Publikácia je výstupom projektu Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk podporovaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR pod vedením doc. PhDr. Jany Pekarovičovej, PhD.

Za vznikom príručky stáli dlhoročné pedagogické skúsenosti autoriek a spätná väzba lektorov na Slovensku i v zahraničí. Dopyt po publikácii komplexného metodického zamerania zvýšil aj narastajúci počet začínajúcich lektorov po celom Slovensku.

Metodická príručka sa skladá z troch častí: I. teoretická časť, II. praktická časť a III. prílohy.

I. Teoretická časť

V teoretickej časti autorky (R. Kamenárová, E. Španová a M. Mošťaťová) vysvetľujú lingvodidaktickú a metodickú koncepciu celej série učebníc Krížom-krážom, pričom špecifikujú, pre akú **cieľovú skupinu** sú učebnice určené (*individuálne štúdium, homogénne alebo heterogénne skupiny*) a pre ktorú z nich slúžia ako **hlavný** (*heterogénne skupiny na jazykových kurzoch, Neslovania*) alebo **doplnkový študijný materiál** (*slovakisti, Slovania*).

- Zdôrazňujú tiež dôležitosť rozvíjania **sociokultúrnej kompetencie** (neverbálna komunikácia: *gestikulácia a tempo reči*; verbálna komunikácia: *pozdravy, akademické tituly, spôsoby oslovovania v oficiálnej komunikácii a korešpondencii, zdvorilostné normy pri vykaní, reflektovanie rodovej problematiky a prechýlených podôb ženských priezvisk, hovorové a slangové slová, deminutíva a familiárne slová, frázy, frazémy a i.*)
- Autorky kladú dôraz i na objasnenie **nového (zjednodušeného) prístupu k prezentácii substantív na úrovni A1** a problematike **klasifikácie verb** v učebniciach Krížom-krážom.
- Popri vysvetlení metodologickej koncepcie lekcí tu možno nájsť **opis rámcových funkcií jednotlivých častí lekcie**.

Záverečná strana - *posluchové cvičenia, modelové texty a didaktické hry*

- prezentuje funkčné stylistické žánre
- inšpiruje k samostatnej písomnej produkcii
- opakuje a sumarizuje učivo
- overuje nadobudnuté znalosti

- Najmä začínajúcemu učiteľovi pomôžu **praktické tipy pred prácou s učebnicou i príručkou** a dôležitosť vymedzenia správnych **vychovacích cieľov** (*Čo musí/by mal/by mohol študent v závere lekcie vedieť?*). Pozornosť učiteľa sa tiež upriamuje na **vzdelávacie ciele lekcie**, ktoré sú prehľadne formulované v úvode lekcie (komunikačné zručnosti: *Čo vie študent povedať a napísať?*; gramatika: *Akú gramatiku vie študent použiť?*; lexika: *Čo vie študent pomenovať?*; sociokultúrna kompetencia: *Ako sa študent orientuje v slovenskom jazykovom a kultúrnom prostredí?*).

Práca s dialógmi

Východisková situácia	Cieľ	Odporúčaný postup
slabé alebo žiadne ovládanie témy, lexiky, gramatiky	zoznámenie sa s novou lexikou a gramatikou	posluch s porozumením variant A
dobré alebo čiastočné ovládanie témy, lexiky, gramatiky	upevnenie, precvičovanie alebo opakovanie novej lexiky a gramatiky	posluch s porozumením variant B
dobré alebo čiastočné ovládanie témy, lexiky, gramatiky	nácvik výslovnosti, prozodických javov, upevnenie slov a fráz	čítanie s porozumením
dobré ovládanie témy, lexiky, gramatiky	opakovanie a overovanie nadobudnutých vedomostí	hovorenie
dobré ovládanie témy, lexiky, gramatiky	nácvik písania, ortografie, príprava na vlastnú kompozíciu	písanie

- Mimoriadne prínosnou je časť venovaná **stratégiám výučby**, rámcovým postupom určeným na rozvoj komunikatívnych zručností a na postupy týkajúce sa diagnostiky učiacich sa.
- Teoretickú časť uzatvára **metodický komentár k rôznym typom tvorivých aktivít a hier** (*slovné a pamäťové hry, logické úlohy, hádanky, ankety, problémové úlohy, dramatizačné techniky, autentické texty*).

II. Praktická časť

Praktickú časť tvorí **konkrétna strana učebnice**, ktorá je na vedľajšej strane **podrobne komentovaná**, pričom učiteľovi ponúka:

- **prehľad odporúčaných tipov, aktivít, hier a metodických postupov** týkajúcich sa práce s príslušnou stranou,
- **výklad gramatiky**, podporený v učebnici praktickým modelovým textom,

- ale aj dôležitú grafickú súčasť tejto strany – **piktogramy**, ktoré umožnia vyučujúcemu rýchlu orientáciu v ponúkaných aktivitách a výber tej relevantnej.

	PRÁCA S UČEBNICOU (zatvorenou alebo otvorenou)		VYSVETLENIE
A+	AKTIVITA – oddychová, súťažná, opakovacia, upevňovacia, tvorivá		PRE SLOVANOV
	TABUĽA / VÝKLAD		OSKENOVAŤ / VYTLAČIŤ
	ZAPAMÁTAJTE SI! – aktivita / cvičenie na zapamätanie si max. počtu faktov		ZAUJÍMAVOSŤ ALEBO ŠPECIFIKUM slovenčiny / Slovenska
	HOVORENIE, rozprávanie na tému, skupinové opakovanie počutého		ZAUJÍMAVOSŤ zo sveta / z iných jazykov
	POČÚVANIE NAHRÁVOK (online alebo na CD nosičoch)		DEFINÍCIA – čítanie alebo písanie definície (zošit / tabuľa) alebo vytvorenie vlastnej definície gramatického javu či výkladu slovička
	PODČIARKNITE ALEBO ZAPÍŠTE do zošita / na tabuľu	11:	ODKAZ NA CVIČENIE – odkaz na odporúčané cvičenie v cvičebnici
	PRÁCA VO DVOJICIACH, SKUPINÁCH		ODKAZ NA STRANU V UČEBNICI
	DIALÓG		ODKAZ NA STRANU V METODICKEJ PRÍRUČKE
	ZAHRIEVACIE CVIČENIE (warm up)		ODKAZ NA CVIČEBNICU
	DOMÁCA ÚLOHA	TIP	TIP – osvedčený tip pre učiteľa
		HRA	HRA

Didakticky atraktívne sú aj **pracovné listy**, ktoré si môže učiteľ prefoťiť priamo z príručky alebo vytlačiť z webovej stránky uniba.sk/krizom-krazom.

III. Prílohy

V tretej časti metodickej príručky sú praktické prílohy, t. j. **tabuľky** deklinácie substantív, sumarizačný prehľad verb použitých v učebnici doplnený o súhrn frekventovaných verb jazykovej úrovne A1 a prehľad pádov a konjugačných tried.

Novú metodickú príručku používajú a kladne hodnotia i skúsení lektori, ktorí v nej stále nachádzajú nové inšpirácie a didaktické tipy.

Autori príspevkov

Prof. PhDr. Marián Andričík, PhD.

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. PhDr. Michal Babiak, Mr.

Katedra estetiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Alena Bohunická, PhD.

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Dott.ssa Rossella Di Venere

Oddelenie klasickej filológie a talianskeho jazyka
Bolonská univerzita

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Marta Fülöpová, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Anna Gálisová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Historický ústav
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Mgr. Miloš Horváth, PhD.

Inštitút slovanských filológií
Jagelovská univerzita v Krakove

Doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Mgr. Maryna Kazharnovich, PhD.

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Terézia Kulíková

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Matej Masaryk, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Miloš Mistrík, DrSc.

Centrum vied o umení
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Mgr. Michaela Mošaťová, PhD.

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.

Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Mgr. Veronika Svoradová, PhD.

Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lujza Urbancová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Mgr. Aneta Világi, PhD.

Katedra politológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave